

NYELVTUDOMÁNYI ÍRÁSOK

JEGYZÉSEK AZ ORTOGRAPHIA UNGARICARÓL

Professzor Szombaty azt állítja, hogy a munkát reformátor írta, mégpedig Batizi András.

Hogy reformátor írta, bizonyítja abból, mert az egész előljáró beszédjének az a summája, hogy a szentírást minden ember olvassa etc. (Magyar régiség p. 172.). Azonban ami illeti ezen elsőt az ő három argumentuma közül, az talán nem elég fontosságú. Igaz ugyan az, amit ő Káldiról mond, de hátha még magában a XVI. században voltak olyanok, a katolikusok közül, kik éppen azt cselekedték, amit az Ortographia írója? Péchy Lukáts a keresztyén szűzek koszorúja 25 levél első lapján így írt (1591) az első jószágos erkölch nem égeb az Isten igeihez, és szolgálattyához való is kedwnel — — — gyakorta az egyházhoz menni — — — — — gyakorta az oltári szentséghez iarulni, és azzal egyesülni, az rövid keresztyéni tudományt az Catechismus magyarázattyával megtanulni, az mellett egynehány Psalmusokat és a szent írásból neminemü mondásokat és sentenciákat megtanulni. ismét fol. 179 első lap Effele tanuló heleben penig kivantatik, hogy az tanító asszonyalatos az leanyzokat ha meltonak itelik lenni, (de nalunc Magyaroknak nem igen dissés) olvasni tanichac, emellett az hitnec, és keresztyén tudomannac fundamentomira szüntelen oktassanac, annak magyarázattyara őket oktattan. Tovabba

naponkint valami szep mondasokat az irasbol, főkeppen Ujtestamentumbol kiszendni és velec megtanultatni egynehany historiakat es Bibliabol stbb. lehetne még, mind innen, mind máshonnan bizonyító helyeket felhozni, de ez elég. Úgysem célunk P. Szombatinak argumentumait felfogatni.

3-dik argumentuma Szombatinak a Decalogusból van véve. A Decalogus cikkelyeit a Luther követői a római katolikusokkal egyformán számlálták. A zwinglianusok, vagy kálviniánusok, kik későbbben kezdtek Magyarországra a luteránusokkal bejönni, mint ezt Ember Pál ellen Klein 10 argumentummal mutatta meg (Nachrichten v. Ewangel Predigern St. p. 111. 113) s amint már ma közönségesen hiszik, elhajlottak ezen számlálástól, s már a XVII. században mindnyájan a mai számlálást követték, melyet hogy a zsidók is tartottak, bizonyítja Josephus antig. (Jud. Libr. 111.) s hogy már ekkor ezt a számlálást tartották a kálvinisták, mely Origenesinek is nevezetik, megtetszik Pfeiffer Dubia Vexataiban (p 235 edit. sec.) priorem divisionem (Origenienam) probant hodie Reformati ad unum omnes, posteriorem nostrates (Lutherani). De hogy magyar könyvre is allegáljunk, Cs. Komáromi 1666. kiadott prédikációi 301. lapján így beszél:

A Páristák és Lutheranusok mivel képeket csinálnak, tartanak, és amazok imádnak is, ehez képest a 2dik parancsolatot avagy kitörlik, kihadgyák, avagy az első mellé ragasztyák, és így az első táblára helyeztetnek csak hármat, t. i. amint tartjuk az első, harmadikat és negyediket. A' másodikra tesznek hetet, t. i. mint mi tartjuk az hat utolsókat, csak az hogy az utolsót kettészakasztják.

Az anglus episzkopalisták így is hittek, mint ez a

többek közt megtetszik Lightfoot Erubhimjából cap. XXI. a Leusden kiadása szerint (pag. 231.).

A tízparancsolattal eszerint mégis megegyezik a Luthert követő reformátor, s ezen hitet el nem vetem még akkor is, mikor Kazinczy ur azon szavait olvasom «*Batizy András s más — — — reformator olly ábécztét, mellyben a gyermek arra tanittatik, hogy mikor felkel és estve ágyba megyen, vessen keresztet magára — olly ábácztét, mellyben a miatyánk a mert tiéd nélkül, az angyali idvezlet pedig, habár az asszonyunk Szűz Mária nélkül is áll, nem irhatott*». Okom az, mert az ortográphia ungaricában egy nem catholicum dogma van. E van ugyanis a 161. lap. *Hog ezaic az Isten irgalmassagabol vag'on üdvössegönc*, mely osztán szentírásbeli helyekkel van erősítve. Nyilván van az, hogy a nyugoti eklézsiában, mely eretneknek deklarálta vala Pelagiust és Cassianust, először a tudatlanság, majd a jezsuiták csalárdsága által, a thomistáknak s dominikánusoknak ellenére, a pelagianizmus csúszott be, midőn az eklézsia mindig csak azt hitte, hogy ő az Augustinus értelmét követi, s midőn a XVII. századdal a Jansenius Augustinusa megjelent, ezen könyvet szintűgy kárhóztatta az Unigenitus (ez ugyan egyenesen a Quesnelle uj testamentumát tárgyazta, de csakugyan a Jansenismusért) mint azelőtt saeculumokkal Pelagiust az eklézsia kárhóztatta, bár a belga püspök Augustinus értelmét tartotta is, ha csakugyan azt nem kell mondanunk, hogy ezen Pater maga sem tudta, mit hiszen. Ugyis az ő gyengesége csak a paedobaptismus felett folytatott perből is elég nyilvánosságosan kitetszik, ha leveleit vesszük gondolóra. — Hogyan irhatta volna már katolikus e könyvet, melyben a jezsuitákkal ellenkező tudomány van? Luthernek tudománya volt ez, mint ezt az ő

de serve arbitrio irt könyvében Erasmus ellen hathatósan kijelentette, mely értelmet elfogadott azután Calvinus is.

De mennél inkább kezdem hinni, hogy a könyvnek auktora Neophytus volt, annyival inkább kételkedem, hogy vajon ezen auktor lehetett-é Dévay társa, Batizi?

Már 1530. óta kezdett a Zwinglius úrvacsorájáról való értelme Magyarországra bejönni, mint ezt János nevű kis-szebeni predikátorról megjegyzi Severinus Scultety az ő Hypomnema-jában. Azok közül, kik ezen értelemben voltak, való volt Dévay, ki már 1543-ban nem csak crypto calvinianus volt, hanem hirdetője a szakramentáriusok tudományának, mint azt bizonyítani szokták Luther leveléből, melyet citál Klein is l. c. Ribini pedig Memori (T. I. p. 60) egészen leir. Annak kétségen kívül valónak kell már lenni, hogy Batizi, ki vele együtt reformált, más értelemben ezen fontos artikus felett nem lehetett. Ezek hát már Zwingliust követték, ki mit tartott legyen a grácia dolgában, így adatik elő Moreriban (Tom. VI. p. 1009) «*Luther donnoit tout à la grace pour le salut, et celui ci (Zwingle) au contraire, suivant les Pelagiens, donnoit tout au libre arbitre agissant par les seules forces de la nature*» etc. A másik értelemmel együtt sem csúszott-é ez is be a magyarországi reformátusok közzé? pedig az Ortographia ungarica írója a másik értelem mellett van, mely a Lutheré. Hogy Dévaiéknak és Batiziéknak a Zwingli értelme szerint kellett itt is hinni, onnan is gyanítható, mert hitt maga Bullinger is, ki a helvéciai konfessziót írta. — A helvética konfesszió ugyancsak 1567-ben vitetett be Magyarországra, de ismerték a helvéciai dogmákat azért az idevaló reformátorok, mint a szakramentá-

riusok példánya bizonyítja, milyenek az említetteken kívül voltak Szegedi Kis István, Melius Péter, Stankarus Ferenc, Calmachei Sántha Márton stb. (lásd Klein T. I. p. 106 Seq.)

Debrecen, 1809. aug. 23.

FELELET A MONDOLATRA

néhai Bohógyi Gedeon úrnak. «Mondolat. Sok bővítémenyekkel és egy kiegészített új szótárral együtt. Dicshalom (azaz Veszprém) 1813. v. című pasquilusára.

*Αικη υπερη θβριος ισχει
Εις μελθς εξελφισε κιθων δε με νηπιος εγνω.
Hesiodus*

*Tandem sua Poena Nocentem
Insequitur passusque sapit tum denique stultus.**

Mit kelljen ezen levelekről tulajdonképpen ítélni, a kiadó szerényen vallja meg, hogy ő azt nem tudja. A kiadó darab időtől fogva figyelmezett a magyar literatúrának előmenetelére, s annak produktumira; nem tagadja, hogy azok őtet gyakran öröme, gyakran fájdalomra, gyakran nevetésre, gyakran bosszúságra is indították. Néhány napokkal ezelőtt néhai Bohógyi Gedeonnak könyvét is, mely ezen levelek címlapján megneveztetett, olvasta, s nem szükség nyilván elmondani, micsoda érzések között olvasta. A kiadó mint író mégsem tett a magyar publikum előtt egy lépést is, s ő, aki már literátori versengéseknek, szépeknek és rútnak nézője volt, bírhatott elég hidegvérrel ezen újonnan kezdődni látszónak is végignézésére. Nem lehet tudni, ha a megtámadott felek fogtak volna-e az említett könyv ellen kikelni, vagy inkább (minthogy a literátori versengésekben,

Ez eddigi szöveg a könyvecske címlapján áll.

fájdalom, többnyire személyes villongások forognak fenn) annak írója ellen, mivel az a munka megjelenése után nemsokára megholt, s ezáltal minden lehető veszekedéseknek elejét vette. Némely levelek, s éppen ezek, melyek itt kiadatnak s az íróhoz az általa kiadott munka miatt küldettek, halála után több írásai közt találtattak, s literatúránknak egyik pártfogója jónak látta, hogy azok kiadassanak. «Mivel, úgymond, a Mondolat már sokaknak kezén forog, és az is illő, hogy a megholt literátorok emlékezte fenntartassék, ezen levelek mind a Mondolatra némünémű commentárius gyanánt szolgálhatnak, mind a néhai szerző biográfusának valamely részben segédjére lehetnek.» — S ezzel lett légyen elmondva minden, amit a kiadónak szükség- és szokásképpen előre kellett bocsátania.

Íme tehát a levelek; vegye a publikum mint akarja; a kiadó az ily kollekciókat szükségeseknek hiszi. Nincsen semmi, mely vélünk a már megholtat, kinek privát életét más kútfőkből már nem meríthetjük, jobban megismértesse, mint azon ő maga vagy ismérői által írt levelek, melyek nem azzal a céllal iratván, hogy másoktól is olvastassanak, a szív rejtekébe hagynak pillantani, s felvonják a kárpitot, mely a házi életnek magányos szcénáit mind- eddig fedezte.

A kiadó nem akarja olvasóit communis locusok előhordásával terhelni, s mindahelyett, amit céljának szükséges voltáról s ezen könyvnek ajánlására mondhatna, készül azon írónak életéről, habár csonkán is, a publikumot tudósítani, kihez ezen levelek irattak. A magyar literatúrának történetében még sok hézag vagyon, s talán ezen tudósítások is befoznak egyet a többek közzül tölthetni.

Bohógyi Gedeon Veszprém vármegyében született, s atyja a tót-vázsonyi és köves-káli eklézsiának papja volt. Születésének idejét meghatározni nehéz, minthogy az említett eklézsiák matrikuláját a kiadó nem láthatta. Azok, kik Tót-Vázsonyhoz, a mi Gedeonunknak születése helyéhez, s később lakáshoz közelebb laknak, ezen hézagot könnyen kipótolhatják. Annyit mégis lehet állítani, hogy 1782-dik év körül lépett ezen új vendég a világra, melyen ő a maga körében egykor fénylő pályát futandó vala.

Gyermeki éveiről nem sokat mondhatunk, az sem bizonyos, életének hányadik évére esik az, hogy a pápai r. kollégiumba vitetett tanulni. Szatirára vagy paszkvillusra (melyekre inkább, nálunknál bölcsesberekre hagyjuk az ftéletet) hajlandó karaktere már akkor kitetszett azon pajkos és csúfolódó tónból, mely neki eleitől fogva tulajdona volt, s egész külső képén látszólag ömlött el. — «Jut-e eszébe, így ír hozzá a húga Záfir Czenczi, midőn egyszer Pápán meglátogattuk s a Halhatatlanság Oszlopa írójának nyúlfarkat függesztett hosszan lenyúló kaput-rokjára az útcán? Én még arra is emlékezem, midőn a szegény öreg Szakályinak akadémiai fekete harisnyáiba fejr papirosdarabokat ragasztott, s midőn a nehéznyelvű Peleit kikacagta. Hát a prédikátor G. köhentéseit, arcvonásait, nyegegeit ki tudta úgy mímelni, s ki mulattatta a társaságokat az ilyenekkel? Még akkor hallám némelyektől, hogy bácsit a csúfolódás démona még egyszer messze fogja ragadni.» — Ezen vonásokból könnyen által láthatni, mint mehetett a pajzán ifjú többről többre, mint tévesztette el inkább-inkább a mértéket, mint ment a gondolatból cselekedetre, pajkosságból s csúfolódásból ifjúi imposztúrákra, s mint tette végre azok által

tanítóit s az iskolai előljárókat ellenségeivé? S valóban annyira ment az ifjú, hogy az előljárók elvégezték őtet kollégiumoktól eltiltani. Prof. L. . . . látta, hogy az ifjú hibák többnyire természeti elevenségből s abból származnak, ha azon elevenség az iskolai regulák által határba szorítottatik, és hogy ilyen esetben a legjobb karakter is kicsaphat; s pártjára kelt a csaknem megszentenciázottnak. — «Egy túróért, úgymond, az ebet nem ütik agyon; hadd menjen; még észére jöhet.» — S az ifjú megszabadult, s Pákoz-diba küldetett iskolarektornak.

Minden tudja, hogy a r. iskolában nálunk az ifjak klastromi nevelést vesznek, s mivel azon iskolákat inkábbára csak papi szemináriumoknak lehet tartani, s az ifjú társalkodásbéli kultúrárt magának ritkán szerezhethet, a magányban egyoldalú, magának kelletinél inkább tetsző léssen. Ha ez a magának-tetszés, midőn az ifjú faluba, parasztokhoz megyen tanítani, sokszor durvasággal mutatja ki magát, s versengésre ad okot, nem lehet csudálni. B., úgy mondják a faluban, durván kevély és zabolátlan volt. Akármint legyen a dolog, ő esztendő múlva otthagya hivatalát; s minthogy szekuláris pályára szándékozott, patvariára ment viceispán Kún László úr mellé. Majd prókátornak felesküdt; de pereket nem folytatott. Vármegyei szolgálatra adván magát, 1811-ikben esküdt lett, s ezen hivatalt haláláig folytatta.

A magyar olvasó publikum mindeddig semmit sem tudott B. . . -ről; s úgy látszik, hogy nem is volt célja magát az írói pályán megpróbálni. A magyar literatúra néhány évek óta új színbe kezdett öltözni. Sokan, kik a külső nemzetek literatúráikkal ismérkedtek, látták, hogy a magyar nyelv még nem elégséges minden ideákat, minden nüanszokat kinyomni; s

következésképpen még nincsen azon állapotjában, melyben maradnia kellene. Több és különböző fejek s különböző szerencsével nyúltak a munkához, s a magyar tudós sereg az antikvitás szeretőiben s a neológokban két részre oszlott el.

Minden tudja, csak említenem kell, hogy újítás még a pallérozottabb nyelvekben is szükséges, és tétetik is, s maga a francia academie, mely a nyelvet despotai hatalommal őrizte, nem tehette meg, hogy lassanként némely új szólás formái ne jőnének bé. Csak az a kérdés, ha az újítás helyes-e vagy helytelen? Valóban voltak a magyar neológok közt, kik látták ugyan a szükségét, de a dologhoz tudomány és Ernst (komolyság) nélkül fogván, orra buktak, s Barczafalvinak, Folnesicsnek, Pethének s más hasonlóknak igyekezeteik minden okosabbat nevetésre vagy bosszúságra indítottak. Az antikvitás szeretői nem tesznek ezek s az ezektől különböző közt semmi választást, s közülök a vadak úgy bánnak, mint a tulok az új kapunál — megfélemlenek, mert a kapu új, szarvat emelnek néki, s olykor a kapuban (ha az rosszúl készült), olykor (ha az mester kezéből jött ki) magokban kárt tesznek, de mind így, mind úgy az ácsorgó csürhe-csoportot, kinek a kapuban sem károk, sem hasznok, nagy nevetségre ragadozták.

Ezeknek írója szükségesnek látta, hogy ezen jegyzés előrebocsáttassék. Ő, mint sokan azok közül, kik ezeket olvassák, csak távol nézője a magyar irodalom küzdéseinek, s az ilyeneknek akarta a pontot megmutatni, melyekből a következőket kell szemlélni.

Még 1809 körül készített egy tiszteletre sok tekintetben méltó hazafi, D. SZ. Györgyi József egy kis munkát, melyet ő Barczafalvinak szavával *Mondolatnak* nevezett, s abban Schulz új németiségének formájára

a rossz neológokat elmésen kicsúfolta. Ezen *Mondolat* kézírásban sokaknál megfordult, s elérkezett Veszprémbe is. Az antikvitás ott lévő pártosi híját látták az írásnak, mivel sok újítók még nem voltak benne kicsúfolva, öszveállottak, *Beitrágokat* adtak, s S. B. G.-t feltüzelték, hogy talentumainak vegye hasznát, csináljon ezen Beitrágokból egészet, s adjá ki. A munka elkészült, s az író társával együtt árkus papirorost horda széjjel Veszprémbe, s pénzt gyűjtött annak kiadására, de hogy a publikum annál váratlanabbúl legyen meglepve, nem mondá el, mit fog kiadni. És így meg is jelent a munka 1813. Veszprémbe; mert a címlapon megnevezett Dicsalom jól talált dőfés-e, vagy burschi elmésség, ezeknek írója ugyan meg nem határozhatja, de meri mégis állítani, hogy a kettőnek egyike.

Az olvasó publikum különböző érzések közt vevé a megjelent munkát. Némelyek tapsoltak és azt mondogatták, hogy az újítók derekasan le vagynak ültetve; némelyek pedig nem tapsoltak, és azt vallották, hogy az újítók közt választást kellett volna tenni. A tapsolók azt állították, hogy a munka nagyon elmés, és szatírai lélekkel íratott; a nem tapsolók, hogy a munka paszkvillus, személysértés, s nem tiszta kút-főből folyt. Melyik félnek légyen igaza, meghatározni nem könnyű: s B. már megholt; s ezeknek írója mint a megboldogultnak historikusa, köteles a maga ítéletét igazán s hímezés nélkül előadni.

B. a nyelvmívelés módjával, a külső országi literatúrákkal, ami nálunk gyakran megtörténik, nem volt isméretes. E szerint ő a magyar literatúra előmentét is csak fél oldaláról szemlélhette. Az is igaz, mint fellebb mondatott, hogy ezen könyv írására többen adtak *Beitrágokat*, s ezeknek írója csak azért nem

nevezi meg őket, mivel bizonytalan hírekből hallotta neveiket, s historikus hivatalt nem akarja megsérteni. A munkát megelőző rész, mely sok jóérzésűeket megbotránkoztatott, azt hagyja sejdítenünk, hogy az egész munka nem annyira literátori célból, mint személyes bosszúállásból készült, ámbár az is lehetséges, hogy B. vagy akárki más, kinek fejében ezen gondolat legelőbb megfordult, olyan elmésséget látott benne, mint amelyet Voltaire kíván a komédia-írótól, *olyan elmésséget t. i., mely a becsületes embert jóízű nevetésre indíthassa.* Azonban a csinos franciának kultúrája s a Pápán neveltnek kultúrája közt ha nagy a különbség, igazságtalanság volna meg nem ismérni, hogy ezen hiba nem annyira a személynek, mint a helynek s időnek, hol és amelyben a személy élt, tulajdoníthatatik. S valóban fájdalommal kell megvallanunk, hogy a kollégiumokból kikelő ifjak ritkán ismerik a szép világ tónját, s elmésségeken kitetszik, s igen gyakran egész életükben a burschi tónus.

Ezek szerint így lehetne az ellenfeleket a *Mondolat* megítélésében egyezésre vonni. A könyv, mint literátori munka, jó lehetett volna, ha az író helyes pontból látta volna a dolgokat, s tudta volna, miben különbözik a jó a rossztól; minthogy pedig ezt tudni nem látszik, úgy azon szerencsétlen igyekezetek közé számláltathatjuk, melyek céljoktól öngyengéseik miatt elmaradtak. Mert hogy ezen különbözésnek nemtudása készakarva esett volna, annál fogva a könyv személyes sértés, paszkvillus lenne, azt ezen biográfiának írója örömet nem hiszi, s mindent, ami személyes séртеgetésnek tartathatnék, inkább humanissimusi tónus és ingeniositásból eredt botlásoknak tart, melyek a kultúrával ugyan ellenkeznek, de azon toleranciát mégis belőlünk ki nem vehetik, mellyel

mások tapasztalatlanságból jövő gyengeségeiknek tartozunk.

A Mondolatról elég szó volt; szükség általmenni arra, amit még annak írójáról tudhatunk. Ez sok évektől fogva száraz betegségben küszködött, s ezen nyavalya testét mind inkább-inkább gyengítette, s végre nem sokkal azután, hogy munkáját közreadta, úgymint 1814. évben [Evvel az első levél dátuma meg nem egyez.] april 1-ső napján reggeli 7 és 8 óra közt Tót-Vázsonyban anyjának s szeretett testvéreinek karjai közt meghala. Másnap el is temették. Halotti beszédet sógora T. Fábián József tót-vázsonyi préd. tartott felette azon leckéből: *Gedeon! ne félj, te nem halsz meg.* Bír. Könyve VI. rész; 23. v.

B... nem volt házas, s életének 32-ik évében, éppen akkor holt meg, mikor a test és lélek minden tehetségei legszebb erejekben szoktak megjelenni. Közép, de jótermetű, szőke s betegeskedése miatt halványarcú volt; biográfusa reméli, hogy ha munkája másodízben kinyomattatik, képe is meg fog, Vandzától rajzolva, és Prixnertől metszve, jelenni. Az olvasó öröme nézi, ha az, kinek könyvét tartja, legalább képben előtte áll, s ezáltal magát annak mintegy társaságába teheti.

S ime, mindaz, amit a Mondolat kiadójának életéről mondhattunk. Ezeknek írója berekesztésül egy kérést nyújt bé a boldogútnak rokonaihoz és barátjaihoz: szedjenek öszve több dátumokat, melyek által ezen biografiának üreit tölteni lehessen; ne mondja a maradék, hogy szorgalmatlanok valánk íróink emlékezeteket fenntartani, kik által tartatik fel nyelvünk, s a nyelv által nemzetünk.

Kölcsey Ferenc

Két levél Bohógyi Gedeonhoz

egy kvietált majortól

1

Pécel, júl. 18. 1814.

Öcsém!

Bolondgombát ettél-e, vagy ezer sátán bújt beléd? vagy mind a kettő megtörtént rajtad? Én legalább katonai parolámra merem állítani, hogy mind a kettő. Csudálkozol? mit? ki? nekem? így? — Igenis neked így, és pedig én! Nem emlékezel reám? s nem jut eszedbe, hogy a minap Veszprémben nálam megfordultál, és könyvedre praenumeráltattál? Nekem ugyan elevenen jut: mert tíz forintot adtam reá, s tíz forint egy jó magyar könyvért ugyan nem sok, bár oly kicsiny legyen, mint az ábéce; de a te munkád! Tüzes mennykő, a te munkád! micsoda munka ez? Csak várom, várom egész hazafiúi tűzzel; egyik hét a másikra, egyik holnap a másik után; és nincsen semmi is. Végre megkapom; hozza az inas, kezembe adja; felnyitom, s olvasom; s mit olvasok? *Mondolat! Mondolat!* Láncos, lobogós bolondolat, igazi bolondolat! S én azért pénzt? a *Mondolatért*? s ezt én értem? Az ör... engem vigyen el, ha ezt, vagy az egész könyvben csak egy szót is érték. S ha nem értem, minek nekem a könyv? Midőn én a lorgnette-met vásároltam, száz meg száz közül választottam egyet, olyat tudniillik, mely a szemeimhez való volt, s akkor elég eszem volt; de midőn a te könyvedre praenumeráltam, talán beittam az eszemet. Egy szót, egy szót sem! s én úgy járjak, mint aki okulárt vett,

pedig olvasni sohasem tanult? Diantre malheur! Ha már egyszer beléd bújt az írói rossz lélek, nem tudtál okosabban írni? hiszen elég érthetőleg beszéltél, mikor praenumeráltattál. Vagy talán, hogy akkor szükséged volt reá, hogy megértessél; most pedig, midőn a pénz már a zsebedben, nem bánod, bármi a mennykőt tegyen az ember írásoddal?

Terengettét, én nem tudom, szánjalak-e, vagy reád bosszankodjam? Mi lelt? Egy pedánt, egy ostoba pedánt! Úgy látom, affektálod magadat megalacsonítva láttatni. Legalább a titulus előtt álló rézkép azt mutatja. Egy számár és rajta egy ember! Bizonyosan tehát az autor, bizonyosan maga. Dózsölő Silenus aszerént! Úgy minek hát a lant? Minek a szonett-írók szimbólja s a kőműveseké? hiszen te egyik sem vagy azok között, s hát az az ajánlás a hűgornak, Zafyr Cencinek? . . . Sapperment! beléd száz ördög bújt, vagy az én eszem ment el? Vagy magyarul akarsz bennünket tanítani, minket, magyarokat? született magyarokat tanítani? Orrod tőle foghagymás. Legyen akármi belőlem, ha az inasom jobban nem tud magyarul, mint száz ilyen mázoló. Előre, hátra, s mind, mind egyforma. Az a bakember ott elől, mit jelent az? Ha nékem mindezt meg nem magyarázod, javaslom, hogy többet praenumeratióval előmbé ne kerülj: most pedig, ha pénzem elvetted, magyarázzad is könyvedet. Válaszod haladék nélkül elvárom, à Dieu.

2

Öcsém!

Nem feleltél, ne is felelj többé. Nincs szükségem válaszodra, azt is szégyellem, hogy hozzád írtam és

írok. De ez egyszer meg kell mosnom fejed, vagy inkább lúgoznom, mint durvább rongyot szokás.

Táblabíró barátom Tót-Vázsonyban megmagyarázta a dolgot előttem. Te némely jobb íróink ellen költél ki. Egyiket azok közül ültetted számárra, s nevéből ostoba anagrammát csináltál, a legrosszabb írókkal teted egy sorba, hogy köztök a jó nevetséges legyen, és mit nem még egyebet?

Kereken, öcsém, az nem vala becsület; gazság volt az, öcsém! Nem vagy egy értelemben azokkal az írókkal? Van út becsülettel megmondani az igazat. Te a rossz útát választottad; te ellenkezés helyett paszkvillizálsz, ütközet helyett titokban szúrsz — pfúj öcsém, úgy a sicárius teszen. Írtál valaha más munkát is? nem? s ezen elsőre nem tudtál egyebet találni, hanem hogy orozva gyilkolj? Úgy van, megérdemletted, hogy életedben semmi jobb gondolat ne forduljon meg agyadban! — Lánchordtát! Ha becsületes embernek eleget lehetne tenni azzal, hogy rágalmozóját főbe vágják, kész volnék veled megvívni. Megvívni? én teveled? Katona sicáriussal? Nem öcsém, tégedet csak korbácsolni kellene. Igen, igen, korbácsolni. Bámúlsz? nincs miért; szívem egyenes, szám is az, most és mindég, és erre számot is tartatsz. Ajánlom magamat!

Bátyád Zafyr Gergely

Zafyr Cenci a Mondolatoshoz

Édes bátyámuram!

Haraggal, vagy nem haraggal, vegye amint tetszik, de én kimondom, hogy bátyám még most is a régi

hamis. Az erőltetett magyarságú írók ellen könyvet ír, s azt nekem ajánlja. Mi okból érdemlettem ezt? holott én is gyomromból útalok minden újítást! bizony bizony mondom, gyomromból útalom. Úgy nevelt engem néhai boldog emlékezetű édes atyámuram, mint egy igaz magyar leányzónak a mi felekezeteink közt neveltetni kell. Főzés, gazdasszonykodás, s holmi jobb poéták olvasása, ilyenből állott nevelésem. Pártát viseltem én és huncfutkát még akkor is, midőn a többi tiszteletesek leányasszonykáik dupét, később titushajat, s viganót, s ki tudja még mit nem szégyellettek viselni. Az atyámat *édes atyámuramnak*, az anyámat *édes anyámasszonynak* hívtam mindenkor, mert azt hallottam szegény idvezült édes atyámuramtól, áldja meg az Isten még nyugvó porát is! hogy a debreceni grammatika ezt az új szólást: *uramatyám, asszonyanyám* rossznak tartja, s csakhamar elidegenedtem az új magyar szólásoktól. Szegény édes atyámuram még az orvosra is megharagudott, midőn tőle ezt kérdezte: *van-e széke?* Van-e székem? fel pattant édes atyámuram, micsoda magyar szólás az? Mondja ki az úr magyarosan; mert ha új szólással él, a hallásától még rosszabbul leszek. A doktor tréfából-e, vagy tudatlanságból ismét így szólott szegényhez: *tiszteletes úr rosszul néz ki*, s mégis tréfálódzik! Erre az atyám: A manóba doktor úr! nem látja-e, hogy falnak vagyok fordulva, s tehát benézek, és nem ki. Most is emlékezem, micsoda disputációk származtak ezen beszédből. Ezzel végezte szavait édes atyámuram: a magyarnak tulajdon nemzeti öltözete, tánca, muzsikája és nyelve van; meg kell azt hagyni, nem pedig változtatni.

Vallja meg csak, édes bátyámuram, ha nem ezt és nem ilyeneket hallott-e mindég tőlem, s nem maga

mondta-e bátyámuram, hogy az én gusztusom tökéletesen megegyez a bátyámuraméval? Az öltözetben nekem nem is öltözet, hacsak tányéros ülepre nincs vágva a magyar nadrág, s a csipőt szíj nem szorítja. Azután bajusz mellé, kipederve; a nyakravaló németes, mert azt, amint édes atyámuram beszéllé, a régi magyarok nem viselték; az üstök, no a' persze már nem igen szokás, de legalább fésűt lehet viselni, s az magyaros; a caff, az ugy-e ismét nem magyaros, mert az római viselet, mert hiszen Aeneas is viselte azt, amint Szalkaynak verseiben Dido asszony kesergi:

Isten hozzád caffok caffja!

A magyar asszonyi viselet olyan, mint az enyém volt leánykoromban; fájdalom! hogy miolta férjhez mentem, a megboldogúlt férjem kedvéért egészen el kelle németesednem. Vajon nem azt akará-e édes bátyámuram bennem kiszatirázni? Mit tehettem én arról, hogy a férjem úgy akarta? Az Isten látja lelket, hogy én sokat el nem akartam fogadni, amire férjem kényszerített. Szegény édes atyámuramat édes anyámasszony mindég kendnek szólította, így akartam én is. *Legyünk per Te, Tu, mert bizodalmas barátság illik a házaspárokhoz* — monda a férjem, s nekem engedelmeskedni kellett. Így történt egyebekben is. Mindjárt, amint szegény boldogult férjem Pestre hozott, elmentünk a Beleznay-kertbe, éppen ott volt a Bihary bandája, még most is jut eszembe, hogy ezt húzta:

*Csak olyan már a világ,
Kinek szoros kinek tág;
Lám énnekem a világ
Sem nem szoros sem nem tág.*

Eszemadta Biharija, mondék, csaknem felsikoltva örömembe, be angyali módra húzza. Megérdemlené, hogy a kezét megaranyoznák. — Cincogások! felele a férjem, estvére más muzsikát fogsz hallani. Ementünk a Hét Választóhoz. Muzsikai akadémia volt. Csak képzelje édes bátyámuram! egynehányszor kelle ásítóznom, s egyszer bizony csak egy hajszálba múlt, hogy el nem aludtam. «A cigány cincogásán gyönyörűséget leltél, s itt szundikálsz? tenéked nincs ízlésed a Szép felől» — monda a férjem. Másnap a teátrumba vitt el. Operát játszottak. Egy karéneken kezdődött a játék. Hogy tetszik? — kérde a férjem. S én mondék, valami oly szépet, oly felségest vártam, mint Pápán a deákok kántusa, azonban itt csak holmi cifra-nyifra gornyikolást halottam; mégpedig muzsika mellett. Ez nekem olyba tetszik, mint nálunk a vak koldusok vásárkor, midőn a hegedű mellett ezt éneklük:

Felemelé Kádár szemeit az égre.

«Istenem; hogy a kultúra ily gyenge lábon áll még hazánkban. Micsoda gondolkozások ezek? A cigány hegedülésében áll a magyar eredeti muzsika, s a deákok kantizálása a szép eredeti magyar éneklés; s a Mozart s Haydn kompozíciója játszva a mesterektől s mesternéktől semmi.» Így sohajtott a férjem, s ezzel végzé szavát: Legelőször is németül kell tanulnod, szükséged vagyon a kultúrára; a szépnemnek illő ismérni a Szépet. — Igaz, hogy a Szépet mindég szerettem, s ez a szándéka a férjemnek tetszett; de bezzeg meg is adtam az árát. Reggel előállott a német Sprachmeister, s elgyötrötte nyelve-met s gégemet nehéz kimondásaival. Azután jött a

táncmester ; ez meg majd hogy minden csuklójából ki nem törte lábaimat. Mellyet, lábokat kifelé, hasat befelé ! Az ördög győzte volna biz azt mind megtanulni. Legalább annyira jutottam, hogy a lépéseket megtanultam, hosszú rákészülés után komplimentet is tudok csapni, de táncolni nem tanulhattam meg, s a férjem sem erőltetett, mert azt mondá, hogy olyan a táncom, mint a szféráké. Azután a klavirmester állott elő, még most is képzelem, mint köszönt be ; újságot beszélt ; elővette pixisét, megkínált, székelt tett, s mellém ült a klavirhoz. Több esztendőm ilyen tanulásban folyt. Isten tudja, mi lett volna még belőlem, ha szegény férjem meg nem halálozott volna. Megvallom, hogy jó ember volt, és szivesen siratom még most is halálát, ha árva özvegy sorsom eszembe jut. De mégis különös ember volt szegény, s mindég azon igyekezett, hogy előbbeni eredeti magyarságomból kivetkeztessen, és elnémetesítsen. Aki a napon jár, megtetszik a színén ; én is az idő alatt egy kicsinyt elváltoztam volt. Igaz, hogy szinte el voltam hitetve, hogy a cigány muzsikája és a verbungos katona tánca nem valami szép, sőt nevetségre való, s ha a Popovics úr idegen figurákkal kevert magyar táncát, a teátrumi muzsikát s Lavottának magyar táncnótáit láttam s hallgattam, mindenképpen akartam magamba verni, hogy ezek szebbek amazoknál. Így kezdettem az olvasásra nézve megromlani. Már a hajcsombókos poéta verseit, a bucsúztatásokat, s egyéb afféléket nevetve emlegettem a férjemnek, s ez nagyon örült rajta, ha az újszínű és mértékes magyar poétákat s a németeket dícsértem. De mit nem teszen az ember a házi csendességért ! aztán a világhoz is kell magunkat alkalmaztatni, hogy mások durváknak ne mondjanak, s nekem ez a bajom is volt a férjem társaságá-

ban. Igazán megvallva, szintolyan jólesik, hogy ezen genirozástól megszabadulhattam, ámbár a férjem halála miatt vigasztalhatatlan vagyok. Lássá, édes bátyámuram, a szegény özvegyet az ág is húzza, s nem hiába mondják, hogy ha a kapufája aranyból volna is, elkopna. Nem elég, hogy ezen árvaságom már magában is terhes; édes bátyámuram is, kitől gyámolítást vártam volna, kikél ellenem, és a világ nyelvére tesz, pedig jól tudja édes bátyámuram, hogy miolta özvegy-ségre jutottam, legkisebb németességet sem lehet rajtam észrevenni, és hogy én tökéletesen egy értelemben vagyok bátyámurammal. Nem is láttam soha egy embert is, akivel minden gondolatom úgy megegyezett volna és mégis! — Valóban nagy fájdalom, és meg kell vallanom, hogy haragszom is édes bátyámuramra, mert az ilyenért ki is ne haragudna? Meg sem is békélek mindaddig, míg édes bátyámuram személyes látogatásával meg nem kérlel. Egyébaránt magamat atyafiságos gráciájába ajánlván, maradok

Édes bátyámuramnak

alázatos atyafi szolgálója
árva Zafyr Cenci.

U. I. Férjem halála miatt történt gyengélkedéseimből (hálá Istennek és az én még huszonhat esztendőt meg nem haladott ifjú koromnak) szerencsésen kiépültem. És mivel, mint édes bátyámuram tudja, megboldogúlt férjemnek gyermeke nem maradt, a tőle reám jött kapitálisokból elég gazdagon élhetek; maradtak szegénynek némely nehezen fizető adósai is, kikkel nem kevés bajom van. Istenem! csak veszedelmes egy ilyen ifjú özvegynek állapotja. Hogy el ne felejtsem, csakugyan igaz tehát, hogy édes bátyámuram az N. úr leányával nem lépett jegybe? Igazán

mondva, a leány nem sokat ér és szegény. Az Isten kimutatja édes bátyámuramnak is. Ugy-e, hogy meg fog édes bátyámuram rövid időn látogatni? Tanácsadásra is lenne szükségem. Az özvegyi állapot valóban terhes!

A busongó Amor

Egy hajnali édes andalmány teremtménye Bohógyi Gedeonhoz

Pécel, aug. 25. 1814.

Képjáték, vagy álommúlám? a korán egy édes hajnal pólyáit bontja, a komor setét felhőit szélytűzi, és a boncolt humorványok között fejt ki a piros világságot. — Úgy van, most születik a nap a terhes éj pongyola méhéből — milyen fehérség látszik az aláereszkedő felhő csomójába hempejegni? Ez az örömgyerek a szépelődők táborából választva — né! mint bontja szélyt magáról tűzes fátyolleplét! bálvány teste a ködbe lebegő pirosság közepette ingadoz, puha tetemei a gyengeség miá reszketnek.

Teremthet-e ehhez hasonlót a legpompásabb képzelődés istene, melyre a szépség halma, szerelem íze és a varázsló bájolás ily rohanva siessen??? — (*pauza*) — A hajnal harmati eltűntenek, a vizenyős téren nem füstölegnek, nem gőzölögnek párába olvadozva, nem haboznak duzzadó ködárban — nem; mert a nap megszállotta a földet, elöntötte sugárral, s csillámokkal brillantírozik a mező. — A napisten, hogy örömpoharából harmatot szörcsölhessen, hogy reggelkort pillanthasson a kedvesek lángszín selymes ablakára, s kíváncsi sugárit a töröngyölt nyoszolyák puha gyűrömlésére sújthassa, s hevének aranyvesszejét a szépek

pongyola keblek fedezetén hupáltathassa — felsérti a nyugovókat.

Ó napisten, mennyi világokat nyitsz fel előttem, melyeknek hólyagi még nem reszketnek egy Adria isten alatt!

Szent Isten!!! micsoda pompafestés! és bámlátat! Ezredek, sőt világoknak folyta volt a cammogó idő tölte, és még a tündér fantázia nem pazérolta így magvát a puszta atmoszférán, isteni hatalmát érlelvén tévejgtében, míg lehelli az ideát.

Ez a Helikon, a mosolyszájú édes Bájnénak lakhelye, hol ezen fenyők sudarai boltot borulnak a sziklák felett, és görcsös gyökereiket alájok fonják. Fogadjatok el ti felormodzott szirtok, adjatok egy barlangot szikláitok bugjos fedele alatt, én nyúgotot találok ti köztetek. — Mit hallgatsz, érzéketlen kőüreg?! Elbámulsz-e azon, hogy egy gyerek oly hériói lélekkel ordít belőled, mint egy serdült erejű óriás? cselekedeti alatt öszve fog omlani százados boltod! Ha! jól hallom, mint ropog a roppant terméredség sudara! Itt, hol a halálkőnek moh temette morzsái poroznak! Itt fogom én a nyilámló repedéseket énekekkel bétölteni, melyekben a szerelem döbbedez és az őrző Kéribimok ruinák alá agyoltatnak!

Mi az ott, mint egy bús lélek képe, melynek szárnyai a szabad levegőt csapkodják? Ó Pegazus, az üresség a te világod, te szüntelen magadat keresed és nem találod az ürességben! mi omlik bugyva szikrázó körmeid alól? Hippokrene ez! Né, miként mammol tajtékot a csiklánd lágyságot nyaló vadonc locsmoj. — Né, milyen roncsolva és tunyán foly el, mint válik hínáros peshedt heverővé, egy százados idő viselte humorodottá, mint az ősz Saturnus töpörödött gyereke, elodarogyva fantáziámban a forrásfolyam felszínén

remegnek bámálméllásaim, úszom a tó döllyedező öblét, s egyszerre andalszót hallok a berkekből a locs térszínén e bugyó játék alatt, amely habokat csomóba fűz, majd szélytroncsol, majd lenni majd múlni mível.

Hah! mint echózza a hangmívelők szimfóniáját nagy enthusiaslussal a hegy! zúg a szélnek zivarja az ágak sűrű szálai között, jönnek a Helikon nimlányi, a Múzsák! az éjfityke, mintha a komoly fenyesek zúzos ághegyein dideregne, ellágyulva remegi puhító melódiáját s úgy várja a berken jötteket a jövőknek, kik a kis lantos lágy tónusán bicegnek. Fejeket het-rúriai viselet borítja, és azzal egyesül az ázsiai gyön-gyös turbán — setét hajfürtjeik repkednek isteni homlokaikon, és öszvegyűrt csomókban hevernek fejr vállaikon — mezítelen karjaik görög státuák míveit példázolják, távolról fejr márványt mutatnak, közelről maga a puhaság holt beléjek, öltözetek idilliumi pompákkal van terhelve, — ezek alatt minden lépésre a gyengeség pihentét nyögik. — Úgy tüzelnek szemeik, mintha a fagyos északból égő Afrikát akarnának gyűjtani — szihégő mejjek nem kölcsönözött éltetőt — nem lehellett Julepet — nem — hanem csak temetett — csendességek!!!

De ím, ott egy nyomorult hasztalan boncolja a rop-pant gőzsziklák hegyeit, most egy terhsohajtás gyön-gyölődik mejjéből, nyöszörög, mintha körüle az éj állati, a szennydenevérek repdesnének, majd leguggol, mordon szunnyad és tettét piheni. Két kicsiny szarva csintalankodik tőpörödött homlokán, csoportosan ülnek farkán a haszontalanság gyerekei, kiket ő hójag-golyókkal csalogatott az eltévesztő setét ködbe a kezé-ben nyekergő Pánsípjával, kecskelábai elébe ömlenek a szép vadászt felülmúló vadoncok. A hahoták az ő fején ülnek az alattok dördülő mormolás felett, az égő

gúnyolás lobog fején, és úgy repül sebes süvöltő szárnyain: különben egy halálra szentenciázott gonoszélő kísértő képe, egy tündérezésreátkoztatott bajlélek, az elroncsolt tapodmány darabja.

E tekintetre a szépek összeestenek, s én csak egy lángszín pirosságot láttam a zöldség puha humorványára lapulni, és ők így egy csomóba gyúrt szivárvány formán elsemmisültek. A természet kaukler műveit pazérolta a teremtés titkaiba marcangolva, olvasott, fútt, zúgott, még egy bokor zöld levelet nevelt, melyek közzül piros gyenge borulások fejtődöztek ki, s őket az ocsmány látás fekete gyászától elgázolták. Többé nem láthattam őket, mert mint a dőlöngő höngöröcs hullám elgyüremlettek, s a semmi terhes méhéből új szcénák buggyantak fel.

Hah! a harangok kolompolása! hah! a csengetyűk csengése! hah! — hogy cseng — hogy szomorog!!! — hogy dong búsan!! Hah! mint dühen a mormoló üresség gyomrában döngő hangkiáltás! hah! mint ropogtatja a földbe meredező fagyökereket! hah! mint echóz az órákra hangzó üregekből ordító toroka a dühenésre! hah! mint omlanak be rendüléssel a kongó barlangok rémítő boltjai! — hah — hah — mely dörmögéssel — mely rohanással — hah! — (pauza).

Ott, hol az ákhác belévénytettárnyéka alatt egy híves csergedezőt zúgat; látom a lármafuvallókat fellépcselni a hölgyes ösvényeken Flórának palánkos völgyéből — a számárt és a mondatost! Ez a nyughatatlanság sohajtásival tolja a lepegő holdat. — Annak ajaki szélytnyillottak, és tátva hagyta a lanakadás az elszáraztott lihegő állkapcáit. Egybeölelkezve mint két héroikus Minervák, úgy emelkednek a lugason halkkal. A számár egy csendes andalodásban érlelődik. A mondatos csintalan enyelgéssel ledérkedik körülé,

úgy hogy az ellihellésig öszveküzdötte magát, és lankadva hajlott a szamár vállaira, mely utána imádkozta a szerencsét.

A mondolatosnak combjai gyúrják a szamár hátát, lantot és kobozt ölel, s hajait csudáson fúzi ráncos göröncsökbe, egy lágy szellőfúvás zivar a zöldellő koszorú nyugodt színe alatt, s borzasztja azoknak ömlött területét. Lábai mezítelenséggel függenek lefelé, feje felett egy szúnyog gyászolja át a híves levegőt; s egy kürtbe szállanak a fájdalmas sohajtásai s gyöt-rődő nyögései bajusza alól.

Szamár. Itt a valóság semmi; az árnyék teremtés. — Ím tágos méhében e telhetetlen semmiségnek csak az előpillantat hajnalit tulajdonoljuk idvezletül.

Mondolatos. Pijheszárnyakon repítél a bőv üregében, és örömelet özönével hiába valósítottál. Én, én egy nyughatatlan, önnön elégtelen gyerek; a maga-meg-nem-elégedés gyereke és szerelem tiltottja vagyok, egy boldogtalan, semmit-tudó teremtő, aki magamon kívül élek a pára között — ott!!!

Szam. Gondokba merült tudós, miért pittyedtek le ajakid?

Mond. Szomorú színbe gyöngyölödvé gyászolom az eltemetett tettet. Egy szelíd szellő érkezése csapott meg, mely nehéz ragyományba lankasztott.

Szam. Nem láttad-e az édes bájnén Múzsá nim-lányokat? Haj! mint üvöltözött puha testeken nyulámló slepjek! a holdlány sugárit a sűrű erdődzet nyilámjain bocsátotta rájuk.

Mond. Tekintetemre a ferdő locsba ugráncsoltak, majd a tüzes purpurral égő palotába szaladtak, hol minden kínai drágaság fénye luxusra játszott, s ott egy édesdeden heveredett nyulámba dőltenek s Som-nusnak áldoztak.

Szam. Az öröm buggyó cseppje elfutotta mosolyzádat, és rózsalepte színre változott, s bajuszdod a természetnek csalfa színt áldozott.

Mond. Vajha olyá lehettem volna ekkor általok, mint az egy nap élő féreg, melyet az este a folyamat partján tapostak el. Ez egy nagy élethalál, egy meseteri édes gyilkolmány lett volna.

Szam. Nézd ott azt a kecskeembert a buggyó locsmojfolyán pezsgése felett, hol a száraz levelek csörgése zszibong.

Szam. Igyekszünk halkkal hölgyes ösvényeken üstökös atyáinknak, és keressük ajakainknak illő aggtörzsökét.

Mond. A Helikon édessége, kellemei, és az itt lakók szív-ízlésbeli szép érzések ösztönöztenek engemet, hogy nemes lelkeiknek magassoló barátja ohajtsak lenni.

Szam. S szépítő szerül ily kedves gráciák képezésére színek helyett szavakat zavarunk öszve.

Szatír. Én egy önnönt szülök és emésztek, én vagyok az Isten, kinek zsámolyát gyúrjátok, még felemelem humorodott lelketeket.

Mond. Ó Apollo! hol szívhatom és érezhetem forró mejjed reám párló lehelljét? hol az elragadás nagyra pepecsélt remeke balzsamát? — hol fogják felemelni humorodott görzsedezésemből éltető rózsamosolyaid?

Szatír. Mammogjatok e forrásfolyam görcsös szikláinak martjaihoz, s hallgassátok, mint kiált az echó! oh mint ád egy csuda mordon szót a gyötrődőknek, a békételen báméskodók keserveit mint nyögi, és a szomoróza bús daljait mint kettőzi! Mint trillázza a pásztori síp nyeszergő hangját ez a papagáj echó!

Mond. Ó mint gyúladok téged ölelni és enyimelni! Mondd ó magasságos, miként lohadjak át e locsmoj pezsgő mormolásán?

Szatír. Övig süjjedezve járjatok a locsmoj hínárja közt, az én termetem, az én deliségem suvallják tenéked a bátorságot.

Szam. (a vízben). Mintha a boncoló lába marcan-golna, úgy hempelygünk mint fennúszó darabok, ha! mint látnám a setét élet fogjait, és hallanám a huhogató halál szárnyas állatit, és elmerülök mint a párás öved-zett éjleány — ó jaj —

Szatír. (távrolról). — ha! ha! ha!

Mond. Ha! Te a titkot, önn döbbedező keblek jajját bajzod. — Ez a roncsolt kép a te veszett ötleményed tiporványa, a magába főtt méregjáték példája. Én vagyok a vesztő cseppek elivott tikkadója, a gyönyörűségeit dühödő kétségbeesés lelke, én, én vagyok a te rabod, a titokteremtés elveszettje, az éj elragadtatott fatyja.

Szatír. Ha! ha! ha!

Szam. Nyugéjjeimet a magánosságnak, örömmoso-lyaimat a szomorúságnak, gondjaimat a fekete gyász-nak áldoztam! — már az élőholtaknak skeletonjai zörögnek fülemben, s csak a rothadás seppedező pez-ségét hallom a csendességben zszizsegni.

Mond. Én a ferdőlocsban a szél toljásin ödögök; ah, hol a sajka, melyen borongva hágjam az ingadozó hegyeket, hol elmerít, hol elhány a höngöröcsul-lám.

Szam. Ó jaj!

Mond. Édes útítársom, te, aki oly édesen fülelted locsogásomat, érzem — érzed fájdalmomat — azok a sohajtások, melyeket ajakid szülnek, nem bűnösítnek kárhózóvá engemet! — Ne csudálja ártatlan lelked esenkedő panaszimat, sárga képtelenségemet, romlott érzékenységemet, ellankadt tűz nélkül való pillantato-mat. Én alálohadok a locsmoj örvényébe. Látom, hogy

a csalóka örömező ugrál, és úgy futos e szabad allékon,
én elhalok — à dieu kedvesem!

Szatír. Ha! ha! ha!

Így nyillott a csalóka szája örömhahotára, a számár pedig társa nélkül szomorúan egyedülve a parttal egy fortúna szárnyán öszvehozódott. A gondosné lenyomott fővel lassudan leppegett, megnémúlva a szálas jegenyefák tetejére pislogott, vagy letekert vérmes szemforgással andalgott híves árnyékok alatt, mint az istenek-től eltapodtatott briliánt zsúrfok, és így énekelt:

Ha! ha! mint echóz a könnyező Sappho utolsó éneke! mint kettőzik a sziklák gyötrelmes hangjait, megnyitja száját halálára, és megindít mindent keserve, mint egy hattyú mélos, mely a halál előtt csak egy nappal zeng — a természet elpuhúlva kesereg nyögtén — Né! mint bárdolja Poliklétus státuáját, mint darabolja szélyt róla a sükségtelen részeket, melyen az időt üszülni, veszni kárhóztatja! Klio egy Gedeon nevet metsz reá, Flóra rózsákat nevel sírhalmán. Gedeon, Gedeon! hol vagy te? Az istenek társaságában — a szerelem Elysiumában — szamaradnak szívében — *Gedeon!!!*

Édes öcsémuram!

Mind megcsalja az ember magát első tekintettel. Amidőn öcsém uram előljáró levelét, mert ugy-é, hogy az az öcsém uramé?* olvasni kezdettem, úgy vélekedtem, hogy az én személyem vétetődött szatíra alá való tárgyúl. Tudja öcsémuram, hogy én minden hivatalbéli foglalatosságaim mellett is sehol sem érzem édesebben a C. C. Sallustius honestum otiumot, mint

* *U r é.* A genitivusi végzet nem egyéb, mint i, uri s így: u r é. A mutató névmás, mely eredetileg így vagyon: z, melyből az i z é szó ered.

szenelőm mellett. Csakhogy én nem tépem bajuszomat, mint az öcsémuram poétája vagy bölcse. Csak amúgy jóféle és jó apróra megvágott dohányom legyen, s egy-két jól égő pipám, mint p. o. a borgaiak — a makrákat, noha debreceniek s én is az vagyok, s a madárnak a maga fészkébe sz—ni illetlen, nem dicsérem, kiizzadnak, s az ember keze* elpiszkolódik tőlök — s jól szelelő pipaszáram akkor mindenem van. Szolgálóm megrakja szenelőmet, pipát töltök, rágyújtok, és nézem a füstöt s lángot, s eszembe jut forog sz. Dávid mondása:** mint a füst és pára; s időm telik, s nem tudom, micsoda fán terem az, amit unalomnak neveznek, mert én ugyan magamban is sokad magammal vagyok. S hát még akkor, ha kedvem szottyán kedves könyvemet *Epistolae obscurorum virorum* olvasgatni! A munka sok tudósoké,**^{***} tudja öcsémuram, de meg is tetszik rajta, mint a debreceni grammatikánkon. Nekem még most is van kedvem némelykor a magyar nyelvben grammatizálódni, noha má kezdek felhagyni vele. Kötelességében áll a jó hazafinak nyelvét pallérozni, igazgatni, jó útra vezérleni, mind tanáccsal, mind példával, s még inkább az utolsóval, minthogy *Longum iter per praecepta, breve per exempla*. De mit ér minden fáradság, ha csak borsót hányunk a falra? Tudja öcsém uram — mert hogy is ne tudná? hiszen olvasta grammatikánkat — s tudja tehát, hogy mi némely új szóknak rossz voltokat eléggé megfejtettük, s a velek való élest megtiltottuk. Valamint a tapasz-

* Keze Ez innen van: ő kéz, az ő hátra ugrik, s innen kéz-
ő, majd kez ő, végtére keze.

** Mondása. Ez innen ered: z mondás, az mondás,
mondás az, és végre: mondása.

*** Tudósoké. A genitivusi é végzet innen eredt: én p. o. tudós
é volt tudós én, aminek tudós az én je, azután elvesze az n s
lett tudósé.

talás tanítja azon igazságot, hogy nem az okosoké* a kenyér, úgy azt a tapasztalás bizonyítja, hogy az okosoknak tanítását ritkán szokták elfogadni a kevesebbé okosok. Így jártunk mi is e következő szavakkal: *tünemény, beiktatni, előbeszéd, eszközteni, foglalati, használni valamit, könyvnap, nyelvművelés, nyomtatvány, személyesen (in persona), szótár, tökéletesíteni, uradalom, utóink, ügyész. Uramfia! csak képzelje öcsémuram! ezen rossz szók már lábra kezdenek kapni, már a költők serege, vagy seregek, és a fordítók nyája** vagy nyájok él ezekkel.*

* *Okosoké; a genitivalis terminatio innen eredett; nõ vagy né. Ez p. o. okosé először így volt: okosnõ, majd okosné, s azt valakinek birtokába lévő asszonyt, vagy feleséget jelentõ nõ vagy né n-je elveszvéen lett: okosé.*

** *Költők seregek vagy serege egyformán helyesek, mert egyformán erednek. Ez: fordítók nyája vagy nyájok, a költők serege és seregek-kei genesisre nézve analogonok, és nem analogonok. Ez: a költők serege így ered: először ezt kell gondolnunk költői sereg, s ismét ezt: költőén sereg, s ekkor ezt gondoljuk: költőné sereg, s gondolkodunk, gondolkodunk, s az i és az n-ek elvesznek s léssen költőé sereg, gondolkodunk s az é a költő mellől a sereg mellé ugrik s lesz költő serege, gondolkodunk s az è akcentusát elveszvéen megvan a költő serege.*

Ez: költők seregek így ered: ezt kell először gondolnunk: költői sereg, azután költőkén s majd költőkéné sereg s az i s az n elveszvéen, költőké sereg. Gondolkodunk ismét s az é és k a költők mellől a sereg mellé ugrik, s léssen... Hohó! Mi azt nem engedjük: költőé seregek, hanem tovább gondolunk, s a székevény k mind régi mind új helyén megmarad, s ekkor készen van a költők seregek.

Ez: fordítók nyájja így ered: Először ezt kell gondolnunk: fordítói nyáj, vagy ezt fordítókén nyáj vagy ezt fordítókéné nyáj, s az i s n-ek elkallódván léssen: fordítóké nyáj; de itt addig gondolunk míg az é a fordítóké végén el nem enyészik, léssen fordítók nyáj. Ekkor az mutató névmást vesszük fel s léssen fordítók nyájz, gondolkodunk, s azalatt a z mutató névmásnak a zsellér betűje támad, s léssen fordítók nyájaz; gondolkodunk, s ismét egy másik zsellér betű áll elő, a j s léssen; fordítók nyájjaz. A sok gondolkozás után a bitang zsellér az a s j — mint a magyaroknak zsellérjeik szokták — nem szenvedik meg az ősi birtokos z névmást magok között s addig kergetik, míg az egészen eltűn, s ekkor osztán megvan a fordítók nyájja. Tudnivaló tehát sat.

Csak hiában, nincs veszedelmesebb, mint az újítás. Újítani? Ész kell ahhoz és tudomány s nagy olvasás. Vannak a debreceni grammatikánkban újítások, s azok ám bezzeg a derék újítások. Ilyen az, hogy a passiva forma végzetei *ódom, ódóm, s tatódom, tetődöm*. Ilyen ez : *szeretendj*. Ilyen ez : *hallandani*. Ilyen ez : *bírol, csúfolol, csudáol engemet, melyek a bírlak, csúfollak, csudállak tégedet* csonka igéknek második személyeik.*

Olvassa meg csak öcsémuram a csonka ígéről szóló sorokat s örvendezzen a gyönyörű grammatikai felfedezésnek. Ilyen filozófiai distinctiók nem minden fickótól sülnhetnek. Tudni való, hogy ilyen újításokat tenni nemcsak nem tilalmas, de szükséges is.

Osztán igen jókor jut eszembe a mi grammatikánk-ból ezen sor : *a magyar nyelvben a közbeszéd különböz az írásbéli és tudósok nyelvétől*; már kicsoda bátor-kodott volna így szólani? ki konstruált valaha így : *külömböz az írásbéli és tudósok nyelvétől*. Ezt a szót : *beszédétől*, lehet-e azt ezen esetben mind az *írásbéli*, mind *tudósok* szókhöz kötni, ki ne ütközne meg ezen : *külömböz az írásbéli beszédétől*. Annyi bizonyos, hogy ezt a köznép így konstruálta volna : *külömböz az írás-béli beszédétől, és a tudósokétől*. A mi Ornata Syntaxisunk rövidebben s kerekebben és így szebben s helyesebben ejtette ki. Egy felséges példát mutatok még előljáró-beszédünkből arra, mint kell könnyű magyarsággal írni. Imhol egy periódus :

«Azután pedig Komma hogy állandó lakhelyül ezt a földet magokévá tették Komma keresztyénekké is lettek Komma s más nemzetekkel kereskedni s társalkodni kez-dettek Semikolon minthogy az ő nyelveken senki nem kapott Semikolon ők pedig lehetetlennek Komma leg-

* A köznépnél vagyon a tiszta magyarság, az olyan köznépnél t.i. mely legkevesebb idegen nemzetekkel volt eleitől fogva megelegyedve.

alább igen bajosnak látták azt Komma hogy azoknak a nemzeteknek nyelvét megtanulják Komma akik között ők Komma és akik ő közöttök forogtak Semikolon innen kénytelenek voltak Komma a deák nyelvet felvenni Semikolon mivel azon Komma majd minden európai Komma kivált napnyúgoti nemzetekkel beszéllettek Punktum.

Halljuk csak még egyszer! *Azután pedig komma komma komma minthogy komma komma komma komma kolon innen kénytelenek voltak felvenni semikolon mivel komma komma punktum.*

Azután pedig... Itt mindjárt tapogatódzni kezd a lélek a fő idea után, de mely sokáig tartóztatik fel, míg céljához juthat. Mely sok és mely gyönyörűen elszórt mellékideákon kell néki keresztültörnie! *Azután pedig, hogy ... tették ... is lettek.* Itt a lélek azt gyanítja: hogy a fő idea ez: *keresztyénekké is lettek*, s ezt az is miatt méltán is gyaníthatja. Ilyen gondolkodások között megyen mindenütt egészen az *innen* szóig, sőt túl azon, minekutána kinyomozhatta, hogy a fő idea ez: *Azután pedig kénytelenek voltak a deák nyelvet felvenni.* Akkor ismét az *innen* szón akad fel. S nem érzi-e öcsém uram, hogy az *innen* szó ezen periódusban stílusi ékesség?

Régolta váránk mi azt, hogy a mi grammatikánk országszerte bevéteződjön az iskolákban, s ha azt most is nem váránk, úgy nem ismérnénk eléggé a magunk becsét.* Kétségekivül tudtával esett öcsémuramnak, hogy én ezen mi grammatikánkat másodszor is kinyomtatattam a magyar tanuló ifjúság számára, tudni való, hogy nem egész kiterjedéssel, de az orthográfia,

* Ezek között: *váránk, várók, várnánk, várnök, éppen olyan a kis különbség, mint e között: várunk és várjuk, s ámbár hozzászoktunk az effélékhez: olvasánk a könyvet, de ez szint olyan hiba, mint ha így szólanánk: olvasunk a könyvet.*

a paradigmák a mi principiumaink szerént vagynak elrendelve, és kidolgozva, s remélni lehet, hogy minekutána több tiszteletes tudós barátim példánkat presso pede követik, a mi általunk szárnyra kelt ifjak is minket és grammatikánkat vészik fel mustrául, ha az isten azt engedi nékik érni, hogy juhaikat beszéddel vagy írással térengethessék. Noha a mai ifjakról nem igen mondhatunk egyebet panasznál. Nem régiben is az történt az exámenben, hogy egy sereg ifjak között egy sem tudta elmondani könyv nélkül a Sz.-Írás könyveinek summáját.

De csak úgy van az! az ifjúság mind csak mást szeret,* mind csak holmi veres compactiojú magyar románokat akar olvasni. Ennek ugyan már elejét vettük. Régolta nem adunk nékik a kollégium bibliotékájából könyveket olvasás végett. Megtörténhetne, hogy némelyek a mai módi magyarságra kapnának, s megcsalatkoznának az *Exemplar vitiis imitabile* által. Azonban nem félek attól mégis. Legalább azt tudom, hogy Debrecenben holmi csend, kegy s más ilyenén

* Mikor valamely cselekvő igét az egyenes forma szerént akarunk a jelenvalóban hajtogatni, mely ez: szeretek, szeretsz, szeret: mindenekelőtt arra kell figyelmeznii, hogy kicsodás magánhangzó áll utól annak gyökerében (gyökere pedig minden igének a jelentő mód jelenvalójának harmadik személye). És I-ső ha a, o, u áll a gyökér utolsó tagjaiban, p. o. kap, akkor a gyökér a segítő ige vagyok végzeteit veszi fel: mind az egyes, mind a többes számban tehát így: kap vagyok, kap vagy, kap van, kap vagyunk, kap vagytok, kap vannak, vagy kap-ok, kap-gy; kap-on. Ha pedig 2-szor e, ö, ü áll a gyökérnek utolsó tagjában, az ilyen gyökérhez a segítő lesznek végzetei járulnak. Tehát így: szeret lesznek, szeret leszsz, szeret leszen, szeret leszünk, szeret lesztek, szeret lesznek, vagy szeretek, szeretsz. Ezekből világos lévén, hogy a cselekvő igének gyökere az egyenes formában a két segítő ige végzeteit veszi fel a hajtogatásban, nevezhetjük ezt a formát — Megtérvedtem, a kapsz nem ebből ered kap-vagy, hanem ebből kap-lészsz. Azonban a kapj, és kapandj innen erednek: kap-valj és kap-valánd. Ért engem öcsémuram. a vagyon igének hajdan volj volt az imperativusa, a futuruma pedig valand. A nyelv törtéjében semmi dokumentum nincs: de ért engem öcsémuram, ugy-e?

szavakkal senki sem fog élni. Hogy el ne feledjem, én az ilyen kurtított-furtított szavakat mindég olyan-
nak nézem még Csokonaiban is, mint a kurtafarkú
paripát, s eszembe jut Horváth Ádám gyönyörű verse :

*Lovagolni kurta farkú paripa körme tetején,
Akit meg nem bír a lába, járjon a fején.*

Külföldi szokás ez is, nem magyar szokás, nem jó
szokás, olyan a szó, mint a pénz, p. o. a márvás. A bizo-
nyos, hogy száz márvás, ha kettévágod mindenikét s
csak a felét tartod meg, kevesebb helyet foglal, de bez-
zeg a becse is kevesebb. Zsebébe dugta a szemét, aki
ezt által nem látja. Ezelőtt kevés esztendővel egy kur-
tított-furtított szóval teletömött drámát akarának el-
játszani a debreceni magyar komédiások. Dicsérem az
esztét, aki feltalálta, a csonka béna szókat egészzé tette,
s így *csendesség* lett az öszvezsugorodott *csend*. Ez tör-
tént a *keggyel* is. — Ha ez Debrecenben így történt,
így fog történni minden bizonnyal minden más okos
helyen is, annyival inkább, mivel az újítók némely
gyökereknek jelentéseit sem tudják, és nem jól élnek
vele. Őnékik ez a szó *év* esztendőt jelent, holott ez
nem teszen sem többet, sem kevesebbet mint *evés*, így
a harmadévi bor, vagy *harmadévi csikó*, mely harmadik
esztendőre eszi a füvet. Hát az a *nő* vagy *né* szóval
való élés mit akar? Ezen szóval sokféle jelentései miatt
alig lehet élni. Ugyanis *né* minden, ami nő (*crescit*),
né minden, ami NEM s NEMZET, *né* minden ami NÉP,
né minden, ami NÉV, *né* minden ami NÉZ, *né* minden
ami NEHÉZ, *né* minden ami NEVET. Hogy megértse
öcsémuram, azok a szavak, melyeket előszámláltam,
minden *né* vagy *nő* szavak, azaz a *né* vagy *nőtől* való
sarjadzatok.

NŐ *crescit*, mert a feleség által maga a férfi is szaporodik, és mintegy többé léssen. NÉV *nomen* minthogy a férfiúról hivattatik a feleség vagy nő, erről az egyről mindenre általvitték ezt a szót *né* vagy *név*, ami valamiről mondatik, vagy aminek hívják. NEVEL *educat* azt cselekszi, amit a *né* vagy feleség, az anya. NÉZ *videt spectat*, a *né* körül foglalatoskodik, mert aki feleséget akar venni, azt előbb megnézi. NEHÉZ, mert az asszony nehézkes s terhes szokott lenni. NEVET *ridet* azt cselekszi, amit a *né*, mert az ifjú asszonyok rendszerint vígak, jó kedvűek. Azt mondják, hogy a *nevet* szó régi írásokban így occurral: MEVET, s azt mondják, hogy ez természeti hangszó! de akármit mondjon a filológia, az abstractum szavak elsőbb eredetűek mint a természeti hangszavak. Azért származtatjuk mi ilyenképpen FA : *fázik*, HAL : *halgat*, IV : *ijjed*, *ijjeszt*, *iszonyú*, LE-SZ : *lehell*, *léhó*, *leheg*, *lehés*, *leveg*, *leveget*, *lebeg*, TE-SZ : *tereh*, VIV : *vidit* és BUKIK : *búb*, *bucsú*, *borúl*, *bolyong*, *búza*; ESZIK : *él vivit*, *él acies*, *íz sapor*, *év pus*, *év annus*, *idő* : *esztendő*, *ítél*.

Rámjött a déli álom édes öcsémuram. Ajánlom magamat

X. Y.

a debreceni grammatikának
egyik szerzője

Högyészi Högyész Máté Bohógyi Gedeonhoz

Már ma is, amikor Auróra piros szekerében
Jött fel az ég kapuin, hímes kertem közepében,
Hol karikába rakott sűgár jegenyém az égig
S fellegekig felemett fővel strázsálva felettem

Állnak — mellyeknek derekát a gyenge borostyán
 Szép zöld karjaival sok ezerszer ölelve szorítja —
 E jegenyék közepén a Múzsák tiszteletére
 Oltár képe gyanánt szentelt lugasomnak alatta, —
 Hol csak csendesség és ártatlan gyönyörűség,
 Múlatoz, a pompás kastélyt s palotát odahagyván —
 Tündér képzeletemnek mély özönébe merülve,
 Olvasnám a Homer munkáját, mellyel örök hírt
 S tiszteletet szerzett, s azt újra meg újra csudálván
 Képzeletem szinte magamon túl volna ragadva :
 Hirtelen a fejemet tekerítem jobb fele, hát ott
 Egy hősztín bíbor patyolatköntösbe megállott
 Asszonyi szépséget látok, s el nem hűlemedtem ;
 Mert más ízben is láttam már Fáma kisasszonyt,
 Mely minapában az épisztólát hozta mihozzánk.
 Hozta szerencse ! kiálték nékie, drága kisasszony,
 Mely jó hírt s új hírt hoz hozzánk, drága kisasszony ?
 Mert újság nélkül soha sem jár Fáma kisasszony.
 E kérdésem után vidámon elmosolyodva
 Így felel a szépség, és így magyarázta magát ki :
 «Máté-Szalkai, Máté Hőgyész ! drága barátom
 Hozzád volt ez az út intézve, Apoll maga s a szép
 Múzsák küldöttek, nem hogy most Mercuriust és
 Iríst hozzam elő a fényes olympi lakóknak,
 Nem hogy Styx, Phlegeton, Kocyt és Lethe forogjon
 S a szomorú Cháron vén révész csolnaka számban
 Orpheus és Telemak uti társaim és követőim ;
 Nem, hogy Plútónak gyász országába mi történt,
 Elmondjam s Titius kínját, s Sisyphus veszedelmét,
 S a Danaus házát hogy bünteti vétkek örökre,
 És a rettenetes Geriont hogy s mint zabolázzák,
 A Styx és Phlegeton, s a Lethe folyóvizek együtt
 S Tantalus, a tele kád vízben ajakig noha fördik,
 S kapdos az almához mely hömpölyög és fut előle,

Mégis az éhséggel szomjúság gyötri szünetlen. —
 Mindezeket nem jöttem hírül hozni tenéked.
 Múzsák küldöttek; halljad Múzsák mit izentek
 Hozzád, itt e homály sűrű ködlepte zugolyba,
 Mert vagy lappangó szeretőjök s tiszta barátjok.
 Általam ó Máté hozzád így szólnak ők hát:
 «Kedves Mátékám, ki vagy a Múzsák szeretője,
 Néked sallangós kostök bojtos pipaszárral
 Bár becsesek legyenek, nem lettek még se barátid,
 Szíved mélyéből a szarkazmusra haragszol,
 És futod a bölcsnek sok mindenféle kaosszát.
 S nem másként a vad Múzsát és csalfa poétát.
 Néked táncmestert sohasem volt játszani kedved
 És az ügyet híves szép cifra ruhába takarni.
 A köszönés nálad nem mind egyforma, de a szív
 Ész s tudomány becsesek ha gubába jönnek elődbe is.
 Hol sok hajtogatása deréknek, igen keves a szív.
 Úgy hiszed, és ha fejed megbillent, tartod elégnek;
 Tégedet aki szeret soha sem botozand ki, előlled
 Láttál a búzás szekeren nyitogatni Homérust,
 Sőt kévék tetején láttad citerázni Apollót;
 Még ez mind nem elég, de te Szatmárt régi ködéből
 S a Helikon tetején nőtt s öszveszedett violákat
 A mély rejteknek fenekéről öszvekerested.
 És sok költőket, kiknek hever a neve ködben,
 És munkáikat a moly rágja s emészti fogával,
 Vagy pedig a rejtek fenekén pók rávona sátort:
 A ködből, mohból s póksátorból kisegítettél,
 Mellyért érdemid a maradék énekleni fogja.
 S mink Múzsák e szép koszorút, mellyet maga hordott
 A Tisza fürtjei közt sásból s nádból kicsinálva,
 Küldjük s kívánunk maradást a pályafutásban.»
 Ezt neked a Múzsák — mármost újságaimot halld.

Ellenséginknek megtörtét, és az örökre
Újítók seregét néztem pad alá lenyomatni.

Újra tovább menvén csupa bölcsességre találtam,
S amint sorjainak tövises mezejére kiértem,
Hát a bokrok közt sokakat veszek észre seregben. —
Jéh mit akarnak azok s vajjon mi okon seregelnek?
Kik legyenek? mi bajok? Fámától végire járok.
Mely kérésem után nekem ily választ ada Fáma :

«Ott a bölcseneknek van mindenféle kaossza,
Vagynak Múzsák is, vad Múzsák, csalfa poéták.
Én csak bölcseket és jó Múzsákat nevezek ki.
Lásd ott! aki röhög, amaz ott lakadalmi poéta,
És amaz ott mellette nevek-napjára köszönget,
Most is hajbókol, a kivánság zeng ajakáról.
Ennek utána pedig ki miként Heraklitus ott sír,
Könnye csorog, kesereg, búsúl a kába világon,
Holtakat énekel az s búcsúztat az itt maradóktól ;
Látod amazt, mely nagy gonddal jár erre s amarra?
Annak bölcs fejiben csudaszép chronostikon érik.
Hát amaz, aki amott a porban ír? Anagrammát
Készít : Sokrates ily szép bölcsesség ura nem volt,
Lúgos kantától legyen ámbár homloka nedves.
Egy más fészekben hangos leonínusi versek
És csuda szép rímek készülnek, s mennyei lelkek
(Ó csuda) é-vel megterhelt szekerekbe lebegnek
S Á-val az árva hazát gyakran kacagásra fakasztják,
Hogy jót gondoljon, oly sok gonoszoktul oszoljon.
S mindezek a nyelvet nem szokták másba keresni,
Messze marad mindég a vendég maszlaga tőlök,
Nem kell holmi kenőcs s nincs mondásokba tekervény,
Törvényt és új szót nem készítenek, s ha ezen szók :
Cím és lap s kellem s egyebek versekbe kerülnek,
Őnékik lehet azt egyedül megtenni, ha másként
Pótlani tudhatják e hézagot, és az Horácot

Jól értvén a régi szokást tisztelve tekintik ;
S nem tesznek versszerzőből kikeresve poétát,
Józsefből Pipset, leveleknek episztoła címet
S anch'io Pittorét magyaros szemetekre kihányják,
S kedvek hogyha vagyon magyarul versekbe beszélni,
Nem szórnak görögöt, sem olaszt akadékul az útba.

Kedves Hőgyészim, ki vagy a Múzsák szeretője,
Mind igaz, amit ezekben mondék, légy követője,
Ebbe maradj ha akarsz Helikon tetejére felérni -
Nem magadért írsz — hát úgy írd, hogy mások is
Értsék —
Én ha nem értem, ugyan egye meg szerzője gyümölcsét,
És ha nem érti az egy üdejű, mit értsen utánad
A fiad és unokád — s hahogy érti, ki tudja becsülni?»

Ilyformán szólott s még többeket a gyönyörű szép
Fáma, de nem tudtam mind azt elmémbe szorítani.
Csillagokat s holdat hozza még fel, s búzaszemekről
S tokról, mellyet elébb dörzsölni ki kellene, majdan
Ércekről, az arany- s az ezüstről szóla, s faragni
Mint lehet új szókat, s álszókról s maskara nyelvűről
Majd a fűszerezett eledelt felhozta, betegség,
Sáfrán, pézma, fahéj, bors, szekfű, paprika, gyömbér,
És pomoráncs s citrom, majd érel, s a gyomor és száj
Forgottak nyelvén, de ki győz megtartani mindent?
Vége ha kérdezed azt, hogy mint lett vége dolognak,
Nálam hagyta el a szép *Mondolatot* s maga elment.

Én pedig ó tudós s literátor, jó filológus,
S nagy héró s minden, mi akarsz még lenni, ki néked
Zengem ezen sorokat, Pegazusnak fékje kezemben
És a lant lévén, Múzsák halmára lovaglok

Gyakran, s látogatásimban örvendez Apolló.
Itt ahol a bajuszos költők és régi szakállas
Honnosi éneklők s citerások hosszú palástban
És saruban ülnek, fogom én hirdetni neved majd,
S fog méltóképpen, tudom én azt, Fáma segítni.
Énekem a maradék könyv nélkül fogja danolni,
S a te dicső neved is *Múzsám* által maradand fel.

Epigramma a Mondolatra.

Én a Mondolatot, mikor a levegőbe repülök
A tudósok előtt a csillagos égre viszem fel.

Éneklette a nagyérdemű szerző
tiszteletére

Máté-Szalkai Högyész Máté m. p.

Bohógyi Gedeonhoz

Pécel, júl. 28. 1814.

Túróra szarka, túróra! van egy kevés számvetésem
az uraccsal. Ide szóra nagy tudós, most én az uracsot
lúgba vetöm és szappan nélkül mögmosom, tudja-e
mivel? sulyokkal, ama tót szappannal.

Levelem eme kezdetén el ne bámúljon az uracs, mint
a borjú az új kapunál. Mög van mondva, a szél ellen
ne pösölly, mert magadat vizelled le. Addig is nyúj-
tózz, még lepled ér, végtére tanulj tinó, ökör lesz belő-
led. Micsoda lókörmű, karikalábú, lőcskezű, tökfejű,
szamárfülű csudateremtmeny, ostoba csőrebogár lehet
az, aki mint a vak csak nekimegy a böcsületös embőr-
nek, és beleütközik? Ki tötte az uracsot bíróvá a filo-
lógyiában? hogy mint egy iskolamester rakoncátlan
szájjal, félreficamlott nyelvel ellenünk újjétók ellen
a szűr alatt pittyet hányogasson? Höss másé az udvar-
ról! mingyárt mögtöszöm, hogy ha ki nem röpül,

fészkestül tyukmonyastül oda lösz, ebestül macskástül elvesz, le sem is cséplik úgy a búzát, mint én lebugyázom ; mög lösz mind sülve, mind pirétva, mög is akasztom tögölét, rajta ütök, és vérét is vöszöm, s ott hagyom a faképnél. Hiszen tudhatta az uracs, hogy számba fontba köll vönni a gondolatokat ! nem is köllene minden tálban egy kalánnal lönni, mert mások is torkába vethetik a szovat. De csak bele kottyana a nyelv dolgába a szilvalév, mintha ötet borsolnák ; tele van szóval, mint a duda széllel, a szapora dara, s mint az üres malom, csak odaáll a folyó derekára ; pedig nem is lát tovább az orránál s a kákán is csomót keres. De kitöszünk mi is magunkért, mögmutatjuk, hogy embörök vagyunk a talpункon, és hogy a csirke nem okosabb a tyúknál. Mög is borsollyuk az öszvehabort és föleresztött lityloty kotyvasztásokat, mögadjuk bélését a posztónak, s mögemplögettettyük az uraccsal a Magyarok Istenét. Mögláttjuk azt is, hogy markában szakad a vége mézes madzagának, ha annak üdejében által vettyük az ebek harmincadgyán. A mi kardunkat sem fűzfából faragták.

Az uracs a nyelv dolgában akart ítéletet hozni? Nem oda, másé ! terönni köll ám arra az embörnek, mint a suba gallérnak ; nem pedig azután formáztatni, mint a lapostetűnek. A nyelvmívelés nem kanász-játék, s aki ahhoz fogni mer, ne lögyön gatyafönékben szüve. Nem köll ujj szó? möglássuk, hogy mögy hát sánta Budára. Próbáljon az uracs ujj szó nélkül a tudákoságrúl írni, tudom, majd búsúl mint a verömbe esött farkas, fohászcodik, mint a kereketörött kocsis, kapkod imide amoda, deák szóba, görög szóba, s mikor lösz a tudós munkának vége? malacnyíró sohanapján ! Az ilyen kófic embörök ugatnak az ujj ellen mint az eb a garádján ; s a régivel semmit sem kezdönek, sem-

mit sem végöznek ; szénnel írhatná az embör a kürtökbe, mikor valamit ki tudnak böffenteni, abban is mi köszönet? fél pofánkra, zápfogunkra sem ölég. Löpényt körestek, lókukóra találtak, még is nekik áll fölyebb. Úgy rátartyák magokat, mint az olajos korsó az asztal közepén. Oly kevélyen sétálgatnak föl-alá, valamint a kunok ebe a csorva homokon, és mintha átugrották volna a száz tú hosszát, más érdömös emböröknek is ők akarják megpödöríteni kajla bajuszokat, ők magok hajtani a göncöl szekerét. Ki vagyok, én vagyok, a bíró kocsisa nem kevélyebb nálok, a balhacsipést, a szünyogszúrást, a légyköpést alig szönvedhetik el a lepöndékök, pedig ha jól megfontolnák a dolgot, nekik is kettő az orroklyuka, mint a szögény embör malaccának.

Éppön az én *csucsos szelésökrül* írt munkámat olvasám. Hozzák az uracs könyvét, hogy nézném mög. Letöszöm a másikat, s gondolám, hogy az talán valami fura kis észszel írott könyv lönne ; forгатom, hát vízre vitt, azután csörbe hagyott a káposztás kertbe néző csalárd. Lóruul számárta szállottam ; s még akkor is mögeskütem, hogy ezt az uracs el nem viszi szárazon. Azt gondollya az uracs, magáé mind a diófaig, csufollya az érdömös írókat ; azt hiszi hogy győzött, és hoppot mond, minekelötte az árkot általugrotta. Csudadolog az, hogy az irkálók mög nem alhatnak eggy gyékényen egymással ; osztán hidgye el az uracs, nem sült a mind jól, amit kemöncébül kiszödnek ; mikor valaki más jó hírében bitang módra gázol, maga alatt vágja a fát. Másnak ás vermet, maga esik bele, s az egész pörleködésben annyit nyer, mint Bertók a csíkban. De az uracs ezt mind mög nem gondollya, társa ellen fonákul vöszti az ümögöt, s hidegön is veri a vasat, mint kokas a szemetöt, mind mögтарjasodik, mind

mögtollasodik, kiönti lúdmérgét, kacag előre, iszik a medvebőrre. De jövendölöm az uracsnak hogy föl van vágva a dögrovasra, ott ahol köll, s majd is mög-
itattyák vele a cokipoharat. Akkor tudom mögbánnya dolgát, mint a mölly kувasz egyszörre kilencet fiad-
zott; megbánnya béka a deret. Ha most az uracs mellett nevetnek, majd az uracson fognak nevetni, mégpedig annyira, mint a kurta kutya, vagy a hideg-
vötte legyek ősszel. Jó szerdékre várják a macskát, s akkor tudom el is halgat mint a tetű a var alatt. Erre pedig ne mondja az uracs : ebugatás nem hallik menny-
országba ; — mert nem ok nélkül mozog nyárfán a levél ; ahol füstye van, ott köll lönni a tűznek is, nem is esik forgács vágás nélkül. Majd körülta-
podgyák az ilyen egy étszaka nevededett hitvány gombát, hogy kikopik mindenbül, mint valami a hóbul, s kénytelen
lősz az íróserégbül elillantani ; az ilyen jegetörött vizett ivott, lapuval takaródott írósvajas leventa,
hogy még a kapufátul sem vőszön ijettében búcsút. Jó víz lősz ez majd sok tréfás verselőnek malmára,
mindaddig, még úgy el nem nyúzzák ezt a bakot, hogy szőr sem marad rajta ; akkor igazán bötelik a
közmondás : kár nyittya a bolond szemét. Várjon csak az uracs, mög lősz embőrül döngönyözve, azután
mögüstökölve, végezetre törökül meg is cibálva ; s térdön álva fog könyörögni, hogy kézzel is hintenek
már inkább, mint zsákkal a magot.

Egyébaránt jelenthetöm, hogy nincsen az uracsnak szöröncséje az okos íráshoz, mint cigánynak az igaz-
mondáshoz. De nem is való disznó orrára az arany-
perec, sem az ilyen fityfirigy csöllögő böllögő írócskák-
nak a szerzői név, számárta sem tősznek bársonnyer-
get, bár Tolnát Baranyát bejárta is. Én mondám. Isten
lőgyön az uracsal !

A lepe a Mondolatos feje felett

Lukács Miklós sapphói rende szerint

Pécel, júl. 22. 1814.

Én szegény lepe, még más lepék Psyche
És Prometheusnak szép társaságában,
Vagy a lantosnak feje felett festve
Vagynak, én itten

Mondolatosnak rut társaságában
Elgyöngült szárnyal tartozom röpködni.
Ah pestist lehell rám atmoszférája ;
S zengésem zordon.

Én itt sem édes éneket nem hallok,
Sem mosolygásra ajkot nyitó tréfát,
Vad hahotával mind Szatir kacagnak,
S mérgek halálos.

Érzem, hogy van szebb ezen a világon,
Érzem, hogy van mester jobb mint az enyém.
Hogy e zengésnél szebben zeng Apollon ;
S mi hasznom benne?

Röpülnék felebb, de szárnyaim gyöngék,
Röpülnék máshoz, s visszaránt az örvény.
Psyche, homályból látom fényességed,
Végy fel magadhoz.

A Satyrus a Mondolat írójához

Pécel, júl. 26. 1814.

Vétkeztél, s jéh, vétkes fészekben eredtél,
Engemet kecskembert mert megfertéztettél,
Jerkék vezérével egy helyre tétettél,
Mellyel egy szemtelen tettet cselekedtél.

Testem nem szép fejr és kecske termetem,
Réten, s rengetegben éltemet tengetem,
De kedvnek s elmének énekét szeretem,
Mért e rest természéssel egy rendbe tétetem?

E jerkevezérem régenten még éle,
Egy vénember részeg fejjel mendegéle,
S e rest vén részegjét nem egyszer ejté le,
S elvesztével nyeret jerkésnél cseréle.

Ez rest és elmétlen, én elmés s eleven :
Mért teszed én mellém ezen egy levelen?
Eszes szerzeményed? én lehetnék jelen ;
Nem eszes? jelentse e rest és esztelen.

Térj meg s érdembhelyre tégyed személyemet,
Elég szeret engem s kedves énekemet,
Kecsketermetemért ne vess meg engemet,
Ember termetében lelsz kecskét eleget.

Némelyek engemet rejtekben meglesnek,
Véled te ezeket helyes énekesnek?
Zeng : *vétkes fészekben*, zeng : *éje Édesnek*.
Mekegnek, mekegnek, de engemet nyesnek.

Mekegve, mekegve, de el nem rekedve,
Én énekelhetek gyepre heveredve,
Felkeresnek engem szépek heveredve,
S fekete fejemre repkényeket szedve.

Repkénnyel fejemen, kehellyel kezemben,
Szent ének nyelvemen szép kedv énekemben,
Be csendes e berek, be szédelg fejemben,
Édes szendergéssel fekszem rejtekemben.

A számár a Mondolat írójához

Αὐδῶντα δ' ἔθηκε θεᾷ λευκώλενος Ἰσῆρη.

Homerus

A mese apjának, kit egész Európa csudának
Tart vala, kit kesereg köz, nemes úri sereg,
A nagy Aesópusnak szolgáltam, s bármi okosnak
Látszani fáradozék, s csak nevetést okozék.
Meghala ; sok száznak szolgáltam, már csupa váznak
Tettek, s nem nyere bért szívem ezernyi sebért.
Már Áthénának, nem elég volt Róma, magának
Vitt vala, hát ezerek, kik nevetésre szerek.
Régi nemek hulltak, s északról újra vonúltak
Nadrágot viselő más nemek egyszer elő.
Árva fejem véltem, hogy már jobb századot éltem,
S a csúfság ! nyomorúlt, rajtad örökre szorúlt !
Már az olasz népnek nyelvén kik közre kilépnek,
Régi becsületemet, csúfra teszik nevemet.
Így a francoknál, a németek és spanyoloknál,
Rajtam nem könyörül, anglusi nép is örül.
Hogyha szemem nézi, sok kínomat újra tetézi :
Hogy vagytok magyarok rám ti is illy agyarok ?

Pesti!... Szemem könnyel tele van, már habzik
özönnel ;

Rám a bú komorúl újra meg újra borúl.
Ámde nekem végre szép hajnal jött fel az égre,
Jön Cervantes elő, szánakozást visel ő ;
Sánchó Panzának ada, s lábom Hispaniának
A Rozinante megett járt köriben eleget.
Lucius így jára s Apulėjus majd azonára,
Képemet amikor ők viselik magokon.
Éltem szépében Baratária nagy szigetében
Nyúgodtan telelék, hercegi kosztra lelék.
Majd haza rándulván, atlaszba, selyembe borulván
Sánchó pompa között rám örömet kötözött.
Őt sír bészárván, siratám bal sorsomat árván,
Hogy megszánna az ég s újra segítene még.
S lőn kegyelemséggel s híres lettem nyereséggel,
Mint nem Praxiteles, bár faragásra jeles.
Nyitja hazájának, a dúrvúlt Wesztfaliának,
Anton Panza helyett, sok mecénási felett
Készen szolgálván s könyvét nékem dedikálván,
Porból, melybe futék, majd az egekbe juték.
Büszkén sétáltam, fejemet fel-felhajigáltam,
Jókedv életemet, fény emelé nevemet.
Élvén, gondoltam, hirdetnek ; s majd ha kiholtam,
Érettem kesereg egy nagy irói sereg.
Csalfa reménységek, értek mi haszontalan égek,
Meghal, Panza, velem mint örökös kegyelem.
Ismét csúfolnak búmban, nevetésre hajolnak,
O sors! még szomorítsz, bút kebelembe borítsz.
Ámde megint végre, tisztább napom a kegyes égre
Jövéen, kérni hozád, *Mondolatos* te hozád,
Illendő ranggal, citerával s mennyei hanggal
Rám felülél Helikon lyányai karjaikon.

Ketten Tempében, ketten Pindus kebelében,
 Ketten énekelünk, s senki nem ér mi velünk.
 A Pegazus látja, s szárnyát a földre bocsátja.
 Elbúvik s nem örül Hippokrenéje körül.
 Eltűn sok kényes költő a zöld szövevényes
 Ágak alá, fülelő sorsosid állnak elő.
 S zengik: *hogy egy nagy hegy hasadott meg, mely*
bizonyos jegy
Tégedet a nevezett kincskamarára vezet!
 Zengik: *árva madár jajgass, rabságra maradsz már!*
 Zengik: *mint brekekegsz, ördögi módra rekegsz!*
 S köztünk békesség, nagy igazságos kötelesség
 S józanságosság angyali pont fele hág.
 Égi kegyelmesség, töredelmesség, gyönyörűség!
 Mindezt sorba velem itt lakozásba, lelem.
 Légy boldogságos jó úr hát, mint te tudákos
 Vagy, s jóságszerető, semmi gonoszkövető.
 Szép kíméléssel nevemet Pindusra vivéssel
 Sorsomat erre feléd túl magamon emeléd.
 Jaj de mi testemben, mely duzzad minden erebben?
 Mely tündéri erő s belseimet keverő?
 Kellemetes holló te vagy, érzem, Phoebus Apolló,
 Zápor-e vagy zivatar rám ha mi jönni akar?
 Nagy dolog ez, látom, sírj ó helikóni barátom,
 Téged is ah az halál durva kaszája talál!
 Nincsen is ő messze, hogy vad karját leeressze
 Majd kitekint rád már, jaj neked árva számár!
 Megvan! bár nagy volt, az erős Achilles is elholt,
 Nem száz példa ez is a haragos Lachesis.
 Néma keservemben, majd egy köröm-ásta veremben
 Téged rejtlek el én életem árva telén.

A magyar pegazus a Mondolat írója ellen

Ének alkotó test! nagy lélekkel nemzett
Múzsák, kiket tisztel mindenféle nemzet,
Kik között, fényekből látszik mindenképen,
A szépnek szerelme lángol minden képen.
Úljetek most széket tanácskozás végett,
Pegazus bajának hogy vessetek véget.

Múzsák, szégyent rajtam egy ember elkövet,
S tesz lábom elébe botránkozáskövet.
Ír verstelen könyvet, s jó Pindusnak fele,
S számáron jó, ez a dolog fontosb fele.
Egy Mondolatos jó s számáron, s az égnek
Kárpitján pusztító tüzek még sem égnek.
Ó szégyen! ezt méltán vajon el ki sírja?
Mely átok, mely gödör lesz Pegazus sírja?
Egy számár, kit eddig nyomott nyerge s járom,
Fogja el helyemet, bezzeg én megjárom!
Ezután engemet ki vészen majd számba?
Ez örökös panaszt olt be az én számba.
Ha számár-hoztakkal a Pindus lesz tele,
Jó Pegazus, úgy a te időd kitele!

Ó Múzsák, már az is nem rossz becsület-e,
Hogy a rímes versnek elment becsülete?
Még a kádenciás íróknak is nyelve
Mérték örvényébe vagyon már elnyelve.
Ráday-verselés nevet hord az ilyen
S eféle korcsosság a mi szánkra illjen?
Sokan a szonettnek nyitják fel kútfejét,
S a magyar Pegazus ne rázza meg fejét?
Sok episztolát ír, ki e pályán kiállt,
Kik ellen az igaz ízlés hadat kiállt,

S ez új nép romancot s balládékat becsül,
 S Gyöngyösit nem tartja senki legfőbb becsül.
 A rossz rímes Zrínyi s Orczy mellett fognak,
 S Mátyásit kiteszik a marcangó fognak.
 Pócsért szeretetet már senki nem érez,
 Mondják, hogy Virággal soha fel nem ér ez,
 Etédi, Péczeli, Horváth, Vitéz s Édes
 Éneke a magyar fülnek már nem édes,
 Helyettek a polcra Ányos s Himfy lépe,
 S mindenre ragad már e rossz ízlés lépe.
 Mustrákká Berzsenyi lettenek és Dayka,
 Kiket nem is nevelt talán magyar dajka.
 Rény, kecs, remény szókból áll nálok a beszéd,
 Pennájok idegen szólásokat be széd.
 Már kegyet mondanak kegyelmesség helyett,
 Semmi szép hosszú szó nem lél nálok helyet.
 Német és franc lettek az ízlés követi,
 Sok elfajúlt Goethét s Marmontelt követi.
 Példát Illyés, Káldy s Báróczyból lesnek :
 Ó ki állhat ellent ez iszonyú lesnek? *

S ó Múzsák, ennyi sok gyaláztatás után
 Szamarat is látunk a Pindusnak után.
 És így Pindusunkra, mely ezelőtt fényle,
 S róla mindenfelé sugárzott a fény le,
 A gyászthozó Fátum örök homályt szóra
 Ah búm miatt alig találok már szóra.
 Hozzátok nyögök ó Múzsák! könnyem folyta
 Bár ajkamon csaknem minden jajt elfojta.

* A kéziratban még e két sor :

*Láczai csak gágog, s rajta minden nevet,
 S Vályi-Nagy Ferenc nyer poétai nevet.*

I.d. Szemere munkái III. k. 191.

Hasson meg Pegazus könnye s sohajtása,
Ne légyen hijába kérte s ohajtása.
Lám nyögök s az igaz költőktől jött ének
Mintha zengene már halálom jöttének.
Azért is ó Múzsák! se estve se reggel
Ne szűnjetek értem harcolni sereggel.
Kergessétek innen a szamarat s értem
Ezt tévén, megvallom, hogy örömet értem.
Ne legyen közöttünk se éjjel se nappal,
S így fényünk nem soká osztozik a nappal.
S szent völgyeitekből harsogva ment ének
Hirdesse, hogy győztünk, Duna lementének.

—

Ó Múzsák! ezen nagy jótételért sírom
Partjáig hálámat tinéktek majd sírom.
S meglesz, amit kértem, a múzsai karok
Ím segedelmemre már emelik karok.
A szamar éltének fáklyái elégnek,
Ezen bosszúállást tarthatom elégnek.
Köszönöm ó Múzsák! háláadó szívvel,
Szent szerelmetek közt fogy bennem a szív el.

A lant

Minden lantokénál rosszabb
Állapotban sínlek én,
Mivel nékem helyt egy rossz szab
A Múzsáknak telekén.

Húrjaimon a legkisebb
Nesz is elnémúla már,
S mely hang hajdan mint egy kis eb
Nyargal, rest mint e szamar.

S ha némelykor egy-két hang a
Lóggó húrokra kimász,
Csak alant guggol mint hanga,
S gyászszínü, mint kulimász.

Apolló, kit az egekbe
Ambróziás mátkatál
Mellett gráciák visznek be,
Nézd csak, mire juttatál.

Ah láttál-e ilyen rútat?
Jövel, és magad nyiss tenn
Karjaiddal nékem útat
Szabadságra, jóisten.

Egy bolondolva Mondoló,
Nézd, mint cammog bakacsin
Szűrben, nem lévén sehol ló,
A Helikonra csacsin.

S engem nyakába függeszte,
S ah csak azt bánom, csak azt,
Hogy Apolló nem végzesz te,
Hogy ő nyakába akaszt.

Ő engemet, ki számodra
Függöttem a rózsabolt
Virágokból szőtt szép fodra
Között, míg el nem rabolt.

Már Hipokrenének kristály
Forrása nékem bú-tó,
Oly bús nékem ez a kis táj,
Mintha itt lakna Plútó.

Csúfol engem a szarkaláb,
S ha a piros pipacs int,
Vagy a búzavirág alább
Rám mind gúnyolva kacint,

Ah amott miként pirúl el
Nézd még most is egy sor som,
Mert tudja, hogy szégyen s bú lel,
S szégyelli gyászos sorsom!

Jegyzetek a versek alá

Högyész

Auróra piros szekerében. Auróra a hajnal istenasszonya I. Pomey Panth. Myth. p. m. 107. Ezen könyv nélkül senki poéta nem lehet.

Homerust. Ez a régi híres görög poéta, kit én minden alkalmatossággal említeni szoktam, noha soha sem olvastam. Ugyanezt tanácslom másoknak is, kik tudós poéták akarnak lenni.

Fáma kisasszony. Aen. IV. *Fama malum quo etc.* Ez a hírhordó istenasszony, s minthogy mi itt csak hírből tudunk holmit, azért szoktam a Fáma kisasszonyt minden alkalmatossággal felhozni. Ez szép allegoria.

Apolló maga s a szép Múzsák. L. Pomey eml. könyvét, valamint a Pindusra is, és minden más mitológiai nevekre, melyek még ezen darabomban előfordúlnak.

Sok költők neveit. L. a poétai episztolára írt választ. *Ad nova surgentem majoraque viribus ausum.* Sásból, nádból. Erre kell tudni a mitológiát.

Veszprémben. Kerestem az atlaszon, de nem találtam: gondolom mégis, hogy Dunántúl vagyon: *Condit enim*

verum vasto natura recessu — mortalesque hebetat visus et pectora nostra.

Szatirázni születtek. Szatíra és paszkvillus nálunk mindegy.

Szonettek mi legyen ? vele nem szolgálhatok, gondolom mégis, hogy vers, ti. az említett választ.

Literátor s jó filológus. Ezek ma már szokásba jött nevek. Literátor itt teszen *betűszedőt*, s filológus *szógyűjtőt*. *Verba valent usu.*

Itt, ahol bajszos. Tudnivaló, itt az igazi magyaros Helikon forog szóban. — *A quo ceu fonte perenni etc.*

A Satyrus

Vétkeztél jéh vétkes. Senki se mondja, hogy ezen vers a Varjasé, mert a kecskemekegés sokkal régibb, mint minden vers.

Jerkék vezérével. Azaz a számárral, de a *számár* szót nem lehet kimekegni.

Egy vén ember részeg fejjel. Boldog emlékezetű Silenus nevét így mekegtük ki.

Jerkésnél. Azaz : juhásznál, de így sem lehet mekegni.

Eszes szerzeményed — nem eszes? melyik a kettő közzül? meghatározni nem könnyen lehet.

Zeng vétkes fészekben, zeng és éje Édesnek. Azt mondják, hogy ezek mindketten kecskévé változtanak. — Ki mondja, hogy nem történ, csuda a mi időnkben is.

A számár

A mese apjának. Szamarunknak ezen versére van *allúzió* hangos poetáknak ezen soraiban : *Nemzetek anyjának, kit egész etc.*

A nagy Aesopus. Max. Planudes ugyan azt mondja, hogy Aesopus kicsiny és törpe volt, de a szamár, ki nála szolgált, jobban tudhatja.

Már Athénának. Athéna vagyis magyarosan Athénás, régi görög város. Róma pedig olaszországi. Mind-ezeket az óatlaszból tudhatjuk.

Kik nevetésre szerek. Szer nem teszi ezt: *modus*, mint némely újítók akarják, a köznép ezt így mondja: *ugyan szer a tánzra, nevetésre stb.*

Régi nemek hulltak. Allúzió Homerusra:

ὡς ἀνδρῶν γενεῇ ἢ μὲν φέει, ἢ δ' ἀπολλῆται.

Homerust szükség olvasni a tudományra nézve, de követni jobb Ovidiust, és ezt: *Prima rubens unda, ranaum plaga secunda.*

Anglusi nép is örül. Ad notam: tengeri víznek örül.

Pesti ti. nem pesti Buda mellől, hanem Pesti Gábor, kire van jusa haragudni a jámbor szamárnak.

Cervantes spanyol író igen szép mesés históriát írt Don Quixote vitézről.

Sancho Panza. Don Quixote vitéznek fegyverhordozó inasa, mint ezt minden tudhatja.

Hispania, azaz *Spanyolország.*

Rozinante. Nevezetes híres paripája a bölcs Vitéznek.

Lucius és Apulejus. A boldogtalan szamár mindig örül, ha eszébe jut, hogy két nevezetes férfiak az ő formáját vették magokra. Lásd *Luciani Somosat. opp.* ismét *Apuleius de asino aureo.* Mi szép dolog a tudomány, kivált ha kádenciás disztichonba, mint aranyrámába, foglaltatik.

Baratária nagy szigetében. Kérdés: ki volt legnagyobb vitéz s a legigazságosabb törvényadó? felelet: Don Quixote és Sancho Panza. — L. Herder Adrasteáját.

Kegyelemséggel. Mennél hosszabb a szó annál szebb, ki írhatná így: *keggyel?*

Praxiteles bár faragásra jeles. Ha nem tudjátok ki volt Praxiteles, úgy sajnállak, hogy ezen mennyei szép sort nem érthetitek.

Dúrvúlt Weszfáliának. Hogy dúrvúlt, lásd Tullius Epist. Itiner. Ezek ugyan a XVII. századbeli tudósítások, de én újabbakat nem tudok.

Anton Pánza a boldog emlékezetű Sanchó unokája — lásd az ő példabeszédeit.

Mondolatos. Ad notam Scipio Africanus.

Helikon, Tempe, Pindus, t. i. az igazi és tiszta magyar Helikon, Tempe, és Pindus, itt nincsenek új szók, és francia szólások — *Nostri sic rure loquuntur.*

Senki nem ér mivelünk, t. i. kettőjekkel — *ámbár* —
— *Et cantare pares, et respondere parati.*

A Pegazus látja, lásd a Pegazus panaszát, s ez nem mese.

Sorsosid állnak elő. Így nem jó lett volna a metrum: *sorsosink állnak elő.*

S zengik. Ó ki nem ragadtatik el ezen édes zengéstől: *ut perii, ut me malus abstulit error.*

S köztünk békesség s. t. Ó miért nem érzi minden a hosszú szólások szépségét egész erejében — *Silone capeones vibrissas peromenti.* Oh: hát ezen szép sorok:

Conturbabantur Constantinopolitani — *Innumeralibus sollicitudinibus Ó!*

Jaj de mi testemben. *Poscere fata, tempus erit Deus ecce Deus? Virg.*

Zápor-e vagy zivatar: Különben e szegény állat csak esőt s szelet jövendől, most érzi, hogy valami nagyobb akar történni. *Tanto magis ille fatigat — os rabidum fera corda domans fingitque premendo.*

Téged is ah az halál. Így jövendőli Achillesnek is az ő Xanthus nevű lova következő halálát: *ἀλλὰ τοι ἐγγύθεν ἡμαρ δλέθριον. οὐδέ τοι ἡμεῖς αἴτιοι, ἀλλὰ θεός τε μέγας καὶ μοῖρα*

καταιή. De hiába mondotta Achilles mint a mi Mondolatosunk is, ἢ τι μοι θάνατον μαρτεύσαι? Mert a jövendölés betölt, és mind Achilles mind a Mondolatos megholtanak, amint ezt az utolsóról az újságból is tudhatjuk. Fájdalom! Hunc tantum populo.

A lepe

Lepe. Mások azt mondják nem lepe, hanem lepke és pillangó, de tessék csak a lepe szavait olvasni, melyek így kezdődnek: *Én szegény lepe,* ő pedig legjobban tudhatja a maga nevét.

Lukács Miklós, tisztességnek okáért van megnevezve és κατ' ἐξοχήν, mert különben a metruma régiebb.

*Krisztus urunknak áldott születésén
Angyali verset mondjunk szent innepén,
Mely Bethlehemnek mezejében régen
Zengett eképen.*

Nemde? *vestigia Graeca ausi deserere?*

A magyar Pegazus

Magyar Pegazus. Tudnivaló a magyar Pegazus, mely csak magyarul és deákul tud, mért tud deákul lásd a Debreceni Gram. Praef. Quem penes arbitrium est.

Énekalkotó test. Ad notam: *törvényalkotó test:* s ezeken egyformán lehet dalolni, szebben ennél magyar hangon még senki sem dallott: *nagy lélekkel nemzett* — mindenféle nemzet — ó —

Versetlen könyvet. Ha a Mondolatot, legalább a szótárt ily szép kádenciákba foglalták volna, mint amelyekben a Pegazus szól, úgy talán Pegazus sem haragudott volna oly nagyon.

Egy Mondolatos jó a számaron. Mi? igen igen, mit tehetünk róla, hogy Mondolatos jó, és számaron. Ait fuisse mulio cellerimus, sed haec prius fuere, nunc recondita sedetque sede seque dedicat tibi gemelle Castor et gemelle Castoris.

Nyereg s járom. Csak nyereg, de a járom szükséges a szép rím miatt. *Necessitas cujus cursus transversi impetum etc.*

Hogy a rímes versnek elment becsülete. Pedig négy arany jobban cseng mint kettő, és kettő ismét jobban mint egy sem. Lásd a Rontó Pál praefat. A fűszerszámos étkeket is felhoznók, ha a spatium engedné. Lásd Gyöngyösi János Versei praefat. (Pest, 1803.) *Sin autem praecepta vetant me dicere sane — non dicam sed me perdidit iste puer.*

Ráday-verselés. Xenidion magyarcsa. Mi? az első szó görög, a második magyar.

A szonettnek; lásd a Hőgyészi jegyzését.

Episztola; l. ugyan ott.

Romanz és ballade. Páris Pápaiban nem taláztatnak. *Nec mihi constabunt aliter vestigia veri.*

Gyöngyösit. Fájdalom, ez és ami következik mind igaz! *Valent valent mihi ira et antiquus furor et lingua qua adsim tibi.*

O Múzsák — szamarat! Már fellebb is mondatott, hogy szamarat. *Quod super est non est mirum. Lucret.*

Duna lementének. Sajnáljuk, hogy a Tisza nem fért a sorba; l. a Haza Esedezését.

A számár éltenek fáklyái elégnek. *Emanavit uti fumus diffusa animae vis.*

1815

JENISCH PÁLYAIRATA*

Erster Theil, welcher die Grundsätze enthält, nach welchen die Vorzüge einer Sprache geprüft werden müssen.

A nyelv (Sprache), mint gondolatainknak s érzeményeinknek közlő organuma, akkor éri el célját, ha gondolatot és érzeményt az elme mindenkori szükségéhez képest terjeszthet elő. Ennélfogva, a nyelvnek főbb tulajdonsági ezek fognának lenni: I. Gazdagság vagy bővség. — II. Erő (energia), — rövidség, mely az energiához kapcsoltatik, nyilvánosság és hajlékonyság — s ezen utolsó mindig felteszi az elsőt, de nem megfordítva, — jólhangzás. S mindezen tulajdonságoknak summája fogná a legtökéletesebb nyelvet formálni.

I. Ami a nyelv gazdagságát illeti, bőv lehet a nyelv olyan szókban, melyek az érzékek objektumaikat jelentik: de ez egyedül nem teszi még a nyelvet bővvé. A lélek az objektumokról magára reflektál, s azoknak benyomásaikat maga szerint modifikálja, s ebből ered a nyelvnek még egy fontosb bővsége, az absztrakciókban való bővség. Amazt lehet nevezni

* Berlin, b. Friedr. Maurer. 1796. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen, Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen, Englischen, Deutschen, Holländischen, Dänischen, Schwedischen, Polnischen, Russischen, Litthauischen.* — *Eine von der K. Pr. Ak. der Wiss. gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch. Prediger in Berlin.* — *Diversi... lingvis homines.* 8. VIII. 503.

extenziv, ezt *intenziv* bővőségnek. Egy kereskedő nép nyelve, mint a föníciaiaké, gazdagabb lehetett s volt *in extensione* mint a görögöké, de ki mondhatná azért, hogy ezeknek nyelve nem volt oly bőv, vagy nem volt bővebb amazokénál? Ez az oka, hogy Bouhours az ő *Entretiens d'Ariste et d'Eugène* munkájában hibáztott, mivel a francia nyelv gazdagságát a vadászatot, hadi dolgokat s más egyes tárgyakat illető szavak sokaságával mutogatta, valamint Stephan is *sur la précellence de la langue françoise*. Azonban az intenziv bővőség sem elég magában a nyelvet meggazdagítani. A skolasztika filozófia skeletté csinálta a deák nyelvet; így lett a francia nyelv is a poézis felsőbb, azaz, energiát kívánó nemeire alkalmatlan. A kettőnek egyesülése teszen olyan nyelvet, mint a görög volt, melyben a szépmesterségek a legmélyebb tudományokkal, a filozóf a poétával, s a poéta a filozóffal egygyé olvadnak. Még egy harmadik neme van a nyelv bővőségének, t. i. a lexikális műveltethetés, mely vagy az első és végső szillabák sokféle hajlásában, vagy a szók öszvetételében áll. Azt csinálja a filozóf, ezt a poéta, kik ketten a nyelvnek fő művelői. Lexikális műveltethetését a nyelvnek segíti a dialektusok sokasága, segíti az is, ha a nyelv eleinte sok oldalról veszen az íróktól művelést, mert egy, már az állapotás bizonyos grádusát elért nyelv nem könnyen fogja a művelést, mint ez a francia nyelvvel történt. Segíti végre ezt sokszor egyetlenegy nagy író is, mint Homér és Klopstock. Hogy mindazáltal a lexikális műveltethetésből a nyelv bővségére vagy szükségére következést húzni nem lehet, magából kijön, s Trendelburgnak a görög, deák és német nyelvről írt munkája bizonyítja.

II. Ami az energiát illeti. A durva, vagyis műveletlen nyelv több energiát bír, mint a művelt. Ezt cse-

lekszik az onomatopoiemenonok, és a gyökérszavak. Az energia tehát 1. Lexikális, ha a szavak nem általános jelentésűek s nem nagyon absztraktok, itt legtöbbet tesznek a poeták, az orátorok, a morálfilozófok és végre a spekulatívfilozófok. 2. Grammatikális, ha nincsen sok artikus, conjunctio stb. mint a deákban, az orosz és lengyelben; — ha nincs szorosan meghatározott szintaxis, mely a franciának baja. 3. Karakterisztika, amely a nemzettől s a genie írótól jön.

III. Ami a nyelv világosságára és meghatározottságára tartozik: ide jönnek 1. lexikális meghatározottság, hogy egy szó többféle tárgyat ne jelentsen. 2. A nyelv grammatikájában való tisztaság, melyet a míveletlen nyelvekben hiában keresünk. Az artikus a világosságra nem múlhatatlanul szükséges; ide tartozik, hogy a nyelvnek természetes és rendes szintaxisa legyen. Az újabb nyelvek ebben nem oly szabadok mint a görög és római, kivéven az orosz és lengyelt, melyekben a szavak szabadosan szóratnak széjjel; az anglus is sokszor kitér a rendes szórakástól.

IV. Végre ami a jólhangzást illeti, a sok vokál lággyá, a sok konszonánt pedig keménnyé teszi a nyelvet, s így a konszonántok és vokálok szerencsés elegyedése teszi a jólhangzás elementumát. A jólhangzás eredeti tulajdonságai közé tartozik a nyelvnek. Vad vagy szelíd klíma, és vad vagy szelíd erkölcsi valamely népnek, sokat tesznek a nyelv hangzására, de sokat a csupa történet is, mint p. o. a gyökérszavaknak alkalmatlansága a míveltetésre. Így a zsidó nyelv szelíd klíma alatt durva lett, így a hadakozó rómainak nyelve a még akkor nem oly szelíd klímájú országban lágyszózatú. — A hochdeutsch sokkal durvább mint a plattdeutsch; a köz-

nép restsége a kimondásban okozza ezt, s mivel az olasz és spanyol nyelv a köznép által műveltettek, innen van, hogy a lágyságban a rómaid is felülhaladják.

Zweiter Theil, Prüfung der berühmtesten alten und neuern europäischen Sprache: nach den aufgestellten Grundsätzen.

Az egymással rokon nyelvek műveltetésökben is igen megegyeznek egymással, annál fogva a nyelvek itt rokonságok szerint fognak egymással öszvehasználtatni. A deák a göröggel — az olasz a spanyol, portugál és franciával — a német az angol, holland, dán, és svédvel — a lengyel a litvániai és oroszsal.

Első szakasz

A nevezett nyelvek bővségéről

Extenzív bővsége a görög és deák nyelvnek nincsen olyan nagy, mint az újabb nyelveknek, melyet az ismeretek, tudományok, találmányok sokasodásának kell tulajdonítanunk. Az újabbak közt az anglus az, mely legnagyobb extenzív bővséggel bír, utána az olasz és francia s spanyol nyelvek jönnek. A portugál hátrább marad ezeknél. A német, ha most nem, legalább idővel vetekedhetni fog mindenikkel; a dánus követője németnek. A litvániai legszegényebb, úgymint, amelyen egy bibliai fordításnál több könyv nincsen is.

Intenzív bővségéről a nyelveknek alább fog szó lenni, most a lexikális műveltethetésről.

Trendelburg, a görög, római és német nyelvek műveltethetését megvizsgálván, ezt mondja: «Ich

möchte den sehen, der es wagen dürfte durch einen Machtspruch hier kategorisch einer Sprache den Preis zu ertheilen. Jede Sprache hat ihr eigenthümliches Gute, welches der andern die Wage hält.» Így ítélt ő a görög, deák és német nyelvekről, s a deákot csak abban teszi a többek után, mivel a szavak öszvetételében nem szabad. — Egyes szó, frázis vagy hajlásból a nyelvre ítéletet hozni nem lehet, a legszegényebb nyelvben is vagynak, miket a legbővebbre sem lehet annyi rövidséggel, erővel, s sajtósággal által-tenni. Ha azt mondjuk, hogy a görög műveltethetőbb mint a római, ezen állítás nem a görög végszillabák többségén fundálódik, hanem azon, mivel a görög hamarább, jobban és több oldalról műveltetvén, azon képző szótagokat több *nomen verbum* és *adjectivumok* mellett használta. A római fordítani sem merte szóról szóra a görög nagyobb műveket, új koncepteknek nem adott új szavakat, sőt még csak nem is származtatott azon képző szótagok segédjénél fogva. Az oka ami a francia nyelvvel történt, hogy t. i. a nyelv már messze ment a műveltetésben, mikor az írók fellépni kezdetek, s a beszélő publikum újságokat többé nem szenvedett el. Nem is voltak a nyelvben dialektusok mint a görögben, hogy ezáltal a beszélő publikum a szokatlanabbat is felfogni hajlandóvá tétethetett volna. Eszerint a deák nem konstruálhatott szókat mint a görög; s régibb poetáiknak igyekeztek, mint a franciáknál Ronsardé s másokéi, füstbe mentenek, bár az ily konstrukcióknak a *mortifer*, *fidicen*, *agricola* s mások mégis nyomait mutatják. A műveltethetésnek ezen ágán kívül ide tartozik a *participiumok* sokasága is, mellyel a görög nagyon gazdag, s a deáknak s leányainak ezen oldalról elérhetetlen.

A deák nyelvből származottak a míveltetésben éppen olyan szegények mint anyjok vala. Mely ideákat a deák nevezetlen hagyott, ezek inkább frázisok, mint új szók által igyekeztek azokat kitenni, s nyereségök ezen oldalról mégis a leve, mivel a skolasztika filozófiának szavait általvették, mint *possibilité, réa-lité* stb. Úgy látszik, hogy itt az olasz és spanyol elől állanak, s a francia ezeknek fantáziával, leírásokkal, s merész metaforákkal teljes írásaikat nem fordíthatja. Nem fogott volna azonban a francia utól állani, ha a Ronsard, Jodelle, Theophil, s Montaigne által futott pálya el nem hagyatott volna. Ezek azt tették amit Ennius és Pacuvius s többek a római nyelvel kezdettenek, s ily öszvetételeket: *sommeil charme-souci, vent chassenué, l'abeille suce-fleur* lehetett írásaikban találni, de sorsok a lett, ami a rómaiaké, s innen van, hogy az újabb francia poeta, Voltairenek s d'Alembertnek nyelvén nem röpülhet úgy, mint Ronsard és Malherbe röpültenek. Szegényítette a franciát az is, mert a synonymumokat mint «echars, taquin, trop-tenant, chiche, chiche-vilain, racle-denaire, avaricieux, serre-denier, serre-miette» megkevesítette*, holott ezek nem superfluumok, hanem különböző képeket hoznak a lélek eleibe s festékenyebbé teszik az ideának előadását. Az ilyen kevesítések és tisztogatások által sok jótól megfosztotta magát a francia nyelv, mely főképpen az akadémiának bűne volt, s így lett az olasz és spanyolnál szegényebb. A konstrukcióra nézve mindenik leánya a deák nyelvnek egyformán szegény; az ilyenek *crève-coeur, cordoglio* vagynak mégis, mégpedig prózában is. — A portugál nyelvből ezen oldalról nincs a több rokon

* Stephan ezt úgy adja elő, mint amellyel a francia nyelv sokat nyert. 587.

nyelvek felett semmi különös. — A francia írók közt a nyelv lexikális műveltethetésben való szegénysége, s a szoros szintax miatt az írókban, a genie minden különbözősége mellett is, nagy a gondolkodás egyformasága, s így a franciában könnyebb klasszicitást nyerni, mint példának okáért a németben.

A germániai nyelvek közt első tekintettel az angol látszik a műveltethetés felső grádicsán állani, magában a deák és germániai nyelvek műveltethetését bizonyos tekintetben egyesítvén. Így bírja p. o. az al, ible (deák: alis, ibilis) és y, full, less, ish (német: ig, voll, los, isch) végzeteket. A deák végzetek könnyűvé teszik neki a tudománybeli terminológiát is, mint: physical, mathematical, melyek a többi germaniai nyelvekben idegen hangok. — Az angol továbbá nagyobb lépéseket tett a pszichológiai vizsgálatokban mint a német, s nyelve ezen oldalra nézve is művelhetőbb mint a metafizikus németé. Mindemellett is Klopstocknak ódáit s Messiását, Lavaternek Fiziognomikáját, Herdernek s Goethének sok munkáikat nehezen foghatná az angol fordítani; így Kanttal is. A német nyelv műveltethetőségét segíti a dialektusok sokasága. Lásd erről Gedickének értekezését *Über die Dialekte der deutschen Sprache*. — Segíti továbbá a régibb német irodalom monumentumainak studiuma. — Mindezen segédeknél fogva a német nyelv egy lehet a legművelhetőbbek közül, s talán a legművelhetőbb a több európaiak felett, mert új szavakat s új származásokat inkább elfogadhat, mint a francia, olasz s inkább, mint az angol is. Mert nincsen úgy fixirozva mint azok, s több egymással rokonabb dialektusokkal bír.

A holland, dán és svéd nyelvek hátrább állanak a németnél, hanem az öszvetett szókban minden ger-

mániai nyelvek gazdagok. Ezen nyelvek képezhető-
ségökre nézve nyertek abban is, mivel első mível-
tetésök papi kezekben lévén, a görög és deák nyelv-
nek reájok befolyása volt. Így új szók és szillabák
formáltattak s a nép az újnak elfogadására mindig
hajlott (deákból lett Begriff, concept; Erkenntniss,
cognitio; Glaube, fides; Umstand, circumstantia;
görögből Gottmensch, Θεαντροπος stb.).

A participiumokban a germaniai nyelvek szegé-
nyek, nem lévén a praes. és praet. participiumoknál
egyebek, a német mégis legszegényebb.

Ami a szláv nyelveket nézi: a lengyel és orosz
nyelv származtatásait elő és végszillabák által teszik
(az előszillabák nagyrészt prepozíciók). A partici-
piumokra s a participiál végzetekre nézve szerencsésb
mint a német, s az orosz kivévén, mint minden újab-
bak; s ezen két nyelv az új szók s az öszvetételek
elfogadásában is szerencsés; ennél fogva az idegene-
ket, kivált a franciát nagy könnyűséggel tehetik által.
A litvániai deklinációiban s konjugációiban bir duál-
lissal, egy historikum perfektummal, s a participiumok-
ban is szerencsésb a németnél. Bizonyosság erre az egész
bibliának fordítása, mely először 1735-ben jelent meg
königsbergi udvari pap Quand előbeszédjétől kísérvé.

Következik a nyelvek intenziv bővségének egybe-
hasonlítása.

Itt a görög minden nyelveknek felette áll. Tudjuk,
hogy a görögöknél támadtak csaknem minden szép-
mesterségek, tudományok, s hogy ők mind a szép,
mind a mély tudományoknak csaknem minden nemeik-
ben az újaknak példával mentek elől. Az a szép *érzé-
kiség*, mely a görögnek tulajdona volt, egymás mellé
tette a poétát és filozófot, s az örökre, még a meta-
fizikusnak tolla alatt is viruló nyelv, alkalmas lett

a szív legrejtettebb érzéseinek, s a legmagosb absztrakciónak kifejezésére. Maga a német nyelv, mely minden újak között legtöbb metafizikai művelést kapott, nem érheti el Plátónak s Aristotelesnek sok helyeiket, s Kantnak minden munkáit a legnagyobb könnyűséggel lehetne görögre fordítani. — A római nyelv nagyon hátramaradt a görög megett, s az egész római poézis és filozófia nem egyéb, mint a görögnek hímezése; mivel a római nép környülményi sohasem engedték meg azt, hogy a kultúra, főképpen a poézis és filozófiai kultúra a nemzetnek tulajdonává tétessenek. Egyedül az ékesszólás s a história az, melyekben eredeti fejeket mutathat a római literatúra. A római sohasem emelkedett fel spekulációra, az ő poézise morál, s filozófiája életbölcse ség. A deák nyelv a poézisre sem oly alkalmas, mint a görög, s az mutatja a deák poétai nyelv szűk határait, hogy még Dante, Petrarca s Milton sem tehették tizedét is annak a deák nyelven, amit anyai nyelvöken tettek.

Azonban bármily nagy legyen a különbség a görög és deák közt, ha az újabb nyelveknek ellenébe tétetnek, azt lehet közönségesen észrevenni, hogy ama kettőben bizonyos energikus érzékiség van, melyre nézve írók inkább *practice* mint *theoretice*, inkább *élénk szemlélettel* mint *filozófi határozottsággal* adják elő gondolataikat, s mindenütt ahol az előadás nem egészen spekulatív, inkább *érzékileg* mint *elvontan*, inkább *aszerint miképp gyakorlati munka emberei*, *hogyszem metafizikus gondolkozók fejezik ki magokat*. Az újabb nyelvek írói pedig egészen megfordítva, mindenütt *bizonyos metafizikai és vizsgálódási szellemet* éreztetnek; s ezen metafizikai szellem leginkább nyilatkoztatja magát vizsgálódó religió, megtisztult erkölcsfilozófia és a szerelem petrarchizmusa által.

Intenzív bővségét az újabb nyelveknek a régiekhez hasonlítva, az originális írók számából s jóságából lehet megismerni, melyet a literaria história tanít.

Ami az újabb nyelveket egymás közt illeti, a római-ból származtak közt a poézis felsőbb nemeiben az olasz és spanyol sokkal előtte állanak a franciának. Azoknak mély s szenvedelmes érzésök, tüzes fantáziájok s klímájok stb. nagyon segítik a poézis azon nemeiben, s az olasz, szabadabb lévén a szóhelyeztetésben, ezáltal még inkább emelheti a poétai dikciót, mint a spanyol, de ez is nincsen ezen oldalról szorosán megkötve, s nyelvének természetes folyama, pompája s ereje mindent kipótol. A francia könnyű populár genievel felruházva, hirtelen, de nem mély, s inkább gondolkozó mint érező, valamint inkább populár, mint filozóf gondolkozó, a felsőbbnemű poezisben, kivévén a drámát, igen keveset produkált. Nyelve inkább bőv az absztrakt, mint az erős érzéki jelentésű szókban; idejéről az is, mert a szóhelyeztetésben csaknem minden szabadságtól megfosztatott. A poézis könnyebb nemeiben pedig (erotikum, komikum és szatirikum) mind a három nyelv excellál. Az erotikumokban ugyan nemzeti karakteröknél fogva az olasz és spanyol állanak elől, s ezt teszi a petrarchizmus, mely a nemzetbe s poézisökbe bele van szöve. Ezen gyöngéd érzést, ezen édes s fennrepülő petrarcai ábrándozást egy germániai nyelv is el nem érheti, s a franc, angol és német sokszor csúfolja azt, amit itt az olasz és spanyol isteninek mond, s ebben áll ezen két nemzet nyelvének karakterisztikus része az intenzív bővségre nézve. Ami az elmésséget illeti, s a játzsi fantáziát, itt a francia nincs felülmúlva, vagy éppen elől áll. Ezen *gentilezza*, játzsiság, a franciának társalkodási elevenségétől s fínomságától jön. Ő inkább

eleven, mint mély és absztrakt, s kettős értelmű szavakkal tele van nyelve. A komikai és satirikai nemben a három közt nem lehet megmondani, melyik az első. Ezen nemben áll, úgy látszik, a déli népeknek karaktere, s az éjszakiak, bár derék írókat mutassanak is ebben, de nyelvök a délieknek könnyűségét s hajlékonyságát itt nem követheti, valamint egyáltalában ezen délieket a poézis könnyű nemeiben el nem érhetik.

Ami a prózát illeti, a históriában s prózai elbeszélésben elébb kezdtek ezen három nyelvek, mint a germániaiak művelteni. Sőt literatúrájuk ezen úton indult el. Az elbeszélő nemben (a felebbi okoknál fogva) első a francia. Nyelve tele van közönséges jelentésű szókkal, lélekfiziognómiát kifejezőkkel, amennyire tudniillik a vonásokat hirtelen észre lehet venni, és a szavak rende egymás után meghatározottat. Nyelve organizációjánál fogva inkább érthető, mint erővel teljes, inkább gondolat-, mint érzéskifejező, annál fogva ezen nemre legalkalmasb. Az olaszok és spanyolok ennyi könnyűséggel s kedveltetőséggel nem bírnak. A germániaiak pedig parallelában sem jöhetnek, minthogy ezen nyelvek természet szerint az energiára inkább, mint finomságra hajolnak. A francia, nem nyelvének hibája, de nemzeti sebes genieje miatt maradt a históriairásban az olasz és spanyolnál hátrább. Valóság fáradságos keresése neki nem dolga. Ellenben az olasz és spanyol, való komoly és méltóság által itt klasszikus munkákat produkál, s az olasz csak számban előzi a spanyolt. Azonban minthogy ezen nemben, az emberi szívet s elmét karakterisztice jegyző szavak s fordulások, valamint a morál, politikai és pszichológiai vizsgálódásokat jelentők bővsége teszi a nyelv gazdagságát, a francia ezen nemben

minden európai nyelvek közt ragyog, s az olasz és spanyoltól, ha némelykor energiában elhagyatik is, de finomságában azokat sokszor felülmúlja. — A társalkodási írásmódban is a francziáké az elsőség. — Ami a filozófiát illeti, ezen három nyelv szerencsés abban, hogy már származása által sok filozófi koncepteket jelentő szókat nyert, melyek más nyelvekben csak későn szoktak megjelenni. Azonban itt csak a francia használta nyelvének gazdagságát, s a morálban és populárfilozófiában klasszikus munkákat producált. Az olaszok némely ezen nemű munkáiknak, úgy lát-szik, csak a gondolkozás szabadsága vet gátot, hogy klasszikusok ne lehessenek. Így a spanyolok is. A spekulatív filozófiát ezen nyelveken nem gyakorolták.

A germániai nyelveket ami nézi, ezek közt az angol és német állanak minden kétségen túl elől. Poézisöknek karaktere, mint a nemzeteké, inkább gondolkozás, mint érzés, inkább erő, mint finomság, s itt a mély s komolyabb tudományok is inkább gyakoroltattak mint a délieknél. A felső nemű poézisben (mint az eposz, dráma, óda, tanítóversezet) szerencsével dolgoztak kivált a németek és angolok.

M á s o d i k s z a k a s z

A nevezett nyelvek energiájáról

A görög és deák itt egymás mellett állanak, bár különböző okokból. A görög nyelv, bár filozófi kezekbe jutott is, de a filozófok, legalább a literatura virágában, szintúgy keresték a kimondásbeli szépséget s csínt, mint a konceptek élességét s meghatározottságát, s a poétákat, mint atyjait és mustráit a nyelv-

nek becsülni meg nem szűntek. — A római nyelv pedig, literatúrájának virágában, mély filozófi vizsgálatokra nem fordítottatott, s természeti energiájának hagyatott, mint ez a míveletlen s nem eléggé kidolgozott nyelveknek tulajdona. Mind a két nyelvben nagy gond volt a lexikal-energiára, s szoros határ húzatott a prózai és poétai művek közt, annyira, hogy bizonyos szók, szólások s fordulatok kirekesztőleg csak egyiknek vagy másiknak tulajdonai voltak, s ez ily szorosan egy új nyelvben is nem tétetett.

A grammatikál-energiát ami nézi, azt lehetne gondolni, hogy a görög kevesebbel bír, mint a deák, mivel artikulusa, sok conjunctiói, prepozíciói, és főképpen mindaz, valami csak grammatikális finomságnak mondatik, vannak, a deákban ellenben semmi artikulus s kevés conjunctiók fordulnak elő. Azonban elhallgatván, hogy az efféle grammatikai finomságok a világosságra sokat tesznek, a görögben ezek által az előterjesztés több oldalúvá tétetik, s rövidségek miatt észrevétlen folynak öszve a beszéd több részeivel, s egyszersmind a beszéd folyamát hullámzóbbá teszik, azaz, az egész erősebben nyomúl a lélekbe. Az is nyilván van, hogy a heves beszédben a görög elhagyhatja az artikulust s a conjunctiókat, s ezáltal a deákhoz hasonló leszen, ellenben az előadás terjedelme és sokoldalúságában nyereség által az energiára nézve azt felülhaladja. Nevelik továbbá mind e két nyelvnek energiáját a szabad szóhelyezés, a segítő verbumok nemléte, a sok participiumok s participiumos fordulatok.

Ami a nemzeti energiát illeti, mondatott felebb, hogy ezen pontban a míveletlenebb nemzet és nyelv a míveltebbet felülmúlja. Azért hihetőleg nem fölötőbb meglepő, ha állítjuk, hogy a görög írók nemzeti energiáját nem annyira a szemlélődés és érzemények,

s ezeknek kifejezésében legfelsőbb energia, mint inkább a mélység és tetsző felülegesség, nehézkesség és könnyűség, erő és szépség bizonyos kedves elegyedéseik képezik. — Ezen karakter szerint formálták magokat a római, úgynevezett aranykornak írói is, s Seneca, Plinius s a későbbi poeták: Juvenál, Persius, Statius az energia fáradságos keresésével ártottak legtöbbet a római kultúrának. Egyébiránt meg kell valani, hogy a római genie inkább hajlandó volt az energiára, mint a görög.

A római nyelvből származtakat ami nézi: a lexikális energiában az olasz és spanyol egyiránt felülmúlják a franciát, mely ezen pontban, mint felebb is mondatott, minden új európai nyelveknél hátrább áll. A francia természettel hajlik az elmélkedés, érzemény, illedék, udvariság s minden oly finomságok nemeire, melyek a legmíveltebb társaság karakteréhez tartoznak; s így nagyrészt az érzemény és szenvedelem kinyomására használt szavaknak bizonyos egyetemiséget és absztrakciót adott, mely semmi más nyelvben úgy nem történt. Így p. o. «ravi, charme, plaisir, malheur, infini, extrême, merveille, adorable» — mely jelentésű szavak más nyelvben csak fontos előadásokra s némelyek csak poétáktól használtatnak, a franciától pedig csekélységek jelentésére fordítatnak; így ez a frázis: *je suis ravi de vous voir après un siècle d'ennuis!* Ha a prozaista nagyjelentésű szavakat így alacsonyít meg, mi marad a költőnek az érzemény s szenvedelem magas grádusainak kinyomására? Innen, hogy a francia poézisnek nyelve aluszékony és szűk, s csaknem egyedül azon szabadság által, ha a genitiv a regens elibe tétetik, különbözik a prózától.

Az olasz és spanyol mély érzésöknél fogva megtartották nyelvök energiáját. Az olasz poetái dikció szép-

sége nagyrészt a szabad szóhelyeztetésén függ. A spanyolnak ezen szabadsága nincs, de nyelvének energiája mégis követhetetlen a franciának; a portugál szabadabb a szóhelyeztetésben.

A grammatikai energiát ami illeti, mivel ezen nyelveken sok az artikus, conjunctio stb., magában kijő, mint legyenek a deákhoz képest. A nemzeti energiában hátrább van a franc.

A germániai nyelveket ami nézi: a lexikálisban. — A germániai nyelvek (az angolt, mint amely a római és angolsax nyelvvel elegyült, ide nem értve,) már azáltal bizonyos saját energiát nyernek, hogy minden absztrakciók s szellemi fogalmak kifejezéseit saját gyökérszavaikból képezik.

Grammatikai energiában minden európaít felülmúl az angol. Grammatikai alkotványa együgyű, csaknem semmi deklinációja egy, artikulusa két indeclinabilis monosyllabákból, csaknem mindenütt egy genus, csak egy konjugációja, s ez is csak a segédverbumban változó, csak egy különbséget csinál a genusra nézve, t. i. az élők és élet nélkül valók, azaz, a személy és dolog közt. Artikulusát gyakran elhagyhatja, hol a német azt nem teheti, teheti ellenben a dán és svéd. — Az energiára hasznos, ha vagy szabad a szóhelyeztetés, vagy legalább az, az ideák sora szerint van elrendelve. Itt az angol, dán és svéd, kik a természetes szórakásban a franciához hasonlítanak, előtte állanak a németnek, s a holland, ki ehhez csatolja magát, mégis némelykor természetesben rakhatja szavait. Azonban ezen természetlen szórakás a németeknél nem egyszersmind változhatatlan is, s ezen pontban a német az energiára mások felett sokat nyer.

A tót eredetű nyelvek energiáját ami illeti, a lexikálisról nem sok mondanivaló lesz; a grammatikált

ami nézi, a lengyel és orosz nyelvekben a deklináció és konjugáció megeshetik artikulus és személy nélkül a végszillabák miatt, s eszerint a deákkal itt egy rendben állanak. Ide tartozik a participiális fordulatokban való bővségök is, és az, hogy szavaikat, kivált a lengyel, csaknem oly szabadon hányhatják el, mint a deák. Ezeket mondhatni a litvániaiáról is, noha úgy látszik, hogy ez a szórakásban inkább megköteve van.

A nemzeti energiáról sokat nem mondhatni. Úgy látszik, a lengyel és orosz inkább a galliai, mint germániaihoz hasonló.

Harmadik szakasz

Az érthetőség

A görög és deák. Lexikális meghatározottságára nézve a görög itt elől áll. A görög metafizikusnak sorait a filozófiai szavakban szegény római csak körülírással tudja fordítani, mely mindig valamely határozatlant hoz magával. Ellenben ahol practica vagy populár-filozófiai a tárgy, ott a deák is kifejezheti gondolatait a legnagyobb érthetőséggel. Lexikális meghatározottságára tartozik ezen nyelveknek az is, hogy bizonyos sokjelentésű, vagyis széles értelmű szavaik vagynak, melyeket az újabbak csak körülírással tehetnek ki. Így, λογος, πραξις, ενεργεια, αρετη, így: ratio, consilium, salus, virtus.

Ami a grammatikai alkotványnak tisztaságát illeti, itt az elsőség a görögé. Artikulusa, duálisa, aoristusa, több futurumai, mediumja, conjunctiói miatt.

Hogy a görög az aorist, mediumot, futurumokat gyakran öszekeveri, jele, hogy ezek eredetileg nem

a nyelvből, hanem a különböző dialektusokból származnak.

A római eredetű nyelvek közt a franciának nagy hajlandósága van a kétértelműsége, amely gyakran az egyforma kimondástól származik. De az is igaz, hogy sok francia szavaknak nincsen elegendő lexikális meghatározottságok, mint p. o. *sentiment*, mely teszen : *Empfindung*, *Meinung*, s *Grundsatz*-ot. Ilyenek vannak az olasz és spanyolnál is nem kevés számmal, de mégis nem annyival mint a franciánál. Ennek oka az lehet, mivel a deák nyelvben sok esszenciális szavak nem lévén, az újabb nyelvekben nem mertek új szót csinálni, hanem a régieknek adtak több jelentéseket ; s innen van d'Alembertnek panasza, hogy ő a maga nyelvén nem írhat két sort, hogy félnie ne kellene valami kétértelműnek mondásától. Azonban ez mégsem tetszik az olvasás közben oly nagyon, mint gondolhatnánk.

Ami a grammatikai tisztaságát ezen nyelveknek illeti, itt mind egyformák. Deák anyjok felett bírnak két imparfaiattal, melyeknek egyikét aoristus gyanánt használják. Artikulusok, deklinációjok, konjugációjok, segédverbumaik egyformák, s csak abban különböznek, mivel az olasz és spanyol az artikulust sokszor elhagyhatja, mely szabadság a franciában, kevés eseteket kivéven, nincsen. Így elhagyhatja a két elsőbb az «io, egli, el» személyes pronomeneket is, mit a francia nem tehet. A portugál, mint a spanyol, s ezen utolsó számtalanszor, datívval konstruálja a verbumot, hol minden más nyelvekben accusatívval konstruáltatik.

Ami a szórakást illeti, mindezen nyelvekben a szavak, a beszéd szokott folyamában a legtermészetesb ideák asszociációja szerint rendeltetnek. A francia itt is szorosán meg van kötve ; a többiek, kivált az olasz,

szabadabbak, bár deák anyjokat itt el nem érik. Azonban ezen megköttetése a franciának az érthető előadásra nagyon használ, s ott hol ezen pontra jön a dolog, a francia nyelv minden másoknak előtte áll.

Ami illeti a germániai nyelveket. Ezek a lexikális meghatározottságra nézve már abban is nyertek a deák eredetűek felett, mivel a deáktól megválasztatván, szavakat eredeti gyökereikből kellett formálniok, s így mint új konceptekkel, úgy új szavakkal és szóösszetételekkel gazdagodtak. Ide jön, hogy a germániai nemzetek inkább gondolkozók mint érezők, s bizonyos filozófi érzékkel bírnak. Ide az is, mert a szavaknak, kivált az angol és német, nagy bővségében vagynak, s az író tetszése szerint választhat határozottabb vagy határozatlanabb értelműeket. A német itt talán az angol felett is több műveltethetőséggel bír, melynél fogva az írók a szótag csekély hajtása által tiszta vagy egy egész új conceptust fejezhetnek ki. A dán mindjárt a német után áll, s a holland, míg csak populárstílusban kell írni, sem az angol, sem a németnek nem enged; de hol az előterjesztés filozófiailag mély, vagy pszichológiailag finom, határozatlanak és ingadozóknak kell lennie.

A grammatikai finomságban az angol, grammatikai alkotványának együgyűsége mellett is, felüláll. Két indeklinábilis artikulusai: a (ein) és the of, (der das) közül az utolsó egyszersmind a casust jelenti; s így végszillaba, s sokszor artikulus nélkül a legérthetőbb jelentés jön ki.

The proper study of mankind is man. Ebben *man was made for society*, az angol semmi artikulust, a német ellenben kettőt kénytelen tenni: *der Mensch ward für die Gesellschaft gemacht*; és mégis az angol oly érthető és világos, mint a német. A német csaknem

minden substantivuma mellett artikulussal, nem csak lepcsessé teszi periódjait, hanem artikulusa elveszti azon *jelentőséget*, mellyel az p. o. a görögben bír. — A konjugációban az angol a német felett bír két futurummal. — Apró conjunctiói a németnek nagy számmal vagynak, az angol ezek helyett interjectiókat bír, melyek homályosan bizonyos ítéleteket jelentenek, mint *psaw, fugh* : de ezek is a felsőbbnemű beszédben csak igen ritkán használatnak. A dán és svéd az artikulus dolgában az angol mellett állanak, s itt a német mindenikőjöknel hátrább van. A dán és svéd a határozatlan artikulust hátravethetik, mint szóvégtetet, p. o. *en konge, kongen* stb. Egyébként az artikulusra nézve a dán és svéd az angolt nem érik, de a németet haladják abban, hogy az artikulust gyakran elhagyhatják. Az angolhoz abban is hasonlítanak, hogy a genitivot, még adjectivval együtt is a regens elibe tehetik, melyet a német csak ritkán, de akkor sem tehet szokatlanság nélkül. Így p. o. *Grave Quintilians bookot* rendre fordíthatják, s ezáltal az artikulust sokszor elhagyhatják. — A holland a némethez közelít artikulusára nézve, de mégis annál többször elhagyhatja. Egyébiránt ezen nyelveknek grammatikai alkotványok egyforma. — Tehetné a német, hogy a görög optativust is kövesse segédverbmainak: *können, sollen, dürfen, mögen* használása által, s ezeknek behozását Jenisch a klasszikus íróknak ajánlja.

☪ A szórakásra nézve. Mennél kevesebb hajlásai vagynak a végszillabáknak valamely nyelvben, annál szorosban meg kell határozva lenni a szórakásnak, s ez történ az angollal. Mert nem lévén úgyszólván semmi deklinációja és konjugációja, mint tehetné magát érthetővé, ha szavait nem a legtermészetesben rakná egymás után, s ezen természetes szórakás által sokkal

többet nyer a nyelv érthetősége, mint minden artikulussal. S ezen pontban az angol, dán, svéd és holland egyformán felülmúlják a németet. A német természetlen szórakás egyik oka azon zavartság és hosszúságnak, mellyel az idegenek a német írókat vádolják, és annak, hogy a német társalkodásban oly kevés jólbeszélők, s még kevesebb szépenbeszélők vannak. Úgy látszik, hogy a német írók ezen rossz szintaxisra azért hajtottak, mivel némely deklinációikban a casusok határozott végzetekkel bírnak, s különösen, hogy az artikulussal *genus casus* és *numerus* szerint változik. Azonban ezen különös konstrukció, nagyrészt a XVII. század pedáns íróinak köszöni létét, kik írásaikban a deák kötetlenségét akarták kifejezni. Az Ulphilásban, a Minnesängereknél, és a reformáció epochájában a német konstrukció természetesebb, bár a IX.—XIV. századi dokumentumokban is, különösen a törvényes stílussal írtakban, valamint a deákból tett fordításokban is, azon deák után lett formáltatásnak kitetsző nyomai vannak. Ennélfogva a német egészen antipódja a természetes folyamban konstruáló franciának. A természetlen szórakás, a szüntelen elől s utól ragadó artikulussal, a participiumnak s participiumi fordulatoknak szűke (kivált, hogy a substantív után álló participium indeclinabile), a hosszú segédszavak, s ezen segédeknek a főigétől gyakori elszakadása nagy akadályára vannak az érthetőségnek, rövidségnek, s könnyűségnek; s az, hogy a német a görög és deák kötetlenségét némelykor követheti, ezen nevezett hibákkal öszvekötvé, hasonló rossz effectumokat produkál. Ide tartozik az is, mivel a német femininumoknak datívjok nincsen, mely több kétértelműséget szerez, mint franciában az accusativ nemléte. Ide az is, ami már fellebb is mondatott, hogy

a participium praesens activi nincsen oly szokásban, mint a több európai új nyelvekben. — A nyelv nem-kevésbé munkál az elmére, mint az elme a nyelvre, s ezen zavartságából s hosszaságából a nyelvnek jön a régibb német írók zavartsága, hosszasága s üressége is, s hogy ezen hibákba a német rossz írók gyakrabban s többen esnek mint más nyelvbeli írók ; s innen jön a Literaturbriefe szerzőjének megjegyzése is, hogy az irkálás dolgában a német középszer és rosszság kevésbé szenvedhető mint az angol, franc, vagy olasz. S ez az oka annak is, hogy a németben nehezebb klaszszikus írónak lenni mint más nyelvben, és hogy benne az idegen nehezebben naturalizálhatja magát, valamint a franciában legkönnyebben.

N e g y e d i k s z a k a s z

A jólhangzásról

A magán- és mássalhangzók szerencsés vegyülése teszi a jólhangzásnak elementumát. Nagyon sok vokál lágyacskássá, nagyon sok konzonzán durvává teszi a nyelvet. Teljeshangzást (Vollklang) csak szavainak soktagúsága, s ezen szavak minden szillabáinak érthető kimondása által nyer. Amely nyelvben tehát a szillabák mintegy elnyeletnek, s sok egyszillabájú szók vagynak, annak teljeshangzása nincsen. Egyes keményhangú betűk vagy szillabák nem teszik a nyelvet durvának, mert sok ideák kijelentésére az ilyenek is szükségesek, a nyelvnek jólhangzását az egész behatásból lehet kivenni.

A görögben a szók rendkívüli könnyűséggel formálatnak az ajkon, minden hang tiszta és világos zengé-

sében, megtört szillabák s félig kimondott vokálok nincsenek, az olvasó sehol sem sziszeg, rekeg, orrol, (mint Klopstock a franciáról mondá) vagy akadoz, s sehol sem kell a beszéd organumit ez vagy amaz erőszakos hajlásra kénytetnie, mint nagyrészt az újabb nyelveknél. A deklinációk és konjugációk végzeteikben nagy része fekszik a görög jólhangzásnak, a deklinációi *η, α, αν, ου, ων, οισ, αις* s konjugációi *ει, εις, ον, α, ας, μεν, μαι, σαι, ται*, végzetek mind lágyak vagy vokálban, vagy könnyű kimondású konszonánsban menvén ki. A görög nyelv eredetében durvának látszik, mutatják az ilyen gyökerek: *σχθων, βοδω, λυγξ, στρανξ, σκληρος, σκληρηρος, ορθοκραιραιων*, sat. valamint a gyakori *φ, χ, ξ*, kemény konszonánsok, de a nyelv mesterséggel is jóhangúvá tétetett. Így p. o. a sok konszonánsú szillabák közepére vagy végére vokál tétetett, a kellemetlenül öszvetőlült vokálok egybevonattak, valamint a konszonánsok is (*τετυμμενος*), a kettős konszonánsoknak csak szimplexeik kettőztettek (*κεκρικα*), kemény *θς, τς, θς, ζς*, szorgalommal elkerültettek, s a *τ* és *θ* a gyökér ellenére is kihagyattak, a likvidák az *σ*, az *ν* más konszonánsok előtt gyakorta hasonlóan kivettettek stb.; — s így mind gyöngéd lett a nyelv, mind pedig a durvább tárgyak festésére elég keménységgel bírt.

A deák nem olyan vidám, tiszta, egészen felvehető zengéssel bír, de hangja teljes és méltóságos. Gyökérszavai nem oly durvák, mint a görögnél, eszerint bár nem míveltetett úgy, mint az, mégis lágy s hangos; amely lágyság a lágy grammatikai végzeteiken is fundálódik. Cicero és Quintilián panaszolkodtak nyelvök nem szép hangzásáról, de ez csak a görög hangzásra nézve lehet igaz, s ha a deákban kellemetlen hangok vagynak p. o. *qui, quae*, stb. van a görögben is, neve-

zetesen sok κ , de a jól vagy rosszhangzás nem egyes szavakban s szillabákban, hanem sok szavak sorában található. A jólhangzást a görög és deák segíthették a szabad szórakás által is. A jólhangzásra tartozik a positió is.

A régi nyelvek a rím nem ismerése miatt poézisökben bizonyos sajátsággal bírtak.

A deák származású nyelvek ellentmondhatatlanul jobb hangzásúak, mint a germániaiak, s ezt anyjoknak köszönik, melyekhez, minden elfajulások mellett, sokat hasonlítanak.

Az olaszban a szó eleje s közepe, kivált a deák eredetű szókban, teljeshangú, de a sok i, o, u, ezen teljes hangzást gyöngítik. Az olasz nyelv nem csak lágy, hanem méltóságos is. A spanyol leginkább közelít a római martiális hanghoz, de lágy is lehet. A martiális hangban a portugál hasonlítja a spanyolt, de a sok egyre toluló vokálok (passarao, sublimarao) kedvetlenek. Minden deák eredetű nyelvben vannak a deákban nem találtató konzonánsok: ch,ocio, — cho (spany.: csó) stb., melyek barbarus eredetűek.

A deák eredetűek közt a spanyol legteljesebb hangzású, s egyszersmind legszelídebb s legjobb hangú; — a teljeshangzásban követi a portugál, de ez az olasz szelíd hangzásnál hátrább áll, valamint ez a spanyolnál. — A francia a sok ois, eux, aux miatt, s mivel szillabái sokszor mintegy el vagynak harapva, nem oly méltóságos; de lágysága van, bár nem mint a többi testvéreknek.

A germániai nyelvek közt az angol rokon lévén a franciával, attól a szillabák elharapását is megtanulta, s a sok monoszillabonok miatt, s mivel nazális pronunciációja sincs (mely a franciának még néminemű teljes hangzást ad), és sok a durva th, wh stb. semmi

zengéssel és teljes hangzással nem bír, hanem csak néminemű légysággal.

A németben is sok a gothus eredetre mutató monoszillabon, de vannak sokszillabájú szavai is, és a teljes-hangzásra benne semmi sem hibázik a vokálok és konzonzánások harmoniával lett öszvetétén kívül, de amely mocok ezen nyelvet jobbíthatatlanúl durvává tevé. A gyökérszavak gothusok, és felette kemény kimondásúak, s a bennök levő sok konzonzánás nem hagyatik el a kimondásban mint az angol, dán, svéd, holland s még a plattdeutsch nyelvben is szokásba vették, ennélfogva a német nyelv mindezeknél durvább. Ide tartozik a sok *n*, ide a deklinációi és konjugációi sok konzonzánásos végzetek stb. s ezen iszonyú durvaságot az artikulus s a conjunctiók lágyítják valamennyire.

A rímetlen versek segítik a nyelv klasszicitását. A germániai szavakban az akcent mindig a gyökérszillabán nyugszik, mint: *Gelegenheit*, *Unaustilgbar* stb. s ez így van nemcsak a dán, svéd, hollandusnál, hanem a tót eredetű nyelvekben is. Ez teszi a német prozodiának talpkövéét, hogy t. i. a rímetlen versekben nem a kvantitás, hanem csaknem egyedül az akcent vétetik figyelembe, s így a positióval nem gondolnak, mely az energiának ugyan igen, de a poétai dikció jólhangzásának nem használ. Jenisch azt hiszi, hogy a német nyelv nem minden görög mértékre alkalmas.

A több germániai nyelvek a jólhangzásra nézve így rendeltethetnek: dán, svéd, angol, holland, német.

A lengyel, orosz és litvániai mindenik, de kivált az utolsó, felülmúlja, és igen sokban, a németnek zengését, vagyis inkább morgását (lásd az Orpheust), melyet Jenisch hinni nem akar.

A nyelvnek minden tökéletességei változók :

*Multa renascentur, quae iam cecidere, cadentque
Quae nunc sunt in honore.*

A jólhangzás minden tökéletességei közt a nyelvnek, annak elementumaiba leginkább beszöve van, és mégis a görög durva gyökerekből szép nyelv lett. Nem tehetik-e ezt mások is?

A nyelv bővsége nevededik új konceptek, találmányok, merész geniek írásai s fontos politikai változások által. A francia revolúció sok új expressziókat származtatott, de amelyek közt mégis kevés filozófi és pszichológiai jelentésűek, hanem többnyire technológiaiak voltak. De ha a nyelv a míveltetésnek bizonyos saját grádusával bír, mint a germániai s tót nyelvek, úgy a bővülés véghetetlen.

A nyelv energiáját nevelik a nagy írók merész konstrukcióik, valamint a poézis és próza energiával járó nemeinek művelése.

A német nyelv nem elég érthetőséggel bír : de nem tehetnek-e erről a nemzet nagy írói?

De teremthetnek-e ezen nagy írók participiumokat? Regulázhatják-e az artikulussal való élést? megmenthetik-e a nyelvet terhelő segédzavaitól? Ez nem hihető.

De az élő nyelvek egyes részeinek változásokat mégsem lehet azon okból kétségbe hozni, *mivel a nyelv klasszikus írók által örökre fixáltatik.*

Minden mívelt nemzetnél csak egy epochája volt a klasszika literatúrának. De ezen mindig előmenő, szakadatlan s közterjedésű kultúra mellett, lehet, kell, s fog is minden mívelt nemzet még több epochákat élni literatúrájában.

1814?

A SZÓKURTÍTÁSRÓL

Szenczi Molnár, ki minden kétségen túl, egyike literatúránk legtiszteltebb héroszainak midőn zsol-tárait először nyomtattatá, azoknak prefációjokban már akkor panaszolkodott, hogy a magyar hexapedális szavakat mennyi fáradságban került a rövid franciákhoz alkalmaztatni. Oly nyelv, mely csupa monosyllabumokból állana mint a kínai, vagy legalább azokkal nagyon meg lenne terhelve, mint a gót eredetűek, kétségkívül hiános, s kivált a jólhangzásra alkalmatlan fogna lenni. De, hogy a rendkívül hosszú szavak s a *mind* hosszú szavak is a nyelvet nem kellemetessé teszik, sőt az expressziók rövidségét s energiájokat akadályozzák, ki fogja ezt is tagadhatni? S ezen pontra nézve nem valóságos haszon-e, ha lehet a hosszú szavakat kurtítani. Ezen szót: *elegancia*, így mondjuk közönségesen: *csínosság*, a szó eredetére éppen olyan mint ez: *igzságosság*, s mennyivel jobb volna egy rövidebb? S íme Gyöngyösinél a *Keményben* így olvassuk:

Nem gondol ruhája rendetlenségével.

Minden kedves csintől elesett kedvével,

Milyen hosszú ez a szó: *győzedelem*? s Gyöngyösi helyette széltire ezzel él: *győzelem*. Ismét egy hosszú szó: *örvendezetté*, s Zríni ezt a *Syrenában* így vonja

öszve: *örvendíté*; ehelyett *panaszolkodni* írja *panaszkodni*. Ezen szót Stille így mondjuk közönségesen: *csendesség*, s Kunics, a Sedeciás írója, (sőt már azelőtt Páriz Pápai) így apokopálta: *csend*. Így a hosszító kompozitumokból *fenyőfa*, Zríni elvetette a *fát*, írja: *fenyő*; a *könnycsepp* helyett már Szikszai Fabricius Balázs írja: *könyv*, s más hasonló.

Az ilyen kurtítások, kivált a poetának, nagyon kedvezők, s ezt csinálták más nemzetek is. A német poetánál Klopstock óta a *Veilchen*-ből *Veil* leve, az *Augenblick*-ből *Blick*, és ez még Lessing idejében nem volt közönséges szokásban. Voss az *Aufgeklärter* helyett írja *geklärter*, s ha valaki az ő írásait olvassa, ilyeneket nem kis számmal fog találni.

Voltak, kik a görög nyelvnek minden szavait három betűből álló törzsökre vitték vissza, s ha ez feszített okoskodás is, annyi mégis igaz marad, hogy a gyökérszavak rendszerint rövidek szoktak lenni. Vagynak továbbá olyan végszillabák, melyek csalhatatlanul mutatják, hogy a szó, melyet berekesztenek, derivativum, s az ilyen derivativumoknak törzsökjeik rész szerint most is megvagnak a nyelvben, rész szerint már elavultak. Így p. o. a magyarban: *veszedelmesség* kétségkívül innen jő *veszedelmes*, ez ismét innen *veszedelem*, ez ismét innen *vesz* (perit vagy periculum), mert ezen gyökér most is megvan a nyelvben. Így: *kegyelmesség*, *kegyelmes*, *kegyelem*, *kegy* (Páriz Pápai), *Csendesség*, *csendes*, *csend* (Kunics). *Csínosság*, *csínos*, *csín* (Gyöngyösi). — *Ábrázolás*, *ábrázol*, *ábráz* (Debrec. Agendárius). — *Kellemetesség*, *kellemetes*, *kellemes*, *kellem*. *Reménység*, *remény* stb.

Látnivaló, hogy nálunk egyik leggazdagabb ága a kurtításnak, nem annyira kurtítás, mint a tör-

zsökökre visszavitel, s olyan törzsökökre, melyek még nagyrészt szokásban vagynak, s nagyrészt csak a közbeszédből tűntek el, de könyveinkben fennmaradtak.

Hogy ez nyilvánabb legyen, vegyük rendbe az apokopálásokat.

a) *A substantivumokban*

1. Lovag, ló, — fúvatag, fúvat, fúv — és így : üreg, ür, mely régen is szokásban volt.

2. Kerék, ker, azaz, kör (peripheria) — ágyék, ágy — lányék, lány — és így : tájék, táj, — árnyék, árny.

3. Királyság, király — pogányság pogány — és így : reménység, remény, — idvesség, idves, idv — (Heil).

4. Nyomás, nyom (nyomni pressen és Spur) — veszés, vesz (perit, és periculum ebben : szélvész). És így : vágás, vágy (nach etwas verlangen, und das Verlangen.) Lopás, lop, (Faliduban sok helyt *furtum*) ; lakás, lak ; harapás, harap. Zrínyi : *lángos harap*, villanás, villám.

5. Ruházat, ruház — cifrázat, cifráz — és így : ábrázat, ábráz (ábrázol, és facies ; mint nyom, lak) lásd a debreceni Agendáriust.

6. Gondolat, gond. — Így : parancsolat, parancs — (Himfyben, a Regékben).

7. Ülepedik, ülep, — állapotik, állapot (állapot).

8. Nyomdok, nyom, — szemöldök, szemöld.

b) *Az adjectivumokban*

1. Romladékony, romladék ; töredékeny, töredék. — És így : nevendékeny, nevendék — érzékeny, érzék (organum) — feledékeny, feledék — és így : feledni (lásd Páriz Pápaít) magányos, magány.

2. Sáros, sár, — vizes, víz. — És így : csendes, csend — kényes, kény — kegyes, kegy — gyilkos, gyilk (Mordthat), üres, ür — piros, pir — ékes, ék (l. Gvadányi Peleskei Notáriusában is) — koros, kor — keserves, keserv — bájos, báj — édes, éd — nyájas, nyáj (blanditiae) — szoros, szor (obsol.) — irgalmas, irgalom — híves, hív (Das Kühle) — sebes (celer), seb — csinos, csín (Gyöngyösi) — idves, idv, — míves, mív (mű, minden régiekben), — tökéletes, tökélet (Vollkommenheit).

3. Utolsó, utol, — alsó, al, — felső, fel. — És így : belső, bel, (Das Innere), — külső, kül (Das Aeussere).

4. Végetlen, vég, — boldogtalan, boldog. — És így : békétlen békételen, béke (békesség, békés, béke) — szertelen, szer (modus) — alkalmatlan, alkalom (occasio).

5. Igazságos, igazság, igaz (Recht). — Így : valóságos, valóság, való (wahr) — nyilvánosság, nyilván (manifestus és nyilvános, nyilvánosan) — közönséges, közönség, közön, (publicus).

6. Színű (szép színű), szín — kedvű (jókedvű), kedv — keserű, keserv, vagy keser (ebből : keser nyés). — Így : sanyarú, sanyar, — fanyarú, fanyar — gyönyörű, gyönyör, — szomorú, szomor — (a nevekben még most is fennvan) — dicső (dicsű), dics — szörnyű, szörny (monstrum).

7. Atyai, atya — világi, világ ; — és így : évi

(harmadévi) év (annus) — havi, ha, hó, mensis. (l. Heltai Cisioját).

8. Szerelmetes, szerelmet, szerelem. Így: kellemetes, kellemet, kellem.

c) A verbumokban

1. Csepeg, csep — lábog, láb — Így: lobog, lob, (a lángról).

2. Tanácskozik, tanács — törvénykezik, törvény — Így: ellenkezik, ellen (gegen, wider és Gegenteil).

3. Hitvánkodik, hitván — gyermekeskedik, gyermekes — bátorkodik, bátor. — Így: orozkodik, orozgyönyörködik, gyönyör.

4. Kesergetem, keserű — sanyargatom, sanyarú — szomorgatom, szomorú. — És így: nyomorgatom, nyomorú (vesd össze 6. szám b. alatt).

5. Esteledik, este — világosodik, világos — hajnalodik (hajnallik), hajnal — És így: alkonyodik, alkony.

6. Csepegtet, csepeg, csep — lobogtat, lobog, lob (vagy lobb) — percegtet, perceg, perc. — És így: kecsegtet, kecség, kecs (Reiz, a szépség jelentésében).

7. Marakodik, mar — legénykedik, legény — széleskedik, szeles. — És így: reménykedik, remény — dicsekedik, dics.

8. Hizlalgat, hizlal — számlálgat, számlál — számolgat, számol. — És így: ápolgat, ápol.

9. Fejérlük, fejér — így: villámlik, villám.

d) Az adverbiumokban

1. Jól, jó — és így : utól, utó (utóink, posteritas) — elől, elő (mint előbeszéd).

2. Régen, rég — után, út — épen, ép. — És így : honnan, hon (Molnár Zsoltárjaiban, és ezekben : itthon, otthon).

3. Okosan, okos — elmésen, elmés — És így : gyakran, gyakor (adject).

4. Hellyel-hellyel, hely — dérrrel-durral, dér, dur. — És így : sebbel, lobbal, seb (celeritas), lob (a lángról) — reggel vagy regvel, reg — éjjel, éj.

5. Haszontalan, haszon — végtelen, vég — szünetlen, szüntelen, szünet. — És így : kénytelen, kény.

6. Önként, ön — másként, más. — És így : apródonként, apródon, apród (régí szó, a depr. ms. énekekben sok helyett pro : *fegyvernek*).

Könnyű általlátni, hogy ezen a módon nemcsak kurtúlnak a szavak, de egyszersmind bővül is a nyelv a régi szavak visszahozása által. Mert e szavakat *csend*, *kény* stb. sohasem kell úgy nézni, mint apokopáltakat, hanem mindig mint gyökereket. Mert tudják azok, kik a filológiának titkaiba fel vagynak avatva, hogy a magyar nyelv inkább komponált, mint derivált szavakkal bővölködik, s ez a tulajdonság nem kis hasznára van a nyelvnek abban, hogy sokszor egy szillaba által a szónak különös értelem adassék, melyet csupán flexióval elérni nem lehetne. Így : *szemők*, azaz, nagy-szemű, s több ilyenek.

Eszerint az apokopálás legtöbb esetekben, mint megmutattuk, csak a rövidebb törzsökökre való visszavitel. Sokszor pedig a kompozitumoknak egymástól elszakasztása teszi az apokopálást. Így ezekben : könnycsepp, könny, — fenyőfa, fenyő, — szempillan-

tás, pillantás, — ámbátor, ámbár — bátor, bár. —
Immár, már — immajd, majd, — tehát, hát, s többek,
melyek a közönséges beszédben is előfordulnak. —
Hasonlóan előfordulnak az adverbiumoknak ilyen kur-
tításaik :

Szintén, szintén úgy — szint, szintúgy —

Miképpen — miképp

Mikoron, akkoron — mikor, akkor —

Továbbat, továbbá — tovább.

Sok szavainkat a köznép is középszillabáikban öszve-
vonja :

Apródonkint — apránkint

Elegedendő — elegendő.

Mindazonáltal — mindazáltal.

Ilyen kurtításokat számtalanokat találunk
íróinkban. Így a *Syrenában* :

Villámnak — villámolnak

Örvendíté — örvendezteté

Futtál volna — futottál volna

Fáradhatlanúl — fáradhatatlanúl

Keserven — keservesen.

Így a perfectivumok öszvehúzása :

Adtanak — adtak.

Tettenek — tettek.

Szeltenek — szeltek.

Infinitivumok öszvehúzása :

Keveselleni — kevesleni.

Lángallani — lángallni.

Nézelleni — nézellni.

Remélieni — remélni.

Beszélieni — beszélni.

Szólani — szólni.

Így : Kétkedem — kétlem.

Véttelen — vétlen.

Kékellő — kéklő.
Veresellő — vereslő.
Fejérellő — fejezlő.
Körülöttem — körültem, körüllem.
Halhatatlan — halhatlan.
Hallatatlan — hallatlan.
Mosólék — moslék.
Zuhog — zúg.
Susog — súg.
Leselkedik — leskődik.

Így Gyöngyösiben a *győzelem*, mely azonban etimologice sem volna hibás. — Hat, hatalom, — kegy, kegyelem, — enged, engedelem. Így lehet : győz, győzelem, mint a Margit életében, *bánt*-ból bántalom.

Újabb íróink így is írják : győzedel, és ezt diadalom így : diadal. Mint él, eledel — Vív, vagy vív (streitet) viadal. Így díj, diadal, és győzedel a győzttől.

A SZÓSZÁRMAZTATÁSRÓL

Oly kegyetlen pártosa az antikvitásnak nincsen köztünk, hogy tagadná az új szók szükséges voltát, ha t. i. valamely ideának kitételére szó nem találhatnák.

A római nyelvben nem volt szabad új szókat csinálni, s ezáltal lett, hogy ezen ideákat: *lehetőség*, *lény* (Wesen), *valóság* (Wirklichkeit), *következés*, melyek a spekulatív filozófiában legmúlhatatlanabbak, ki nem tudta mondani. Azon európai nyelvek, melyek a rómainál eredtek, az effélék jelentésében azért anyjoknál gazdagabbak, mivel a skolasztika filozófia szavaiból sokakat eredetökben felvettek. Azonban, amely ideákra még bennök szók nem találtattak, nem mertek ők is azoknak kinyomására újakat csinálni, hanem a már jelenlévőknek adtak újabb jelentéseket. Így, p. o. *sentire* deákul annyi, mint *érezni*. A francia és olasz a *Grundsatz* ideáját akarják kitenni, s mivel a *Grundsatz* érzés s gondolkodás után jó, tehát a *sentiment* s *sentimento*, melyek eddig csak érzést tettek, tesznek érzést, gondolatot, s *Grundsatz*ot. Így esett ez több szavakban is. Kérdjük, hogy ezáltal sokat nyert-e a nyelv? legalább homályt és kettős értelmet bizonyosan nyert, s ez az oka, miért a többek közt d'Alembert panaszkodik, hogy anyai nyelvén nem írhat két sort félelem nélkül, hogy valami kettős értelműt mondott.

A nyelv legfőbb érdeme a gazdagság, s a gazdagságnak kútfeje a nyelv *képezhetősége* (Bildsamkeit); két fő mesterei vagynak a nyelvnek, a filozóf és poéta. Amaz a nyelvet műveli flexiók által, s ez kompozíciókkal. És így a szószármaztatás a nyelvből két részre oszlik, filozófi- és poétaira.

Filozófi szószármaztatás

I. A substantivumokban

1. Romol, romladék, — men, menedék . . .
2. Lak, lakadalom — sok, sokadalom — fő, fejedelem — szenved, szenvedelem — gyúlad, gyúladalom (Gyöngyösi).
3. Űr, üreg — ló, lovag — fú, fuvatag — szörny, szörnnyeteg.
4. Fenyít, fenyíték — hasít, hasíték — feled, feledék — érez, érzék.
5. Tör, törek — vét, vétek.
6. Fon, fonák — tud, tudák (tudákos).
7. Fon, fonal — hal, halál. — Így: eledel, viadal, diadal, győzedel.
8. Toldalék, — ázalék — kötő, kötőlék. Így: csomólék, tudálék (tudálékos).
9. Ún, unalom. — Így: bizalom, győzelem (mind a kettő Gyöngyösinél), érzelem, tartalom, bánatalom (Margit), buzgalom, kérelem, szellem, kellem.
10. Asz, aszály — oszt, osztály — fog, fogoly — Ip, Ipoly.
11. Adomány, tudomány, ötlemény, költemény. — Így: érzemény, képzemény, vélemény, kéremény, remény, esemény (Gyöngy).

12. Maga, magány (magányos) — példa, példány, — mén, lény.

13. Hagyomás, futomás, látás, látomás, vágás.

14. A verbumok első személyeik lehetnek substantivumok. Hiszem, jó hiszemben — húzom, egyhúzóban — járom — vártam — mentemben. — Így a harmadik személy — szerettedben. — Ezek pedig leginkább: vágy — harap — lak — vész — láttat — lát — nyom — vét — ábráz — csal — les — lop — vadász — halász — madarász — vár — köt — köp.

15. Bajnok, asztalnok, pohárnok, tanácsnok, titkoknok, tábornok, kálnok stb.

16. Vak, vakon, vakondok — szelindek — Rendek (falu).

17. Állapot.

18. Fűz, fűzér, tölcser, kulcsár, kopár, határ.

19. Gyűlölség, királyság.

20. Mér, mérték; bir, birtok.

21. Menetel, hivatal.

22. Foglalat, bánat. — Így: éreztet, kéret, tanulat, szállat.

23. Sarkantyú, kéztyű.

24. Maradvány, szivárvány.

II. *Adjectivumok*

1. Gyalog (gyal).

2. Kártékony, érzékeny, festékeny, képzevény (Sándor).

3. Nyalánk, félénk, élénk (Csokonai).

4. Csalárd (Szalárd, falu).

5. Sáros . . .

6. Utolsó, alsó — keletső (Csok.).

7. Merész, gyülevész, bámész.
8. Paraszt . . .
9. Nőstény . . .
10. Szemtelen, oktalan, járatlan.
11. Halavány, szökevény. — Ádáz verbum és adjectivum egyszersmind (megádázta, Gyöngyösi). — Fenyész (Beregszászi).
12. Második, harmadik.
13. Fiú, fiatal.
14. Házi, vízi.

III. Verbumok

1. Nyirbál, szürböl, kiabál, hörböl.
2. Pirosodik, nagyobbodik.
3. Tördel, vagdal.
4. Haldokol, öldököl.
5. Pökdös, szökdös.
6. Lövödöz, lövöldöz, esedez. — Így; nyögdez, repdez, szenvedez, gerjendez, eredez.
7. Háborog, szédeleg, morog, csepeg, köhög, dörrög, peng (peneg), dong, zuhog, susog.
8. Járogál, irogál.
9. Hallgat, ölelget, járogat —
10. Borong, borongat, — melenget, meleng — öblög, öblöget, öblönget — mereng, merenget — kereng, kerenget — dereng — eseng —
11. Büzhödik, rothad, bünhödik.
12. Láthat —
13. Ehetném, tehetném.
14. Hallatik — tetszik — esteledik — hajnallik — alkonyodik.
15. Ismerkedik, marakodik.

16. Adakozik, ellenkezik.
17. Vacsorál, vérül, lágyúl, lapúl, művel, aszúl, nevel, forral.
18. Nézell, szökdell, tekintell, nyögdel, sárgáll (ik), zöldell (ik), fejjérell (ik).
19. Leselkedik, vetélkedik.
20. Hizlal, szemlél, érlel, gyomlál, hibál (Gyöngyösi pro hibázik).
21. Futam, futamodik, — folyamodik, folyam — élemedik —
22. Állapodik, ülepedik.
23. Dicsér, csepereg.
24. Vadász, halász — haragszik.
25. Illet, éltet, szépít, süt, termeszt.
26. Vigasztal, engesztel, neheztel.
27. Rágcsál, roncsol, köhécsel.
28. Főz, akadoz, bomladoz, szenvedez, repedez, röpdez, stb.
29. Retten.

IV. Diminutívumok és antidiminutívumok

1. Kisdéd, gyöngéd, kerekded.
2. Fejéres, vereses, szőkés.
3. Kisi, kicsi, vaksi, buksi, bonfordi.
4. Játszi, kapzsi, csapzsi, lebzsi, tetszi, ugri, Pali, Peti, Erzsi, Kati.
5. Csalóka, futóka (tolóka, szopóka), nyalka (nyulóka).
6. Kövecs, uracs (Dugonics), dugacs, lyukacs, patacs, Karacs, makacs, lepecs.
7. Tarkó, szajkó, patkó, bunkó, furkó, — Palkó, Jankó, Ferkó, Fickó.

8. Pofók, monyók, pirók, csombók, szemők. szá-
jók, fülök (fülek), cipők, fiók.

9. Suhanc, virgonc, kedvenc (Dugonics), ifjonc,
lovanc (Dug.).

10. Szárca, kanca, tócsa, Borcsa, Katica, gyer-
kőce, Verőce, Kőpéce.

11. Futós, tudós, szaladós, após, anyós, hathatós,
viselő.

12. Szellő (particip).

13. Leányzó.

14. Asszonyosság.

15. Mennyezet, boltozat, virágzat, magzat.

16. Gondolat, parancsolat, képzelet, torkolat, sar-
kalat, padlat.

17. Makknyi, újnyi, lövetnyi, anyányi, nyomtányi,
morzsányi.

18. Járkál, irkál.

19. Rágcsál, roncsol, köhécsel, nyögécsel, vág-
csál, vágicsál.

20. Boncol, voncol.

V. Adverbiumok

1. Rútúl, roszúl, bolondúl, stb.

2. Oldalaslág, mellesleg, előljárolág, parancsolólag.

3. Fontonként, óránként, stb.

4. Nagyon, erősen, bőven.

5. Bízvást, mindjárt. Minden accusativus helyett,
egy lépést sem, toppot sem, stb.

6. Ötször, hatszor.

7. Másutt, amott, imitt (accusat.).

8. Soká, örökké, sietve, félve (a participiumok).

9. Hajnalkor, egykor, jókor.

10. Hajnalban, délben (ablativus).
 11. Végre, örökre.
 12. Reggel, nappal, éjjel, sebbel, lobbal, dérrrel, durral, széjjel.
 13. Ideig, addig stb.
 14. Tegnap, holnap.
 15. Valahol, sehol.
 16. Lassan, gyorsan.
 17. Adjectivumokban : haszontalan, méltatlan, stb.
- Ezek szerint tehát származnak, és származtathatnak e szavak.

I. A verbumokból

1. Activa forma.

Praes. sing. Kér, lak, romol, tör, hal, told, vesz, fűz, mulat, kop, szak.

Substantivumok

- a. Magok a gyökök : lak, vágy, s mások ; lásd substant. 14. szám.
- b. (dék) Romladék, (keredék), töredék.
- c. (dalom, delem) Lakadalom, kéredelem, veszedelem, töredelem.
- d. (ék, ek, ák) Törek (fonák).
- e. (al, el, ál, él) Fonal, halál.
- f. (lék) Toldalék.
- g. (alom, elem) Kérelem.
- h. (ály, ély) Veszély.
- i. (mány, mény) Találmány, szakmány.
- k. (ás, és) Kérés, lakás, romlás, törés, halás, toldás.
- l. (ér, ár) Fűzér, csiszár.

- m. (ság, ség) Lakság, multság, nyereség.
- n. (asz, esz) Kopasz, szakasz, tapasz, támasz.
- o. (ték, tok) Mérték, birtok, érték.
- p. (tel, tal) Hivatal, tétel.
- q. (lat, let, at, et) Tisztelet, érzet, szemlélet, látat.
- r. (csó, cső) Hágcsó, lépcső.
- s. (vány, vény) Halvány, törvény, lény.
- t. (tyú) Fogantyú, sarkantyú.
- u. (omás) Látomás, áldomás.
- x. (am, em) Folyam.
- y. (ász, ész) Méhész, rakász.
- z. (eny, any) Higany, heveny.
- v. (ag, eg) Hervatag, dörgeteg.

Adjectivumok

- a. (ékony) Hajl (hajol), hajlék, hajlékony.
- b. (ánk, énk) Nyalánk, félénk.
- c. (árd) Csalárd.
- d. (ész) Merész.
- e. (vány, vény) Szökevény, halavány; — lehetnek a gyökerek egyszersmind adjectivumok, mint ádáz.

Verbumok

- a. (ál, öl) Nyirbál.
- b. (el, al) Tördel, vágdal.
- c. (d-k-l) Haldokol.
- d. (d-s) Pökdös, tördös.
- e. (d-z) Kérdez.
- f. (gál, gél) Kéregel, töregél, toldogál, hallogál.
- g. (gat, get) Mulatgat, kéreget, töreget.

- h. (eng, ong) Mereng (mer, haurit), ömleng, dereng.
- i. (hat, het) Kérhet, törhet, mulathat.
- k. (at, et) kéret, töret, mulattat.
- l. (kedik) Kérkedik, veszekedik.
- m. (kozik) Mulatkozik, szakadozik, feledkezik.
- n. (l.) Kérlel, forral.
- o. (modik) Folyamodik, futamodik, folyam, futam (foly, fut).
- p. (aszt) Választ, forraszt, mulaszt.
- q. (tsol, csál) Rontsol, rágcsál.
- r. (z) mulatoz, lakoz (ik), akadozik.

2. Az *activ* : ind. praes. második személye vétetik némelykor substantiv gyanánt, mint ebben : a *félsz bántja*.

A suffixomos első személy hasonlóul. Találomra, egy húzomban, olyan hiszemben. Ebből származhatnak :

- a. Adomány, tudomány.
- b. Hagyomás, áldomás, látomás.

Adjectivumok : eszem iszom ember, gyűlölöm állat, szeretem ember ; származék : húzomos, stb.

Az ind. act. perf. sing. harmadik és első személye is adjectivum : Szerettem gyermek, szerette barátja, nádlepte, stb., s ezt a többi modusokon is keresztül lehetne vinni.

A participiumok lehetnek adjectivumok és substantivumok : Találó, találós, — szerető, szeretős, — talál, stb. Kötő, kötőlék.

A parancsoló verbumból : találtat, találtató, találtatás, találtatós, találtatóság.

Az *ás* minden formák után flectálhat. — Ismét : Találhat, és találtathat — *ás*, és *ság* flexiókkal.

II. *A substantivumokból*

Substantivumok

- a. (dalom, delem) Lak, lakadalom ; sok, sokadalom ; fő, fejedelem.
- b. (g) Üreg, lovag, szörnyeteg.
- c. (lék) Kötőlék, csomólék.
- d. (oly) Ipoly.
- e. Ez egyetlenegy példa : fiú, praepositíóval, *ifjú*.
- f. (ány) Magány, példány, hijány, korány, nyilvány, általány.
- g. (nok) Bajnok, asztalnok, stb.
- h. (ok) Vakondok, szelindek, rendek.
- i. (ot, at) Állapot.
- k. (ár) Kulcsár.
- l. (ság) Királyság.
- m. (ás, és) Azon gyökerektől (ás), melyek verbumok.
- n. (tyú) Sarkantyú.
- o. (vány) Szivárvány.
- p. (ász, ész) Juhász, méhész.

Adjectivumok

- a. (os) Sáros, vizes.
- b. (só) Alsó, keletső, északsó.
- c. Nőstény.
- d. Szemtelen, oktalan, járatlan (járat, járás), szünetlen (szünet, szünés). — Ezeket az utolsókat lehet a verbumokra vinni.
- e. Fiú, fiatal.
- f. Házi, vizi.

- a. Kereng (kör).
- b. Esteledik, alkonyodik, ülepedik.
- c. Becsül, vénül, lágyúl.
- d. Szemlél, fülel, orrol, szagol.
- e. Hibázik, puskázik, bálványozik.
- f. Dícsér.
- g. Csepeg, csepereg (ide tartoznak a természeti hangok).
- h. Vadász, halász.
Adverbiumokat — lásd felebb.
Analógia ellen formált szavak :

Komor, komoly.

Erény, rény.

Ifjú, fiú.

Példák, mint származhatnak szavak új ideák kitételére :

Érzeni, empfinden, fühlen. Érzelősködni, empfindeln.

Érzés, Empfindung. Érzelni.

Érzet, érzemény, Gefühl. Érzékenykedni.

Érzelős, empfindelnd. Érzékenykedő, empfind-

Érzelösség, Empfindelci. Érzékenykedés. [lich.

Érzékeny, empfindsam. Érzék, organum, stb.

Veszni, szenvedni.

Vezés, szenvedés.

Veszedelem, szenvedelem.

ÚJ SZÓK

Emlékezetet érdemel literatúránk történeteiben az a két jutalomkérdés, melyeket Puky Ferenc és Balla Antal, 1810, filológusainknak feltettek, s melyek itt* Kazinczy pályáirásával együtt közöltetnek. P. a *spiritus*, B. az *universum*, és *universitas* kitételére kívánt szót. Kazinczy az elsőt a régiségre utasítja; a másodikat pedig egy félig új szóval elégítette ki. — Ha szócsinálás van kérdésben, nyelvtudósainkat három rendre lehet felosztani. Egyik rend az, mely bizonyos rosszul értett patriotizmusból igyekezett magával és a nemzettel elhítenni, hogy nyelvünk elég gazdag a leggazdagabb külföldiekkel is pályát futni; s ezen elhítenés miatt idegen marada minden újtól, nehogy az új keresése által szűkölködést áruljon el; s később lőn a szóbeli fogyatkozásokat gyámoltalan körülírásokkal palástolgatni, mint a nyelv nyitva álló kútfejeiből magának kincseket meríteni. Másik az, mely a nyelvet filológiai tudatlanságból nagyon is szegénynek tekinté, s minden vásári német románkát gomba módra természetett új szavakkal fordítgatott; s publikumunkat a szükséges és helyes újaktól is rettegni kényszerítette. A harmadik rendnek vezérei az egymással ugyan sokat ellenkezett, de mindketten sok tiszteletet érdemlő Révai és Baróti-Szabó voltak.

* A *Muzárium új folyamának első füzetében.* (Az első gyűjteményes kiadás jegyzete)

Ezek a régiség omladékai felett emeltek fáklyát : mind azért, hogy az omladékok alatt heverő kincsek a nemzetnek újra visszaadassanak ; mind azért, hogy a hátralévő szükséges építés az omladékokon még nyilván kitetsző formák szerint tétethessék meg. — — —

Nincs nyelv, amelyben elavulások ne történének ; de hogy a tudományos kitételekre általában szükséges szavak avúljanak el, mégpedig anélkül, hogy más újabbak nyomná ki helyeikből : ez csak oly nyelvben történhetik meg, mint a miénk ; melynek műveltetése tudniillik több ízben vétetett elő, s mindannyiszor mindjárt első csirájában eltapostatott. Örök hálát érdemelnek azért azon tudósaink, kik a múlt kornak homályát felvilágosítani igyekeznek, s grammatikánknak s lexikonunknak hiányait a régiségből pótolgatják. Valóban így már eddig is, sok szép és szükséges szavaink fedeztettek fel. — «Speciosa vocabula rerum, quae priscis memorata Catonibus atque Cethegis, nunc situs informis premit et deserta vetustas.» — — Rendes az, hogy embereink közül igen sokan az újtól való idegenséget a régitől való vonakodással öszvekötik ; s ezek legtöbbször azok, kik a Richelieu akadémiájának hasonlatosságát oly gyakran kívánták a magyar nép számára előteremteni. Céljok kétségkívül az vala, hogy nyelvünkben mind a régi szavakat kiküszöbölván, mind az újakat még a méhben megfojtván, nyelvünket, mint a párizsi negyvenek a franciákét, örök szegénységre kárhoztassák. De meg kellett volna gondolniok, miképpen mindjárt akkor, midőn a Richelieu teremtvényei a régi szavakat száműzni kezdték, a jóérezsű Gournai hatalmasan kikelt a törvénytelenység ellen ; később pedig La Bruyère, Bayle, Voltaire s több más elsőrendű francia literátorok hiában ugyan, de keservesen panaszkodtanak a szenvedett s kipótol-

hatatlan kár miatt. Bayle azt ohajtá, hogy bár az akadémia kezdetében élt minden híres szerzők egyesítették volna magokat annak munkálkodása ellen, s ne engedték volna, hogy fonák delicatesse miatt a nyelv elszegényüljön. Igen jól jegyzi meg ezen nagy kritikus azt is, hogy a régi szavak iránt való idegen-ség, s ezáltal történő nyelvszűkítés, bizonyos komplot, bizonyos machináció által történik, mely nem annyira az oly olvasóktól jön, akik magok is szerzők, hanem az olyanoktól, kik nem szerzők. Mert, úgymond, ezek csak kritizálnak, de a könyvszerzéssel együtt járó bajokat nem érzik. Akik ezen bajokat érzik, kedve-zőbbek szoktak a szavak iránt lenni, s ezt tehetjük hozzá: nemcsak a régi, hanem az új szavak iránt is.

Rec. nem tudja, Kazinczynak pályáírása miképpen ítéltetett meg bírái által; de nem lehet kételkednie afelől, hogy azok hálával teljes érzésekkel fogadták azt a felfedezést, mely szerint a P. által keresett szó, már több évekkal a kérdés előtt Révaitól hosszú elfeledtetés után új fényre hozatott. Aki a szónak szükséges voltát oly elevenen érzette mint P., nem lehet, hogy a megtaláltat azzal a fastidiummal vetette volna vissza, melyet Seneca a régi szavakban finnyáskodó rómaiakban oly elevenen kárhoztat. «Mille res inciderunt — úgymond — quae nomina desiderarent nec haberent: quaedam vero cum habuis-sent, fastidio nostro perdidissent. Quis autem ferat in egestate fastidium.» Ezen római szavak nekünk annyival is inkább intésül szolgálhatnak, mert nálunk is nem egyszer történik meg, ami a rómaiaknál: kik gyakran csak egy parányi epigrammnak szerzése alatt is kénytelenek valának a nyelv szűkéről panaszkodni. (Plin. 18. IV.)

A szellet gyökere, úgymond Kazinczy; szél — s ennek

talán a *szelek* (scindo); minthogy a *szél* (ventus) az *orcabőrt szeli*.

Ezen etimológiai tudomány nélkül a pályáírás a maga becséből bizonyosan semmit sem fogott volna veszteni. Mert ha a *szél* a *szelektől* származik: ez azt fogja tenni, amit Herder oly hibásan állított — hogy a nyelvben előbb találtattak fel verbumok, mint nomenek: azaz, hogy az érezni s eszmélni kezdő emberiség előbb vette észre a tárgy munkálkodását, mint magát a tárgyat, s előbb gondolt s absztrahált neveket, mintsem a természeti hangokat mímelni igyekezett volna. A *szelet* gyökere bizonyosan a *szél*. De a *szél* tagadhatatlanul természeti hangszó. Ennek gyökerét messzebb keresni nem szükség. A *szélből* lesz *szelelni* és *szelleni*, mely utóbbinak participiuma a *szellő*; s melyből valamint a *szellő* úgy a *szellés* és *szellet* is minden krisis nélkül származhatnak. Egyébiránt, hogy a *szellet* a maga elrendeltetésének tökéletesen megfelel, az egy tekintettel általlátható; hogy az *et* végzet miatt kedvetlen hangokat származtat (mint *szelletetek spiritus vester*), az is tagadhatatlan; s örvendeni lehet, hogy a Kazinczy által a *kellem* hasonlatosságában ajánlott *szellemre* változtatás közönségesen elfogadtatott.

Az *universum* szó iránt tett kérdésre Kazinczyn kívül csak egy pályavívó jelent meg. (VIII.) Ez az *öszvéd* és *öszvedelem* szavakat alkotta: mert, úgy mond, az *universum* öszvefoglalást jelent. Nem példátlan ugyan, hogy nyelvünkben is, analógia ellen képzett szavak fogadtassanak el; de minthogy a Kazinczy által ajánlott *egyetem*, már az *egyetemben* szónak alakja alatt konstruált állapotban ember emlékezetétől fogva készen vala: természetesebb, hogy az *egyetem* konstruálatlan állapotban is használ-

tassék ; mintsem az analógia nélkül szűkölködő *öszvéd* és *öszvedelem* elfogadtassék. S ez annyival inkább természetes, mivel az *universum* kitételére, a *mindennek egyetemben-létét* jelentő szó, az *öszveszedést* jelentő szónál tökéletesb. — — — Rec. nem rekesztheti be ezen cikkelyt anélkül, hogy az *egyetem* szó feltalálásának érdemét *Verseghynek* ne vindikálja. A sok szerencsétlenséget életében kiállott férfiút nem illenék pályavívásának kevés borostyánaitól megfosztani. Egyike volt ő is azoknak, kik a hazának javát szíveiken hordozták. . . Áldás az ő hamvain is !

Kazinczy említést teszen azon fonáság felől, mely szerint sokan érzik a fogyatkozást nyelvünkben, s mégis attól, ami a fogyatkozást kipótolhatná, idegenkednek. A köztapasztalás tanítja, hogy az újnak legtüzeseb ellenségei közt is csak ritkán találkozik olyan, aki a fogyatkozás létét s a pótolék szükséges voltát vagy tagadná vagy tagadni merészlené. A nehézség csak ez, úgy mondanak, mert az újat magányos individuumok ajánlják ; ami pedig csak az egész nemzetnek, vagy az egész nemzetet reprezentáló tudományos társaságnak jogai közé tartoznék. A boldogtalanok ! Nem gondolják meg, hogy egy, több vagy kevesebb fejekből álló s hatalommal felruházott társaság, csalhatatlanul és szükségesképpen elviselhetetlen s veszélythozó oligarchiává fogna változni : midőn a magányos individuum csak úgy léphet elő, mint a demokráciának egyetlenegy tagja ; kinek szólani s javasolni szabad ugyan, de aki békével tűrni tartozik, ha szózatja s javaslásai megvettetnek.

A míveltségnek magosabb pontjaira hágott nyelvek közül egy sem volt, melyben az újításoknak nagyobb akadályok vettettek volna, mint a rómaiban és franciában. Ugyanazért egy nyelvnek írói sem zúgolódtak a

nyelv szegénysége ellen mint azok, kik az említett két nyelven írtanak. És mégis a nagyon szoros korlátok sem állhattak ellent, hogy sokan, érezvén a kénytelenséget, újításokra ne vetemedjenek. Nem szükség a Pacuvius és Ronsard koraikat s törekedéseiket felhozni: ezek mindketten a irodalom kezdetének hősei voltak. De figyelmet érdemel az, amit Victorinus írásban hagyott: «A régiek, úgymond, egész Julius Caesárig, a *c* és *m* betűket öszve nem kötötték; s ő volt első ki Alcmenát, Tecmessát írta, miket régen Alcumaeonak, Alcumenának, Tecumessának írtanak». — Gellius csintalan és goromba tettnek nevezi a Cesellius Vindexét, miért hogy Furiust az általa faragott s verseiben előforduló *lutescere, noctescere, virescere, purpurare, opulescere* új szavakért kárhoztatta: mivel az ilyenek, úgy állítja ő, sem a poétika fakultástól nem látszanak idegeneknek lenni, sem kimondások nem rútságosok és kedvetlenek. Bayle azt vallja, Molièreről beszélvén, hogy az ennek újításait gáncsoló grammatikust is a Gellius szavaival kellene lecáfolni; s noha ő maga Molièret kárhoztatni látszik is, de mindjárt nyilvánosságossá teszi, hogy kárhoztatása csak a szabadsággal visszaélést illeti; mert egyébiránt M. igen gyakran és tagadhatatlanul szerencsés szovász volt, és a francia nyelvnek nagy hasznára élt, melyet sok kellemetes szavakkal és szólásformákkal gazdagított meg. *A szovász szabadságát, így állítja Bayle, sohasem lehet a jó íróktól megtagadni: mert különben a nyelv szegény, meddő és lankadt leszen.* S nem ezen szabadság megtagadása-e az ok, hogy a római írók — Lucretius, Seneca, Plinius s mások — oly sokszor panaszolkodtanak nyelvbéli szegénységök ellen, midőn a hellén íróknál ily panaszokat nem találunk? Nem azért maradt-e a francia nyelv is oly szegény, mint az Bayle,

Arnauld s más nagyok keservesen vallják meg : midőn a német literátor értelmét a legszövevényesb ideák közül is bátor szabadsággal fejleszti ki?

Nem lehet tagadni, hogy a szócsinálás az embernek természeti joga közé tartozik, melyet tőle tirannizmus vétke nélkül senki el nem ragadhat. Ha nem volt hiba a nyelvalkotás első kezdetében a tárgyak megnevezhetésére szavakat találgatni, bizonyosan ezen találgatás mindaddig nem változhatik hibává, míg valami új, még el nem nevezett tárgy vagy idea állhat elő. — S hogy ilyen tárgyak, kivált pedig ilyen ideák, még most is állhatnak s állanak elő, arról csak az isméret és gondolatok nélkül plántai életet élő ember kételkedhetik.

MŰSZAVAK
A TÖRVÉNYTUDOMÁNYBÓL

- adásvevés, *emptio venditio*.
adó, *contributio*.
adomány, *donatio*, királyi, régia ; nádori, palatinális.
adós, *debitor*.
adós, vagy kiadó *trassans. codex merc.*
adósság, *debitum*. nyilvános, nyilván adósság, *liquidum debitum*.
adózó, *contribuens*
aláírás, *scriptio*.
aláírni, *scribere*.
alap, *fundamentum*. kereseti alap, *actionis fundamentum*.
alappör, *processus fundamentalis*.
alkotvány, *constitutio*.
álló, fennálló törvényszék, *permanens sedria*.
álnok, *falsarius*.
álnokság, *crimen falsi*.
*álpénzverés, *cutio . . . monetae*.
alperes, *incattus*.
alsóbíró, *judex pedaneus*.
általadni, *resignare*.
általadás, *resignatio*.
általadó, lásd hátíró, *indossans cod. merc.*

* Baloldalt a hasáb mellé írva, kisbetűkkel.

általírni, transsumere.
általírat, transsumtum.
általvevő, indossatus. cod. merc.
árszabás, limitatio.
áru, merx. cod. merc.
árva, pupillus.
árvaesztendő, annus pupillaris.
árvaörökség, successio pupillaris.
árverés, l. többetígérés, licitatio.
atyafiak, mellék atyafiak, collaterales.
avatkozni, ingerere.
avatkozó, ingerens.
avatkozás, ingessio.

bajvívás, l. párviadal, duellum.
bátorságosítás, bátorságot adni.
beállítani, statuere.
beállítás, tanubeállítás, statutio.
becsü, aestimatio.
becsüs, aestimator.
becsüár, aestimationale pretium.
behajtani, invagiare.
behajtás tilalmasból, invagiatio.
" kárból, impulsio.
" kérdéses helyből, abactio.
behívás, evocatio. l. idézés, idézet.
behívni, evocare ; idézni.
behozatal, inductum. felperesi behozatal, inductum
actoreum
beiktatni, l. iktatni, statuere, instellare.
beírni, intabulare.
beírás, intabulatio.
bejegyezni, improtocoliare.

* bejegyzés, improtocolatio.
 bejegyzett, improtocolatus. cod. merc.
 bejelenteni, insinuare.
 bejelentés, insinuatio.
 **békítés
 belső formabeli fogyatkozás, defectus solemnitatis
 internaе.
 bemutató, praesantans. cod. merc.
 bélyeg, nota.
 bénítás, mutilatio.
 bér, l. díj, merces.
 beszámítani, liquidare.
 beszámítás, liquidatio.
 ***betöltés, implementum.
 bevallani, fateri.
 bevallás, fassio.
 bíró, judex. bírósan, judicialiter.
 bírói, judicialis.
 bírói kihallgatás, examon giudiciale.
 bírói zálog, pignus giudiciale.
 bírói parancsolat, mandatum giudiciale.
 bíróság, első
 bíróskodni,
 bíróskodás.
 birtok, possessorium.
 birtokos, possessionatus.
 birtoktalan, impossessionatus.
 birtokból, birtokon belől, ex possessorio, intra domi-
 nium.
 birtokkivül, extradominium.
 birhatlanság, incapacitas possessorii.

* Eredetileg - t e t é s volt, de e két szótagot törölte Kölcsey.

** Baloldalt a hasáb mellé írva, kisebb betűkkel.

*** 3 sornyi szó ez után törölve van.

birhatóság, *capacitas possessorii*.
*bitang, *vagus*.
bizonyság, *testimonium*.
bizonyítvány, *litterae testimoniales*.
biztos, *commissionatus*. teljes hatalmu biztos, *plenipotentarius*.
biztosvállás, *constitutio plenipotentiaaria*.
bocsátani, ítélet alá bocsátani, lebocsátani, *submittere*.
*bukás, *fallimentum*.
bukó, *fallimentarius*.
bűn, *crimen*.
bűntárs, *complex, socius criminis*.
bűntársaság.
büntető pör, *processus criminalis*.
büntető törvényszék, *segria criminalis*.
büntetés, *poena*.

compassus, vár magyar neve.
csalárdság, *fraus*.
csalás.
csecsemőkitétel, *expositio infantis*.
cseléd, *famulus*.
cselédség, *famulitium*.
csere, *cambium*.
cserelevél, *cambiales litterae*.
céh, *contubernium*.
cím, *titulus*.

dézma, l. tized, *decima*
dézmapör.
díj, *merces, praemium*.

* Baloldalt a hasáb mellé írva, kisebb betűkkel.

egyházi, ecclesiasticus.
*egyirány, proport.
egyjusu, idem jus fovens.
egyvédelmű, edaem defensa utens.
egyoldalú, unilateralis.
ellenállani, opponere.
ellenállás, oppositio.
ellenállási pör, processus oppositionalis.
ellenmondani, contradicere, protestari.
ellenmondás, contradictio, protestatio.
ellenmondó, contradictor.
*elfogadni, elfogadó, acceptarius trassatus (?). cod.
merc.
elfogás, incaptivatio.
elhárító, depulsorius.
ellátni, revidere.
ellátás, revisio.
elmarasztani, convincere.
elmarasztás, convictio.
elmarasztott, convictus.
előlülő, praeses.
előlülés, praesidium.
előttezni, coramizare.
előttező, coramizans.
előttezés, coramisatio.
*előintés, praemon.
*előbbtétel, praeclas.
előterjesztés, repraesentatio.
elrontani, l. megrontani, invalidare.
elrontás, l. megrontás, invalidatio.
elsősülöttség, primogenitura.
elsősülöttségi jus, jus primogeniturae.

* Baloldalt a hasáb mellé írva.

elsőbbség, prioritas.
 engedmény, cessio.
 engedményes, cessionarius.
 érdem, meritum.
 érdembeli, meritorius.
 érdembe ereszkedés, contestatio litis.
 érdemtárgy.
 eredetiek közlése, originalium communicatio.
 eredetileg, in origine.
 erőszak, violentia.
 erőszakosan, violenter.
 erőszaktétel, stuprum.
 érseki székhely, sedes praedialis.
 érték, valuta.
 ” megfizetett, avuta (?)
 ” elintézett, intesa.
 ” cserélt, cambiata.
 ” portékás, in mercibus.
 ” kontós, a conto, Cod. Merc.

fekvő, immobilis.
 feladás, propositio.
 felebbvinni, appellare.
 felebbvitel, appellata.
 felebbvitelű, appellatorium.
 fél, pars ; felek, főbb felek, partes principales ; járuló felek, partes accessoriae.
 **feleselés, allegatio.
 *felfedezés, revelatio.
 feleségi jus
 felperes, actor.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

** A feleselés elé 1. számot, a felfedezés elé 2. számot írt Kölcsény — ennek megfelelően helyeztük el e szavakat.

felperesi, actoreus.
 felperesség, actoratus, l. perelhetőség.
 félretenni, reponere.
 félretétel, repositio.
 felségsértés, crimen majestati(s)cum.
 felsőség, suprematus.
 felvenni, levare.
 felvétel, levata.
 felülírni, superinscribere.
 felülírás, superinscriptio.
 fiók, filialis.
 fiscus.
 fizethetőség.
 fizethetetlenség, insolventia.
 fogadó, acceptarius, trassatus (?) C. M.
 foglalás, executio, l. végrehajtás.
 *fogság,
 *fogoly.
 *főkönyv, maestro Cod. merc.
 *földes úr.
 fokhely, emporium.
 főszavatos, superevictor.
 főszavatozandó, superevincendus.
 folyamodás, recursus.
 folytatólag, continautorie.
 fogytás, rapina, praedocinium.

 gondviselő, curator.
 gonosz, dolosus.
 gonoszság, dolus.
 gonosztevő, malefactor.
 gonosztevők elszabadítása.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

gyám, tutor.
gyár, fabrica. C. M.
gyáros, fabricans. C. M.
gyilkosság, homicidium.
gyökér, radix.
gyökeres, radicalis.
gyökeresség, radicalitas.
gyujtogatás, incendiarius.
gyujtogató, incendiarius.
gyűlés, congregatio.

hagyomány, legatum.
hagyományos, legatarius.
hajadon jus, jus capillare.
hajótörés próbája, proba naufragii.
haladék, respirium.
haladékos, respiriis alligatus.
halmozott, cumulatus.
hamispénzverés, cusio monetae falsae.
hamis vád, accusatio falsa.
hárító, depulsorius, l. elhárító.
használás, usus.
haszonvétel, beneficium. közhaszonvétel, commune b.
nemesi haszonvétel, curiale b.
határ, meta.
határjárás, metarum reambulatio.
*határnap, terminus.
határpör, metalis processus.
határujtás, vagy igazítás, rectificatio metarum.
hatáskör, sphaera activitatis.
hatóság, activitas.
hátírni, indossare. cod. m.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

hátírás, indossamentum. üres hátírás, in bianco. cod. m.
 hátíró, indossans. cod. m.
 hazafiusítás.
 házasítás, emaritatio, l. kiházasztás.
 házassági kötelezés, contractus sponsalisticus.
 házbér, census domalis.
 házitár, hadikár.
 helybenhagyás, consensus. l. jóváhagyás.
 helyszinén, in facie loci.
 hiba, culpa.
 hibás, culposus.
 hit (eskü), juramentum, fides.
 hitel, creditum.
 hiteles, authenticus.
 hitelezés.
 hitelező, creditor.
 hitelni, authenticare, l. meghitelni.
 hiteltetés, authenticatio, l. meghiteltetés.
 hitelesítés, authenticatio.
 hitebér, dos.
 hitletétel, depositio juramenti.
 hitszegés, perjurium.
 hívtelen, notorius.
 hívtelenség bélyege, nota infidelitatis.
 hosszú pör, processus longae litis.
 hozomány, paraphernum.
 húzó, moratorius.

 járuló, accessorius.
 járulólag, accessorie.
 javak ; ingó, fekvő, javak, bona mobilia, immobilia.
 *javallat, projectum.

* Egy szó törölve.

javitás, melioratio.
idézni, citare.
idézet, citatio.
idétlen szülés eszközlése, procuratio abortus.
időtöltés, praescriptio. Páriz P.
jegyzék, strazza. cod. merc.
jegyzőkönyv, protocollum.
igazság, justitia.
iktatni, statuere, instellare.
iktatás, statutio, instellatio.
illető, competens.
intés, admonitio.
intő, admonitorius.
intézet, institutum.
jobbágy, colonus.
jog, jus.
jószágbirhatlanság, incapacitas possessorii.
jóváhagyás, consensus. l. helybenhagyás.
iromány, acta.
irtás, exstirpatura.
ítélet, sententia.
ítéletet hozni, sententiam ferre.
ítélet ujító, renovatorius.
ítélőszék, tribunal.
ítélet alá bocsátani, submittere, l. bocsátani.

*kamat, interusurium.
kard, jus gladii.
karddal bíró, jure gladii pollens.
káptalani, homo capitularis.
kármentés, indemnatio.
kárhoztatni, condemnare.

* Felette egy szó törölve: a kamat előtt 1., a káptalani előtt 2.

kárpótlás, *compensatio*.
kebel, *gremium*.
kebelbeli, *gremialis*.
kebelezett, *ingremiatus*.
kegyelmezés, *aggratiatio*.
képviselés.
kérdőpont, *deutri punctum*.
kereset, *actio*.
kereseti, *actionalis*.
keresetbe vett, *inactionatus*
keresetlevél, *libellus actionaris*.
keresetírás, *scriptura act. cod. m.*
kereskedő, *mercator*.
kereskedői kamat.
kereskedő szék, *tribunal mercantile*.
kereskedő társaság, *societas. nyilvános, manifesta. rejtett, occulta. felsőbbek, superiores, seu in accomandita. cod. merc.*
kereskedőkönyv, *liber mercantilis, cod. m.*
kétoldalú, *bilateralis*.
két nőtartás, *bigamia*.
kétséges nemes, *dubiae nobilitatis*.
kezesség, *fidejussio*.
kézműv, *manufactura. cod. m.*
kézműves, *artifex*.
kiadni, *expedire*.
kiadás, *expeditio*.
kiadó, *expeditor*.
kiadó, *trassans. cod. merc.*
kifogás, *exceptio*.
kihallgatni, *examinare*.
kiházasítás, *emaritatio. l. házasítás.*
kiküldeni, *exmittere, deputare*.
kiküldés, *exmissio*.

kinevezni, denominare.
kinevezés, denominatio.
királyi, regius.
királyi ember, király embere, homo regius.
kisgyűlés, particularis congreg.
kiváltani, reluere.
kiváltás, reluitio.
kiváltó, reluatorius.
kiváltság, privilegium.
kivonat, extractus.
kölcson, mutuum.
kölcsonös, mutuus.
könyvvizsgálat, censura librorum.
kötelezés, obligatio.
kötés, vinculum.
követ, ablegatus.
követelni, prosequi.
követelés, prosecutio.
követelő, prosecutorius.
közbátorság, publica securitas.
közbenjáró kérdés, intermedia quaestione.
közbirtokos, compossessor.
közgyűlés, generalis congregatio.
közhaszonvétele, beneficium commune.
közhitelű, authenticus.
közönség, publicum.
közönséges, generalis.
közügy, causa publica.
küldött, deputatus.
küldöttség, deputatio.
különös, specialis.
különvált, separatus.
különsvavazat, votum separatum.

külső forma beli fogyatkozás, defectus solemnitatis
externae.

*külön jusu.

különvédelmü.

lázadás, tumultus.

leányi negyed, quarta puellaris.

leszállani, condescendere.

leszállítás, condescensio.

letenni, deponere.

letétel, depositio.

levélközlés, communicatio literarum.

levéltár, archivum.

levélváltás, taxa litterarum.

levélvisszakérés, repetitio litterarum.

magszakadás, defectus seminii.

magszakadott, deficiens.

magányos, privatus.

makacs, contumax.

makacsság, cuntumacia.

makacsságban elmarasztalni, in contumacia
convincere.

másolat, copia.

megjavulás, antiquatio.

megbízás, commissio.

megbízó, committens.

megbízott, commissionatus.

meghítni, authenticare.

megjelenni, comparere.

megjelenő fél, pars comparens.

megjelenés, comparitio.

* Utána két szó törölve.

meghamisítás, falsificatio.

*megrontani, invalidare, l. elrontani.

megtartóztatás, detentio. a nála lévő árut megtartóztatni. cod. merc.

megye, comitatus.

megyei, comitatensis.

mellék, collateralis, mellékes.

méltatlan kereset, indebita actio.

mérlegváltás, taxa, stateralis.

műhely, officina, fabrica. l. gyár.

nádori, palatinaris.

napibér, napdíj, diurnum.

napló, diarium.

napló, giornale. cod. m.

negyed, quartalicium.

nemes, nobilis.

nemesi, nobilitarius.

nemesség, nobilitas.

nemesedő pör, legitimatorius processus.

nemesedés, legitimatio nobilitatis.

nemes ülés, sessio nobilitaris, curia.

nemtelen, ignobilis.

nőrablás, crimen raptus.

nőparáznság, adulterium.

okadás, motivatio.

okfő, principium.

oklevél, diploma.

oknélküli felebbvitel, temere appellata.

orgazda, fautor.

orgazdaság, fautoratus.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

öregségi jus, senioratus.
örökség, haereditas.
örökös, haeres, haereditarius.
öröködni, succedere.
öröködés, successio.
*örökség erejéig, ad vires successionis.
örökvallás, fassio perennalis.
örökvevő, fassionarius.
országos, regnicolaris.
Országgyűlés, Comitia.
orvoslás, remedium.
**osztáj, divisio. Uj osztáj, nova divisio.
osztájigazítás, rectificatio divisionis.
osztájos, condivisionalis.
öszvehívás, convocatio.
öszvehívási pör, processus concursualis.
öszveírás, conscriptio.
öszvekött, colligatum.
özvegyi jus, jus viduale.
óvás, caucio, óvni, cavere.

papi rend, ecclesiastice.
paraszt, rusticus.
párviadal, duellum. l. bajvívás.
patvar, calumnia.
patvaros, calumniosus.
patvarvítató, calumniam allegans.
pecsét, sigillum.
pénzhamisítás, falsificatio monetae.
pénztár, cassa.
polgár, civis.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

** j-vel írja a nemesi birtok elosztásának szinonímáját, mint műszót.

polgári, civicus, civilis.
polgárság.
polgári alkotmány, constitutio civilis.
polgártárs, concivis.
*polgári telek, fundus civicus.
polgári törvénykönyv, codex legum civilium.
pör, processus, causa, lis.
pöralatti tárgy, substratum litis.
pöres fél, pars litigans.
pörköltség, expensae litis.
pörkezdés, incaminatio processus.
pörelhetőség, perelhetőség, actoratus l. felperesség.
pörfolyam, defluxus litis.
pörfolyamat, terminus judiciorum.
pörfolyási rend, ordo processualis.
pörfolyta alatt, sub lite deflua.
pöriromány, acta processuaria.
pöretétel, depositio litis.
pörelhagyás, cessio litis.
**pörmásolat, transsumtum.
pörújítás, novisatio.
pörújító, novisans.
pöroltó, litis peremptorius.

rab, captivus.
rabbalbánás, tractamentum captivorum.
rablás, rapina.
rátudás, imputatio.
rendszabás, statutum.
rendek, ordines.
résztes kötelezés, partialis obligatio.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

** Egy szó — utána — törölve van.

révvám, *naulum*.
rontás, *deterioratio*.
rovás, *dica*.
rövid pör, *processus brevis litis*.

sajtószabadság, *libertas preli*.
sarkalatos, *cardinalis*.
sebütés, *vulneratio*.
sérelem, *praeiudicium*.
számadás, számolás.
számadó, *rationans*.
számadási pör.
szabadság, *libertas*.
szavatos, *evictor*. Pariz P.
szavatosság, *evictio*.
szavatolni, *evincere*.
szavatozandó, *evincendus*.
szavatos társ, *coevictor*.
szavazni, *votisare*.
szavazás, *votisatio*.
szavazat, *votum*.
szék, *judium*, *tribunal*.
székhely, *locus iudicii*.
székújítás, *restauratio*, l. tisztválasztás.
székrontás, *violatio sedis*.
szentszék, *forum ecclesiasticum*.
szentségtörés, *sacrilegium*.
szokás, *consuetudo*.
szóváltó, *verbalis*. szóváltó pör, *processus verbalis*.

tagadó hit, *juramentum diffensorium*.
támadás, *tumultus*.
tábla, *tabula*.
tanács, *senatus*.

tanácsbeli, senator.
 tanú, testis.
 tanúskodni, testem agere.
 tanúvallás, fassio testium.
 tanúvallatás, examinatio testium.
 tanúlevél, documentum.
 tárkönyv, cassakönyv.
 tárnokszék, sedes tavernica.
 társaság, societas.
 " felbomlása, dissolutio societatis, cod. m.
 " engedménye, cessio societatis. cod. m.
 terhét felvenni, onus assumere.
 testi büntetés, poena corporalis.
 tett, factum. régi, új tett. tettet tárgyazó pör.
 *tiltás, prohibita.
 tiszt, officium, persona magistratualis.
 tisztviselő, officialis.
 tisztség, officium, magistratus.
 tisztválasztás, restauratio, l. székújítás.
 tisztvi pártfogás, assistentia fiscalis.
 tisztvi pör, processus magistratualis.
 tized, decima, l. dézma.
 többletígérés, licitatio, l. árverés.
 tokma, contractus, pactum, Páriz P.
 tokmás, proxeneta. Cod. merc.
 tokmabér, tokmadíj, proxeneticum. Cod. M.
 tokmabetöltés, implementum contractus.
 tolvaj, fur.
 tolvajság, furtum.
 törvény, lex.
 törvényjavallat, projectum legis.
 törvénykönyv, codex legum.

* Baloldalt, a hasáb mellé írva.

törvényes, legitimus, legalis.
törvénytelen, illegalis, illegitimus.
törvénycikkely, articulus legis.
törvényhozó test, corpus legislativum.
törvényhatóság, jurisdictio.
törvény folyás.
törvény szék, sedes judiciaria.
törvény székek elrendeltetése, coordinatio fororum.
törvénytisztogatás, administratio justitiae.
törvénytisztogató, apparitor, Cod. M.

ügy, causa.
ügyész, procurator.
ügyes, causans.
ügyészi hiba visszahúzása, revocatio procuratoris.
*újított pör, processus novi.
újított adomány, nova donatio.
új osztály, nova divisio.
úr, dominus.
úri szék, sedes dominalis.
uradalom, dominium.
utánazás, közhitelű papirosok utánazása.
útasítás, instructio, inviatio.
útasító, inviatorius.
úti bátorság, salvus conductus.
úti levél, passualis.
uzsora, foenus.
uzsorás, foenerator.

választott bíró, arbiter.
választott bíróság, választottság, compromissionale
judicium.
választott közönség, electa communicas.
vallani, fateri, constituere. ügyészt vallani, procuratorem constituere.

valló, fatens.
váltólevél, cambiales litterae, Cod. M. formás váltó
levél, formális ; száraz, sicca ; tulajdon, propria.
vám, telonium.
vásári bíróság, iudicium nundinale.
véghagyás, testamentum.
végintézet, ugyanaz.
végrehajtani, exequi.
végrehajtás, executio.
végrehajtó hatalom, executiva potestas.
végrehajtási tárgy, objectum executionis.
végrehajtást igazító, executorio-correctorium.
végítélet, sententia finalis.
veksely, váltólevél, cambiales litterae, Pariz P.
verés, verberatio.
vérparáznság, incestus.
végzés, determinatio.
végzet, idem.
vétek, delictum.
vétkes, delinquens.
világos öröködés, successio plana.
visszahelyheztetés, repositio.
visszatétel, idem.
visszahelyheztető, repositorius.
visszapótlás, compensatio.
visszautasított váltó.
visszaűzés, repulsio.
visszaűzési pör, repulsionalis processus.
visszavallás, refassio.
vítatás, allegatio. l. feleselés.

zálog, pignus.
zálogos, pignore affectus.
zálogosító, pignoratarius.

zálogosítás.
zálogba adás, oppignoratio.
zálogfeltétel, conditio pignoris.
zálogpör, zálogos pör. processus pignoris.
zálogsumma, summa pignoratitia.
zálog valósága, realitas pignoris.
zálog leszállta, devolutio pignoris.
zálog mihelyett volta, localitas pignoris.
zálogváltás, reluitio pignoris.
zálogváltó pör, reluatorius processus.
zár, sequestrum.
záraték, clausula.
zárrontó, praevaricator.
zászlóalja, banderium.

1832

* Egy — egy szó törölve van.

FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

PHILOSOPHIA GRAECORUM
DE SECTA JONICA

Thales

Született Miletusban Joniában föníciai nemből, melyben a tudósok közönségesen megegyeznek; de mikor született, legyen bizonytalanabb. Vossius ezt mondja (De Sect. philos. Cap. V. pag. 25): Natus is (Thales) Olymp XXXI ut ex Apollodoro tradit Laërtius. Vossiusnak nem jó Laërtiusa volt. Ezek a Diogenes Laërtius szavai L. I. in Thalete: *ἦσι δ' Ἀπολλόδορος ἐν τοῖς χρονικοῖς γενέσθαι αὐτὸν κατὰ τὸν πρῶτον ἔτος τῆς τριακοστῆς πέμπτης ὀλυμπιάδος.* Brucker pedig (T. I. pag. 459) Apollodorus után születését a XXXV Olympias első esztendejére teszi. Ugyanezen számot tartja Moreri is, melyet Bayle is helyben hágy. Buhle azt mondta (Geschichte der Philos. T. I. pag. 190.) hogy a XXXV v. a XXXVIII Olympiáskor született. Meghólt az LVIII Olympiáskor. Ez nem elég bizonyos, sőt mondhatni, hogy ezen számot hibáson tette fel Laërtius l. c. Mert ha Apollodorus szerint számlálunk, úgy Thales az 54. Olympias 2-dik esztendejében holt meg. Ha pedig Sosicrates szerint, úgy az 57. Olympias 2-dik esztendeje körül.

Filozofált a világ eredetéről, s legelőször filozofált, s kezdője lett a Joniai Sectának. Cosmophysicája ide megy ki:

Egyedülvaló Elementumnak a vizet tette. Hogy Elementumnak a vizet tette, azt senki sem tagadta (lásd Bruck. T. I. pag. 466.). De hogy egyedülvaló Elementumnak tette, az per alatt van. Azt tartják ugyanis, hogy Thales ezen állítást a poétáktól vette volna, s ennélfogva a víz őnála nem egyéb volna az úgynevezett Kaosznál, melyben minden elementumok összezavarva megvagynak. Ezt látszatik hinni Brucker is az említett Tom. 467 oldalán, mi Bayle-lel fogunk tartani, s azt hinni, hogy Thalesnél a víz *homogenea materia* (lásd Bayle Diction. Hist. 8 Critiq. T. IV. pag. 340—341. Art: Thales. note. D.).

Hogy Thales ezen principiumra azon okoknál fogva jutott volna, melyeket Stobaeus s Plutarchus néki tulajdonítanak, tagadja Brucker (T. c. pag. 467.). Buhle pedig (p. 191.) azoknál fogva adja elő a Thales szisztemáját, hogy t. i. minden állatoknak magva nedves, minden a nedvesség által tápláltatik s a t. Ha Thales úgy nézzük, mint aki nem csinált egyebet, hanem a poétai principiumokat adta tisztábban elő, szóval, ha nem úgy nézzük mint filozófust: úgy ilyen okoknál fogva való menetelt neki nem tulajdoníthatunk. De miért van mégis, hogy ezen nem filozófusnak nyomán indúlt el a görög filozófia, ha ő nem filozófált, mely pedig abban áll, hogy valaki okoknál fogva menjen valamire? Valóban ha meggondoljuk azt, amit Thalesnek asztronómiában, s más tudományokban való érdemeiről mondanak (melyről alább), valóban különbözőnek fogjuk őt lelteni az Orphicum Systemának, s más efféléknek találóitól, s azt fogjuk állítani, hogy ha ő csak a poéták szisztemáiból vett is fel principiumot, legalább azon principiumnak okait kereste. — Legyen akarhogy, itt semmi bizonyost nem tudhatunk, mert ezen szekta írásokat nem hagyott.

A víz megsűrűdik, vagy megritkúl, lesz belőle föld, levegő, tűz. De mi cselekszi, hogy a víz megsűrűdjön vagy megritkúljon. Magában van-e az azt tevő erő? Isten cselekszi-e azt? Újabb bizonytalanság, mely megbizonyosodni egyhamar nem fog. Cicero De Nat. Deor. L. I. Cap. 10 ezt mondja: Thales Milesius, qui primus de talibus rebus quae-sivit, aquam dixit esse initium rerum: Deum autem eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Eszerint Thales theista lenne: de Buhle (Gesch. der Philos. T. I. pag. 196) Aristoteles után azt jegyzi meg, hogy a régi filozófusok a Clazomenei Hermotimus, s Anaxagoras előtt: an physische materielle Weltursachen geglaubt hätten. Sokan ateizmussal vádolják Thalest, az ateizmusnak t. i. azon gradusával, melyet a hálai tudósok Observationum ad rem literariam (T. I. pag. 448) másodiknak tesznek*, hogy t. i. hitt Istent, de nem hitte, hogy a világ annak munkája. S ugyanezt mondják Anaximanderről, Anaximenesről is (lásd ugyanott pag. 450.). Ezen állítás az Augustinus tekintén fundálódik (lásd De Civ. Dei l. VIII cap. 2.). De mért lenne a Szentatya a filozófiai tárgyakban csalhatatlan? (vesd össze Bruck. T. I. pag. 468—469.). Minden bizonnyal a Paternél hitelre méltóbb tanú

* A hálai tudósok három gradusát tartják az ateizmusnak: *Le premier est de soutenir qu'il n'existent point de Dieu: le second est de nier que le Monde soit l'ouvrage de Dieu dont on reconnoit l'existence: le troisième est de dire que Dieu a créé le Monde par une détermination naturelle, & sans y être porté d'un mouvement libre.* l. Bayle Dict. hist. cr. T. IV. pag. 341. note D. — Méltó megtudni a Cudworth elosztását is. — *Le Dr. Cud. dans son Systema intellectuale Ch. II. compte chez les anciens quatre espèces d'Athées. 1. les disciples d'Anaximandre, appellés Hylopathiens, qui attribuoient la formation de tout à la matière privée de sentiment. 2. Les Atômistes ou disciples de Démocrite, qui attribuoient tout au concours des Atômes. 3. Les Athées Stoiciens qui admettoient une nature aveugle mais agissante selon de règles sûres. 4. Les Hyloroïstes ou disciples de Straton, qui attribuoient à la matière de la vie. (Lásd Système de la nature p. 253.)*

lesz Diogenes Laërtius, ki azt mondja, hogy Thales azzal tartotta, hogy a világ az Isten munkája, lásd Bayle-t a felhozodott Articl. A.) jegyzésében. Itt mindazáltal inkább panteizmusról, mint teizmusról kell gondolkodni, mert Diogenes Laërtius (L. I. numero 27.) azt mondja hogy Thales a világot lelkesnek s Istennel teljesnek hitte — *κοσμὸν ἐμψυχον καὶ δαιμόνων πλήρη*. — Vesd öszve Ciceroval (De Legg. L. II) s Aristotelel (De Anima L. I. cap. V — *οθεν ἴσως καὶ Θαλῆς φήθη παντα πλήρη θεῶν εἶναι*). — Ezeknél fogva talán Thales Anima mundi-t hitt, amint tartja ezt Buhle is (I. T. pag. 193. § 90.) — azonban aligha úgy nem kellene ezen vizsgálódást is berekesztteni, mint az előtte valót berekesztették.

Thalesnek az Istenről való értelme a most elvégzett vizsgálódásban foglaltatik, aki Thales értelméről többet akar tudni, nézze Aristotelest De Anima — Plutarchust, Conv. sept. sapientium s Laërtiust — vagy Bruckert (T. I. pag. 471. seqq.)

Mondanak sokat Thalesnek asztronomiában, matézisben s a t. való érdemeiről. (Lásd azon helyét Apuleiusnak, melyet Bayle is felhoz, Floridor. pag. 361. lásd Bruckert is a 476 oldalon.)

N. b. Thales matézisi találmányinak ezeket mondja Brucker Proclus után: 1.) Hogy minden Diameter a kört 2 felé osztja. 2.) Hogy az isosceles triangulumban a bazison fekvő angulumok egyformák. 3.) Ha két egyenes linea egymást kettővágja, a vertikális szegeletek egyformák lesznek. 4.) Hogy ő írta volna l. elébb a Δ -ot körbe, nem bizonyos.

Anaximander

Cicero azt mondja (Quaest. ac. L. IV. cap. 37.) hogy Thalesnek földije, s barátja volt — Anaximandro populari, ac sodali suo. — Innen gondolják hogy Miletusban született. Született pedig a XLII Olympias 3 esztendejében. Heumann (Act. phil. volum. III. pag. 183. seqq.) azt vitatja, hogy gyermekek tanítója volt. Azt mondják, hogy irt munkákat is. l. Laërtiust (L. I. nro 2) Suidast sat. Lásd még a Meinersből való jegyzésimet IV. Jegyz. könyv. Halálának idejét Brucker (T. I. pag. 479) Apollodorus után az LVIII Olympias 2-dik esztendejére teszi. Lássunk filozófiájáról.

Cicero (T. IV. pag. 80. az Ernesti kiadás szerént) ezt mondja: Is (Anaximander) infinitatem naturae dixit esse, e qua omnia gignerentur. Nem a vizet tartotta hát már, mint Thales elementumnak, l. Cicérót a f. hozott helyen. Mit tartott tehát? Valami közép szubsztanciát-e a víz s a tűz közt? Atomusokat-e Dockinsonus szerént? (Physic. vet. & ver. cap. IV. § 10.) — Valami közép szubsztanciát-e a víz, s levegő közt, Buhle szerént? — (Gesch. der Phil. T. I. pag. 199.) — Ez a Meiners értelme is. (Lásd a belőle való kevés jegyzéseket, IV. Jegyz. könyv.) Vagy talán az Infinitas naturae-n az isteni lelket értette-e? Itt minden vizsgálódást haszontalannak tartunk. Aligha olyan nem volt ez az Anaximander το ἀπειρον-ja mint a Spinoza végetlen szubsztanciája, az az egy gondolat szubsztancia. — De nem decidálunk.

Ő ezen véghetlent egynek tartotta non numero sed magnitudine így szól Brucker (T. I. pag. 480) Simplicius után. Továbbá változhatatlannak, — lásd

Laërtiust, L. II. — amelyből származik minden, s amelyen végződik minden — lásd Plutarch. De placit. philos. L. I. cap. 3. — Itt az Anaximander ateizmusáról származik kérdés. Azt mondják, hogy az ἀρχὴ καὶ στοιχεῖον ἀπειρον kivéven Thalestól egyébben el nem távozott. Panteizmusról lehetne talán gondolkozni. Cicero ezt mondta — De Natur. Deor. L. I. cap. 10. — Anaximandri opinio est, nativos esse Deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Ez panteizmust tesz fel. 1606 jött ki egy Cicero apud Petrum de la Rouiere 4°, abban az utolsó szavak így vannak: eoque innumerabiles esse mundos. Így írja ezt Bayle is (T. I. pag. 212. not T. Column. 2a.) — Decidáljon akinek kedve van, mi az efféle vetekedésekre nézve Bayle-re igazítjuk a vizsgálódót. Olvassák meg ott a Thales artikulusában a D jegyzést, ott ahol ezen szavak kezdődnek: Notez que les Dogmes des philosophes payens sat. —

Amit a későbbi írók Anaximander egyes fizikai, s asztronómiai állításiról mondanak, bizonytalan, valamint az a kozmogónia is, melyet Eusebius ad elő Plutarchusnak elveszett munkájából (lásd azokat Bruckernél T. I. pag. 485 seqq. s valami keveset Buhlenél is T. I. pag. 200.)

N. b. Azt mondják, hogy Anaximander a többek közt azt hitte: Homines prius in piscium ventre genitos, ibique nutritos fuisse sat. (lásd Bruck. T. I. pag. 488.) Ezt a kis jegyzést csak azért tettük ide, hogy valaki a Telliamed vagy igazi neve szerint De Maillet hipotézisét, mely az ereket hasonlóképpen halakból származtatja újnak ne higgye. Mely igaznak marad még akkor is midőn az Anaximander hipotézisét valaki gyanúba hozná, mert Telliamednél csak Brucker is régibb.

Anaximenes

Mikor született s mikor holt legyen meg, bizonytalan, a régiek kronológiával való nem gondolása miatt, s ez a bizonytalanság folyvást tart Anaxagorasra, s Archelausra nézve is. Itt mindazáltal kronológiai vete-
kedésekbe nem ereszkedünk, másutt jobb helye lesz. Addig is Bayle-re igazítjuk a vizsgálódót, ki legelő-
ször fedezte fel az itt való nehézségeket — (Lásd Tom. I. Art. Archelaus not A pag 291.) — s Bruckerre (T. I. pag 488. főképp pag 497 seqq.). Hogy az Apollodorus szerint való kronológia képtelen, felfedezte azt Brucker l. c. s az oly világos, hogy csodálni lehet, miként hihetett annak a tudós Vossius (de sect. philos. cap. V. pag 27 § 5.). Brucker így határozza azt meg. Született Miletusban az LVI Olympiásban, megholt a LXXVI-dikban, Anaximandernek hallgatója, s barátja, s Anaxagorasnak tanítója volt. Filozófiája ide megy ki :

Cicero (Quaest. Acad. Libr. IV. cap. 37) ezt írta : Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes infinitum aëra (dixit esse e qua omnia gignerentur) sed ea quae ex eo orientur definita : gigni autem terram, aquam, ignem et ex his omnia. Eszerint a végtelen szubsztanciát megtartotta, csakhogy annak nevet adott. Cicero felhozott helyéből az is megtetszik, hogy itt nem két principiumról kell gondolkozni, mint Isacus Casaubonus, mert a végtelenség itt a levegőre van alkalmaztatva. Az infinitumon azonban nem végtelen időt, hanem végtelen kiterjedést kell itt érteni, mint ez megtetszik Ciceroból (T. IV. pag. 504.) — Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. Ez a hely azonban a legnagyobb kétségek közé tesz

bennünket. Ha Isten a levegő, hogy származhatik? Brucker Stobaeus után így magyarázza — Accipiendum hoc est de facultatibus quae corpora sive elementa penetrant — — — (Anaximenes, ergo) aëra Deum dixit, quia virtute divina animatur, et per omnia funditur — — Quod vero omnium maxime hanc principii Anaximenes explicationem firmat, illud est, quod aëra Deum quidem esse, sed gigni, teste Cicero asserit, cum divina gigni nequeant: unde sine sensu, & absurde locutus esset Anaximenes, si aliud nihil, nisi aëra infinitum pro Deo accepisset: non incommode vero, & inconvenienter suo principio, & magistri menti, si aërem mutabilem, & mobilem intellexit, ab inhabitante, virtute divina, animaque commotum, cuius motu gignuntur omnia. cet. cet. (Lásd Brucker T. I. 489—490. pag.). — De vegyük ezen magyarázatot gondolóra. Hogy az Anaximenes principiuma panteizmust tesz fel mind a Cicero f. hozott helyéből, mind ezen magyarázathból úgy látszik: a panteizmusban mindegy, akár ezt mondjuk: a világban van az isteni erő, akár ezt: hogy a világ bír isteni erővel, mert a világ isteni erő nélkül fenn nem állhat: de az isteni erőt sem gondolhatom magánosan a világtól különválva, mert úgy teizmusra mennék, tehát vagy mind a kettőnek öröktől fogva kellett lenni, vagy mind a kettőnek egyszerre kellett származni. S mint-hogy a Cicero szavai származást jelentenek fel, marad a képtelenség: Cum divina gigni nequeant, mint Brucker mondja I. c.

Bayle hogy a csomót megfejtse, Cicerótól megtagadja azt, hogy ő jól hozta volna fel az Anaximenes értelmét, s Augustinust teszi ellenébe (lásd T. I. art Anaxagoras pag 212 not. F. column 2 — s ismét T. II: articl. Jupiter pag 903 not. G.). Hogy értelmét job-

ban láthassuk, ezen utólszor felhozott helyből lássuk az idetartozó szavait. C'est assurément une pensée (t. i. azon gondolat hogy az istenek szármoztak) qui choque les notions les plus solides, & les plus évidentes de la lumière naturelle; mais néanmoins il y a eu de grands philosophes qui ont supposé la génération des Dieux, & qui leur ont donné pour cause un Etre qui n'étoit point Dieu. Anaximenes omnes rerum causas infinito aëri dedit, nec Deos negavit, aut tacuit: non tamen ab ipsis aërem factum, sed ipsos ex aëre ortos credidit. Augustinus De Civ. Dei L. VIII. cap. II. Par ces paroles de St. Augustin on peut mieux entendre le dogme d'Anaximenes, que par celles-ci de Cicéron. Anaximenes aëra Deum statuit eumque gigni, esseque immensum, & infinitum, & semper in motu. (Lásd ezen helyet oda feljebb.) Il n'y a nulle apparence que Cicéron ait bien rapporté le sentiment de ce philosophe; car puis qu'Anaximenes donnoit à l'air la nature de principe de toutes choses, l'immensité, & l'infinité, il faut croire qu'il le supposoit éternel, & improduit, & que s'il appelloit Dieu sous cette notion, il ne croyoit point la génération de Dieu à cet égard-là. Lors donc qu'il disoit que l'air infini avoit été la cause de tous les êtres, & que les Dieux même en avoient été produits, & ne lui attribuoit point le nom, & la nature de Dieux, au même sens qu'il attribuoit aux Dieux qui devoient à l'air leur origine, & leur existence. Voici peut être sa pensée. Il vouloit bien, pour éviter toute dispute des mots appeller Dieu l'air immense, & infini, qu'il regardoit comme le principe de toutes choses; mais il ne prétendoit pas que Saturne, Rhea, Jupiter, Junon, Neptune, Minerve, & les autres Dieux que l'on adoroient dans le paganisme, fussent cet

air-là, ou l'eussent produit ; il prétendoit au contraire que cet air étoit leur principe, non moins que celui des autres êtres qui composent l'Univers. Il donnoit à ce principe un mouvement perpétuel, & de là l'on peut conclure qu'il le prenoit pour une cause immanente, qui produisoit en elle même une infinité d'effets sans fin, & sans cesse ; & il comptoit entre ses effets, non seulement les astres, & les météores, les plantes, les pierres, & les métaux, mais aussi les Dieux, & les hommes. Un tel dogme étoit au fond le Spinozisme ect. etc.

Erre jegyezzük meg. Hogy a priori is a régibb, és a görög literatúrában felette jártas Ciceronak inkább lehet hinni, mint a későbbi s azon ügyre nézve, melyet a felhozott könyvben védelmez, interessátus Augustinusnak. De higgyünk Augustinusnak, hogy Anaximenes az isteneket is a levegőből származtatta : e nem egyébre mutat, hanem hogy a filozófus a pogány isteneknek nem sokat tulajdonít, s talán csak oly formán hozza be őket szisztémájába, mint Epicurus hozta volt. Mely megtetszik abból is, mit maga Bayle mond a Thales artikulúrában a D jegyzésben, Notez que les dogmes sat. A főkérdés az, hogy a levegő, Isten, s principium lévén, hogy származhatott? Cicero auktoritása nem könnyen kisebbedhetik. Igaz, hogy Anaximenes helyesen akart volna filozofálni, neki a maga principiumának öröktől fogva valóságot kellett volna tulajdonítani : de ha Cicero azt órónak nem mondja, következik-e abból, hogy Cicero szükségesképpen hibázott? Nem szintúgy következik-e, hogy Anaximenes nem jól filozofált? Mondta-e valaki a régiek között, hogy Anaximenes a maga principiumát olyannak tartotta, mint amilyennek azt Bayle kívánná látni? Mondta-e maga Augustinus? mert őnála is az infini-

tus aër kiterjedésbeli végtelenséget jelenthet. Cicero pedig nem mondott mást, mint amit akart, s a felhozott helyben hiba nincs, mint megtetszik azokból, melyeket utána vetett. Így van az egész hely (T. IV. pag 504.) *Post Anaximenes aëra Deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, & semper in motu: quasi aut aër sine ulla forma Deus esse possit, cum praesertim Deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne quod ortum sit mortalitas consequatur.* Ez elég világosan van mondva, s okoskodással csupán, ide tartozó datumok, s környülállások előhozása nélkül ledönteni nem lehet. Anaximenes értelmé eszerént ide megy ki: *A materia amiből mindenek lettek, a levegő, ez a levegő az Isten (panteizmus) kiterjedésére nézve végtelen, de nem öröktől fogva való.*

A szisztema felette hiányos, s nem látszik egy panteista principiumihoz illőnek*: de abból csak az következik, hogy Anaximenes hibázott. Miért akarjuk a régiek hibáit minden erőnkéből eltakarni? Így is lehetne talán gondolkozni, hogy Anaximenes látván azon nehézségeket, mely abból származik, hogy a világ, vagy annak materiája öröktől fogva való, az emberi elmén kivánt segíteni, attól megtagadván az öröktől fogva lételt. Egyes fizikai esmeretiről lásd Bruckert (T. I. pag 491. seq.) s Chauffeppiét: (Nouveau Dict. Hist. & Critique T. I. art. Anaximenes 1750 fol.).

* Innen gyanúba hozhatni azon principiumnak *ex nihilo nihil fit* a Jonica szektára nézve közönséges voltát.

Anaxagoras

Mondtuk oda feljebb, hogy valamint Anaximenesre, úgy Anaxagorasra, s Archelausra nézve is a kronológia nagyon bizonytalan. Ott Anaximenesre nézve csak a Brucker által meghatározott számokat hoztuk fel: hanem most vizsgáljuk meg, ha jó-e az ő kronológiája, valamint az Anaxagorasra tartozó kronológia is, mely körül először Bayle kezdett vizsgálódni. Lásd azon helyet, melyet Anaximenesnél felhoztunk.

Anaxagoras született Clazomeneben a LXX Olympiásban. Így szokták ezt meghatározni Diogenes Laërtius szerint: ki azt mondja, hogy Anaxagoras 20 eszt. korában ment Athenaeba, mely esett a LXXV. Olymp. (lásd Brucker. T. I. pag 498. és Baylet pag. 289. T. I. hol ezeket találod: Car l'expédition de Xerxes tomba sur les derniers mois de la LXXIV. Ol. & sur les premiers de l'Olympiade LXXIII.). De hogy itt a 73 a 75 helyett nyomásbeli hibából tétetett, bizonyos. Azon nehézségeket, melyek ezen számot nyomják, most hagyjuk el. Azt mondják, hogy Anaxagoras Anaximenesnek tanítványa volt. Ezen utolsó születésének, s halálának idejét így határozza meg Brucker (pag. 498): Született az LVI. Olympiásban, megholt a LXXVI 1-ső esztendejében. Azt mondják hogy Anaximenes Anaximandernek hallgatója volt. Cicero Quæst Acad. (L. IV. cap. 37.). Post eius (Anaximandri) auditor Anaximenes . . . Sőt Simplicius a Physic. Libr. I. cap. 2. azt is mondja, hogy barátja volt. Apollodorus Laërtiusnál (L. II. S. 1.) azt mondja, hogy Anaximander az LVIII Olympiás 2-dik esztendejében holt meg. Lásd Bruckert is (T. I. pag 479.). És így Anaximenes, midőn Anaximander élni megszűnt, csak valami 10 esztendő lehetett. Látni való, hogy ezen

kronológia szerint az emennek tanítványa nem lehetett a kozmofizikában. Az Anaximenes születésének ideje Apollodorustól az LXII Olympiásra tétetik, hogy ez képtelen, szólottunk róla Anaximenesnél. Lehet gondolni, hogy a szám hibáson iratott le későbbben s nem úgy, mint azt Apollodorus írta volt. Petitus (Obs. l. II. cap. I.) LV-nek korrigálja azt, Brucker LIII-nak. S ezen számnál Brucker meg is maradhatott volna, mert már eszerént Anaximandernek tanítványa lehetett. Így Anaximenes az LIII Olymp. születvén s a LXXVI-dikban meghalván, 90 esztendőnél tovább élt. Azonban itt egyik szám sem bizonyos, s csak versimilitúdón fundálódik. Ez elég Anaximenesről. — Most ismét Anaxagorasra. Itt Bayle-l, és Bruckerrel kell bajlódunk. Jegyezzük meg hát I-ször is

a Bayle kronológiájára (T. I. pag 289. Art. Archelaus. Not. A.) Itt nem beszélünk arról, hogy Anaxagoras vitte-e a joniai filozófiát elébb Athenaebe vagy Archelaus (lásd azt alább). Laërtius mondja, hogy a Xerxessel való hadkor Anaxagoras 20 esztendő volt s eszerént született 70 Olymp. s megholt, minthogy 72 eszt. élt, 88 Olymp. Ugyanó mondja, hogy Anaxagoras 20 eszt. korában Athenaebe ment, és ott maradt 30 esztendeig, és így a 82. Olymp. 2-dik esztendejéig. Az ez ellen felhozott erősségi közzül Baylenek az első erőtlenségét maga is megismeri. Ami a Diodorus Siculus tanúbizonyosságát illeti, hogy t. i. Anaxagoras Athenaeben a 87. Olympiás 2 eszt. vádoltatott, eléggé meg van cáfolva Bruckernél (T. I. pag. 498.) Eszerint a fundamentum, melyre Bayle az Anaxagoras kétszeri szám kivettetését fundálja, (hogy t. i. az Anaxagoras Anaximenes tanítói székiben való szukcesszióját megmagyarázza,) odavan. Jól mondta Brucker

(pag. 499), hogy ezen állításban *veteres habet contradicentes*. Továbbá arra, hogy némelyek azt mondták, hogy Anaxagoras Thucydides által vádoltatott, építeni nem lehet. Erre nézve a Satyrus, Hermippus, Sotion, Diodorus, és Plutarchus datumai ellenkezők, s minden tekintetben bizonytalanok. Amelyből ha a többszöri vádoltatás következhetne, mért ne következhetne az, hogy háromszor vádoltatott, szintén úgy mint az, hogy kétszer? mert Sotion szerint az Anaxagoras vádolója Cleon volt. II-szor jegyezzük meg

a Brucker kronológiájára (T. I. pag 497—500). Hogy Brucker midőn az Anaxagoras kétszeri Athenaeiben való megjelenését felteszi minden auktoritás nélkül, éppen azt cselekszi, amivel Bayle-t vádolja a kétszeri számkivetés feltételéért — *nodum secat magis quam solvit* pag 499, és *veteres habet contradicentes*, mert ezen hipotézisnek ellentmond a Laërtius tanúbizonyossága, mely csak egyszeri megjelenésről szól, t. i. a LXXV Olympiástól fogva a LXXXII. Olymp. 2 d. esztendejéig. A *versimilitudo* nem adhat elég bátorságot valaminek állítására, mert *versimile* sok lehet, mint p. o. a Bayle feljebb előhozott hipotézise is. Hasonlóképpen ellenkezésbe jön Brucker Laërtius-sal midőn azt mondja, hogy Socrates a LXXXI. Olymp. körül lett az Anaxagoras tanítványa, s azon Olymp. 2. d. esztendejében Archelaushoz ment, Anaxagoras pedig a 83 Olymp. végével, vagy a 84 kezdetével számkivettetett. Mert Diogenes Laërtius (In Socrate L. II. nro 9) azt mondja, hogy Socrates az Anaxagoras kárhoztatása után lett az Archelaus tanítványa. Brucker pedig azt jóval elébb teszi. Mely cselekedetnek okát adni nem lehetne.

Amit ezen két tudós azon nehézség megfejtésére hoz elő, hogy Diogenes Laërtius Archelaust, Clemens

Alexandrinus pedig Anaxagorast mondja annak, ki a joniai iskolát legelőször Athenaebe vitte, hasonló erőtlenséggel van tele. Baylenek ezen nehézség megfejtésében egyik periodusa így kezdődik: Il me semble; a másik: Il n'est pas impossible; harmadik: Voici d'autres conjectures sat. Minden érezheti, mit akarunk, s láthatja, hogy igazságunk van. Láss valamit Bayle ellen Bruckernél is (pag. 498 az elsőbb sorokban). Ami Bruckert illeti, az ő hipotézisében elmésség nincs annyi, mint az éleseszű Bayle-ében, hogy Anaxagoras nem közönségesen tanított, hanem Archelaus kezdte úgy a joniai filozófiát először tanítani *incertum esse omnes facile largientur*, mint Brucker mondja Bayle-ről a felhozott helyen.

Mindezekből látnivaló, hogy itt semmi bizonyosra nem találhatunk. Jobb tudatlanságunkat megvallani, mint hamis hipotézisekkel magunkat s másokat ámítani. Mindezen zűrzavarokat egyedül a régiek tudatlanságának köszönhetjük. *Violà l'état pitoyable* (így szól Bayle szinte felhevülve) *où les Anciens que l'on vante tant, ont laissés l'histoire des philosophes. Mille contradictions par tout, mille faits incompatibles, mille fausses dates.*

Tegyük most vizsgálódásink tárgyává az Anaxagoras filozófiáját. Cicero (T. IV pag 80 nro 118) ezt mondja: *Anaxagoras materiam infinitam (dixit esse e qua omnia gignerentur), sed ex ea particulas, similes inter se, minutas; eas primum confusas, postea in ordinem adductas a mente divina.* Jegyezzük meg tehát:

1. Hogy ő is a világ materiáját végtelennek mondomta, mint Anaximander, s őutána Anaximenes cselekedett. Végtelennek mondomta pedig idejére nézve is, nemcsak kiterjedésére, mert azt hitte, hogy a semmiből

semmi sem lesz. Ugyanazért a materiát vagyis a testeket véghetetlenül osztathatóknak tartotta, nem úgy, mint Thales, ki Plutarchusnál (Sympos. T. I.) azt állítja, hogy a testek nem vég nélkül osztathatók, hanem az ember azoknak elosztásában utóljára oly részekre akad, melyeket már osztani nem lehet — atomosokra — mint ez megtetszik Lucretiushól L. I. pag. 27 (edit. Lutet. Paris. Typis Josephi Barbou 1754).

*Nec tamen esse ulla parte idem (Anaxagoras) in rebus inare
Concedit, neque corporibus finem esse secandis.*

2. Hogy ez a matéria áll, vagy a Cicero szavai szerint ezen materiából lesznek sok apró, egymáshoz hasonló részecskék (*ὁμοιομέρειαι*). Cicero vagy homályosan, vagy éppen nem jól szólott. Hogy állhatna a világ materiája egymáshoz hasonló részekből? Az Anaxagoras *ὁμοιομέρειαι* (*particulae similes*, Cic.) nem azt tesz, hogy a világ homogéna részekből áll együvé, gondolván annak minden részeit: hanem hogy homogéna részekből áll külön gondolván annak minden részeit. Ha talán homályosak szavaim, megvilágosítja azt Lucretius, következő verseiben: (Lucr. L. I. pag. 27.)

*Nunc, & Anaxagorae scrutemur Homoeomeriam,
Quam Graeci memorant, nec nostra dicere lingua
Concedit nobis patrii sermonis egestae:
Sed tamen ipsam rem facile est exponere verbis,
Principium rerum, quam dicit Homoeomeriam
Ossa videlicet e paucillis, atque minutis
Ossibus, sic & de paucillis atque minutis
Visceribus viscus gigni, sanguemque creati,
Sanguinis inter se multis coëuntibus guttis:
Et aurique putat micis consistere posse
Aurum, & de terris terram condescere parvis:
Ignibus ex ignem, humorem et humoribus esse;
Caetera consimili fingit ratione, putatque.*

Minden test tehát Anaxagoras szerint homoeome-
riákból lesz, de ezen állítás nem rekeszti ki a világból
a heterogenea részeket. Mert egyik test, mely magára
nézve homogenea részekből áll, más testekre nézve
állhat heterogenea részekből, melyek hasonlóképpen
magokra nézve homogenea részekből állanak. Jól
mondta Augustinus az Universumra nézve: Anaxa-
goras dixit ex infinita materia, quae constaret *dissi-*
milibus inter se particulis . . . Cicero pedig csak úgy
szóltott jól, ha a materiát distributiva értelemben vette.
Vossius ezt mondván (De sectis. phil. cap. V. pag.
27. §. 6): Ponebat (Anaxagoras) in unoquoque cor-
pore partes infinitas tum *ὁμοιογενεῖς*, sive *ὁμοιομερεῖς*,
ubi idem nomen totius, ac partis ut in aqua, carne,
osse: tum *ἑτερογενεῖς* ubi nomen diversum, quales
oculus, manus, ramus . . . nem merítette ki az Anaxa-
goras szisztemáját. Nem különösen egyes testekről,
hanem az Univerzumról, vagyis annak materiájáról
kellett volna néki szólani. Próbáljuk azt, amit ő külö-
nösen mondott, közönségesen mondani. Ponebat in
materia infinita partes infinitas, tum *ὁμοιογενεῖς* tum
ἑτερογενεῖς, s előttünk látjuk az Anaxagoras maté-
riáját. Most menjünk már vissza a homoeomeriára.
A matéria egynemű részei öszveszedődnek, s ugyan-
azon nemű nagyobb dolgok lesznek belőlük, mint ezt
jól megérthetni a Lucretius felhozott verseiből. Az
Anaxagoras előtt való joniai filozófusok a világ maté-
riájául csak egy bizonyos elementumot vettek fel.
Thales p. o. a vizet, Anaximenes a levegőt. Anaxa-
goras nem gondolhatta el, hogy valami dologból más,
s csaknem ellenkező természetű részek hogy származ-
hatnak, formált tehát egy oly materiát, melyben
minden dolgok magvai megvagyának, s különböző
magokból, különböző dolgok formálódnak. Ez eddig

szép, de ő sokkal tovább ment s oly *ὁμοιομέρεια*-t állított, mint amilyenről Lucretius szól. Ez már képtelen. Disputált már ezellen Aristoteles (Metaphys. L. I. cap. VII.) Lucretius (L. I. pag. 27 seqq). Ezen utólsónak egyik argumentumát *παράφρασις* alá vette Bayle (T. I. pag. 208. 209.). Meg lehet jegyezni, hogy a Bayle itt felhozott erőssége nem sokkal nyom többet Lucretius felhozott erősségénél, melynek helyében akart Bayle jobbat állítani. Ostromolhatatlan erősségeket hoz fel pag. 213. Not. G. egész végig. Méltó megnézni Bruckert is (T. I. pag. 500—503. Lásd Buhlét is T. I. §. 99.).

3. szor. jegyezzük meg. A materia apró részecskéi öszvezarva élet, és mozgás nélkül voltak még: *εἰτα νοῦς εἰδὼν αὐτὰ διεκοσμησε*, mint maga mondja Anaxagoras Laërtiusnál (L. II. nro 6). És így Anaxagoras volt az, ki legelőször vett fel egy materiától különböző valóságot, mely azt mozgásba hozza, s formát ad neki. Halljuk Cicerot, ki azon helyen kívül, melyet felhoztunk T. IV. pag. 504 nro 26 így szól: *Inde Anaxagoras qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus, omnium rerum descriptionem, & modum, mentis infinitae vi ac ratione designari, & confici voluit* ect. Bayle felakad azon, hogy Cicero ezen dologban az elsőséget Anaxagorasnak adja, holott egynéhány sorokkal ezelőtt (pag 503 nro 25) ezt mondta: *Thales Milesius qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum Deum autem eam mentem quae ex aqua cuncta fingeret*, ahonnan Cicero előbb felhozott helyét megromlottnak tartja. Lásd Bruckert (az 503 old.), hogy miként igyekszik a csomót megoldani, s a mi értekezésünket oda feljebb a Thales fizikájáról. Hogy a mélyeszű Anaxagoras volt az, ki először ezen deizmusra ment, megétszik

azon sok íróból, kiket Bayle felhoz (T. I. pag. 210—211). Ó ezen *Νους*-t levegői természetűnek tartotta, amit Aristoteles helyben nem hágy. Lásd Buhlet (T. I. § 99). Lásd Bruckert is (T. I. pag. 513 nro XX). Socrates Platónak azt mondja Anaxagoras ellen, hogy a világon lévő *φαινόμενον*-okat nem a *Νοῦς*-ből, hanem csak mechanikai regulákból magyarázza. Ezen ellenvetésre szépen felel Bayle (melyet jónak látunk ide leírni pag. 217 not K)... Tout philosophe, qui a supposé une fois qu'un Entendement a meu la matière, & arrangé les parties de l'Univers, n'est plus obligé de recourir à cette cause, quand il s'agit de donner raison de chaque effet de la nature. Il doit expliquer par l'action, & la reaction des corps, par les qualités des éléments, par la figure des parties de la matière & cet. la végétation des plantes, les météores, la lumière, la pesanteur, l'opacité, la fluidité & cet. C'est ainsi qu'en usent les philosophes Chrétiens, de quelque secte qu'ils soient. Les scholastiques ont un Axiome: Qu'il ne faut pas qu'un philosophe ait recours à Dieu. Non est philosophi recurrere ad Deum; ils appellent ce secours l'asyle de l'ignorance. Et, en effet, que pourriez-vous dire de plus absurde, dans un Ouvrage de physique, que ceci. Les pierres sont dures, le feu est chaud, le froid gèle la rivière parce que Dieu l'a ainsi ordonné? stb.

Többet nyom az, amit Aristoteles mond Metaph. L. I. cap. IV. Nam et Anaxagoras tanquam machina utitur intellectu ad mundi generationem. Et cum dubitat propter quam causam necessario est, tunc cum adtrahit. In caeteris vero, magis caetera omnia, quam intellectum causam eorum, quae fiunt ponit. Kivált ha hozzátesszük azt is, amit Plutarchus mond De plac. phil. libr. 1. cap. ult. Hogy t. i. Anaxagoras

állította Fieri alia necessario, alia fato, alia instituto animi, alia forte fortuna, alia casu. Ezen igen igen különös distinctiókat olvasván, nehezen adhatunk hitelt Alexander Aphrodisiadesnek, ki (De fato cap. I. és De anima cap. ult.) azt mondja, hogy Anaxagoras írásaiban a fatum létét tagadta. Méltó mindazáltal megolvasni, amit erről Bayle mond (pag. 217 Not. P.). — Minekelőtte ezen tárgyat elhagynánk, megjegyezhetjük, hogy Anaxagoras az emberi Lelket a *Mens infinitá*ból származtatta, s hasonló okos lelket tulajdonított az állatoknak is. (Lásd Aristotel. De Anima L. I. cap. II.)

Megjegyzésre méltó Anaxagoras σκεψις-e is, de amely csak a tapasztalásra, az érzésekre terjed ki. Azt állította t. i. hogy a hó fekete. Cicero Luculli cap. 31. Huiusmodi igitur visis consilia capi et & agendi & non agendi; faciliorque ait, ut albam esse nivem probet, quam erat Anaxagoras qui id non modo ita esse negabat, sed sibi quia sciret aquam nigram esse, unde illa concreta esset, albam ipsam esse ne videri quidem. (Lásd ugyan Cicerot Luculli cap. 23.)

Sextus Empiricus advers. Mathematic. L. VII. ezen állítást az egész joniai szektának tulajdonítja. Physici qui a Thalete prodie e, sensuum iudicio rejecto, ut qui in multis non essent fide digni, veritatis in rebus iudicem constituerunt rationem, ex quo progressi statuerunt de principiis, & elementis, & aliis. Id in physicis diligentissimus Anaxagoras tenuit, dicendo: propter sensuum imbecillitatem non posse nos verum iudicare — — ideo Anaxagoras dixit communiter esse rationem, veritatis criterium. — — Ezen szavai-ból Sextusnak az jön ki, amit Bayle állított (T. I. pag 208) a textusban. Il (t. i. Anaxagoras) croioit en général, que les yeux ne sont point capables de discer-

ner la vraie couleur des objets, & que nos sens sont trompeurs. — — Mit akar hát Brucker (T. I. pag. 511) ezt mondván? Ut tamen Sexto plane assentiamur (abban t. i. amit a felhozott helyben mond, hogy Anaxagoras az érzést csalókéának tartotta) ipse nobis obstat tradens: statuisset Anaxagoram, propterea e Democrito laudatum: τῆς τῶν ἀδήλων καταλήψεως τὰ φαινόμενα εἶναι κριτηριον. — Ex hoc enim manifestum est, Anaxagoram sensuum testimonium non recepisse. Ha az Empirikus szavaiból az következik: úgy ő hibázott s ellene vagynak Cicerón kívül Lactantius (Divina Inst. L. III. c. 23. L. V. cap. 31. Palenus De Simpl. med. L. II. c. 1.) Ellene Anaxagorasnak azon másik állítása: Hogy minden dolog, olyan, mint amilyennek azt az ember hiszi. (Lásd Buhle Lehrbuch T. I. pag 218 a vége felé). — De bizonyosan Brucker Sextus Empiricus szavait nem jól értette. Ő így fordítja azokat: *Eorum quae non sunt evidentia criterium, sive comprehensionem esse, ea quae videntur.* De fordítsuk azokat szó szerént *Obscurorum comprehensionis criterium esse phaenomena.* φαινω annyit tesz, mint in lucem edo, ostendo ismét luceo, splendo. Magyarázzuk már most Sext. Empiricus szavait. *Ea quae obscura sunt intelligentur ex iis quae lucent videntur,* az az *quae clara, evidentia sunt.* Ebből látnivaló, hogy az amit Brucker mond, nem következik. Mert itt nem az érzésekről, hanem az értelemről van szó.

Anaxagoras más vélekedéseit lásd Bayle Dict. Hist. & crit. T. I. art. Anaxagoras s Brucker T. I. in Anaxagora.

NB. Hogy Anaxagoras könyveket először írt volna a filozófiáról, minden tekintetben bizonytalan; akár arra nézzünk, amit Pherecidesről mondanak, akár arra, amit Anaximanderről.

Diogenes Apolloniates

Született, mint neve is mutatja, Apolloniában. Stephanus Byzantinus az ő *Ἐθνικά*-jában in *Ἀπολλωνία* 25 várost említ, mely mind Apollonia nevet viselt. Egyik Apollonia Illyriában van, mely ma Aulonának neveztetik. Innen származtatja ezen mi Diogenesünket Lescalopier (in Cic. de Nat. Deor. pag. 46). De hibáson. Megmutatta azt Bayle (Dict. hist. & critiq. T. II. pag. 295 Art. Diogenes Not. A.), hogy Diogenes Apolloniates a Cretai Apolloniából származott, Stephanus Byzantinusból. Halljuk Bayle tulajdon szavait: *Il (Steph. Byz.) fait mention (így szól l. c.) de vingt-cinq villes qui se nommoient Apollonie, & il dit que la vingt-troisième étoit dans l'île de Crète, & qu'on la nommoit anciennement Eleuthera, & que Diogène le physicien en étoit natif.* Élt Anaxagoras idejében, mint ezt nyilván mondja Diogenes Laërtius (L. IX. in Diogene Apolloniate). Ugyanő mondja, hogy Anaximenes tanítványa volt. — *Anaximenes auditorem fuisse Antisthenes tradit* (lásd l. c.) — Buhle tehát hibát ejtett midőn őt Archelaussal együtt az Anaxagoras tanítványai közzé számlálta. *Unter den Schülern des Anaxagoras sind bereits Archelaus aus Athen, und Diogenes aus Apollonia u. o. w.* — (lásd Geschichte der Philos. T. I. pag. 221.)

Mert hogy Diogenes az Anaximenes tanítványa volt, csak onnan is megtetszik, hogy az ő filozófiája — *spirat Anaximenes disciplinam* — hogy Brucker szavaival éljek (lásd T. I. pag 515 §. XXIII.). Irt könyvet is Diogenes Apolloniates, melynek kezdetét megtartotta Laërtius. (Libr. IX. in Diogene Apolloniate.)

Filozófiája (mint oda feljebb is megjegyeztük) sokban megegyez az Anaximenesével. Ő is a dolgok első

kezdetének a levegőt tette. (Lásd Diog. Laërtius 1. c. Cicero De Natur. Deor. cap. 12) így szól: *Quid aër quo Diogenes Apolloniates utitur Deo, quem sensum habere potest, aut quam formam Dei?* Ezen szavakból nyilván kitetszik, hogy ő panteista volt. Augustinus (De Civ. Dei L. VIII. cap. 2.) ezt mondta: Diogenes — Anaximenis alter auditor, aërem quidem dixit, rerum esse materiam, de qua omnia fierent; sed eum esse compotem divinae rationis, sine qua nihil ex eo fieri posset. Ezt kétféleképpen szokták érteni. Vagy úgy: hogy Diogenes egy a levegőn kívül lévő okot hitt, mint Anaxagoras, vagy úgy, hogy Diogenes azt hitte, hogy a *Divina ratio* magában a levegőben van. Augustinus maga az első értelem mellett állott, mint megtetszik, ha a felhozott helyet az előtte valókkal összevetjük: — Anaxagoras harum rerum omnium, quas videmus, effectorem, divinum animum sensit: et dixit, ex infinita materia, quae consteret, dissimilibus, inter se particulis, rerum omnium genera pro modulis & speciebus suis singula fieri sed animo faciente divino. Diogenes *quo que* Anaximenis alter audit. stb. Azonban Augustinus homályosan szólott, mert a *compos divinae rationis* inkább az utolsó magyarázatot húzná maga után, mint az elsőt. De nem is lehet tagadnunk, hogy Diogenes panteista volt. Említettük oda feljebb a Velleius szavait Cicerónál is, hogy a Lescalopier azokra való jegyzése haszontalan: bizonyos. (Lásd Bayle Dict. Hist. & Crit. T. I. Art. Diog. note B.) — Cicero értelmét erősítik Aristoteles ezen szavai is — De anima L. I. cap. II. *Διογένης δ' ὡσπερ και ἕτεροι τινες ἀέρα τοῦτον οἰηθεὶς πάντων λεπτομερέστατον εἶναι και ἀρχήν. και διὰ τοῦτο γινώσκειν τε και κινεῖν τὴν ψυχὴν, ἣ μὲν πρῶτόν ἐστι, και ἐν τούτου τὰ λοιπὰ, γινώσκειν ἣ δὲ λεπτότατον, κινητικὸν εἶναι.*

Több értelmét Diogenesnek így adja elő Laërtius (1. c.) *Opinatus est ista. Elementum esse aëra, mundos infinitos & inane infinatum: densatum aërem & prarescentem mundos gignere, nihil ex eo quod non sit fieri, neque in id quod minime sit corrumpi. Terram esse rotundam atque in medio sitam, eamque coepisse constantiam secundum id q̄ ex calido est arcum, ferentiam ex frigido concretionem & soliditatem accepisse.* Szinte ezeket mondja Eusebius praepar. Evang. Libr. I. cap VIII.: *Διογενής ὁ Ἀπολλωνιατῆς ἀέρα ὑφιστάτα στοιχείον · κινεσθῆναι δὲ τὰ πάντα, ἀπειροῦς τε εἶναι τοὺς κῆμους· κοσμοποιεῖ δὲ οὗτος · ὅτι τοῦ παντός κινουμένου καὶ ἡ μὲν ἀραιού, ἡ δὲ πυκνοῦ γινομένου ὅπου συνεκρήσε το πυκνόν, συρροφῆν ποιῆσαι, καὶ οὗτα τὰ λοιπὰ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὰ κορυφατά τὴν ἀνω ταξίν λαβόντα τὸν ἥλιον ἀποτελεῖσαι.*

Eusebius azonban nem mondta, hogy Diogenes Apolloniatēs το ἀπειρον κενον-t hitt, mint Laërtius állította. Halljuk erről Baylet (pag. 298. T. II). Így szól a szélesismeretű kritikus: *Je croi que Diogène Laërce se trompe, quant il dit que Diogène d'Apollonie admettoit un vuide infini. J'aime mieux suivre Plutarque, qui assûre que tous les physiciens successeurs de Thales jusques à Platon rejettèrent les vuide.* (Lásd Plutarch de placit philos. Libr. 1. cap. 18.) — Így ítél Brucker is (Hist. Crit. Phil. pag 517 mindjárt legelől).

Debrecen, 1809. márc.

*JEGYZET A SZABÓ ANDRÁS
FILOZÓFI ÉRTEKEZÉSÉRE
AZ ERDÉLYI MÚZÉUMBAN*

Az értekezés prodromus más értekezésekre s nagyobb részén a kozmológiai különféle principiumok históriai előadásával telik el.

A produktumok eredete megmagyarázásában a legnevezetesebb vélekedések, úgymond, ezek: *Dualizmus, Idealizmus, Materializmus, Panteizmus, Monadológia.*

A dualizmus ezen értekezés írójának annyi, mint *Atomizmus*, s ő azt Leucipp és Democrittól hozza le Descartes, Malebranche és Leibnitzig. — A dualizmus, szól tovább, szüli az Idealizmust és Materializmust. Amazt Berkeley szellemében határozván meg, ezt Locke tudományának lenni tanítván, mivel, szól, az angol az emberi lelket is materiából lenni gondolta. A panteizmus itt csak spinozizmus, s a Monadologia a Leibnitz ismeretes tudománya.

Az a kérdés, hogy ha a dolgok eredetét akarjuk kimagyarázni, a dualizmus és a materializmus a magok szoros értelmekben (amennyire t. i. itt a lélek és test *contactus punctuma* hozatott fel) kozmológiai kérdések-e, vagy pszichológiára tartozók? Alább valamit a filozófi rendről, most nézzük az értekezésben felhozott principiumokat históriai tekintettel.

Dualizmus. Két részből állanak a természeti testek, tunya atomosokból, és láthatlan formáló erőkből. Ez

tehát a dualizmus vagy másképp atomizmus. Leucipp és Democrit valának, mint közönségesen tartatik, az első atomisták, de ha ők hittek-e láthatlan formáló erőt? az a rólok hozzánk jutott ellenkező dátumokból kétséges marad. Epicur az ismeretes atomista, kazualista volt, és így ezen atomizmusnak, melyet ő tanít, a dualizmussal semmi köze. Ellenben a teista Anaxagoras, kinek homoiomaeriáji az atomosoktól végtelenül különböznek, nem dualista volt-e ő is? ha t. i. dualizmus az, mely materiát és formáló erőt hiszen. — Nem Dualista-e Thales is, az ő *κοσμος εμπυχος, νοερος*-ával? mert itt a materia s a benne lakó lélek vagy formáló erő bizonyosan különböznek — sőt különbözik a Pythagoras *«anima mundija»* is a matériától. — A dualizmusnak Sz. úr. által adott definíciója szerént, dualista Helvetius is, a *Système de la nature*-ben, mert ott a materia s a mozgó erő éppen úgy különböznek, mint a *spiritualizmus*ban a lélek és test, s így minden panteista Xenophanesen és Spinozán kívül s minden teista, egyszersmind dualista is, az atomisták közül pedig Leucipp és Democrit igen igen nehezen, Epicur pedig teljességgel nem dualista, ha csak a *fortuito*-t, *temere*-t és *incassum*-ot Lucrecnál, formáló erőnek nem nevezzük.

Az idealizmus itt szoros értelemben a Berkeley szellemében definiáltatik. Tudjuk, hogy a panteista Xenophanes és Pythagoras, tudjuk, hogy a sokratikus Pláton, hogy az atomista Descartes, s a monodológus Leibnitz, mindnyájan idealisták voltak, és így, hogy ez az ontológiai szólás: *idealizmus* sokféle kozmológiai principiumokba lehet befolyással, valamint azt is tudjuk, hogy a szoros idealizmusban (mint itt meghatároztatik kozmológiai tekintetből) a jólelkű Hume-nak semmi része nincs. Vagy talán aki Lockenak

empirizmusát ledönteni igyekeznek, szükségesképpen idealista fogott-e lenni? Hume-nak a maga szkepszisében, még a revelációra sem jutott eszébe rekurálni, mint akár Huet, akár Bayle.

A Materializmus, azt mondja ezen Értekezés, Locketól taníttatik, ki nemcsak a látható és tiszta világot, hanem még az emberi lelket is materiának gondolta. Ha ezt tanította-e Locke, valóban nem jön eszünkben; az igenis jut, hogy ezt Epicur s mások, valamint Tertullianus s a vele egykorú sz. atyák is tanították, de ha ez nevezetik materializmusnak, úgy mi fog a pristleyanizmusnak neve lenni, mely azt tanítja, hogy nincsen *Spiritus* csak *Materia* vagy talán Pristley is dualista leszen-e, mivel az ő szisztémájában is a materiának ereje, (*fluidum nerveum* vagy akármi egyéb) a materiától bizonyosan különbözik.

A panteizmus itt annyi, mint spinozizmus. Mi azt hisszük, hogy még Xenophanes és Spinoza közt is van különbség, annival inkább az Orphicum szisztéma, a Jóniai szekta, a Pythagoras stb. Panteizmusok, valamint a «*Système de la Nature*» írója is, valamint egymásközt, úgy kivált a spinozizmustól különböznek, éppen úgy, mint a *vis centripeta* és *centrifuga*-tól való tudomány az Empedokles *φιλικα*- és *νεικοζ*-ától különbözik.

A monadologia. Ez ellen nincsen más kifogásunk, hanem hogy nem rendben van.

Aki históriai tekintetből nézi a filozófiát, tudnia kell a rendet, a különbözést annak tárgyai közt.

Ontologia

Empirizmus. — Idealizmus. — Szkepticizmus.

Kozmológia

Fatalizmus. — Hylobiotizmus. — Atomizmus. —
Monadológic. — Idealizmus (strictiori sensu). — Fata-
lizmus. — Panteizmus. — Teizmus. — Kazualizmus.

Teológia

Politeizmus. — Panteizmus. — Teizmus. — Ateiz-
mus. — Dualizmus (manes).

Pszichológia

Spiritualizmus. — Materializmus.

1814

LEVELEK A MESMERIZMUSRÓL

1

Multa renascentur quae iam cecidere

Chrysippus tanította, hogy a bölcsből minden kitelik: szabó és fejedelem, varga és hadvezér. Ám legyen! De hogy egy tudatlan versöntő, mint például én, a maga rímjei mellől egyszerre csak a természet titkai közé szárnyaljon: az, édes barátom, sehol sincs megírva. Azt mondod: neked az mind semmit sem teszen, s te vársz tőlem tudósításokat a mesmerizmusról, s nem szeretnéd, ha várnod hiában kellene. Jól van, csak hogy haragodat ne kelljen szenvednem, én hozzákezek azon érchomlokú rezignációval, mellyel némely készületlen professzor úr a katedrai leckékhez. Talán betelik rajtam is a régi versnek értelme:

*Isten kinek szerzett tisztséget,
Menten ad hozzá tehetséget.*

És íme, lelkem egyszerre felvilágosodik! Még gyermekkoromban hallám egy nagytudományú ember szájából, hogy mai világban magát a könyvet legkönnyebben, az előbeszédecskét pedig legnehezebben lehet elkészíteni. S hátha ez veled is így történnék? gon-

dolám magamban; s ezen pillanat óta feltevém, hogy professzor Klugének írásából csináljak kivonást; azt részekre osszam; minden rész felébe dátumot, alá köteles szolgát, s imitt-amott a sorok közé édes barátomat irkáljak. S hova kell több, hogy a kiszabott tárgy felől tudományos levelek készüljenek?

Ki nem tudja, hogy az emberben, és emberen kívül az egész látszó természetben, számtalan dolgok történtek és történnek, melyek a laikust üres álmélgodásra, a tudóst pedig mind maga, mind mások előtt érthetetlen magyarázatokra kényszerítik? Ha valamely ilyen történetnek oka valaha kérdésbe jött: négyféle felelet közül lehetett egyet várni. Mert vagy egyenesen az istenségtől kellett annak jöni; vagy démonoktól, vagy csillagi befolyásoktól; vagy természeti erőktől. Egyik felelet annyit teszen, mint a másik; következőleg egyik sem többet egy betűvel is, azon két szónál: *nem tudom*.

De az emberek úgy hitték, hogy olyan okokra találtak, melyekhez könnyen férkezhetnek. S ezen hitnél fogva vagy oly módokat kerestek, melyek által magát az istenséget közvetlen vagy közvetve megkérdezhessék; vagy a földfeletti és földalatti démonokat küzdöttek fellelni és szónak állítani; vagy a csillagpályákból szövtek össze csudálatos szisztemákat; vagy ami még legokosabb vala, a természetnek belsőjét igyekeztek napfényre hozni, s ezáltal ha szerző okokat nem is, de egyes következéseket fedezhettek fel, s általok a mindennapi élet határain túlemelkedhettek. Így vettek lételt az orákulumok, haruspiciumok, auguriumok s több effélék. Így alkotta magát össze a mágia és asztrológia. Így származtak végre a természettudománynak titkos cikkelyei, melyeket egykor csak felavattak tudhatának.

Mindezek az embernek azon eredeti kívánságából vettek lételt, mely szerint a rendkívül való dolgokat, mint a jövődbe látás, csudatétel stb., tetszése szerint ohajtotta volna újra meg újra elővarázslani. Ezért van, hogy mindezekről a legtávolabb régiségnek emlékeiben is lelünk nyomokat. És ha én annyit tudhatnék, mint az a hildesheimi szuperintendens, ki az özönvíz-előtti literaria historiára bevezetést írt; miket nem fognék neked mondhatni azon szerelmes angyalokról, kik ezen titkos tudományokat legelőször az embereknek megmutatták; azon ércablákról, melyekre Chám a bárkába zárkozta előtt, azokat, hogy el ne enyésznének, bemetszette, s több ilyenekről, melyekre bennünket Cassian, Bochart s mások tanítottanak? Fájdalom, mindezen szép dolgokról egyedül az én tudatlanságom miatt, semmit sem fogsz hallani!

Nem tudom, édes barátom, ha volt-e valaha valaki, aki józan fejjel és nyitva álló szemekkel démonokat láthatott? Azt sem tudom, ha valaha valakinek a csillagokba vetett hiedelme vont-e maga után idveséget? Annyit mégis gondolok, hogy ha mindazon sok csudás dolgok között, melyekről a régiség történeteiben olvasunk, volt valami, amit sem gonoszságból eredett *csalásnak*, sem együgyűségből származott *csalatlásnak* nem mondhatunk: annak a természettől eltanult, s experimentumok által megerősödött rezultátumnak kellett lenni. S valóban úgy látjuk, hogy mindazok, kiknek valaha mágiai ismeret tulajdonítatott, nem elégedvén meg a démonokkal, kik alkalmasint legtöbbszer hiában váraoztattak magok után, állatot, fát, fűvet, és köveket vizsgálgattak. Jusson eszedbe, amit Plinius s mások Demokrit felől mondanak, s az elég legyen például.

Ki tudja jobban mint te, minő nevezetes tünemények voltak a régiségnek orákulumai? A Mesmer tanítványi azt mondják, hogy azok nem pusztá szemfényvesztő játékok valának. Papok bírták az orvoslás tudományát, s elébb történetből észrevehették, hogy a hisztérikai affectiók a betegben különös állapotokat tüntetnek fel, később megtanúlták azon állapotokat mesterséggel is elővarázslani: s így történt, hogy éppen oly jelenések jöttek elő, melyeket az állati magnetizmus a mi napjainkban kezdett előhozogatni. A delphusi Isten papnáját az ismeretes üregből felemelkedő gőz hozta a szükséges magnesi helyhezetbe, s azon konvulziók, melyeket ilyenkor kisebb-nagyobb mértékben szenvedett, nem tettetésből származtanak: ha másként igaz az, amit Plutarch mond, hogy bizonyos esetben a konvulziók rendkívülvaló lépcsőre hágván a Pythia halálig gyötörtetett. Tudnivaló, hogy a magnetizált személy a felső lépcsőkön mindig elragadtatásba jön; tudnivaló, hogy a mesmeri kemény operációk rettenetes konvulziókat okozhatnak: ha tehát feltesszük azt, hogy a régiség jövendölői sok esetekben valóságos magnesi operációkon mentek keresztül: meg leszen fejtve, miért minden úgymondott isteni ihlés rázkódás, dühösködés s tajtékozás által jelentette magát? Emlékezzél a virgili Sibyllára, ki Aeneasnak zengi a jövendőt.

Beszélik a memphisi papokról is, hogy Serapisnak templomában a beteget illetés által álomba hozták, s ezáltal meggyógyították. De az ilyenekről nem szólhatunk sokat, mert a papság a maga tudományát zár és homály alatt tartotta, s elenyésztekor magával együtt eltemette. S így történ, hogy rólok nem lévén bizonyos ismeretünk, sok esetben mágusoknak s szemfényvesztőknek nézzük őket, ahol talán ők titokban

tartott természeti erők által valóban bámúlásra méltóképpen munkálódtak.

E szerint a mesmerizmus semmi nem egyéb, mint másodízben feltalált új föld. S ezen új föld, bár sokáig feküdt feledékenységben, de a hagyomány felőle nem enyészett el mindenestől. Schelling Plautusnak azon sorából: *Quid si ego illum tractim tangam, ut dormiat?* azt következteti, hogy a rómaiak legalább tudtak annyit: miként kelljen valakit illetés által álomba meríteni? Kluge pedig a francia misszionáriusokkal bizonyítja, hogy Kínában századok óta a kéznek főre tételével gyógyítottanak.

Európában is próbálták a golyvákat holt kezekkel illetésbe hozás által orvosolni. S ki nem tudja, hogy az angol király Eduardus konfesszor, s kivált pedig a francia királyok egészen az újabb időkig kézilletéssel a golyvákat gyógyították? Olvastam valahol, hogy midőn I. Ferenc a spanyol fogságból kiszabadult, a legelső királyi foglalatosság, melyet darab ideig árván hagyott országában gyakorlott, — a golyvagógyítás vala! Ide tartoznak bizonyos Leoret nevű londoni kertésztől, az irlandi nemes Greatrakesről, s a dr. Strep-perről való hírek is, kik kézsimogatással hasonlóul betegségeket orvosoltak.

De nem volt akkor, ki az ilyeneket gondos vizsgálat alá vegye. A hipocondriás és hisztérikás emberekből gyakran önkényt kitűnő jövendőloői tehetség is csak arra szolgált, hogy a szegény betegekkel az ördögösök és boszorkányok száma neveltessék. S az úgynevezett *sympathetica cūrák* hiában rejtegették magokban a régen virágzott magnetizmusnak magvait.

Említ ugyan Kluge sok írókat, kik már a XVII. században a mágnesi erőket az emberi testre alkalmaztatták. De ezeknek gondolataik az asztrológiának

álmaival egy rendbe taszítottak, s feledésbe hullottanak. S így a mi napjainknak maradt az, hogy a régi tudomány újonnan helyreállíttassék ; sok dolog, ami a babona tartományába számkivettetett, a tapasztalás lámpásánál ismét a valónak visszaadassék, s az emberiség előtt a lehetőségnek határtalan tartománya felnyíljon.

Szerencsés kor, így kiáltasz fel, mely a régiségnek meséit apródonként megvalósítja ! S nem-e ? Mert ha a Plinius újonnan feltalált unikornisait semmibe veszed is : nem nagy nyereség-e a magnatizmuson kívül, az úgynevezett földalatti elektrometria ? Örvendj édes barátom ! mert a magnetizmus által jövendőlni fogunk ; ez elektrometria kincseket ásni vezet bennünket ; s ki tudja még, ha a napkelet tündérei nem fognak-e közöttünk új életre felvirúlni ? Egy van amitől rettegek. A Pontoppidán száz ölnyi temérdek tengeri kígyóját nem látták-e sok százan néhány hónapokkal ezelőtt Amerikának partjain ? S az a hajós, ki a csudaállatot kifogta, mégis mit talált ? Egy tíz lábnyi halat !

2

*Horrendas canit ambages, antroque
remugit,
Obscuris vera involvens.*

Ismered Mesmert Mathissonnak Emlékezeteiből, ki ötöt Lavaternél látta, s egy durva, sarlatánkodó s a jámbor Lavatert lelki jobbágyságban tartó embernek rajzolja. Mesmer Antal, Helvétianak fia, igen szegény sorsban jött Bécsbe, s ott az orvosi tudományt több évekig tanulván, doktori süveget

kapott, mint praktikus letelepedett, s gazdag házasság által jó állapotba tette magát. Ifjúságának stúdiumi a misztikusok valának, s már 1776-ban a doktori lépcsőre hágtával a planétáknak az emberi testre munkálásáról értekezett. Nevetségét vont vele magára, de ő nem csüggedvén, a felvett pályán előre törekedett. Véleménye szerint kell lenni bizonyos az egész természetben keresztülfolyó szubsztanciának, mely az embert az egészszel s az égitestekkel öszveköti; s ezen szubsztanciát előszer az elektricitásban hasztalanúl kereste; később pedig (amint mondják) a mi hazánkfia Hell Maximilián által a magnetizmusra vezetettvén, kezdett a beteg tagokon mesterséges mágneseket bizonyos direkciókban húzogatni, majd a szenvedő részeket mágneseivel tartós öszvekötésbe hozta, s a kezdet szerencsés kimenetellel koronáztatott.

Mesmer tudósította a világot kúráiról, s Hellet állította fel mint tanút. De ez lerázta magáról a tanúságot, s a dolog pörré vált, míg néhány ellenírások után, nyilván lett, hogy az egész viszátkodás némely értetlenségekből származott, s a két barát megengesztelődék

A tudomány tartományának egy tüneménye sem volt a mi napjainkban, ami nagyobb figyelmet vont volna magára: mint a mesmerizmus. Ezeren voltak, kik azt nyugtalan újságvánással fogadták s gyakorlották. Ezeren voltak ismét, kik azt általában kárhoztatták, s az egész tüneményt egy részéről gonosz csalásnak, más részről együgyű csalatásnak állították. S valóban ha meggondoljuk, hogy Mesmer és követői minő vagy csekély, vagy babonásnak

látszó készüllettel, mely rendkívülvaló következeseket eszközlöttek: nem fogunk csudálkozni, hogy a *hitetlenek* nem kicsiny számban találkoztak.

Mik ugyanis azon eszközök, melyekkel a magnetizáló urak célra jutni igyekeznek? Sokszor semmi nem egyéb, hanem vagy pusztá lehellés, vagy éppen csak szemnek és gondolatnak a betegre függesztése. Legtöbb esetben, ha a magnetizáló egy kevésbé közelebb ereszkedik a testi világhoz, szemközt ül a hasonlóul ülő vagy csak fekvő beteggel, és annak testén most tenyerével, majd különféle helyzetbe szorított ujjakkal vagy ujjhegyekkel, a főtől a végső részekig, mindig ugyanazon direkcióban huzásokat csinál: még pedig úgy, hogy ha ujjait néhány hüvelyknyi távolságra tartja is a testtől, mégis azon rezultátumokra jön, mintha azt valósággal érintené. Tetszésében áll ugyan némelykor magát a beteggel conductoroknál fogva öszvefüggésbe hozni; azt, mint az eletrizálásakor szokásban van, valamely izoláló testre helyeztetni; vagy éppen eletrizálás, tűkör és muzsika által a magnetizmusnak erejét nevelni: de néha ezen öszvetett operációkkal ellenkezőleg egy pohárka vizet, egy üveg vagy tűkör darabot ujjának néhány húzásával magnetizál, s a vizet inni adván s a tűkördarabot nyakába függesztvén, betegét változások alá veti. Gyakran, hogy a dolognak pompásabb tekintete legyen, egész faputinák töltetnek meg apróra tört magnetizált üveggel, butéliákkal, vasrudakkal, melyekkel aztán a beteg illetésbe hozatik. Vagy éppen valamely fiatal fának déli oldalával ellent áll a magnetizáló, s vasrúdjával annak minden ágait egyenként felülről lefelé a törzsökig és a gyökérig végigvonja: s ezen fa egész nyáron által nem csak gyógyítani fog, hanem magába is új életet szív, sebesebben s gazdagabb

lombozattal nő, s bennünket a hesperi kertek és a tündérek kora felé varázsol.*

Mindezek által a magnetizáló bizonyos melegséggel gyenge kifolyást érez magából, s belőle erős akarat ömlenek ki: a szenvedő individuumban pedig változások jönnek elő, melyek egyfelől elragadtatásba s határtalan kénynek érzelmeibe, másfelől fájdalokba, vonaglásokba s a nyavalyatörés és gutaütés rettenetességeig felhágó rázkódásokba s meredésekbe mehetnek által. Leggyakrabban a beteg akaratja ellen szeméit bezárja; majd egy eszmélet nélkül való mágnesi alvásba süllyed, s alvásából magának az álomnak határain belől felszerken, szól és mozog, s bár érző eszközei zárva tartatnak, mégis eszmél, lát, hall, érez nagyobbra növekedett erővel mint ébren; később a magnetizmusnak ereje nevededvén, saját belsőjébe tekint, s a régi kifejezés betűi értelmeként szíveket és veséket vizsgál, s minden nyavalyának titkait s az orvoslás legfogatosb módját bizonyos csudálatos instinctus által tisztán látja; végre kilép a jelenlétnek, szűk határaiból, a múltba, a távolba és jövőbe néz, saját sorsát s a vele öszvefüggésben levőnek sorsát, akaratját, magában tartott gondolatját, szóval minden lelki és testi affectióit megérzi, egy boldogúlt lélek nyugalmával s tiszta érzelmeivel bír, s úgy tetszik, mintha kebelében valamely más, valamely ismeretlen életnek magvai indúlnának virágzatba.**

Csudálatos! így kiáltasz fel. De ha eszedbe jut, hogy ezen csudálatosról nem kevés tekintettel, hitellel, tudománnyal, józan ésszel és ép érzékekkel bíró emberek látás, próba és vizsgálat után bizonytságot

* *A magnetismus praxisát lásd Klugenál: Vers. einer Darst. des anim. Magnet. Bécsi kiad. 1815. l. 324–424. [Kölcsey jegyzete.]*

** *Kluge. l. 109–211. [Kölcsey jegyzete.]*

tettenek : nem fogsz oly vakmerő lenni, hogy hazugságnak állítsad azt, ami, ha a ki nem magyarázott dolgok közé tartozik is : de a tapasztalásnak korlátain belül él és mozog, s naponként új meg új érezhető tüneményeket hoz világra.

Három főosztályokba lehet rekeszteni azon dolgokat, melyekről a filozófok kezdettől fogva jót és rosszat, helyest és helytelent, igazat és nem igazat leckéiken s írásaikban öszvehalmoztanak. Első osztályba tehetnők azokat, melyek vagy az érzés vagy az értelem tapasztalásai alá tartoznak, s melyeket a filozófok bizonyos rend és törvények alá szoríthattak, s rólok, ha sokszor különbféleképpen is, ha sokszor egymással ellenkezőleg is, de magyarázatokat adhatanak. Másodikba jőnének azon érzés és értelemfeletti tárgyak, melyekről a metafizika csak úgy rajzolhatott üres és jelentés nélkül való képeket, ha részint a mindennapi élet rezultátumiból, részint az emberi képzelet álmaiból szótt alakokat alkalmaztattott reájok. A harmadik osztályt azon titkokkal teljes jelenések fognák betölteni, melyek bizonyosan a természetből forrnak ki, de oly kútfejekből, hova még tapasztalás nem juthatott ; melyek csak ritka egyes esetekben tűnvén elő, regulák közé nem vétethetnek, s közülök némelyeket időről időre, ez vagy amaz szerencsés találó magányos rezultátumokban fel-fogott ugyan s újra előteremthetett, hanem boldog lévén a meg nem világosítható titok birtokában, azt a vizsgáló szemek elől elrejtette.

Több dolog van, mond Shakespeare, mennyen és földön, mint a ti iskolás bölcseségtek álmodozza. Igazán ! De mégis, ha az embert valaha álmodozás tudományra vezethette volna : nyilván van, hogy ez a mi iskolás bölcseségünk azóta sok rendkívülvaló,

sok emberfeletti tudománynak birtokában lehetne. Az ember, ki elejétől fogva, ezer meg ezer esetekben kénytelen vala érezni, hogy az ő tudásának s erejének mely keskeny korlátok vonattak, sokszor nagy erőlködéseknek tette ki magát; s ily erőlködések okozhatták azt, hogy mind a metafizikának láthatatlan térei, mind a természet titkos jelenségeinek setét országa oly sok figyelmet s fáradságot vontak magok után a bölcsesség kedvelőitől.

Nem tudom, melyik régibb: azon tapasztalás-e, hogy a természetben tűnnek fel olyan egyes esetek, melyek a jövőbe látást s az úgynevezett csudatételt lehetségesnek lenni sejdítetik, vagy azon törekedés, mellyel az ember azon két tehetséget magának megszerezni igyekezett? Annyi bizonyos, hogy a titkos tudományok, mint a mágia s más hasonlók, ember emlékezetétől fogva gyakoroltattak, s bizonyosan *nem mindenestől fogva* épültek hiábavalóságon.

Plinius a mágiáról szólván: «Pythagoras, úgy mond, és Empedokles, Demokrit és Plátó, azt megtanúlni hajókáztak el, számkivetésbe indulván inkább, mint utazásra. Azt hiesztelték, visszatérvén, azt tartogatták titokban.* Legyen igaz ezen hely vagy nem, az tagadhatatlan, hogy Pythagoras, Plátó, Xenokrates, s követőik, régi nyomokon indulván el, démonokat hittek lenni, kik az emberi tudománynak segédet nyújthatnak;** Demokrit pedig, és sok mások, kiket egykorúik és a maradék mágusoknak véltének, nem elégedvén meg a démonokkal (kik alkalmasint legtöbbszer hiában váraoztattak magok után), állatot, fát, fűvet és köveket vizsgálgattak, s a

* Plinius XXX. I. [Kölcsey jegyzete.]

** Plutarch, de Iside et Osiride. [Kölcsey jegyzete.]

természetnek fátyolát fellebbenteni törekedtek. Világos, hogy a mágia, ha egyfelől fantomokhoz ragaszkodott is, de másfelől tapasztalási vizsgálatokon és szerencsés felfedezéseken alkottatott öszve. A titkoknak felavatottaik (symmisták) nem engedték az ily vizsgálatokat s felfedezéseket a nép elébe jutni, s így azok csupáncsak rendkívülvalóknak látszó rezultátumokban tűnven fel olykor-olykor a sokaság előtt, tőle vagy isteni vagy ördögi munkálódások gyanánt vétettek; az úgynevezett eszesektől pedig vakító játékoknak tartattak! De nagyon jól jegyezte meg Bayle, hogy az ilyenekben véghetetlenül kevesebb titok van, mint a köznép hiszi; és egy kevésbé több, mint az erős lelkek állítják.*

Ha igaz az, amit a magnetisták állítanak, hogy az ő tudományok a régiség papjainál virágzott, úgy az minden bizonnyal egyike volt azon ingredien-tiáknak, melyek a népet bámító tüneményeket szer-zették.

Akammerre tekintünk a régiség történeteiben, mindenütt jövendőt kérdőkre, és jövendőt hirdetőkre akadunk. Ezen jövendőt hirdetőknak ezerféle nemeik közül, három van olyan, melyről a magnetizmus régi nyomait keresőnek szükség szólnia; s ezen három nemet teszik az úgynevezett pythonok és pythonissák; az orákulumok; s a sybillák.

A python és pythonissa név sokféle jövendölőknek adatott. Hihető, hogy voltak az ilyenek közt hipochondriás és hisztérikás személyek, kiknél a jövendölők sejdítése úgy állott elő, mint a betegség természetes rezultátuma. De ha eszünkbe jut, mi-képp a pythonok legtöbb esetben engastrimythusok-

* Bayle Dict. Magus a D. alatt. [Kölcsey jegyzete.]

nak (hasból beszélőknek) neveztetnek:* világos leszen előttünk, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, mellyel a mi napjainkban Alexander, s több évek előtt báró Mengen** s mások gyönyörűséggel elegy bámulást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben valamely jövendőlkő démont vélt laknia; s Eurikles (legelső ki Athenában ily dologért elhíresedett***) és követői a csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágosítani.

Említenem kellett ezen alakosokat, mert a közönségesebb vélekedés az orákulumokat is ezen rendbe helyeztette: holott a magnetizmus felébredtétől fogva, annak történetírói, legalább a pythiát magnesi operációnál fogva jövendőltnek lenni állítják.

A papság gondosan őrizte a maga titkait, s annál fogva a machinák, melyekkel munkálódtak, velök együtt enyésztenek el. Mégis nagy hihetőséggel lehet állítani, hogy az orákulumok is sok helyeken az engastrimythusnak (vagy a hasonló jelentésű sternomantisnak és enteromantisnak) mesterségén fundáltattak. A dodonai istenség a bükkfának ágai közül zengé szózatait.**** Én hallottam Alexandert a pesti játékszínen, s ő úgy tudta hangját mérsékleni, hogy az bizonyos neki tetsző magasságról, bizonyos neki tetsző pont alatt hangzott füleimbe. S egy hasonló mechanizmus tehette azt, hogy a szent bükknek lombjai közül szózat ömöljön ki.

* *Plutarch De defect. Orac. Lib. 2. [Kölcsey jegyzete.]*

** *Lásd ennek egy nevezetes levelét a bécsi Realzeit. 1773. I. 792. k. k. hol tagadja, hogy az engastrimythusnak hangja a hasban származhatnék. [Kölcsey jegyzete.]*

*** *Ursin apud Beyerum in addit. ad. Seld. p. 213. [Kölcsey jegyzete.]*

**** *Luciani Amores. I. 211. edit. Basil. [Kölcsey jegyzete.]*

Úgy látszik, hogy a Delphiben jövendölő szűz más regulák szerint alkalmaztatta magát. Nem történt az ok nélkül, hogy a minden isteneknek s embereknek atyja (*πατερ ανδρωντε θεωντε*) sem Lybiában, de még inkább sem Olympiában, sem Dodonában nem bírt oly nagy tekintetű orákulumot, mint a kisebbrangú Apollon Delphiben. Közönségesen tudva van, hogy a nagyhírű templom a kastali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos bódító erejű gőz emelkedett fel. «A jövendölő, mond Origenes,* az üreg nyílása felett ül s az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, s azzal eltelve zengi azon, amint vélik, isteni orákulumokat.» Add hozzá Chrysostommal,** hogy «az eltölt jövendölő bomlott hajakkal dühösködött, s szájából tajtékot bocsátván zengé az ihlésnek (*furor*) szavait», s mindent együtt bírsz, amit a magnetisták vélekedésök mellett felhozhatnak.

Kluge bizonyos példát hoz fel*** miként Helmont a napellus gyökerét csupán megkóstolván, úgy érezte, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe s gyomrába szállott volna le. Világosan s tartósan érezte, hogy a gyomorszáj környékében gondolkodik, mégpedig sokkal mélyebben s elevenebben, mint egyébkor, s ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kedves érzésekkel köttetett egybe. Eszerint lehetséges lenne, hogy a kastali gőz is valóságos magnetesi állapotba helyeztette a triposon ülő szűzet, és hogy az ilyenkor történő dühösködés egyeredetű volt azon konvulziókkal, melyeket a magnetizmus minden elfogadó individuumnál előállíthat. S az, amit Plu-

* *Origenes contra Cels. Libr. 7 apud Beyer l. 215.* [Kölcsey jegyzete.]

** *Chrysost. apud. Beyer l. c.* [Kölcsey jegyzete.]

*** *Kluge, l. 27. k.* [Kölcsey jegyzete.]

tarchus mond,* hogy egykoron Pythia ilyen konvulziók közt egész a halálig gyötörtetett, azt látszik bizonyítani, hogy azok nem tettett rázkódások valának.

Hiresebb orákulum Pythián kívül egy sem volt, mint Amphiarausnak oropusi orákuluma Boeotiában. Itt az, aki az istenséget megkérdezni jött, bőjtölésre szorítottatott. Egy nap hús, három nap bor nélkül kellett élnie. Végre áldozatját megtévén, az áldozott barmok bőreikre a templom titkos rejtekében lefeküdt. Az alvásban, mely ilyenkor meglepte, álom gyanánt tűnt fel neki a jövő, melyet tudni kívánt.**

Nem láthattam Kinderlingnek azon irását, hol az ily jövődőlő álmokat a mágnesi somnambulizmussal összevetheti:*** de úgy vélem, nem lehetne bizonyosan meghatározni, ha az ilyen esetekben történt-e egyéb annál, hogy az áldozó bőjt és készületek által képzeletében felhevülve, majd a titkos rejtek innepi csendességétől keresztülhatva, azon erős hittel aludjék el, hogy neki Istenség fog megjelenni, ki sorsáról tudósítást adand. Nem csuda, ha ezek után az álomban munkálódó képzelet tisztábban, vagy homályosabban kívánságait tárgyázó képeket szőtt felébe, melyeket ő isteni jelentéseknek gondola. Azt kellene tudni, ha az orákulum papjai nem tettek-e valamit a fekvőnek elaltatására? Mert valóban gondolhatjuk, hogy ily szokatlan fekvés nem könnyen hozott álmodást a szemekre. De mindenképp világos az, hogy ezen jövődőlő álmok a somnambulizmussal nem egyformák voltak. Mivel a

* Klugénál, I. c. [Kölcsy jegyzete.]

** Plutarch. Philostrat. Vigner. Baylenál, Diction. Art. Amphiaraus. E. al. [Kölcsy jegyzete.]

*** Kinderling. Der Somnambulismus unserer Zeit mit der Succubation etc. in Vergleichung gestellt. 1788. [Kölcsy jegyzete.]

somnambul mindent, ami ezen állapotjában vele történ, felébredésekor elfelejt: az orákulum kérdezője pedig csak azért aludott el, hogy álmának rezultátumát felszerkenvén tisztán láthassa.

Ily jövendőt ohajtó álomra küldi Virgil a maga egyik héroszát Albuneának berkébe.* Az ő verseiben az alváson kívül még az a körülmény is előjön, melynél fogva a berekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsát ki magából:

— — *lucosque sub alta*
Consulit Albunea, nemorum quae maxima sacro
Fonte sonat, saevamque exhalat opaca Mephitim.

Nem lehet-e ezen kegyetlen gőzölgésekről a kastali üregre visszaemlékeznünk? De ha igaz az, amit Cluverius mond,** hogy az Albunea és Albula mindketten ugyanazon folyót jelentik: úgy nyilván van, miképp a virgiliusi kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a szent forrás minerál-vízzel folyt, Martiálisnak ama verse szerint:***

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Ami azonban az oropusi templom, s az Albunea berkének álmait illeti, kétségkívül azok nem voltak a mindenkori álmokhoz hasonlók. A felébredő ember jól tudja, hogy amit alvásában látott, az csak a képzeletnek játéka volt: de a jövendőt kérdő úgy hitte, hogy álma alatt valóságos istenségeket látott, valóságos szózatokat hallott:

* *Aeneid. L. VII. 81. kk.* [Kölcsey jegyzete.]
** *Ital. Ant. II. Cap. X.* [Kölcsey jegyzete.]
*** *Mar. L. I. Ep. XIII.* [Kölcsey jegyzete.]

*Multa modis simulacra vidit volitantia miris,
Et varias audit voces, fruiturque Deorum
Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis.**

A gondolat, hogy a látás valóság volt, éppen oly erős vala, mint azon esetekben, midőn valaki démonokkal feküdtnek lenni hitte magát. Az ily démonokat a római nép *incubusok*-nak vagy a nemi különbség szerint *succubusok*nak nevezte.** A vélekedés, hogy a silvánusok és faunusok s a gallusoktól úgynevezett *dusiusok* az *incubus* rolláját valósággal játszani szokták, oly közönséges s gyakori tapasztalás után erősített vala: hogy Augustinus szemtelenségnek tartotta volna nem hinni.***

Hogy az *incubusokkal* álmodás a rendkívül valókhöz tartozik, azt magam láttam kevés évek előtt egy szerencsétlenül, ki magát minden éjjel az *incubustól* mondá gyötörtetni. A dologban csalás nem lehetett, mert a személy férje mellett feküdt szüntelen, s hosszú ideig nem kicsiny kínokat szenvedett, s az álmkép oly mélyen feküdt lelkében, hogy azt valóságnak hitte s esküvésekkel állította.

Ki tudja, ha egy ilyen erős álomlátásnak előhozására nem vala-e szükség, hogy a papok valami szokatlan eszközzel éljenek.

A jövendölés azon nemei közt is, melyek *hydro-mantia* név alatt mennek, találunk, olyakat, hol nem csupán vízbenezés történt, hanem a jövendölőről világosan mondatik, hogy ivott a vízből bizonyos

* *Virgil. l. c. s mikor Latinus lefekszik:*
— *subita ex alto vox reddita luco est.*

[Kölcsey jegyzete.]

** *Lásd Vivest ad August. de Civ. Dei XV. c. 23.* [Kölcsey jegyzete.]

*** *August. l. c. «plures, talesque asseverant, ut hoc negare imprudentiae videatur.»* [Kölcsey jegyzete.]

időben, s bizonyos ceremóniák közt, s úgy mondott jövendőit. Nem gyaníthatni-e, hogy az ital különös affectiókat szerze benne?

Jamblichus Kolophonban bizonyos földalatti forrásról emlékezik, melyből a pap meghatározott éjjelen szent ceremóniákat vivén végbe, ivott s láthatatlanná levén, a kérdezőknek feleletet adott. Ugyanő mondja, hogy Branchidesben egy jövendőelő asszony a több módok közt vagy valamely Istentől ajándékozott vesszőt tartván kezében, vagy az ott elfolyó vízből hörpölvén szokott isteni ihléssel megtelni.*

Nem kell elhallgatnom azon módot is, mely szerint némelyek bizonyos madarat öltek meg, s annak csontját szájokban hordozván, s rágván a földre rohantak, s orákulumokat öntöttek.**

Azonban kénytelenek vagyunk megvallani, hogy mindaz, ami a magnetizmusnak nyomairól a régiségből mondathatik, csupán gyanításokon épül, s hogy Pythiáról sem lehet annyi bizonyossággal itélni, mint a német magnetisták itéltenek. Kettő van ami a gyanítást erősítheti. Egy, amit a memphisi papokról mondanak, hogy azok a Serapis templomában a beteget illetéssel álomba hozták, s azáltal gyógyulást okoztak.*** Másik, hogy a kastali gőz a Pythiát nem tettett konvulziókba hozhatta. Mert a jövendölések ritka esetben voltak oly bizonyosak, mint a magnetizáló urak a magok betegeiken tapasztalták. Nem csak, de igen sok esetben a Pythiának kimondásai oly gondos homályba s kétértelműségbe öltöztek, hogy rólok azt kell mondanunk, amit Ciceró

* *Vivesnél ad August. VII. c. 35.* [Kölcsey jegyzete.]

** *Arndius de Superst. Apud Beyer. ad Seld. Synt. p. 217.* [Kölcsey jegyzete.]

*** *Kluge I. 29.* [Kölcsey jegyzete.]

a Sibylláknak tulajdonított versekről mond:* hogy azok inkább mesterséget és tudományt, mint jövendöléssel együtt járó dühödést árúlnak el. S ezért történt, hogy már magok a régiek is, legtöbbször pedig Lucian,** az orákulumokat nevetségre tették ki.

A dühödésre nézve azt is meg lehet jegyezni, hogy az csaknem mindenféle jövendölésekkel, sőt az isteni tiszteletnek némely jelenéseivel is együtt járt. Kinek nem fognak eszébe jutni azon versek, melyekkel Virgil a kúmai Sibyllának konvulzióit rajzolja?***

Cui talia fanti

*Ante fores subito non vultus, non color unus,
Non comtae mansere comae, sed pectus anhelum,
Et rabie fera corda tument: maiorque videri
Nec mortale sonans: afflata est numine quando
Iam propiore Dei.*

Az ily konvulziók több esetben tettetésnek munkája lehettek, s ha meggondoljuk azt, hogy vagynak példák, midőn a Walzert nagy tűzzel lejtő leány azt félbe nem tudta hagyni, s a tánc akarat ellen való forgássá vált, miképp a halált tettető fekvé maradt, s kevésbe múlt, hogy meg nem hala, s több ilyenek: hihető leszen előttünk, hogy a Pythiánál is egy esetben, melyet Plutarch felhoz, hasonló történhetett, hogy t. i. a tettettet konvulziók valóságosokká váltak. S ezen konvulziók minden esetben azt bizonyítják, hogy ha a papság a magnetizmus titkaival valamenynyire ismeretes volt is, az egész titok vagy csak a gőz effektumának tudása, vagy ha még ezenfelül valami volt

* *De divinat Libr. II.* [Kölcsey jegyzete.]

** *Lucian Jupiter Confutatus és más sok helyeken.* [Kölcsey jegyzete.]

*** *Aeneid. L. VII.* [Kölcsey jegyzete.]

Tudjuk a Bacchákról, hogy azok is dühödtek s szaladoztak. De ezeknek dühödésökben bizonyosan nem fogunk titkot keresni. A phrygiai istennének papjai tánc és muzsikai lárma által jöttek dühödésre, s ilyet beszélnek az Izrael próféta iskoláiról is, sat

Cseke, 1823.

GÖRÖG FILOZÓFIA

Töredék

A filozófiának tárgya az emberi lélek. Lelkünk gondolkozik és akar; s gondolkozás által ismeretre jut, akaratánál fogva pedig cselekedetet hoz elő. Eszerint a filozófia két ágra terjed el: mert vagy az emberi ismeret, vagy az emberi cselekedet felett vizsgálódik, azaz, azt igyekszik meghatározni: mi az amit az ember ismerhet, és mi az, amit az embernek cselekednie kell?

Két fő osztály alá rendelhetjük a tárgyakat, melyek az emberi lélek vizsgálódásainak örökre kimeríthetetlen forrásivá lettenek. Egyik osztályt teszi ő maga; a másikat mindaz, amit magán kívül lenni vagy érzés által tud, vagy okoskodással felteszen. Az ember nem elégedett meg azzal, ami érzékeinek közvetetlen alája vetve volt; hanem lépcsővé formálta azt, hogy rajta a lehetőség tartományiba által-
szökkellhessen. Egy merész szökkellet! de amelynek nem lehetett egyéb következése örök tévelygésnél s örökké tartandó belső viadalnál és kétségnél.

Az ember a maga testiségét a lélek munkálódásiban sem tagadhatja meg. Így történt, hogy elébb kezdett ő a külső tárgyakra, mint saját belsőjére figyelmezní; mert ez csak gondolkozásának tárgya

lehetett, amazok pedig érzékeit tudták érdeklenni. Látta a filozóf ezt a nagy, ezt a végetlen mindent magán kívül; s azt kérdező; miből, miként, és miáltal lőn ez? Így kezdett ő a világról, annak származásának materiájáról, s okairól szólni. Későbbben közelebb lépett önmagához, s kezdé azt a titkos erőt, mely benne ismeretlen úton érez és gondolkodik, fejtegetni. Végre magára a közönséges életre fordította fáklyáját, s a cselekedetet vévén irányba, akará a jót és rosszat, s a magányos és társaságos élet végcéljait felvilágítani.

Látnivaló, hogy a filozófia tárgyai a religió tárgyaival eredetikképpen egyre mennek ki. Isten, világ, lélek, erkölcsiség, boldogság: ezek azon pontok, melyek körül a nyughatatlan ész örök mozgásban bolyong; s melyekre nézve a religió bennünket *megnyugtatni*, a filozófia pedig *megelégíteni* törekszik. Úgy látjuk, hogy a legrégebb, legtávolabb kor homályában a még csak fejleni kezdő emberiség küzdött ezek felől tudományt nyerhetni s emberi emlékezettől fogva századokon keresztül maradékról maradékra szállongottak a hagyományok, melyekben a religió magát megfundálta, a filozófia ellenben csak fáklyát gyújtott, hogy tovább léphessen. Innen van, hogy amaz az emberi ismeretnek bizonyos határt von, s azon határon belől öntekintetének engedést, azaz, hitet kíván: emez pedig azon határt a végetlenségig felnyitja. s az emberi észet önmagára hagyja, hogy saját erejével vonjon a megmérhetetlen pályán korlátot, és saját világánál fedezzen fel mindent, ami után ohajtozik. S íme, így különböz az emberi szívnek és fejnek ezen két vezére: mert amaz első parancsolt és célra vitt; e második pedig szabadon eresztett és el hagyott tévedni.

Rögös volt a vizsgálat úta, s minden lépésnek nehézséget hozott elébe. A nehézség küzdést okozott, és hánykódást és fontolgotást; a fontolgotás kételkedésre vitt; s a kételkedés feszegetésre kényszerített. S íme itt elválnak a filozófia tárgyai a religiói tárgyaktól, mert a feszegető bölcsek sok tévelygések között keresvén s nem találván bizonyosságot, az érzés és ismeret principiumira ment vissza: ha van-e bizonyosság? van-e dolog, melyben a bizonyosságot kereshetjük? s van-e út, azt feltalálhatnunk? Kérdésekre tett feleletben áll minden különvált filozófiának individualis bélyege. Mert amint a filozóf vagy lehetségesnek tartotta a bizonyosságra jutást vagy nem; s amint a bizonyosságra jutást vagy ez vagy amaz úton vélte lehetőnek lennie: úgy ömlött el valami megkülönböztető szín mindazon, amit a lélekről s annak érzéseiről s ezen érzések és ismeretek rezultátumairól tanított.

Két út van elérhetni azt a bizonyosságot, melyet Platon a filozófia végcéljának lenni mond: érzés által gyűjtött tapasztalás, és velünk született ideákon épült okoskodás. A tapasztalás filozófiája (empirizmus) az érzékekhez s azoknál fogva a testiséghez köti magát; de a testiségnek szűk határai vagynak, s a filozófnak a lélekkel lévén foglalatossága, látnivaló, hogy a testről a lélekre, azaz a lélek testi tárgyairól a testetlen tárgyakra, az érezhető természetről a csak gondolhatóra általmenni felette nehéz. Mihelyt a vizsgálódó elme a tapasztalás korlátjait maga után hagyta, azonnal ezer bizonytalanságok, kétségek, s tetsző és valóságos ellenkezések tűntek fel előtte. Azt kívánjuk e már, mint Sokrates, hogy a szorító korlátba vonja vissza magát? A vizsgálódás szelleme ritkán szelídülhet meg annyira, hogy a megszorítást

eltűrje. Kulcsot, fonalat és fáklyát keres ; hipotéziseket alkot ; halálos szökelléseket próbál ; s ha mindezekkel semmit nem nyert, később leszen makacs kételkedésre vetemedni, mint kevés bizonyosságban megnyúgodni. Ez a kételkedés csakhamar el is következett, mihelyt a filozófia vizsgálódásai megindultak. Észrevette a filozóf, hogy a tapasztalástól bizonyos tudományra nem vezetett ; *a test, úgy monda, csal, a lélekben magában van az ismeret forrása* : s így tűnt fel az idealizmus, a tapasztalás omladékain. De ha a lélek egyszer a tapasztalás felett kételkedni megtanult, nem természetes vala-e, ha ezen fél kételkedésből egész jöve ki? Az idealizmus számtalanszor jött az érzési tapasztalással ellenkezésbe ; és mégis a tapasztalás határain túl sohasem erősebb, sem kielégítőbb hipotéziseket, az empirizmusnál, nem állíthatott fel. Mi következett tehát szükségesebben mint az, hogy valaki előálljon, és mind a két principiumot csalónak hirdesse? Eszerént a filozófia történeteiből a vizsgálódó kételkedés (szkepszis) ki nem maradhata. El is érkezett az két különböző alakban ; mert vagy állítólag mondotta, hogy semmi úton semmit tudni, ismerni s érteni nem lehet (akatalepsia) ; vagy több szerénységgel úgy nyilatkoztatta ki magát, hogy mivel semmi sincs, aminek valósága és valótlan-sága felől egyforma fontosságú erősségekkel nem lehetne harcolni : az ember soha semmi állítást vagy tagadást egész bizonyossággal nem fogadhat el (pyrrhonizmus).

Kettőt lehet észrevenni : egyet, hogy a kételkedésnek a filozófiába elkerülhetetlenül kellett becsúsznia ; másat, hogy a kételkedés becsúszásával a filozófia a maga méltóságát elvesztette. Mert többé nem a volt a nagy, a fő kérdés, hogy azon tárgyak, melyek után

az emberi szív esdeklelt, megfejtessenek : hanem az, ha lehetséges-e az emberi léleknek valamit tudnia, vagy még inkább, ha van-e valami az emberi lelken, vagy azon valamin kívül, ami a filozófban gondol és vizsgál? Ezen kérdés, mellyel minden filozófnak meg kell vívnia, akarmi úton akarja tudományát megindítani, s mely annyi századok óta sohasem döntetett el, hanem minden újszínű filozófiával újra feltéetett : örök bizonytalanságba vetette a filozófiának teóriáját, sőt annak practica részére is ártalmas befolyást okozott. Amely principium az ismeretet kétségbe hozta, ugyanaz a cselekedet minémúségeit is összezavarta ; s jó és rossz, rút és szép, boldogság és boldogtalanság felett támadván pör, abból veszedelmes indifferentizmus fejlett ki.

Mindezek a vizsgálódás következései voltak ; vizsgálódás nélkül pedig filozófiát képzelni nem lehet. Míg valaki akar a hagyományból, akar azon kívül, úgy állított fel valamely értelmi vagy erkölcsi alkotványt, mint törvényt vagy kijelentést : mindaddig távol maradt a filozófia határaitól. A legelső filozóf a volt, aki legelőször merészelt saját emberi értelmére támaszkodni ; s ezen értelem határain belül keresni a természetben okokat, melyeknél fogva principiumokat állítson fel, vagy döntsön le. E meghatározás szerint a filozófia legszembetűnőbb nyomait a görög nép közt találhatjuk.

Akar arról legyen kérdés ami van, (*το, ον*, Ding an sich) ; akar a Világ, Isten, Lélek, s az emberi cselekedet, s magányos vagy társasági jusok forogjanak szóban : mindenképpen bizonyos meghatározott utak vagynak az emberi véges ész előtt, melyekből ugyan tetszése szerint választhat, de amelyeken kívül másokat felfedezni nincs tehetségében. Mindezen

lehetséges utakat a görög nép bölcsei egymás után alkalmasint bevándorlották; s innen van, hogy a görög filozófia pályáját úgy kell tekintenünk: mint azon iskolát, honnan minden későbbi filozófia kiszállott. Mindazok a principiumok, melyeken Descartes, Spinoza, Locke, Leibnitz, Kant s mások, nagy-hírű alkotványokat építettek, a görög maradványok közül vonattak új életre; s nem illő-e, hogy ez ily fontos maradványokat közelebbről szemléljük?

A görög filozófiának előljárói a szentté lett hagyományok valának; s ezekben itt is, mint mindenütt másutt, azon tárgyak adtak elő, melyeket a körül-fogó természet tekintetében elmerült, és saját létéről s jövődő sorsáról tanakodó emberiség elejétől fogva fontosaknak hitt: világeredet, istenség, s életutáni állapot. A görög hagyomány szerint (mely az orphicum szisztemában öszvefűzetett, a misztériumok által maradékról maradékra plántáltatott, s a költőktől több vagy kevesebb változással énekeltetett) a világ bizonyos öröktől való, s minden dolgok magvait magában foglaló zavarékból, az úgynevezett kaoszból, vette származását. Hol ébredt fel ez a gondolat legelőször? találgatni hiú törődés lenne; de ha az emberiség legrégibb kora a maga nemének s lakhelyének származtatóról valami többé vagy kevesebbé tiszta vagy homályos ismeretet bírt, s azt a később kornak általadta: látnivaló, hogy ezen eredeti általadásban sokkal egyszerűbb tudósításnak kellett foglaltatni, mint a kaoszról szóló tudomány. A legrégibb vélekedés hihetőleg valami egynemű principiumból származtatta a dolgokat, például a vízből, mely a mózesi hagyomány szerint valaha az egész földet felülömlötte. Mert az együgyű régiség természetesen vezettethetett arra, hogy az elementumot, mely alól az ő lakhelye s annak

termései feltűntek, a minden dolgok kezdetének tenni gondolja. Idők után kellett valamely gondolkozó fejnek azon kérdést feltennie: miképpen történhetett, hogy egynemű principiumból nem csak különböző, de ellenkező nemű dolgok származhassanak? s egy ilyen kérdés következésében, s egy már a vizsgálat útára lépendő emberfaj közt fogott a kaosz kitalál-tatni, s ezt azért, mint bizonyos, az emberi ész nyug-hatatlanító nehézség megfejtését, legalább megfej-teni akarását, a filozófia tartományából nem re-keszthetjük ki; s midőn a filozófia történeteire vetünk tekintetet, közelebbi figyelmünket tőle meg nem vonhatjuk.

Közismeretben állanak Ovid ama nevezetes versei, melyek az átalváltásoknak mindjárt elején, ezen kaoszt a következő értelem szerint rajzolják. «Minek-előtte a tenger és föld, s a mindent beborító ég lettek volna, az egész világgerekségen egy ábrázatja volt a természetnek, melyet kaosznak hívának vala; egy készületlen, rendbe nem vett rakás, és semmi nem egyéb, mint tunya, nehéz test; s abban az egymás-hoz nem illő dolgok ellenkező magvaik egybegyűj-tetének. Még Titán nem nyújtott fényt a világnak; még az újuló Phoebé nem pótolgatá növéssel szarvait; s a föld körül ömlő levegőben saját terhétől mérsékelve nem függött; sem ennek hosszú partjai mellett Am-phitrite nem terjeszté el karjait. Ahol a föld vala, ott volt mind a tenger, mind a levegő; s így állhatatlan lón a föld, úszhatatlan a víz, s a levegő világosság nélkül. Egyik sem bírt saját alakjával, egyik a másik-nak állott ellent; mert ugyanazon testben hideg küzdött a meleggel, nedves a szárazzal, lágy a keménnyel, s könnyűvel a nehéz. E vitálynak az isten, és a jobb természet véget vete; mert égtől a földet

s földtől a vizeket különszakasztá, s a tiszta híg eget a sűrű levegőtől elválasztotta. S mindezeket minekutána kifejté s a setét halmazból kivevé, egymástól széjjelhelyheztetvén egyező békével öszveköttöte.»

Bayle ezen előadásból négy kiváltképpen való hibát emel ki, s azok ellen kemény harcot vív. Képtelen, ezt állítja először, a kaoszt úgy írni le, mint az egymástól különböző s egymással ellenkező elementumokat befoglaló egészet, s azt mégis egyneműnek (homogenumnak) tartani. Képtelen, mond másodsor, hogy küzdésben levő, s különböző erejű és nehézségű magvak egy egész öröktőlvalóságig elvegyűlve legyenek; mert a különböző terheknek kevés idő múlva különböző helyet kelle szükségképpen foglalniok, s így különválniok. S mivel, folytatja harmadsor, ezen most említett oknál fogva a mozgással bíró matériának elkerülhetetlenül önmagától is szükség vala kifejenie, hasonlólag képtelen azt tanítani, hogy ezen munkát isteni segéd hajtotta végére. Az pedig, így végzi, hogy ez isteni segéd a harcoló elementumokat megbékéltette volna, valótan állítás, mert azok mind e napiglan az egész természetén keresztül, az emberen kívül és belől a magok kölcsönös ellenküzdését fáradatlanul folytatják.

E szemrehányások közül az első és utolsó különösen a poétának kitételeire tartozván, nem szükség rajtok megállapodnunk; annyival inkább, mivel sem a természetnek tulajdonított *egy ábrázat* egyneműséget nem teszen, igen természetes lévén, hogy az öszvezavartságban a különböző alakok ki ne tűnhessenek; sem az elementumok közt szerzett béke nem jelent egyebet, hanem hogy a különválasztott dolgok egymást saját alakjaikban s munkásságokban megjelenni többé nem akadályoztatják. A két közbülső

ellenvetés, magának a kaosznak természetét illetvén, bővebb vizsgálatát érdemel.

A görög nép filozófjainak (úgy látszik) egyetemi principiumok vala ezen állítás: *semmiből semmi nem származik*. Ennélfogva valahányszor a világ eredetéről értekeztek, mindannyiszor annak legalább materiáját öröktől fogva valónak állították. Véges ésszel ugyan öröktőlfogva lételt képzelni tulajdonképpen nem lehet; de azt, amit látunk, hogy szemeink előtt kiterjedve áll, mégis könnyebb a maga materiájában öröktől valónak feltenni: mint csupán az emberi okosság törvényeinél fogva odajutni, hogy egy a világtól egészen különvált értelmet vagy erőt gondoljunk, mely egyedül a maga akaratjának hatalmával valami olyannak, ami még nem volt, lételt adjon. Valóban kételkedni lehet, ha az emberi okosság egész kiterjedésében van-e egyetlenegy lépcső is, melyen e gondolatig, a teremtés saját ideájáig felemelkedni lehessen. Annyi bizonyos, hogy revelációi segéd nélkül egy filozóf is még eddig nem lépett. Hierokles ugyan azt állította, hogy ha isten a materiát nem teremtette, nem is volt igaza annak formát adni: s hogy Platon a materiát valóban istentől teremtettetnek lenni tartotta. De kettőt kell megjegyeznünk. Egyet, hogy Hierokles ezer alkalmat nyert a keresztény írók tanításával, s általok, a teremtés gondolatjával megismerkedni; másat, hogy amit Platonnak tulajdonít, ennek írásaiból s az egész régiség bizonyításából tökéletesen megcáfoltathatik. Tagadhatlan, hogy a semmiből teremtés ideája nem feküdt a görög filozófiának útában; s kérdezni lehetne, ha általán fogva vagyon e filozófia, melynek útában feküdnék. Mert nem nyilván van-e, miképpen magok a világ eredetét fejtegető keresztyén filozófok, például Descartes,

kezdetben készületlen materiát vettek fel, melyből a belezárt erők által a törvényesen következő forma kifejtessék. Ha a filozófot vezérlő emberi okosság a materia semmiből származtatására eljuthat: miért ne juthana el arra is, hogy a materia a semmiből kihívónak intésére, mindjárt az első pillantatban tökéletesen felkészítve tűnjön elő? Azt mondjuk-e, hogy az ily bánásmód semmivé tenne minden filozófiát, melynek a természeti erőket kell munkálkodtatnia, s a rendkívülvaló isteni segédre szorúlást éppen úgy kerülnie, mint azt Horác a drámaíróval kerülteti. De valljuk meg, hogy ha a materia bizonyos formának viselésére vett származást: emberi módon gondolkozva, nem sokkal következőbb vala-e legelőbb is azzal felruháztatnia, mint azt századokig s ezredekgig tartó kémiai processzussal, ezer változásokon s az enyészet és tenyészet ezer jelenésein keresztül fáradsággal nyerni meg? A mindenható értelemnek, ki világot akart teremteni, mi szüksége vala Cartesiusnak atomosaira s örvényeire? Mi szüksége vala a Leibnitzi monasokra? A mindenhatóságnak mivel lett volna nehezebb egy kész világot, mint egyetlenegy atomost vagy monast lételre hozni? Nem, ezekre nem a mindenhatóságnak vala szüksége, hanem a filozófiának; s minekutána a filozófia kezdetben materia nélkül nem lehet: mi következők helyesebben, mi egyezik meg jobban egy oly tudománnyal, mely kirekesztőleg az emberi ész világánál akar haladni: az e, hogy a mindenhatósággal fél munkát tétessen? Vagy az, hogy a matéria lételét az öröktőlvalóságig kiterjessze? Az első esetben a teremtő hatalomnak kevesebb tulajdoníttatik, mint amennyit annak ideája felteszen: a másokban az öröktőlletel megfoghatatlanságát szelídíti annak tudása, hogy

most valósággal van, s ami most van, az képzelhetetlen hosszú idő előtt is lehetett valami. S így a véges ész az örök időkkel approximációk által megismerkedik, legalább magának megismerkedni látszhatik, azalatt míg a semmiből származást gondolhatóvá maga előtt soha nem teheti; valamint azt sem, hogy lehetett idő, mikor sem ür, sem kiterjedés, sem hely, szóval semmi volt, ami valamely lehetséges érzésnek, vagy valamely lehetséges gondolatnak tárgyúl fogott volna szolgálhatni.

Természetes vala hát, hogy az emberi ész a materiának öröktőlvalóságot tulajdonítson; s minekutána a formák veszendőségét naponként tapasztalta, természetesen következett azon hite is, hogy volt idő, melyben a mostani formák nem állottanak. E hit erős istápot talált a legrégebb hagyományokban is; nem önként jött-e tehát, s kérdenünk lehetne, nem szükségesen jött-e tehát, hogy a kaosz gondolatjában hasonlólag mind a materia öröktőlvalósága, mind a formák valamikori kezdete, mint két alapigazság, feltétessék?

Azon hipotézis, hogy az eredeti materiában különböző terhű elementumok legyenek együvé keverve, elkerülhetetlenül erőszakos felvegyülést, öszvezavardást, annálfogva forrást és belső küzdést von maga után. A legrövidebb nyugalom bizonyosan minden terhet a maga nehézségéhez mért helyre vezetni kezdene, következésképpen a formák teljes épségben tűnnének elő, s a világ készen állana. Lett volna tehát a nyugalom, mint a materia, öröktől fogva: bizonyosan a formák is öröktől fogva kifejlesztve lennének. Mivel pedig a kezdetlen formák a tapasztalást követő ember előtt nem lehetségesek: látnivaló, hogy a kaosz ideájában, világosan ki nem magyarázva is, szüksé-

gesen ott fekszik bizonyos gondolható erő, mely a különböző terheknél fogva különböző helyekre törekedő testeket hatalmasan egy körbe szorítja, mint például a még ki nem forrott borban a majd elvándorló részek együtt tartatnak. Következik, hogy az elemantumok öröktől fogva tartott öszveavartsága a kaotzi hipotézis természetében igen jól fundáltatik.

Azonban, amint Bayle megjegyzi, ezen szerkezetésnél fogva, igenis, hogy elkerülhetetlen szükség lőn, a már elejétől mozgásban volt s különböző terhű részekből öszveállott materiának, saját mozgásai által minden isteni segéd nélkül kifejlésre jutnia. Csak az a kérdés, hogy azon istent, azon természetet, mely Ovidnál említettik, kívülről munkáló hatalomnak kell-e tartanunk, vagy inkább e nevek alatt a materiában belől dolgozó erőt, azaz, a materiában foglalt elementumok küzdését, s magának a materiának kifejlődésre törekedő mozgását érthetjük-e? Az Ovid által úgynevezett jobb természet nem egyike volt azon istenségeknek, kik a néptől oltárokat nyertenek. A nép istenségei magok is a kaotz kebeléből vettek eredetet; mert onnan szállottak elő a tenger, föld és ég, kik őket nemzették. Nem oda vezérel-e ezen gondolat, hogy a kaotzt rendbeszedett isten és természet, az a misztériumokban úgynevezett Demiurgus, semmi más nem volt a materiát keresztüllehelő egyetemi erőnél? S hogy a közhelyen imádott isteneket, eredetképpen csak ezen egyetemi erő individualizált osztályainak nézhetjük. Ezen feltételen épült az istenségnek adott *Pán*, azaz *minden* név is, mely az egész természetet, de bizonyosan a keblében forró munkássággal együvé gondolt természetet jelenté. Ó Pan, így énekel egy régi himnusz, téged hívlak én segédül! Ó hatalmas Isten! Ó egész természet!

S az eget, a tengert, s a mindenttápláló földet, és az örök tüzet : mert ezek a te részeid ó *mindenható Pan !*

A görög nép istenségei nemcsak mint világgalkotók soha meg nem jelennek : de mint feltétel nélkül való világigazgatókat sem látjuk őket egy hagyományban is feltűnni. Már Homernál maga Zeus, az istenek leghatalmasbika, nyilván bizonyos titokkal teljes, változhatatlan hatalmat ismer maga felett, mely sorsnak, végzetnek mondatik. Ezen sors, ezen végzet kérlelhetetlen erőszakkal uralkodik mindenütt, ahol a görög hagyomány csak egy regécskét is szállított által a maradékra. Mit jelent ez az isteni erőt is szolgaságban tartó hatalom, hanemha azt az örök rendet, melyhez a maga törvényszeres mozdulatait rendületlen hűséggel követő természet, elejétől fogva támaszkodott? Ezen örök rend pedig, a materiát alkotó elementumoknak saját irányok utáni mozgásából származik ; s az erő, mely e mozgást előhossa s célra vezérli, s mely, amint látnivaló, magában a matériában él és forr, neveztetik a kaoszt kiformaló istennek. S íme itt találjuk a forrást, melyből annyi filozófi szisztémákon keresztül s annyi különbözőnek látszó alakokban öntötte el magát a panteizmus, az a vélemény, mely szerint az egész testi világ isteni erővel teljesnek állittatik. A sokisten-tisztelet (politeizmus) is a maga való szellemében semmi nem egyéb panteizmusnál ; mert az egész természetet átfolyó erő, a maga különféle munkálódásaihoz képest, nyert különféle istennevezetet. Természetes az, ha a figyelmezni kezdő, de még setétben tapogatózó emberi elme látván ezt a mindenfelől forró életet, ezt az örök tenyészést, még a mulandóságban is, ezeket a földfeletti és alatti nagy jelenéseket, melyek vagy bámúlást okozó pompában, vagy megrázó erőszakban tűnnek fel, ezeknél

fogva emberi tehetséget felülmúló hatalomról gondolkozott: de természetes lett volna-e az is, ha ezen hatalmat mindjárt legelőször kívül a materián fogta volna keresni? Micsoda ok vihette vala őtet arra, hogy külső impulziókat tegyen fel ott, ahol minden mozgást, minden kifejlést belől támadni s belőlről kifelé igyekezni szemléle? Előbb mélyen kellett neki a közönséges mozgás egyetemi céljaiba tekinteni, a materiát a bendolgozó erőkkel s azoknak következéseivel öszve-mérsékleni: míg a munkálkodó hatalomban a vezérlő értelmet is tisztán felfoghatta, s azon kételkedésre juthatott, vajon ezen vezérlő értelmet nem lehetne-e, nem szükség lenne-e a materiától megválasztani? E vélekedés a filozófi vizsgálat teljes megindultával sem tűnhetett fel egyszerre; mennyivel inkább nem, a még nagyrészt csak sejdítéseken épült hagyománnyal? Ugyanazért mind a hagyomány, mind a legrégebb filozófi szisztémák mellett, mikor istent említeni halunk, sohasem a materiától megkülönbözött lényt, hanem mindig valóságos materiai erőt kell feltennünk.

Valahányszor az ember a világ eredetéről s az istenségről tanakodott: mindannyiszor, habár homályosan, habár nem tudva is saját magából indúla ki. Világ-eredetet nyomozott, hogy abban önnön származását feltalálhassa; istenségről ohajtott ismeretet, hogy benne tulajdon sorsának vezérét imádnia lehessen. Mi vala szükségesebb, mint e két cikkellyel ama harmadiknak is egybeköttetnie, mely az emberiség jövődjéről adjon megnyugtatót? Az élet szerelme természetes minden állatban; s kedvessé az életet, s irtóztatóvá a halált ugyanazon oknak kell tennie. Azonban bármi kedves legyen amaz, bármi irtóztató legyen ez, elkerülhetetlen sorsunk az elsőt a másodikkal bús cseré-

ben felváltani ; s ez elkerülhetetlen sors képtelenné teszen minden ohajtást egy lehetséges fogyhatatlan élet felől. De nem látta-e az ember, miképpen az ő földi lakában önmagán kívül is minden más dolgok elműlandók, anélkül, hogy a bennök munkáló természeti erők velök együtt semmivé lennének? Egy bizonyos test, mely egy bizonyos alakban élt és mozgott, elveszti ezen alakot, s a benne forrott erők más, új alakba lehellik által magokat, s munkálódásaikat többé vagy kevesebbé különbözőképpen foytatják. Nem érzett-e az ember is saját testében erőket? s az erők fennmaradásáról tett tapasztalás egyesítve az élet olthatatlan szerelmével, nem volt-e elég, hogy magának bizonyos, túl a síron folytatott életet lehetők képzeljen? De mi volna az élet más formák alatt, mint ezek a mostaniak? Az emberiség ohajtásai csak ezekhez valának kötve ; a belső erőről, mint a testtől egészen különböző, értelmi lényről, mely önmagában is fennállhatna, azon régi korban szó sem lehetett : az együgyűség tehát e földi élet alakjait ama másik életbe is általtette. Így származott a halhatatlanságról való hit ; a boldog szigetekről s az elysioni mezőkről szóló hagyomány. A síron keresztülvándorlott halandó nemcsak formáját tartotta meg itt, hanem hajlandóságait is, s azon reményt is, hogy idők után a földi életre visszajöhessen : mint a virág, mely ősszel lehervad s tavasszal ujonnan felvirúl. E visszatérés gondolatja némineműképpen hasonlít a lélekköltözésről szóló tudományhoz, melyet az egyiptusi földről Fherekydes plántált legelőszer a görögök közé ; mert kétségkívül a lélekköltözést kell értenünk, midőn neki a halhatatlanság legelőszeri hirdetése tulajdoníttatik. Ezen utolsót a misztériumok már idők előtt ismerék ; s erre, ha más bizonyságok nem volnának is, Homérnál az

Odysseus földalatti utja dönthetetlen erősségül szolgálhat.

Egy van, amit a görög hagyományok közt világos nyomokban nem lelünk, s ami felől sok más régibb népmítuszaiban szó tétetik : az egymással ellenkező fizikai és morális jónak és rossznak eredete. Jókor kezdett e tárgyról az emberiség gondolkozni, s ezen gondolkozás következtében találtatott fel a perzsa vallástanítótól a két principiumról való tudomány, melyek közül egyik csak a jót, másik csak a rosszat okozza : mert ily ellenbe álló dolgokat ugyanazon egy kezdetre vinni hihetetlennek látszott előtte. Mózesnél a jó principiuma magában a mindentalkotó istenségbe van helyeztetve ; a rossz szerzőjének pedig bizonyos nagyhatalmú ugyan, de teremtett lény mondatik. Ezen s több hasonló példák bizonyítják, hogy a kérdés megfejtésének ohajtása mélyen fekszik az emberi szívben ; s figyelmet érdemel, ha oly széles kiterjedésű hagyományban, mint a görög, említés róla nem tétetett. A sokisten-tisztelet ugyan némineműképpen elejét veszi a kétségnek azáltal, hogy egymástól különböző hajlandóságú, kedvező és ellenkező hatalmakat állít elő ; de a misztériumokban az isteni hatalmak egyetlenny kútfőre vitetvén, e magyarázatnak helye nincs. Úgy látszik, ezen eset is arra mutat, hogy felebbi állításunk szerint, a misztériumokban imádott világalkotó nem vala más, mint a munkássággal teljes természet, mely mellé, ha már egyszer saját erejében fennálló principiumnak vétetett, valamely másodikat állítani képtelenség nélkül nem lehetett. Ez egyetlenny forrásból kell vala jónak és rossznak szükségesen kifolynia ; s az ember, mint ezen szükséges kifolyás egyik következése, vak engedelemmel tartozott a változni nem tudó örök rendnek magát alája vetnie.

S íme, ismét a végzet ideájára jövünk, mely a principium egységével szoros öszvefüggésben áll, s mely a hagyománytól elkezdve oly sok filozófi szisztémákon szövi magát keresztül.

A filozófi szisztémák legelsőjét a görög földön Tháles hozta fel, ki Miletusban föniciai nemből a harmincötödik olympiás alatt születék, s a jóniai iskolának kezdője lőn. A legelső filozófiától nem lehetett mást várni, mint azt, hogy az emberhez legközelebb álló úton, a tapasztalás után induljon el; s a jóniai bölcс vizsgálati nem is indultak másfelé, s nagyrészt még a hagyományokkal öszvefüggésben látشانak állani. Mint a hagyomány öszvealkotói, úgy Tháles is a látható természettel kezdé nyomozásait, s azokat nagyobb részént, egyedül a világeredet magyarázásának szentelte. Híven azon principiumhoz, melytől, mint felebb megjegyzők, egy görög vizsgáló sem tért el, hogy semmiből származást semmi nem vehet, bizonyos öröktől való matériát tőn fel, melyet némelyek a kaosszal egynek lenni állítottanak. Azonban ő eredeti materiának a vizet hívé, s azalatt kétségkívül egynemű testet fogott érteni: mert mi vezethet bennünket azon gondolatra, hogy e név alatt, mely a tudomány tartományaiban egész Lavoisierig az elementumok közé számláltatott, ama korban többeneműséget lehetett volna gondolni? Látta Tháles, hogy a nedvesség minden dolog táplálatára megkívántatik, hogy az állati magvak nedvesek, s ezen s több ehhez hasonló okoknál fogva képzelhetőnek lelé, hogy a kezdet okait öszve nem tett materiából kifejteni lehessen. S így eltérvén a kaosз ideájától, más egyszerűbb hagyományhoz tartotta magát: mert a vizet kezdetnek tartó vélemény kétségkívül a görögöknél ismételten már azelőtt sem vala. Homér legalább a maga Okeanosát

egyszer az istenek, másszor a minden dolgok nemzőjének hívja ; s ki nem érti, hogy itt az Okeanos magát a vízelementumot jelenti?

Anaximander, Thálesnek, mint Cicero állítja, földije s barátja, nem elégedett meg e hipotézissel s kezdetnek bizonyos végetlen kiterjedésű szubsztanciát gondolt, mely Cicerónál természet végetlenségének mondatik. De sem a cicerói kitétel, sem mind azok, amiket a későbbiek a dolog megfejtésére találgattak, nem tehetik, hogy azon nevetlen szubsztanciának ismeretére juthassunk. Anaximenes, Anaximander hallgatója is megtartotta e végetlen valamit, hanem levegőnek nevezvén, közelebbről határozta meg ; s belőle ismét a föld, víz és tűz eredetét fejtegette, melyek, mint valamely másodrendű elementumok, minden egyéb dolgoknak származást adtak vala. Gyanítható, hogy Anaximander is a maga ismeretlen materiájának ily másodrendű elementumot tett melléje, s névszerint a vizet ; ha ugyan az a neki tulajdonított kozmogóniai töredék, melyet Eusebius Plutarchusnak elveszett helyéből ad elő, hitelt érdemel. Ebben az tanítatik, hogy az emberek kezdetben a víz alatt s a halakban tápláltattak ; s e vélekedés egyezni látszik a Thálesével, mely szerint állatok vízből eredének.

Szükség nyomoznunk az okokat is, melyek, az előszámlált három filozóf véleménye szerint, a materia kifejlésére munkáltak. Thálesről azt írja Cicero, hogy a vizet tartotta kezdetnek ; az Istent pedig az értelemnek, mely abból mindent alkota. Azonban már Aristoteles megjegyzé, hogy a régi filozófok, a klazomenai Hermotimus, és Anaxagoras előtt mindnyájan materiai világalkotó erőket hittének ; s ez állításnak nem mond ellent ama vélekedés, melynél fogva Tháles a világot lelkesnek s istenekkel teljesnek kép-

zelte. Ez a lélek, ezek az istenek, a kitétel szerént, a materiai világba beleöntve lévén, könnyen természeti erőket gondoltathatnak velünk; annyival inkább, mivel a thálesi filozófia megmaradt töredékei, mindenütt testekkel láttatnak foglalatoskodni; s ahol lélekről s Istenről szólanak is, azt egyedül a materia társaságában, sőt azzal szorosán egybekötve adják elő. Bátran lehet e megjegyzést Anaximanderre s követőjére is általvinni. A laertai Diogenes bizonyításaként az anaximanderi végetlen szubsztancia változhatatlan; Plutarch szerint pedig, minden dolgok belőle származnak s benne végződnek el. Oly tulajdonságok, melyek a szubsztanciának saját erejét mutatják, s minden különválasztott isteni hatalmat kizárni látszanak. E gondolat teljes világosságot nyer Cicerónak ama helyéből, hol Anaximander véleményét hozza fel, azon véleményt, mely szerint az istenek születnek hosszú időközben támadván és enyészvén, s ez istenek mindmégannyi számtalan világok. Itt nyilván maga a materia neveztetik Istennek; s a benne dolgozó erők nemcsak külön nem választatnak, de külön sem neveztetnek. A támadó és enyésző istenek hihetőleg azon különféle formákat jelentik, melyeket az enyészhetetlen eredeti szubsztancia részei időről időre magokra vesznek, s időről időre újakkal cserélnek fel. Hasonló úton indult Anaximenes, midőn a maga eredeti szubsztanciáját, a levegőt, Istennek mondotta; nyilván jelentvén ezáltal, hogy ő is, mint megelőzője, a materia kifejlését egyedül az abban lakó természeti erőnek tulajdonítja. Ezt annál világosabbá tette, mivel a kezdeti levegőt szüntelen tartó mozgással ruházta fel, nehogy eszerint különvált indító erőre szorúlania kellessen.

Mindezek mellett nem lehet elhallgatnunk, hogy

Cicero ezen anaximenesi levegő-istent származottnak lenni állítja. Egy megfoghatatlan állítás! Mind azért, mivel a levegő, mint eredeti materia, ha származott, a görög filozófia közönséges hitében (hogy semmiből semmi sem lesz) igen váratlan kifogást csinál; mind azért, mivel a levegő maga lévén Isten, nem képzelhetjük el, hol volt volna tehát az az ismeretlen hatalom, mely azt a nemlételemből lételere hozhatta? Hallgassuk Augustinust, ki másképpen szól. Anaximenes, úgy mond ő, a dolgok okait a végetlen levegőnek tulajdonítja s nem tagadta az istenek létét is, azt hitte mindazáltal, hogy nem ők alkották a levegőt, hanem a levegőből magok származtanak. Ez a Ciceróénál minden kétségen túl értelmesebb előadás; egyébiránt ismét azt bizonyítja, hogy a materia kirekesztőleg saját erejével dolgozza ki magát. Ezek a materia kebeléből támadó istenek vagy az onnan kifejlő erőket jelentik, vagy a nép religiójára való tekintetből állanak ott. Annyi bizonyos, hogy materiából lett isteneket nem lehet másként, mint materiai alkotvánnyal gondolnunk; s eszerint idevévén azt is, ami felebb Thálesről és Anaximanderről mondatott, a jóniai régibb iskolában, csak egyetlenegy szubsztanciának, a materiának nyomait találjuk, s ez a még csak most kezdődő filozófia történeteiben nem rend ellen következett jelenés.

Más szcena tün fel Anaxagorással, ki világosan két egymás mellett álló s egyformán örök szubsztanciát különböztetett meg: a materiát, s az azt formába alkotó értelmet. Anaxagoras, így állítja Cicero, a végetlen materiát tartá a dolgok kezdetének; s belőle apró s egymás közt hasonló részecskéket származtatott, melyek elébb el lévén zavarva, később az isteni értelem által rendbeszedetének.

Ő tehát az anaximanderi végetlenséget megtartotta ; egyébiránt pedig a materia természete felől a megelőzőtt filozófoktól különbözőképpen vélekedett. Azáltal ugyan, hogy annak, idővel együtt kiterjedést is végetlent adott, nem távozik el Anaximandertől, kiről meg van írva, hogy szubsztanciáját nem számra, de nagyságra mondá végetlennek : hanem a végetlen kiterjedéssel végetlen oszthatóságot egyesítvén, egészen új véleményt állított elő, ahelyett, amit Tháles követői hittének, kiknek értelmében a testek osztályát vég nélkül folytatni nem lehet ; mert oszthatatlan részeket fognánk utoljára találni.

Még nevezetesebb eltérés az, hogy a materiát temérdek apró részekből állani gondolta ; de az apró részeket egyről egyig hasonlóknak lenni, mint a felhozott cicerói hely mutatni látszik, nem tartá. Ezerképpen különböznek azok egymástól, csakhogy minden egyes dolog származására a különféleségből a dologgal egynemű részek csoportoznak együvé. A csontok tudnillik, úgymond Lucretius, parányi csontocskákból, s a belek parányi belekből származnak ; s együvé állott sok vércseppekből támad a vér ; aranymorzsákból állhat az arany, s földekből nőhet össze a föld ; a tűz tüzekből lesz, s nedvekből a nedv, s így minden más dolgok. — Anaxagoras meg nem foghatá azt, hogy egynemű kezdetből különböző neműek eredhessenek. Ott, így okoskodék, ahol bizonyos dologból más formálá magát, szükség volna az elsőnek semmivé lenni, s a másodiknak, ami képtelen, semmiből jöni fel ; s e nehézséget a hasonlatos részekről (homojomerejájának) szóló tudomány által remélé elkerülni.

Világos, hogy a homojomereják a kaossal bizonyos hasonlatosságot formálnak, annyival inkább, mivel azok a befoglaló materiában öszve zavarodva találko-

nak. Kettő van mégis a többek közt, aminél fogva kölcsönösen megválasztatnak. Egyik, mert a kaosz, a homojomerejákkal ellenkezőleg, a dolgok magvait nagy masszákban foglalja be ; másik, mert a kaosz öröktől fogva mozgásban vagyon, midőn a homojomerejék élet és mozgás nélkül hevernek, mindaddig, míg a rendbeszedő értelem hozzájuk nem közelít. Semmi sem volt filozófhoz illőbb, mint a materiát, ha már egyszer az alkotó értelemről megkülönböztetett, minden élettől megfosztani ; másként az saját hatalmával fogott volna magán segíthetni. S ennél fogva mind a jóniai régibb szisztemákban az étellel felruházott materia mellől különvált isteni erőt is gondoltanak, ezen utolsó szűkség nélkül állítatik elő. E tévedés alól Plátont sem lehet felszabadítani, s Aristoteles itt igazán ítélte, midőn a pálmát őfelette Anaxagorasnak nyújtotta.

Egyébiránt az anaxagorási tudomány, úgy amint azt bírjuk, nincsen sok fogyatkozás nélkül. A homojomerejékat ami illeti, azok ellen a régiek közt Aristoteles és Lucréc, s az újabb időkben Bayle tüzes ostromot vittének. De sohasem kell felednünk, hogy Anaxagorasnak írásait többé nem bírjuk ; s midőn valamely értelmet csak az ellene harcolóktól tanulhatunk meg, kétségkívül csonka, s a harcoló kinézéseire képest elforgatott ismeret száll reánk. Azonban, ha Anaxagoras a dolgok egy alakból másra változását valósággal semmivé és semmiből lételnek magyarázta : nem lehet tagadni, hogy egész tudományát hibás talpkőre építette. Mert a tapasztalás ellenmondhatatlan bizonyításaként, minden dolog a változásban is valaminek lenni megmarad, s megmaradván egészen másnemű dolgok osztályába megy által. Eszerint vagy a tapasztalás bizonyos voltát kell kétség alá venni, vagy azt állítani, hogy amely dologból ilyen vagy amolyan

különböző neműek lettenek, azoknak különböző magvaikat keblében zárva tartá, s így nem homojomerejékből volt öszvealkotva.

Semmi sincs ami a Lucréc szerint gondolt anaxagorasi véleményt könnyebben megcáfolja, mint az új kémiának tapasztalásai. Mert így a homojomerejék tudománya végetlen sokaságú vegyületlen alkotó testeket teszen fel; s mihelyt magvalósúl, hogy az alkotó testek nagyon kevés számban vagynak: az egész szisztémának öszve kell omlani. Lucréc előadásaként semmi nedvben, csontban és vérben nedv-nél, csontnál, és vérnél egyéb nem fekszik. Való, hogy a végetlen felosztásnál fogva, ha milliomszor milliom részre osztunk is egy vércseppet, kisebb mennyiségű ugyan, de mindig csak vér lesz az. Azonban ki nem látja, hogy itt geometriai felosztás forgott szóban? Kémiai felosztással a vércsepp egészen különböző alakú s nemű dolgokra fog általváltozni; s nem leszünk-e akkor kénytelenek megvallani, hogy a vér egymás közt idegen részecskékből vette volt származását? Ha nem valljuk meg, azon képtelenségre jutunk, melyet éppen e tudománnyal elhárítani akaránk: hogy tudnillik a vércsepp a kémiai felosztás alatt semmivé lett, s helyette új homojomerejékből új testek csoportoztak öszve.

Azonban Plutarchusnak bizonyos helye szerint Anaxagoras nem minden egyféle homojomerejéknak adott külön alakot, hanem ugyanazon egy alakba sokféle homojomerejékat rendelt együvé. Mert, úgy monda, a kenyér gyomorba jutván a testet táplálja, azaz, húst és csontokat, vért és bőrt, és hajakat s több efféléket nevel: szükség tehát, hogy a kenyér formája alatt mindezen dolgok parányi részecskében elkészülve legyenek. De ha a kenyérben hús és csont

és vér és bőr és haj jelen vagynak : jelen kell lennie a búzaszemben is, melyből a kenyér lesz, jelen a fűben is, melynek levelei közül a kalász felvirúl. Tagadhatni-e, hogy a búzaszem, hogy a még szárba nem indúlt fű, nem búza és fű homojomerejából, hanem száz meg százféle különböző nemű részecskékből állanak? S ugyanezt kell állítanunk a vérről és csontról is, melyeket Lucréc nevezet szerint, mint hasonlatos részekből állókat említett. Mert például, az emberi vér minden cseppjében nem együtt kell-e heverni a szúnyog és balha egész alkotványának? S a csontnak, mellyel egynémely állat gyakran él, nem kell-e hasonlóúl már előre vércseppekkel, húsdarabokkal, s szőrszálakkal telve lennie? Tehát, lehet-e mindezeket homojomerejából származottaknak mondani? Nem világos különbözöneműséget foglalnak-e magokban? E kérdéseket itt nem annyira Anaxagoras ellen, mint azon gyanu kifejtésére akarom használni, melynél fogva Lucréc az anaxagorasi véleményt hibásan írta le. Verseiben a legnagyobb világossággal állítja, hogy minden külön dolog kirekesztőleg különemű s egynemű részekből áll : holott a Plutarchusból felhozott vélemény után, ugyanazon testben soknemű részek foghatnak helyt. Hasonlóúl ide mutatnak Aristoteles azon szavai, hogy Anaxagoras a mindent mindennel felvegyűltnek lenni mondotta. S ezen szavakból úgy látszik, hogy az egészet másképpen kell magunknak előterjeszteni.

Az Anaxagorast megelőzőtt vizsgálók a kezdeti materiát forma nélkül képzelték magoknak ; ő pedig a maga materiáját örök idő óta formákkal ruházta fel. Mindazon milliom formák tehát, melyek e készen álló világban szemeink előtt forognak, a kezdeti materia egyes részecskéjében számtalan soksággal fel-

találtattak, s onnan rendbeszedetvén egymással felvegyítették, s felvegyült állapotban számtalan különbözőségű felülegek alatt az egész világon széjjel-szórattak. A világ nem egyéb mint ezen tökéletesen kiformált, s elvegyített részecskék öszve csoportozása ; nincs tehát itt helye semmi új formák származásának. Valahányszor valamely dolog létezt veszen, mindannyiszor bizonyos más dologból válnak széjjel a megkívántató részecskék s új öszve csoportozás által foglaltatnak együvé.

Vakmerőség volna állítanom, hogy e rövid rajzolatban az Anaxagoras értelme hiba nélkül el van találva. Nincs semmi nehezebb, mint öszve nem illő töredékekben ránk maradt filozófiának egészét felfoghatni. Úgy látszik mindazáltal, hogy ez előterjesztés a görög íróknál elszórt helyekkel, s magával a dolog természetével inkább megegyez, mint a lucrétzi magyarázat. De filozófusunk így sem szabadúl meg a képtelenség vádjától, mely vélekedését sok oldalról érdekelheti.

Mindemellett is figyelmet érdemel e hipotézis, mert egy, még a jóniai iskolában észre nem vett útra vezet. A homojomerejük tudománya látnivaló hogy csupán okoskodáson épült, semmi sem lévén a tapasztalás egész kiterjedésében, ami azt csak messziről is sejdítésbe hozhatná. Plutarchnál maga vallja Anaxagoras, miképpen a kenyérben lenni állított vér, csont és haj s több ilyen részecskék az érzés alá nem eshetvén, csupán az okosság előtt láthatók ; s e vallomásban nincsen-e az érzés bizonyosságát tagadásnak a pálya megnyitva? Midőn a filozóf a tapasztalás határain kívül okoskodás által keres principiumot : már akkor bizonyosan megtanult az érzés, s az abból folyó tapasztalás felett kételkedni. S ez testekkel foglal-

toskodó vizsgálónál sem rendetlen jelenés ; mivel az okok nyomozása minden esetre túllép a tapasztaláson, s egyik lépés a másikat könnyen maga után vonhatja. Anaxagorást mind a láthatatlan alkotó részecskék, mind a materiától külön gondolt értelem messze vezették az okoskodás ösvényén ; s ő többeknek bizonyításaként minden érzést tévelygőnek állított. Sextus Empiricus ezen állítást Tháles minden követőire terjeszti ; de bizonyosabbat e tekintetben csak Anaxagorásról mondhatunk. Sokan hirdették ennek azon véleményét, mely szerint a hó fehérségét tagadá ; azért, úgymond Cicero, mert a vizet, honnan a hó származik, barnának lenni jól tudta. Azt kérdehetnők itt : ha filozófusunk az érzésben kételkedett, nem szükségesen kellett-e hinnie, hogy tehát a dolgok minemúségeit s azok közt a színeket is, mint egyedül az érzés tárgyait, megismerni nem lehet? Hogyan tudhatta ennélfogva, mely színnel bírjon a víz? S egyébként is a homojomerejük szerint nem éppen úgy lehetett-e a barna vízalakban a fehér hóalaknak tartózkodni : mint a különböző színű kenyéralakban a piros véralak tartózkodik? Egy másik töredék szerint Anaxagoras azt mondá, hogy minden dolog olyan, amilyennek az ember azt hiszi. Ennek következtében a minemúségek nem a tárgyban, hanem a személyben vagynak ; s így a hó fehérségét ugyan lehet tagadni, de a víz barnaságát állítani képtelen. Mert nem azt kell-e inkább mondanunk, hogy sem a hó, sem a víz oly tulajdonsággal, mely ilyen vagy amolyan színt formáljon, nem bírnak? Gyaníthatólag a filozóf okoskodásának menetele itt is helytelen pontból előadva jött által mihozzánk ; s e megjegyzés mindazon filozófokra jól illik, kikről csak mások által, s csak töredékes tudósítást nyerénk.

Sokkal öszvefüggőbb töredékeket Anaxagoras egyéb véleményeiről sem bírunk. Annyit mégis következtethetünk azokból, hogy ő volt legelső, ki bizonyos, a materiától egészen különválasztott lényt, bizonyos lelki valót állított, melyet értelemnek mondott, s a kezdeti materia megelevenítésének s rendbeszedésének okává tett. De minő öszveérés pontjait gondolt egy ily értelem s a materia közt lehetségesnek? azt nem tudjuk; valamint egész bizonyossággal azt sem: mely úton hagyta azt a materia megelevenítésében s rendbeszedésében munkálódni? Több régiek s azok közt Aristoteles által vádoltatott, hogy annak a dolgok származására természetéhez méltó befolyást nem engedett, machina helyett használván azt, s csak ott vonván segédre, hol semmi más okokat kitalálni nem tudta. Plutarchus azt állítja, hogy Anaxagoras némely dolgokat szükség, némelyeket sors, némelyeket cél szerint, másokat ismét most szerencse által, majd merő esetből hagyott történni. Ezen megkülönböztetések bizonyos egyedülálló közönséges okot nem látszanak feltenni. Való ugyan, hogy ezek tulajdonképpen nem a dolgok eredetére tartoznak; de midőn az eredet megfejtésére már az értelmes alkotó okot kigondoltuk: nem szükségesen következik-e, hogy a dolgok igazgatását is alája vessük? Mert ha értelmi igazgatás nélkül fennállhatnak, természetesen származhattak is értelmi befolyás nélkül. Világalkotás és világigazgatás két egymással öszvefüggő dolgok. Saját erejével alkotta magát öszve? Fenn is állhat saját erejével. Történetből lett? Folytathatja lételét történet által. De ha megválasztott értelmes hatalomtól vőn mozgást s elrendeltetést: minden mozdulatainak örökre abban kell egy pontra szoríttatniok. Mivel, valamint az értelem hozzá közelítése előtt élet nélkül volt:

úgy ismét élet nélkül kell veszteglenie, mihelyt az tőle eltávozik.

Némely újabbak azzal is vádolták filozófusunkat, mintha a maga értelmi principiumát a materiába vegyűltnek lenni hitte volna. Ez egy megromlott plutarchusi helyen épült vélemény, melyet Aristoteles világos szavai megcáfolnak. Az értelem a materiától mindenképpen elválasztva volt; noha testiség nélkül mégsem gondolatott, levegői természettel ruháztatván fel. Gyanítanunk lehet, hogy ezen értelem végetlennek tartatott, s Aristoteles bizonyos helye szerint az emberi és állati, egyformán okosoknak hitt lelkek, ennek részei valának. Állítás, mely az alkotó értelemről formált tisztább ismeretet ismét megzavarja; s melynek fejtegetésébe annyival inkább nem ereszkedünk, mivel bizonyosan ki nem érthetjük, ha az állatokban lenni mondatott értelem amaz alkotó lényvel valóságára-e, vagy csak nevére nézvén egyforma?

Anaxagoras és egykorúja, az apollóniai Diogenes mindketten Anaximenest hallgatták; s annak tudományán mindketten, de különbözőképpen változtatának. Mert Anaximenes, amint említők, az eredeti szubsztanciát saját természeti erővel ruházta fel, melytől Anaxagoras azt megfosztván, külső segédet rendelt melléje. Diogenes pedig külső segédet ugyan nem gondola, hanem természeti erők helyett isteni értelmet öntött a materiába, mely nélkül az magát ki nem formálhatná. Cicerónál ugyan mind az Anaximenes, mind a Diogenes végetlen levegője Istennek mondatik: de a felebbiekből nyilván kijön, miképpen az anaximenesi levegő-isten csupán materiai erővel bír, s a mozgás törvényeinél fogva szükségesen s vakon fejtődik ki; Diogenesé pedig valóságos gondolkodó lény, s a maga mozdulatait értelmesen igazgathatja,

s ezt Augustinusból tudhatjuk. Megtetszik innen, hogy Diogenes a maga tanítójától feltalált végetlen levegőt a maga egységében megtartotta, s csupán új tulajdonságot adott nékie. Ő ezt minden dolgok közt legvékonyabbnak hitte; öröktől valónak állítá; s megsűrűdéséből és ritkulásából számtalan sok világokat származtatott. Úgy tudnillik, hogy ahol a levegő megsűrűdik, a testek öszvegombolyodnak s forgásnak indulván, a többeket magokkal ragadják; a ritkébb részek pedig felreppenvén, a napot formálják.

S e szűk tudósításon kívül alig van valami, amit ezen vizsgálóról mondhatnánk. Laertai Diogenes ugyan, egy oly véleményt is tulajdonít neki, mely a jónai filozófok közt még hallatlan vala: a végetlen ür lételet. Azonban Plutarch azt hagyá emlékezetben, hogy a Tháleset követő fizikusok egész Plátonig az üret nem ismerték; s e bizonyítás az előbbire kétséget von.

Még több kétség alatt vagynak az Archelaos véleményei, ki Anaxagorásnak tanítványa s Sokratesnek tanítója volt. Amit erről a Laertai Diogenes írt, azt még senki sem értette meg. Plutarch pedig, Augustinus, Stobaeus, és az ál-Origenes egymással ellenkező principiumokat tettek neve alá. Nincs semmi jobb, mint ez ellenkezéseket elmellőzvé, tudatlanságunkat e tárgy felől nyilván megvallani; s Archelaossal, mint a jóniai fizikusok utolsójával, ez iskolától bucsút vévén, figyelmünket másra fordítani.

Azalatt, míg a dolgok eredetével foglalatoskodó vizsgálatok Tháles nyomain Jóniában szisztemákról szisztemákra haladtak, másfelől egy különös férfiú, tele matematikai lélekkel és titokszeregettel, s egyszersmind törvényadói bölcseséggel felruházva, új iskolát nyitott ki, mely századokon keresztül gazdag virágzatban vala tenyészendő. Pythagoras Anaximan-

dernél későbben születék ; különben sem születési esztendejéről, sem hazájáról, sem élete környülményiről bizonyost nem tudhatunk. Mennél nagyobb hírben állott egykorúi közt s a maradék előtt ; mennél babonásabb tisztelettel viseltettek iránta, kik tudományát vallották : annál természetesebb lőn, ha felőle mind igen sok, mind igen csudálatos dolgok tétettek emlékezetbe ; s ha ezen sok csudálatos közt az egyszerű való homályba szállt. Hogy Egyiptusban utazott, s hogy iskoláját Itáliában fundálta meg : ennyit még kétség nélkül állíthatunk. Cicerónak némely egybe-hasonlított helyeiből az is kijön, hogy a Tarquiniusok számkivettetésekor ment Itáliába. Éltének minden egyéb történetei költeményekkel vagynak elborítva, melyeket az ő véleményeinek később követői (segítetvén azon homálytól, melyet a messze régiség a tettekre von, s azon titkos értelmű előadástól, melybe Pythagoras a maga tudományát gondosan rejtegeté) készakarva terjesztének el. Azt beszélik, hogy őtet a memphisi papok a magok titkaiba sok és súlyos próbák után avatták fel ; s ez lett volna ok, amiért ő is tanítása módját titkossá tevé, s hallgatóival legelőször is kemény próbákat állatott ki, s csak a kiállottak után ereszté tudományának belsejébe. Mert vettek ugyan a próbák alatt élő hallgatók is tanítást ; de sokban különbözöt attól, melyet a már felavattak nyertenek. Ezek filozófi vizsgálatokra vezettetének : midőn amazoknak (úgy látszik) csak emblémákba szőtt erkölcsi oktatások valának osztályrészeik. Ez oktatások öszvefüggésben voltak a próbákkal, melyek általán fogva többé vagy kevesebbé nehéz magamegtagadással járván, az erkölcsiség határaiba tartoztak. Görögország régi bölcsei, minekelőtte a filozófi vizsgálatok megindúltak volna, fontos mondá-

sokba öntött erkölcsi tanítással, s törvényhozás által jelelték ki magokat. Még Tháles egyike volt az úgynevezett hét bölcseknek, s némely neki tulajdonított maximákat most is bírunk. Pythagoras egyesítette magában az erkölestanítót és törvényhozót; több itáliai városok vettek őtöle polgári alkotványt; s nem természetes-e, hogy aki polgári alkotványokat építgetett, maga körül is, hallgatóinak választott számából bizonyos saját alkotványú társaságot igyekezzék formálni? Magában következik, hogy emberek, kik egész státusokhoz képest kevés számmal gyűltek együvé, s kik afelett bölcsesség gyakorlását tették főcéloknak, hasonlatlanul keményebb s öszveszorítóbb társasági törvényeket fogadhattak el, mint egész státusok. Mert a közös cél, s egy közös fő alatt leendő tudományos kimíveltetés a sorsok közt való különbséget már előre kirekeszteni látszik; s az egyenlően beszívott tudományos principiumok bizonyos lélekrokonságot állítanak fel. Így lőn a Pythagoras tanítványi közt lehetségessé, hogy mindnyájan közösből éltek, saját örökségeikről lemondván, azokat a közhaszonra tanítójuk kezeibe tevék, s háznépi öszveköttetésben laktak egymással. Ilyen környülmények közt a pythagorási iskolát úgy képzelhetjük magunknak, mint valamely időnkbeli vallásos szerzetet, hol hit és erkölcsi gyakorlások egyformasága szoros felvigyázat alatt őriztetik.

A Pythagoras filozófiája tágasabb pályát mért magának, mint a jóniai természetvizsgálat. Thálesék sem foglalatoskodtak ugyan a dolog eredetével kirekesztőleg, vagynak tudósítások egyes asztronómiai véleményeikről; Anaxagoras kétségkívül az emberi lélektől sem tagadá meg figyelmét; s a Laertai Diogenes néhány szavai szerint Archelaos az erkölcsiség:

némely oldaláról gondolkozott: azonban minden jelekből azt kell gyanítanunk, hogy ők ezek s az ilyenek felől csak elszórt megjegyzéseket tettek, de belőlök egyetemiségre törekedő szisztemákat alkotni nem igyekeztek. Pythagoras ellenben, a kezdet okain túl, egy egész asztronómiai rendszert hozott elő; vizsgálta az emberi lelket nemcsak eredetében, hanem tehetségeiben is; a test alkotványát sem hagyta tekintet nélkül; s az erkölcsiségre metafizikai nyomozásokat fordított.

Ha tudni akarjuk: mit tartott légyen Pythagoras a dolgok kezdetéről? Sextus Empiricus igazít útba bennünket, kinek szavaiból a következő rezultátumot vonhatjuk ki: részekből álló dolog kezdet nem lehet, hanem az a kezdet, amiből áll. Mert a kezdetnek öröktől fogva kell lennie; minden pedig, ami részekkel bír, másvalamiből, tudniillik a maga részeiből származott. E meghatározás szerint látható testet kezdetnek nem tehetünk, mivel részei vagynak, s öröktől fogva nincs; szükség tehát, hogy testetlen értelmi lényekre menjünk fel; s ily testetlen értelmi lényeknek találjuk a számokat.

A szám (mint Jamblichus emlékezetben hagyá) az egységben levő gyökeres okosságoknak kiterjedése, és munkássága; vagy másképpen: az, ami az isteni értelemben mindenekelőtt fennállott, s amelytől és melyből mindenek öszverendeltettek, s oldhatatlan rendben felszámálva állanak. Felosztatik párosra és páratlanra; amaz a nő, és végetlen, mert egyenlő részekre vég nélkül osztathatik; emez a hím és tökéletesb. Az pedig, mely e kettőnek sokszorozásából származik, köznemű.

Tízen vagynak a számok, s többféle, titkos saját-ságokkal bír mind a tíz. Az egyes (Monas) herma-

phrodit, Isten, a fő jó, materia. A kettős (Dyas) egyenetlen, balog, állhatatlan materia, a hasonlatlanok kútfeje, alaktalan, a párosság kezdete, türelem, és visszavonás. A hármas (Trias) elsője a páratlanoknak. A négyes (Tetras) legtökéletesebb. Az ötös (Pentas) a páros és páratlan szám magában foglalója. A hatos (Hexas) tökéletes. A hetes (Heptas) szent és tökéletes. A nyolcas (Ogdonas) az első kockaszám. A kilences (Enneas) legelső négyszeg a páratlanból. A tizes (Decas) legnagyobb.

Egy futó tekintet az eddig mondottakra nyilváná teszi, hogy a számokról szóló töredékek nem minden zavarodás s ebből következett ellenmondások nélkül jutottak hozzánk. Felebb a páratlan hímszámnak adatik a páros előtt a tökéletesség pálmája ; lejjebb mégis a párosak egyike, a négyes mondatik legtökéletesbnek ; s ez annyival különösb, mivel az istenséget jegyző egyes szám is a rendben áll. De ezen s az ilyen nehézségeket nincs, ami által megkönnyítsük. Elég azt tudnunk, hogy a pythagorasi iskola az egész világ alkotványát, az emberi lelket, az erkölcsiséget, szóval a maga filozófiájának minden tárgyait a számokból és számok által magyarázta ki.

A két első szám, az egyes és kettős, foglalják magokban a világnak mind szerző okát, mind materiáját. Aristoteles bizonyításaként a Pythagoras régibb követőitől a kettős tartatott cselekvő kezdetnek, az egyes pedig szenvedőnek. A későbbiek megfordították a dolgot, s az egyest tévén cselekvőnek, azaz Istennek, a kettőst szenvedőnek, azaz, materiának rendelték. Ez utolsó értelem szerint készült a Laertai Diogenesnél álló tudósítás, mely így következik : Mindennek kezdete az egyes, az egyesből lesz a határozatlan kettős, s ez amannak, mint oknak, materiaként fekszik alatta.

Mindkettejökből erednek a több számok; ezekből ismét pontok lesznek, s a pontok lineákat hoznak elő, honnan lapos figurák, s e figurákból érezhető testek származnak. A testek pedig négy elementumra oszlanak el: tűz az első, víz a második; a harmadik és negyedik a föld és levegő, melyek minden egyéb dolgoknak lételt adnak.

Régen megtéetett a kérdés: ha ezeket betű szerint kell-e vennünk, vagy alattok elrejtett bölcseséget keresnünk? Némelyek azok közül, kik az effélékre figyelmet fordítanak, a számokon valóságos arithmetikai jegyeket értettek; mások pedig úgy vették azokat, mint bizonyos elvont ideáknak jegyeit, s a Pythagoras számszisztemáját a Platon ideáihoz hitték hasonlónak. Azonban úgy látszik, hogy emezek nem vették gondolóra, miképpen Pythagoras a mi világunktól megválasztott számvilágot nem taníta. Nyilván megtetszik ez a felhozott diogenesi helyből, hol a számokból valóságos testeket, azaz, valóságos világot látunk kivonadni; midőn a Platon ideavilága a valóságos világgal más összefüggésben nem áll, hanem hogy ez amannak hasonlatosságára formáltatott. Szó szerint vegyük tehát mindazt, ami a számokról mondatik? De mi leszen úgy ezen filozófiánál képtelenebb? Mi megfoghatatlanabb azon állításnál, hogy valóságos arithmetikai jegyekből, és matematikai lineákból ásványok, plánták, állatok, emberi lélek, szóval egy fizikai kiterjedéssel bíró, s étellel teljes világ alkottathatik? Valóban Aristoteles e képtelenség vádja alól a pythagorasi tudományt ki is menti, azt tanítván: hogy a Pythagoras követői a matematikai egyet tartották ugyan az érezhető testek kezdetének; ezen egyet mindazáltal a materiától külön nem gondolták. Az egész eget, úgymond ő, számokból alkotják, de

nem egyesekből (azaz, nem tulajdonképpen való arithmetikai jegyekből); hanem az egységeknek nagyságot tulajdonítanak (azaz, materiail kiterjedést); ámbár ismét megvallják, hogy nem értik: az eredeti egy miképpen bírhat nagysággal? Ezen szavaknál fogva, az a kezdetszám, azaz eredeti egy, semmi nem egyéb, mint a világ kezdő okának és materiájának symboloni neve, mely annak egységét s részletlenségét jelenti; mint ez Aristoteles következő értelmű szavaiból az elébbieknél is nyilvánban kitetszik: «csupán arithmetikai jegyeknek vélik a számokat mindenek a pythagorasi filozófokon kívül, akik az egyet a dolgok elementumának és kezdetének állítják.» Az egész egyesről és kettősről szóló hölcseség tehát érthető nyelven előadva csak azt tenné: van alkotó ok és matéria, mely által és melyből a világ lételt vőn.

A legtöbb régi tudósítások megegyeznek abban, hogy a pythagorasi iskola két egymástól természetére nézve különböző szubsztanciát hitt: az isteni erőt és a materiát; s amannak tulajdonította, hogy emeből akarát és értelem szerint alkot világot. De megegyeznek abban is, hogy itt az isteni erő a materiától csak természetére, nem pedig helyére nézve is választatik meg: mint például Anaxagorasnál. Mert amaz ebbe beleömlöve gondoltatik: mint az emberi testbe az emberi lélek. S ez az emberi lélektől vett hasonlatosság magyarázza meg: miképp kellessék az öszveömlött állapotban levő szubsztanciákat mégis a magok kettőségében képzelnünk? Nem úgy, mint például az Apolloniai Diogenes vagy az újabb Spinoza tudományában, hol az isteni erő a materiával külön nem gondolható egységet formál, csak a materiának egyik tulajdonsága gyanánt tétetvén fel. Azt kellene mindezáltal világosan megtudni:

ha Pythagoras értelme szerint az isteni erő és a materia egyformán öröktől vagynak-e, vagy csupán az elsőt kell öröktől való oknak tartanunk? Laertai Diogenesnél a kettős az egyesből mondatik származni; s maga Aristoteles, ki a Pythagoras régibb követőinek írásaikat olvasá, mindenütt az egyet mondja a dolgok materiájának s kezdetének: azon alaptétel is, hogy a kezdet részekből álló nem lehet, az egységre utasít bennünket: nem azt gondolhatjuk-e hát innen, hogy ez az egyetlen egy, részetlen kezdet maga az isteni erő, mely a világot önmagából (talán mint a brahmanok hívék, kifolyás által) formálja? Mert emlékezetbe hagyatott, hogy az Isten Pythagoras gondolatjaként, bizonyos lelki szubsztanciákat hozott elő saját magából, melyek egyéb dolgoknak rész szerint kezdet gyanánt szolgáljanak, rész szerint azoknak kifermálását bizonyos harmonia, rend, és osztályok szerint végrehajtsák. S ezen hiedelemben az sem csinál nehézséget, hogy lelki szubsztanciák tételnek a materiai dolgok kezdetévé; mert Pythagoras az egész világon keresztülmöltött isteni erőt léleknek nevezte ugyan; de a szót csak a durvább materia ellentételében kell érteni. Ezen lélek önála éteri s tűzi természettel bír; és nem láttunk-e példákat már a jóniai fizikusok közt, hogy egyetemi kezdetül hasonló természetű szubsztancia vétetett? A különbség csak az, hogy a jóniai hölcseknél a kezdet-szubsztancia általváltozott világgá: Pythagorásnál ellenben a világot magából, de magától különböző materiában öntvén ki, saját természetét tovább is megtartotta s abban, mint lélek a testben, él és tenyészt.

Plutarchusnál van egy hely, hol az eddig mondottakkal ellenkezőt olvasunk; mert ezen helynél fogva Pythagoras két egymástól független kezdetet

taníta : az egyest tudnillik, mely maga az értelem, s minden jónak forrása ; s a kettőst, melyet démonnak, s gonosznak nevez, honnan származik a materia sokasága s a látható világ. Ez előadásban nyilván mindegyik kezdet cselekvőnek tétetik fel ; mindegyik különbözőleg, sőt ellenkezőképpen munkálódik : két ilyen kezdet tehát sem egymásból nem származhatott, sem egymásra behatással nem lehetett. Az ily históriai ellenkezésekből eredő nehézségeket, minekutána semmi kútfőket nem bírunk, elhárítani hatalmunkban nem áll ; azonban megjegyyezhetjük, hogy ezen plutarchusi tudósítást a többiekhez számlálván, a pythagorasi kezdetekről három feltételt formálhatunk. Mivel vagy az istenség volt egyedülvaló kezdet, s magából hozta ki a materiát ; vagy az istenséggel egyformán örök a materia is, de csak szenvedő állapotban ; vagy a két örök kezdet közül mindegyik saját, s egymástól különböző tehetőséggel van felruházva.

E három lehetséges mód közül valamelyik szerint formáltatott a világ, mely alakjára nézve gömbölyű, mivel a gömbölyű figura legtökéleteseb minden figurák közt. Ennek közepére Pythagoras tüzet helyeztetett ; s vagynak, kik azt vélik, hogy e középtüzen a napot értette. Nincsen is hihetőség nélkül, hogy a nap helyének ez ismeretével azon kornak emberi bírtanak. Plutarchus legalább a Pythagorasnál régiebb Numáról ezen tudományt felteszi ; azt beszélvén, hogy Vestának kerek templomot építtetett, s a szent tüzet, mint a nap symbolonát annak közepén őriztette. De bármit kelljen az említett középtüzen érteni, annyi bizonyos, hogy akörül az egész csillagos ég földdel s több planetákkal együtt tíz (vagy a Photius Anonymusaként tizenkét) körben taníttatott forogni ; úgy tudnillik, hogy a több

köröknek ugyan mindegyikében egy-egy égitest, vagy szféra mozogjon ; a tizedikben pedig a csillagos ég, minden más körököt magában tartván, fussa pályáját. E tíz körbeli, egymáshoz mérsékelt szféramozgás már bizonyos, emberi fülnek hallatlan, de kedves hangokat okoz, az úgynevezett szférazengést. Nem lehet ugyanis, hogy e temérdek testek mozgása csendességben történjék, s a dolog természete hozza magával, hogy a pályák lassúbb vagy szélesebb volta szerint különböző, azaz vékonyabb és vastagabb hangok okoztassanak. Ezért (így tanítja ezt Cicerónál az idősb Africanus) a felső körben forgó csillagos ég, a maga gyorsabb fordulatában vékony s fennhanggal mozog ; a legalsó holdi pálya pedig legvastagabb zengést ad. S így mindegyik körből, az egyformán hangzó Mercuriust és Venust kivévén, egymástól tisztán megkülönböztetett hangok jönnek, melyeknek erejét a halandó fül el nem bírhatván, megtompúlt ; olyformán, mint például a hajdankor írói a Nilus kataraktái mellett lakók felől regélték.

Ezek a zengő szféra körök (melyeken túl semmi egyéb nincsen végetlen űrnél, hol a világ lélegzik, vagy ha a lélegzést úgy akarjuk érteni, mozog) . .

.

1823

TÖREDÉKEK A VALLÁSRÓL

I

οἱ δ' ἄλλοι φιλότητα καὶ ὄρκια πιστὰ τάμωμεν.

Azalatt, míg a földnek bálványt imádó népei egymást kölcsönös szelídséggel eltúrték: Cambyses, a tiszta vallású perzsa, ki nem imádott bálványokat, de mindennek alkotóját világosság symbolona alatt tisztelte, szentségtörő kezekkel rabolta ki Egyiptusnak templomait, s ikonoklastai dühöséggel vágá agyon az imádtatott Apist. E történet több figyelmet érdemel, mint talán első tekintettel látszanék, s megérdemli a vizsgálatot azon kérdés: *mik legyenek az okok, melyek az embereket a vallásra nézve túrókké vagy nemtúrókké csinálják?*

Én azt hiszem, s azt hiszik minden mások is, hogy az emberi értelem setétségének és felvilágosodásának számtalan lépcsői vagynak. A kóborló kalmukcsordáktól, kik házat és templomot építeni nem tudnak, a Phidias Jupiterét imádó görögig éppen olyan nagy a köz, mint ezen görögtől a felvilágosodott értelmű teistáig. A kalmuknál vallástúróbb teremtvényt ismerni nem lehet. Azt fogjuk már következtetni, hogy a túrés a vallásbeli nagy tudatlanságnak s a lélek és értelem míveletlenségének következése?

A következtetés, ha nem való is, de nincsen mégis a valónak színe nélkül. A kalmuk sohasem csinált senkit eretnekké, de Athenának bírái előtt Aspasia vallástalansággal vádoltatott, Anaxagoras hasonló vádért szökni kényszerítettett, s Sokratesnek méregpoharat nyújtottanak. A perzsa nép vallása tisztább volt, mint a görögöké, s minő nyomásban volt ezen nép alatt az egyiptusi isteni tisztelet, minden tudja. A keresztény vallás is eljött végre a földet megvilágosítani, s íme vérözön borítá el a világot! Constantintól nagy Károlig és az Amerikát térítgető spanyolokig a vallásnak hirdetői *igen sok esetben* halálnak angyalai is voltak egyszersmind.

De nem így! Minden vallás (jó vagy rossz), az igaz istenségről való homályosabb vagy tisztább értelemből, vagy csak érzelem és sejdítésből veszen eredetet. Az emberek különböző módokon különbözőképpen szerettek a magok vadságának és gonoszságának a vallásra befolyást, de azért a vallásoknak eredeti principiumik, bár gyakran meghomályosítottak, de nem romolhattak meg. Azért bátran állíthatjátok, hogy nincsen vallás, melynek természetébe a tűrhetetlenség beleszöve lenne, s ha kérditek, honnan tehát a vallásbeli tűrhetetlenség s üldözés? felelem: mélyen fekszik az az emberi lélek természetében.

Ki csudálkozott valaha azon, hogy az emberek különösen és a nemzetek közönségesen a magok vélekedéseit és szokásait minden idegen vélekedések és szokások felett kedvelik, s az azokkal ellenkezőket kisebb nagyobb mértékben visszásoknak, vagy éppen botránkoztatóknak gondolják? Ha már az ilyen vélekedések és szokások tradíció és vallás által szankcionáltattak, természetes, hogy azokat illetetni s csúfság tárgyaivá tétetni nehezen szenvedjük.

A déli tenger szigeteinek félénk lakosaik sohasem titkolhatták el nehezteléseiket, midőn a rettegett európai valamely szentnek vélt madarat ejtett le.

De bántani, és a bántásért haragudni, két egészen különböző dolog. A déli tenger szigeteiben sohasem kérdezte meg senki az európaiat: mi legyen vallása? S a pusztákról pusztákra bódorgó kalmuk, kit sem egy oltár, sem egy kápolnácska, s csak egy idomtalan kő vagy farakás is atyjának isteneire nem emlékeztet, bár neki is megvagnak az ő apró vélekedései s szokásai, sohasem igyekezhetett magának a vallás valamelyik oldaláról oly ideát szerezni, mely valakinek ellenkező ideájába megütközhessek, s neki szívét és fejét hevülésbe hozhassa. A kalmuk tehát üldözne jószágod miatt, de nem vallásodért. A görögnek pedig, ki a maga fényes templomaiban, a Phidias, Praxiteles s Scopas által készült művekben, áldozati pompákban, orákulumokban s több effélékben ezer édes csalatást, léleknyugalmat s nemzeti lelkesülést talál, veheted-e roszneven, ha a mindezekkel nem gondoló filozófusban megbotránkozik, nem szenved, hogy az őnála okosabb legyen, s azt, aki ha talán javát akarja is, de nem elég szelídséggel közelget felé, a felbolygatott babonának dühével űzi vissza? Ellenben a vele együtt élő idegen vallások szentek őnekie. A sokféle bálványozó nemzetekben testvéreket talál; mert nem érezhető hasonlatosság van-e a bálványozásnak minden nemei közt? Jupiter és Osiris mind a kettő kép, s mind a két kép symbolon, melynél a religionak érzéseitől meghatott szív az egész látszó teremtésnek egy közatyját, egy közfenntartóját sejdítgeti. A háznak védistenségei (Lares) a római császári palotákban, s a négernek rongyba takargatott fétisei; az olymptai hasonlítatlan Jupiter s a lapponnak

faragatlan kődarabjai; a római Pantheon s a druidáknak szent berkeik: tagadhatatlanul egy eredetűek s az emberi szívnek egyforma esdeklései s szükségsei által hozattak világra. Nem következik-e tehát, hogy ezek a különböző vallású bálványozók ne csak ne üldözzék egymást a vallásért, de szeresék, s vallásaikat egymástól gyakran eltanúlgassák? Való ugyan, hogy a görög útálta a carthágói templomok áldozatjaikat, s hogy J. Caesar, a római főpap, a druidákat szent berkeikből kitiltotta: de csudálhatod-e, ha a szelidebb érzésűeket az emberáldozatok iszonyították? Az oly rezultátumokat, melyek az emberiség kitisztúltabb érzelmeiből folynak ki, sohasem kell vallásos buzgólkodásból következtetni. Amely szellem ma hindus özvegyeket megégetni, s az afrikai feketéket eladatni tiltja; azon szellem lelkesítette hajdan a görögöket, hogy a carthágói véráldozatokat megszüntetni kívánják; s Caesart, hogy az útálatos gyermekégetést a druidáknak meg ne engedje.

Jól tudom azon római törvényt is, mely az idegen vallásokat tilalmazta. De ezen tilalom egészen politikai okból vett származást. Éppen az az ok, mely a vallást Rómának polgári alkotványával szorosán egybefűzte, tiltotta meg az idegen vallásokat, nehogy az igazgatásnak tudta nélkül a polgári alkotvánnyal ellenkező principiumok csússzanak be. S minde mellett is, nem tisztelte-e Róma a görög, főniciai, egyiptusi, libiai s több istenségeket is? Indíttatott-e valaha Rómában, a keresztyény századok előtt, lélekismeretbeli pör? Volt-e propaganda és misszió? A politeizmus a maga ezerféle alakjaiban mindig arra ment ki, hogy vagynak sokrendű kisebb és nagyobb istenek, s azok közt minden különös tarto-

mánynak, városnak, helynek a maga saját istenségei. Ez a név: Isten, régen mint ma, emberfeletti hatalmat jelentett. Midőn tehát a bálványozó saját hazájának istenét imádta, nem tanulta meg az idegen föld ismert és nem ismert istenségeit útálni. *Imádlak benneteket istenek és istennék, kik e várost lakjátok*; így kiált fel Hanno az idegen földre léptével. S a hit, melyből ezen kiáltás származott, bizonyossá tesz bennünket, hogy az emberi fejben miatta térítő gondolatok s üldöző szándékok nem teremnek.

Azon nemzetekkel, kik a bálványozás űettségéből kilépvén, az istenségről tisztább ismereteket nyertek, a történeteknek egészen más szcénájok tűnik fel. Az egyedül igaz Istenben való hitnek két kiváltképpen való következése lön. Egyik, hogy a politeizmus bálványai hamis istenekké lettenek; másik, hogy bizonyos megszabadításnak, váltságnak, idveségnek, azelőtt egészen ismeretlen reménye ébredett fel általa, mely remény egyenesen és egyedül a hittől lévén felfüggesztve, különbözött mindattól, amit valaha az elysionról, boldogok szigeteiről s több effélékről meséltenek. Ezen két következés támasztott az igaznak hitt vallás híveiben a bálványok és bálványozók iránt útálatot és szánakozást, honnan eredt a buzgólkodás és térítés, melyek által, aszerint amint a buzgólkodó és térítő vagy gyengébb vagy erősebb vala, vagy üldöztetés származott vagy üldözés.

Így hozta magával az emberi nemzet balsorsa, hogy éppen a megtisztult vallásokkal kellett a legrettenetesb szcénáknak feltűnniök. Mert egyedül ezen vallások tették lehetségessé az igaz és nemigaz, hit és imádás felett vetélkedést. Ezen vallások köthették öszve legelőszer a hitet az életutáni boldogsággal, s támaszthatták fel az emberi fejben azon gondolatot,

hogy a mindennek alkotója csak egy bizonyos, meghatározott mód szerint kíván imádtatni. Ha megtörtént, hogy Európának egyik legmíveltebb nemzetében az abécének két hitvány betűje miatt embervér ömlött ki: minek nem kell megtörténnie, midőn a vetekedés a mennynek ügyévé tétetik, s az oly könnyen felfortyanó s erőszakoskodó emberi természet ezáltal vad elragadtatás kapja fel? Csak igen hosszú művelődés után juthat az emberiség azon pontra, hol a hit a maga részegségéből feljőzanúl, s a buzgóság emberszeretettel mérsékelve megengedi, hogy a vallás úgy tűnjön fel, mint ahogyan azt a kijelentő mennyei hatalom gondolta, s vér helyett jótéteményekkel borítson bennünket.

Mózesnek népe üldözött és üldöztetett, mert a maroknyi nemzet útált mindent, ki az ő Istenét nem imádta, s a frígládának nem ismerte szentségét. Útált, mert a bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, s azt látni, amit a mózesi nép *egyedül igaznak* hitt; mert e nép a maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, s kevély lévén azon gondolatban, hogy egyedül ő az, ki ily tiszta ismeretekre jutott el, elég merész volt önnön dolgait az istenség ügyévé tennie.

Az, ki a Jehovát imádó vallás magvaiból a keresztvénséget felvirágoztatta, tüköre volt a szelídségnek. De azon meghagyásban: *Menjete el s tegyétek tanítványokká a földnek minden népeit*, befoglaltatott mindazon sok gonosz, amit az elküldöttek a földnek minden népeitől azután szenvedtek. A terjedni akaró új tudomány egyenesen vitt, a fennálló vallások ellen, kemény csapásokat. Különözés, buzgól-

kodás, bálványfelforgatás, s több effélék természetesen vonták magok után az üldöztetés sokféle ne-
meit. Ugyanazért Jézus nem szerencsét és uralkodást,
de szenvedést és halált jövendölt híveinek. Betölt a
jövendőlés pontosan !

De végre a keresztyén vallás, Constantinban,
trónusra szállt, s ugyanazon okok ugyanazon rezul-
tátumokat, hanem különböző alakban, hozták elő ;
s az üldöztetésből üldözés lőn. A gondolat : *egyedül*
ezen hitben van idvesség az emberi romlott szívben
ezer rosszaknak, ezer iszonyító történeteknek kút-
fejökké változott. Mert ha a pogányok ellen tett
rettenetességeket, az egyedül idvezítő hit iránt talán
szertelen, mégis fundamentomában nem kárhozatos,
buzgósággal fognád menteni : mit mondandasz azon
dühösségről, mely a keresztyénségnek mindjárt ele-
jétől fogva eretnekeket csinálni, és kárhoztatni, és
üldözni, és gyilkolni, és égetni meg nem szűnt? A
különértelmű szekták felgyúladt haraggal küzdöttek
egymás ellen ; s a szelíd Jézus tudományában nevel-
tetett keresztyénnek fülánkját pogány, zsidó és
keresztyén egyformán érzették.

Ezen értelmekre szakadás, s azt követő üldözés
setét és világos századokon keresztül folyvást tart.
Az első századtól fogva a niceaei gyűlésig, a keleti
eklézsia szakadásáig, a csehekig s Lutherig, ettől a
mi korunkig szakadatlanul szóratva látjuk az egye-
netlenség magvait. Dicsekszünk tudománnyal, di-
csekszünk felvilágosodással, szentséggel, virtusokkal,
s íme még nem tanúltuk meg egymást túrni, egymást
szeretni, egymással egyesülni, egymásnak engedni.
Magok a reformációnak oszlopai, kik magokat az
igazság mellett mondották felállottaknak lenni, s kik
ezen igazságért Európát vérözönbe mártották, meg-

hasonlának egymás közt, s követőik századok után is csak félenken közelítnek egymáshoz.

Láttam százakat, kik minden hitet és tudományt csúfoltak, a világosság főpontján lenni vélték magokat, mégis szektájoknak más szekták iránt beszívott gyűlölségét örökség gyanánt hordozták keblökben. Jól mondá Lessing: «A babonára, melyben nevelkedtünk, hiában ismerünk rá, azért nem veszi el rajtunk hatalmát, s nem mind szabadok azok, kik láncukat csúfolják.»

Valljuk meg egyenesen, de valljuk meg töredelmes szívvel, hogy még most is sok részben ott vagyunk, ahol a Julián keresztyén alattvalói voltak. «Tudta Julián tapasztalásból, mond Marcellinus, hogy vadállatok nem fenekednek úgy az emberekre, mint a hit ágazataiban egymástól különböző keresztyének egymásra.» Szerencsétlen hajlandósága az emberi szívnek, mely mennél kevesebb van megengedni való, annál nehezebben enged meg! Ime a muzulmánok békében hagyván a világnak minden religióit, egymást az Ali szukcessziója miatt gyűlölik és átkozzák!

S hogy ezekről az Izlam vallóiról esett szó: fejtésék meg nekem Baylenek (ki nem volt oly istentelen, mint sokan állítják) egy kérdését. Honnan jön az, hogy Mahomet erőszakot és üldözést parancsol híveinek minden idegen vallások iránt, s azok mégsem üldöznek; Jézus pedig szelidségre, ember szeretetre, s tűrésre tanítja követőit, s azok mégis dühöket az oceánon is keresztülvivék? Úgy látszik, azon plánumnak, mely szerint Mahomet a maga vallását, egyedül a leendő hódítás eszközéül gondolta ki, nagy befolyása lett a következő időkre. Az ő követői nem annyira lelkeket, mint kincset és tartományokat nyerni vágytanak. A hódolás gyakran egyezés és

szövetségek által készült meg, mint Jeruzsálemben, s Konstantinápolynál; s a hódítás és térítés közt megoszlott ember nem feküdhett oly hévvel az utolsónak, mintha azt egyedül tartotta volna szemei előtt. De Jézus azt mondá: *oszd el minden javaidat a szegények között s kövess engemet!* Ezen szavakban feküdt a következő entuziazmusnak, s földiektől elvonulásnak magva, mely egyenesen lelkeket nyerni buzdított, s még akkor sem szűnt meg új meg új növényekkel sarjazni, midőn az elosztás helyett gyűjtés, s a földiektől elvonulás helyett földiekhez ragaszkodás kezdett feltűnni. Mahomet és a kalifák s azoknak követőik egy nagy birodalmat ohajtottak és nyertek; a keresztyénség sok nagy és kicsiny birodalmakon keresztül határtalan kiterjedést ohajtott, s még nem nyert. Amazoknak hódításaikat belső oknak és külső fegyvernek egyszer akkor meg kellett akadályoztatni, s a hódítói lélek elnyugvása, a despotizmussal járó indolencia, az idegen hitű jobbagység nagy számából eredett belső politikai ok, európai kabinétek befolyásaik, s keresztyén népektől való kereskedésbeli függés, s más ilyenek elcsendesíték Mahometnek térítő fegyvereseit. A keresztyénség hosszú szenvedések által képzette magát az ezredekig tartó fáradhatatlan pályára. Lélek vadászás, setét s világos századokon keresztül folytatott csupán religiói küzdés, a teológiának mesterséges szövedéke, a hierarchiának különös alkotványa, s abban és az ellen történt közvetetlen viadal, s több ilyenek cselekedték azt: hogy a kezdet századaiban karakterül nyert makacsság és exaltáció, hosszú nyomokat hagytak magok után, s gyakran magoktól is, de sokkal többször, a hatalom és kincsleső fejek miatt, az iszonyító szcénákat időről időre újólag

felhozták, s nem ritkán azon gyanút kényszerítették ki lelkünkbelől: ha nincsen-e az üldözés szelleme magokba a vallás alkotó részeibe lehelve? Emlékünk ugyan a rettenetes versre: *sanguine fundata est ecclesia.* — De mi előbbeni állításunknál maradunk. Nem, a szeretetre méltó vallásban nincsen hiba. Fel-tétetett a fáklya, hogy világoljon a vándornak; az örült lekapta azt, s tartományokat perzselt fel általa. Felemelte magát az erőszak, s hitet parancsolt, s virtus színével leplezte bűnét, azt mondván: hogy emberszeretethől, s szánakozásból erőszakoskodott. Gyönyörű példái az emberszeretetnek! Így látja a kereszthad lovagja, mint haldoklik a vízbebukott szaracén, felé siet, s rámondja a szakramentomnak szavait; s mélyebben nyomja a víz alá, hogy megfúljon!

Azt mondjátok: «Emeljük felül lelkeinket a babonán, szabadítsuk meg fejeinket a vallás előítéleteitől, világosodjunk fel, s boldogok leszünk; mert üldözni és üldöztetni nem fogunk!» — Úgy van, arra hogy másokat túrjunk s még ellenkező értelemek mellett is túrjunk, a felvilágosodásnak bizonyos lépcsője kívántatik meg: de ezen felvilágosodás, s a vallás-talannak felvilágosodása közt, nagy a különbség. Nemcsak fejeinknek, de szíveinknek is fel kell világosodniok, s mindent, ami az emberiségre tartozik, tisztelnünk kell, s még akkor is, midőn másoknak javokat kívánjuk, nem saját szeszeink szerint kell a mértéket venni, melynél fogva azok boldogíttassanak. Minden felvilágosodás által (a szónak legjobb értelmében) csak az emberi boldogságnak kell elősegítetnie. Azt akarom mondani, hogy én azt, aki túltette magát a *jó* és *rossz* különbözésének érzésén, nem mondom felvilágosodottnak; mert a főnek és szívnek felvilágosodása nem egyéb, hanem az emberi értelemnek

s az emberi érzéseknek a lehetséges pontig vitetett kimíveltetésök. A religió tulajdonképpen nem az értelemnek tárgya. Van bennünk bizonyos érzelem, melyet religiói érzelemnek nevezhetnénk, mely szintúgy, mint a szépnek érzete különböző emberekben különböző mértékkel találkozik. Egyben kifejti magát, másban ki nem fejtve, vagy éppen elnyomatva vagy. Azt hiszem, hogy a *vallástalan* úgy áll ezen tekintetben a *vallásoshoz* képest, mint a poétai szellem nélkül született grammatikus a maga Homér-jához vagy Virgilhez. Az tehát, ami a vallástalannak felvilágosodásul tulajdoníttatik, éppen úgy csonkaság; mint csonkaság a szépet érezni nem tudni, s meg nem foghatni, mi legyen egy ariostói mesterművben, vagy egy rafaeli festésben méltó a tiszteletre.

Az tehát, kinek a religióra nézve felvilágosodást lehet tulajdonítani, érzi a különbséget a lapon vallása s a tiszta teizmus közt, de érzi azon örökre közöséges okot is, melyből mindegyik homályosan vagy tisztán kifejtőzött. Ő szánja azon embertársait, kiket a vallásnak gonoszúl vezetett állításai vadságra gerjesztenek, — a gyermekégető druidot, s az ellenséget feláldozó mexikóit. De nem gyúladozik dühösségre, s hatalmában állván, úgy fogná őket jobb útra vezetni, mint az okos mester talentumokkal bíró, de azokat mindeddig nem jó úton mívelt tanítványát. Ő fogná érezni, hogy az értelmet kényszeríteni nem lehet, s hogy vagynak emberek, kik a világosodás egy bizonyos pontjára sohasem juthatnak el, s ezeknek szíveikből nem szakasztana ki mindent, amit a hideg ész szükségtelennek lél ugyan, de a szív ezer meg ezer kicsinységeknél fogva fontosnak hiszen. Különbséget tenne a vizsgálódás és érzés közt. Tudná, hogy az értelem gyengeségei miatt a

leghidegebb vizsgálódó is számtalan tévelygéseknek van kitétetve: az el nem romlott szívnek érzései pedig egyenesen visznek bennünket a pont felé, mely körül a vizsgálódó értelem örök tapogatózásban kereng, és reá ismerni nem bír elég erővel.

Aszerint az a filozóf, ki a maga vakmerő állításait a *való* fáklyáinak lenni hirdeti, igenis távol van a felvilágosodásnak azon lépcsőjétől, melyet az ember képes elfogadni. Ő gyűlöli vagy neveti, s kisebb nagyobb mértékben igazságtalanoknak véli mindazokat, kik értelmétől különbözni fognának. Ismerjük meg értelmünknek gyengeségeit s engedjük magunkat a szívnél és a religiónak megtisztult érzelmeinél fogva vezetetni. Ezen érzelem, mely nem nyughatatlanít, mint az értelmi vizsgálatok, midőn megnyugtat bennünket, önkényt vezet a közönséges emberszeretetre és türelemre. Mert aki magában megnyúgodott, az nem fog másban veszedésnek tárgyait keresni.

Mit tegyenek mindezek s mikre célozzanak? megvallom nektek, magam is csak homályosan tudom. Egyik gondolat szűli a másikat s így tovább, míg végre az utolsó talán egészen mást mond, mint az első hagyott sejdíteni. Azt mindazáltal tudom, hogy mindazon gondolatok közül, melyeket fantáziám ígéző szépséggel szokott meggazdagítani, engemet egy sem enyhít úgy, mint az elszakadozott religiói szekták egyesüléséről való gondolat. Mennyi sérelmei az emberiségnek, mennyi gyűlölség, útálat, csúfolás és üldözések lennének semmivé! Az emberiség egyik igen nehéz terhét levette állana elő, s az út a közönséges művelődésnek megtisztíttatnék; félszázad alatt talán többet haladnánk, mint azon idő óta, midőn a reformáció Európát megrázkodtatá.

De hol kezdeni a kolosszális munkát? de kivel? de miként? Ki fogná a maga véleményeit megtagadni? Ki fogna az emberiség javáért más iránt engedelmes lenni? S nem azt lehet-e előre gondolnunk, hogy egy ily próba újabb makacsságot öntene a felekbe? és — és — ah de ezen kérdéseket ki fogja felfejteni?!

2

*Tu regere imperio populs, Romane,
memento.*

Minden tudja sorsát a római birodalomnak; tudja miként enyészett el azon jobb vagy rosszabb igazgatók hosszú sorok alatt, kik Augustus nevet viseltek, az a nagyság, mely az ismeretes földnek tartományait századokig tartá rettegésben. Lankadva s eltompúlva minden magosabb, minden szentebb érzés előtt vették fel a berohanó barbarusoknak jármaikat a hajdan szabad rómaiak; s úgy látszott, hogy az igazságos Nemezis éppen azt és éppen oly mértékben akarta velök éreztetni, amit s amilyen mértékben ők a hódoló világgal oly sokáig éreztetnek. De a sors, mely egykor a virulásnak indúlt város felett a camilli lelkekben lebegett, most sem hagyta el azt. Nem hiában találtattak valaha a fundamentomokban lelt ökörfejről s a helyéből nem mozduló határistenről szóló magyarázatok: a világ birodalma ezen temérdek planetának csak egy parányi részecskéjéhez köttetett, s ez a capitolium vala. Saját lángjaiban oszlott fel a Phoenix, hogy még egyszer hamvaiból megifjodva szállhasson elő; s ki tagadhatja, hogy az új Rómának hatalma nem vala csekélyebb, mint a régié? Mert, hogy a lelki igazgatást elhallgassam, nem osztogatott-e

az új is koronákat? s nem ez vala-e, mely az új világot — a földgolyóbisnak hasonfelét — egy vonással Spanyolország és Portugália közt megosztotta?

Nehéz volna azon számtalan okokat egyenként különválasztanotok, melyekből a hierarchiának temérdek alkotványa kifejlett: de úgy vélem, nem csatlakoztok, midőn a papság nagy tekintetét s azáltal szerzett gazdagságait a hierarchia legelső talpkövei közé számláljátok.

Ezen tekintetnél, s ezen gazdagságnál semmi sem történhetett természetesebben. A keresztyén papság éppen azon emberi természetből kifolyó környülményeknél fogva emelkedett fel, melyeknél fogva már kezdettől számtalan vallásnak, s számtalan nemzetnek papjai felemelkedtenek.

Jézus azon században jelent meg, melyet az emberiség akkori periodjában világosodás századának lehet mondani. A görög filozófiával együtt a vizsgálódásnak szelleme az egész ismeretes földön — a római birodalmon — elterjedt. Megavúlt a mitológia, s az iskolai falak közt titokban forrott deizmus készen tartá az utat, melyen egy új, a filozófi századhoz illő vallás elinduljon. A zsidók, kiknek vallások a deizmuson fundáltak, de sűrű s határba szorító ceremóniákkal s a Messiás után várással terheltetett, magok is érzették egy vallási revolúciónak szükséges voltát. Erre mutatnak a szakadások s a Messiás után nyughatatlan ohajtozás, mely Jánosnak s később Jézusnak annyi követőket szerzett volt. A megtisztult zsidó vallás alkalmas lehetett, hogy filozófusi fejeknek is tessék, s Jézus, ki annak tisztítását vette magára, vallásának egyszerűségével az akkori idő szellemét nyomta ki. «Jézus, mond Villers, egy közönséges religiónak, egy kozmopolitai eklézsiának, s az embe-

riség egy közatyai tekintet alatt leendő testvéresedésének ideáját fundálta meg.» A szív, melyben ezen nagy idea származott, kétségkívül szelíd volt, s ki nem akart pusztító revolúciót indítani, tudatlanoknak s együgyűeknek jelentette ki magát. Élt velök a legszebb barátság körében, mint ezek is éltek azután követőikkel. Hatalom nem volt, de tekintet adta szabadsággal legmegegyezőbb képét az uralkodásnak. *Aki püspökséget kíván, mond sz. Pál, jó dolgot kíván.* Azaz, oly társaság, mely többekből, következőleg tanultakból s tudatlanokból, mély belátásúakból s olyanokból áll, kiknek más után kell hallgatniok, egy oly társaság igazgatás s fők nélkül fenn nem állhat. Sz. Pál nem lehetett Hildebrand, de nem is lett volna ; mert azon entuziazmus, azon elfogadtatás a menyeeiktől, mely neki s korának sajátja volt, lelkét más útra fogta volna hozni minden esetben. Azonban magának tartotta a gyengéket igazgatni s erősíteni, és ugyanazt tették mellette és utána minden más apostolok, tanítók, püspökök. Az igazgatásnak szelleme s következései minden formák alatt egyek maradnak, s mikor Constantin a keresztyén vallást trónusára helyezteté, s a tanítás és térítés politikai tárgyak levének, lehetett-e másképpen, mint, hogy a klérus nagy tekintetének s gazdagságának talpköve megvettessék.

Royer, chavannesi pap, ki a national conventben a klérus gazdagságát ostromlotta, azt vallja, hogy a nemzetek kiváltképpen két hatalom által igazgattanak, királyi és papi hatalom, azaz, polgári törvények és vallás által. Ez az oka, hogy elejétől fogva minden társaságokban a világi és papi hatalom egymással korrelációban, s többnyire öszveszöttek valának. Jézus vallása volt talán minden vallások között első, mely a politikával egybeköttetésben nem állott. Miért?

hosszasan magyarázni nem szükség. Egy megvetett s nem eléggé ismeretes nép körében támadván, lassan s lárma nélkül terjedvén a pogányok között, mint valamely filozófi szektának véleményei terjednek; majd az uralkodó széktől üldöztetvén, láthatni, mint kellett ezen vallásnak izoláltan ott állani, s terjedésében apró s belső igazgatásokra nézve saját pásztoraiktól s püspökeiktől függő társaságokat formálni. A vallás különbözik a filozófiai véleményektől, különbözik a polgári törvényektől. A vallás szívhez szól, annak rendelkezéseit úgy nézzük, mint saját gondolatainkat; mert ideái velünk amalgamáltattak, s boldogság érzetével s reményével lévén öszveköttve, mindent teszünk, nehogy a boldogító hittől elszakadjunk. Világos, hogy a valláson épült igazgatás (mindaddig míg a vallásban hiszünk) erősb minden más igazgatásnál: világos, hogy a keresztyén hierarchiának legelső talpköve az apostolok s első püspökök idejökben vette-tett meg.

Constantin keresztyénné lett, s az eddig izoláltatott vallásnak öszveérésbe kellett jőni a politikai dolgokkal. Természetes, hogy ezen öszveérésbe jövetel nem úgy esett meg, mint a pogány vallásokkal történt volt. Pogány igazgató vette fel a vallást, mely azt tanítja, hogy őbenne van, és sehol másutt nincsen idvesség. Egy ily vallás nem szolgálhatott úgy az igazgatásnak, mint a régi vallás szolgálta. A vallás, mely elvonván a földiektől az égieket szemlélésre, tiszta moralításra, s élet utáni boldogság reményére vonz, bizonyosan felültartotta magát a trónuson; s szolgálói, ha még nagy hatalommal nem bírtanak is, de bírták az emberi szíveket a szívhez szóló vallásnál fogva; bírták az uralkodók szíveiket is, mert nem pontifexek és augurok, és haruspexek voltak, kiknek politikai elrendel-

tetésök minden okosabbak előtt tudva lehetett. Innen jön, hogy még ekkor is a vallás és papság az igazgatástól s a világi hivataloktól sokképpen különválva maradtak, sem pedig a világi rendek nem vették alája, mert a *status ment be az eklézsiába, nem pedig az eklézsia a statusba*. Mennél felebb megyünk a történetében, annál világosabbnak találjuk ezen állítást. Következett, hogy egy oly vallásban, mely kozmopolitai principiumokon épült, s alkalmas volt különböző országokban, különböző igazgatások alatt fennállani; s melynek igazgatását a fejedelmek már papi kezekben találták s belőlök ki nem vették, következett, hogy a papi igazgatások is lassanként terjedjenek, mint a római, konstantinápolyi, s alexandriai igazgatások. S mivel ezen terjedések ugyanazonegy birodalomban estenek, kellett-e, hogy a birodalom részekre oszolván, s több fők által igazgattatván, a papi igazgatások a világ szerint megoszlott részekre ki ne terjedhessenek? Nem ugyanaz maradt-e a vallás szelleme? Nem ugyanaz-e a keresztyénségre tért népek s fejedelmek tisztelete azok iránt, kiknek kezeikben a vallásbeli igazgatást találták?

Bayle midőn a comanai Bellónának nagyhatalmú papjáról beszél, ezt veti hozzá: «Éppen az a szellem, mely a keresztyén papokat jószágokkal s méltóságokkal halmozta, már a pogányságban is kimutatta magát. Eszerént hiában változnak meg a principiumok, s a dogmák; a természet mindig visszaveszi saját jusait; az ami machinális szenvedelmeken épült, el nem idegeníthető, s praescriptio alá nem eső uradalom. A vallási nagy revolúciók hosszú időkre kiforgathatják a természetet birtokaiból, melyekbe az mégis előbb vagy utóbb újra visszalép.» — Higgyétek el, hogy a memphisi papokon és brahmanokon kezdve a zsidó nép

igazgató főpapjaiig, a comanai papig, a római püspökig, a lámákig, s a parányi tongatabunak félmeztelen lelkipásztoráig csak egyetlenegy szakadatlan lánc nyúlik az emberiség történetein keresztül.

Úgy vélem, hogy a mondottakon kívül is nem tartotok szükségesnek semmi magyarázatot arra: honnan vette légyen magát az a gazdagság, mellyel a klérus bír, s az a hatalom, mellyel a lelkieket igazgatta? De hogyan emelkedett fel ezeken az az erő, mely túl a lelkieken a világiakat is pálcája alá kényszerítette, mely a keresztyénségnek legszebb részét általölelve tartotta, s óriási lépésekkel látszott az univerzális monarchia felé közelgetni? ez minden bizonnyal megérdemlené figyelmeteket, ha valaki előttetek felfejteni készülne.

Egy mély belátású író Hildebrandot a nagy hódítókkal egy sorban helyhezette, azt állítván, hogy a hierarchiát megfundálni nem került kevesebbe, mint akármi, nagy világi birodalmat. S a históriát veszi tanúnak, mely nyilván mutatja, mennyi gátat kelle a hierarcháknak minden lépteikben általhágni, mennyi ellenkezéseket meggyőzni, mennyi nehézségeken s veszélyeken keresztül küzdeni! Elhiszem; de ohajtottam volna azon nagy írótól megkérdezhetni: minő különbséget lel ő a közt, ha egy kicsiny republikának (mint hajdan a római volt) bajnok tagjai nagyra-vágyás és természetes bátorságtól lelkesedve hódolatásra indulnak ki, s lassanként, de szakadatlanul nevedő erővel végezetre egy roppant birodalmat állítanak fel; és aközt, ha egy fegyvertelen pap (mint a római hierarcha) kevésbé különböző alakban ugyanazt cselekszi? De nem azt kérdem: mit cselekedhetett ez a pap azon a ponton, midőn már interdiktumokkal döröghetett, s kereszthadi lángokat gerjeszt-

hetett; hanem azt: mit cselekedhetett akkor, mikor a maga leendő hatalmának talpköveit legelőször megvetni akarta? Látnivaló, hogy az, aki világi erővel nem bírt, sohasem gondolkozott volna világi hatalomról, ha ezen gondolat a történetekből, s az emberi szív mozdulatiból természetesen nem fogott volna következni. A Hildebrandok egészen elkészülve lelték azt, amit ők csak szélesebbre terjegetni kezdettek; s Európának új meg új nemzetségei, midőn a keresztységhez folyamodtak idvességért, észrevehetetlenül vetették magokat a hierarchiának karjaiba.

Miért van az, hogy a római birodalom eldőlte óta senki sem bírt Európában oly nagy, oly széles, és oly sokáig tartó hatalmat, szóval, senki sem állott oly közel az *univerzális monarchiához*: mint a római papi fejedelmek? «Az igaz univerzális monarchia, mond Buchholz, bizonyos *ideának erejében* nyilatkoztatja ki magát, nem pedig bizonyos *személyek hatalmában*: mint valamely francia vagy nyugoti császárnak személye lehetne. Mert az idea nyugalmat ad; a személy ellenben visszavonást szerez és háborút.» Ilyen idea a vallásnak, az istenségnek ideája, melynél szentebbet s bájolóbbat találni nem lehet. Ezen ideában emelte fel magát egykoron a római szék. S valljuk meg, hogy minden más, erre a végre öszveszerkezett okok egyedül ezen a talpköven fundálhatták magokat, s enélkül vagy soha fel nem tűnhettek, vagy haszontalan rakássá omlottak volna. A vallás tiszteletbe hozta a papságot, a hit szülte az engedelmisséget. És ez lőn amaz egyetlen principium, amelyből és amely mellett folyhattak ki és tűnhettek fel mindazon segédek, melyeket Rómának nagy neve, a római nép büszkesége és fényszerelme, a császári trónus Konstantinápolyba költözte, Pipinusnak és Nagy Károlynak hatalmas kar-

jaik, a térítések, az eklézsiái egységre törekedés, az Isidorus dekrétumai, a Winfriedek st. a hierarchiának nyújtottanak.

Azon sokféle és sokfelől nem beköltözött, de berohant népnek, mely a római birtokokat egymás után meg-lepte, elmúlhatatlan szüksége volt egy oly közép-pontra, mely által bizonyos meghatározott pályába szorítottassék : mint a planéták a nap által. S ez a pont a hierarchia lón. Azon sokféle rajnak, azon sepredé-kesen öszvefolyt, bárdolatlan, de erővel teljes gene-rációnak elmúlhatatlan szüksége volt egy oly felülegre, mely alatt magát a kivánt tisztulásig kiforrhassa, anélkül, hogy az idő előtt széjjelpattanjon. S ez a felüleg a hierarchia lón. De magok a hierarchák nem hagyták azt csak holt eszköz gyanánt szolgálni. Ezer-féle impulziókat adtak ők Európának, melyek ugyan egyfelől a papi uralkodás gyámolítására találtattak fel ; de másfelől Európának jövő sorsára, kifej-lésére, s emberesedésére csalhatatlanul előre dolgoztak.

Így talált az európai békétlenül küzdő vad fajzat a hierarchiának kebelében neműnemű nyugalmat és meglegedést, s neműnemű egyarányt és öszveérésnek pontjait különböző státusai közt ; s ezáltal az emberi-ségnek egyik szép céljához, a *közösüléshez s testvérese-déshez* közelgetett. «A keresztes hadak, mond maga Villers, legelőször szoktatták a nyugoti népeket bizonyos közegyesüléshez, bizonyos európai rokonsághoz. A katolicizmus állandóul hozta magával ezen jó követ-kezést. A pontifikális monarchia megtanította a feje-delmeket és népeket úgy nézni egymást : mint ugyan-azon hazának fiait, mivel mind egyenlően Rómának alatta voltak.»

Miben állott, ezt kérdi Herder, az az európai rokonság s egyesület? Az egyféle-istentiszteletben? Az nem

sok jó vala. A pápai ítélőszéktől függésben? Azt Európa maga sem ohajtá. Béke nem volt a katolicizmusnak népei közt, s egyedül a hitetlenek ellen egyesültenek ők egy európai köztársasággá.

De ki is várhatott valaha az embertől s az emberiség körében tökéletest? Azonban ki fogja tagadni, hogy az *egyféle istentisztelet* századokig óvta meg Európát azon borzasztó belső háborúktól, melyeket a világosodásnak napjai a *többféle istentisztelet* által feltűntet-tenek? Ki fogja tagadni, hogy az egyféle istentisztelet a honszeretetnek erős köteléke volt; a többféle istentisztelet pedig milliomokat kapott ki a patriotizmusnak határaiból? Ugyanazon földnek két különböző oltáránál áldozó lakosa gyűlölte egymást, s túl hegyen, folyón és tengeren az idegen föld rokon hitű lakójához érzett rokon vonzódást; s a hazafinak lángérményeit vagy a fanatikuskak vad dühe, vagy a kozmopolitának hidegsége fojtotta el.

A római ítélőszéktől függést pedig, ha voltak azok rettegték, azok bizonyosan nem tevék Európának többségét. Úgy látszik, ezen függés Európát rabságra nem kényszerítette. Rabszolga csak az, aki saját kedve, akarata s meggyőződése ellen kénytelen engedni: de a hierarcháknak inkább szükségök volt az európai nép szívére, mintsem azt kényszerítés által elidegeníteni próbálták volna. A vallás nem lehetett rablánc, hanem legfelebb is az a vezető fonal, melyet a nép akkor (mint mindig) készen követett, s mindaddig, míg az ember ember leszen, (akarmely színekre változék is a fonal időkről időkre) készen követni fog. Vélték-e, hogy másképp a Hildebrandok és Henrikek közt történt szcénák feltűnhettek volna? Ha volt, aki a hierarchiát, *mint hatalmat* retteghette, az legalább *nem a nép* vala. S ezen félig homályos állítást annyival

inkább nem szükség felvilágosítanom, mivel azt a reformáció kezdetével párosult jelenések minden gondolkozó fej előtt bőven felvilágosították.

Ki tudja jobban mint ti, hogy a hierarchia és a klérus gazdagsága elválthatatlan szorossággal fűzetek egymáshoz? S ki tudja jobban azt is, hogy ez a klérus a maga gazdagságainál fogva, mint közbevetett hatalom, sok státusoknak szabadságaikat oltalmazta? «Töröljétek el, szól Montesquieu, a klérust, a nemeséget, s a városoknak jusaikat; s fogtok látni egy popularis statust, vagyis inkább despotait. — Mi lett volna Spanyolországból s Portugáliából, minekutána törvényeik elvesztenek, ezen hatalom nélkül, mely egyedül vet határt a szabad kéjű országlásnak.» Uralkodásra vágyás és szabadságszeretet, kifogyhatatlanul egymás ellen küzdő felek voltak Európában: de római hierarchia és európai népszabadság nem voltak egymással küzdelemben: római hierarchia pedig és fejedelmi függetlenség igenis, hogy gyűladoztak egymásra; s így következett, hogy mind a francia királyok a gallicana ecclesia jusaikat oly buzgón védelmezték, mind a német fejedelmek Luthernek oly hatalommal fogták pártját: midőn más részről Helvetiának azon kantonai, melyeknél lelegevenebb volt a szabadság szelleme, hol Tellnek kápolnái állottak, s a geszleri sapka nem imádtatott, a katolicizmus és hierarchia mellett vért ontottak. Emlékezem azon helyre Tacitusból, hol a szabad francusokról beszélvén, azt mondja: hogy náluk büntetést a papokon kívül senki nem adhatott. És ez igen természetes, hogy a legszabadabb lélek, ki a világi hatalmaskodástól visszairtózik, ne tartsa nyomásnak a vallástól és vallásban való függést: mint saját indulatainak, szenvedelmeinek s értelmének való engedést.

Eszerint a római szék hatalma nem a szabadságnak sírja, hanem inkább az az ellensúly vala, mely a fejedelmi és nemességi despotizmusnak ellene dolgozott, s a népnek alsó rendét felemelte. Mi fogott volna enélkül történni a setétségnek, zűrzavarnak s elnyomásnak századaiban, midőn a művész és kézi mester csak a klastromokban lelt menedéket, nehogy az uralkodó nemestől jobbágyi szolgálatokra kényszeríttessék; midőn nem volt filozóf, ki az emberiség jusait szóra hozza; s a józanabb politikának magvai még elhintetve nem valának? S hiában hozzátok fel, hogy maga a pápai hatalom, a papságnak vak engedelmessége által tartatott fenn; s hogy számtalan prelátusok a fejedelmi despotizmusnak kész eszközei voltak. Mert az ily prelátusok sohasem lehettek a hierarchiának megbízottjai, s munkálkodásaik annak határain kívül estenek: a papság engedelmissége pedig csak az a közönséges szellem (*esprit de corps*) volt, mely az egész hierarchiai alkotványon keresztül-lehellte magát; s amely egyedül tette mindazon következéseket lehetségessé, melyek a hierarchiát oly messze s oly tartósan hatóvá képezhették.

Béke nem volt akkor is, mint azelőtt és azóta nem lehetett, s nem is fog lehetni, míg csak az igazgatásnak és népnek jusai úgy ki nem lesznek méretve, s úgy meg nem lesznek erősödve, hogy többé sem *értelem*, sem *erő* velök ne küszködhessen. De már magában is sok volt az, hogy a hierarchia a nyughatatlan generációt egyetlenegy pontban is egyesíltre bírhatta; s egymáshoz közelebb vonván a különböző szokások s nemzetségi előítéletek elválasztó falakat meggyengítette, s a kölcsönös segéd szükséges voltát érezhetővé tette.

Ki tagadhatta azt valaha, hogy a hierarchia az egy-

másra tolduló barbarusok ellen menedéket s szabadítást nyújtott? A római püspök nem egyszer szerzett Italiának Attila, Genserich és a longobardus királyok előtt váratlan segídet. Sok francia, spanyol, olasz és német püspökök nem egyszer nyitották meg a vad üldöző elől futónak szánakozva kebleiket. A művészség, a földművelés, a kereskedés nem egyedül a vallás miatt szentté lett helyeken találtak-e nyughelyet és később virágzást? Hol maradtak meg a klasztrikus írók nagybecsű dolgozásaik, hanemha a klastromokban? Hol a római nyelv, hanemha az istentiszteletben? s mi lett volna a tudományokból, s mi lett volna a későbbi generációból tudományok nélkül, ha a gondviselés ezen az úton nem segített volna?

Kettőt mond Herder. Egyet, hogy ezen legközelebb előszámlált dolgok a római pápa nélkül is megtörténhetők valának; másat, hogy a hierarchia által közön-ségessé lett deák nyelv lenyomván a nemzeti nyelveket, lenyomta a nemzeti karaktert és kimíveltetést is. De az elsőre szabad legyen említenem, hogy nem annyira az a kérdés: mi vala a római szék nélkül megtörténhető; hanem mi történt meg a római szék befolyása alatt? A papi nagy egyesületnek szükségesen kellett oly pontjának lenni, melyre mindenek vitessenek, s honnan mindenek kifolyjanak, ha másként tiszteletben és sérthetlenségben akart fejnállani. Bizonyos pedig, hogy tisztelet és sérthetlenség nélkül, mindazon jók, melyek ezen egyesületből következtenek, feltűnendők nem valának. Miért lett a napkeleti birodalom vad nemzetségnek zsákmányává? S miért, hogy mindazon vad népek, melyek napnyúgoton megjelentenek, vagy ismét eltűntek onnan, vagy a keresztyénségnek alája vetvén magokat, tagjává lettek az európai köztársaságnak? Rómának

fekvése, mond Herder, egykor a hódításra majd a térítésre egyformán alkalmas vala. De ezen fekvésnek használása, ezen térítés csak egy nagykiterjedésű hierarchia által lőn ily mértékben lehetségessé; s csak egy nagykiterjedésű térítés képezhetett a napkelet vadsága ellen ily nagy egyesületet, s formálhatta napnyúgotot hosszú iskolázás, forrás, küzdés és viszonztság között a való ízlésnek és tudománynak lakává.

Ami pedig a deák nyelvet illeti, úgy vélem, nagy a különbség aközt, amit a deák nyelv ma tehetne és akkor tehetett. Mert ha a mi korunkban a nemzeti nyelven uralkodó deák a nemzetiséget és a tudományos felvilágosodásnak elterjedését akadályoztatná is: de a közép időkben egyfelől a tudomány örökös vesztét előzte meg, másfelől a jövő világosodásnak és kifejlésnek elébe dolgozott. Vladimir nem fogadta el a római pápának követeit, s ugyanazért, mond Herder, egyedül az orosz nép történetei azok, melyek nemzeti emléken fundáltak. De ki fogja hát megbizonyíthatni, hogy ezen környülmény az orosz népet Európának több népei felett magasabb miveltségi polcra segítette? Éppen mivel Vladimir Rómának követeit el nem fogadta, maradt Russia az európai nagy egyesületnek kivüle. A hierarchiának ölében fekvő nemzetek pedig a deák nyelv segéde által szerezték mindazt a tudományt és felvilágosodást, amit saját nyelveiken és saját régiségeikben hiában kerestek volna: valamint egyedül a deák s a deáknál fogva a görög klasszikusi műveken szedett zsákmányokból gazdagították meg nemzeti nyelveiket, s így léptek azon magasságra, melyen fénylenek.

Kell-e említenem a hierarchiának nagy institutumait a katolicizmus minden országaiban? Kell-e a jus canonicumnak tagadhatatlan hasznait? Kell-e mind-

azokat, melyekről Müller (Helvetiának történetírója) megmutatá, mely befolyással lettenek légyen az akkori békételen világ megnyugtatására? Mindezeket százan mondották már el jobbak mint én, és jobban mint én. Nekem elég vala néhány vonásokkal jelentenem : miként eshetett meg, hogy a hierarchia természetesen mint az emberi környülményeknek szükséges következők, előálljon? S miként eshetett meg, hogy ez a szükséges következő Európanak nemzetségeire nézve használatos is lehessen?

Azt mondjátok, hogy ezen használatos voltot a régen elmúlt századokra nézve, s az akkori környülményekhez képest ti sem tagadjátok ; de Herderrel azon kopáncshoz hasonlítjátok a hierarchiát, mely az éretlen gyümölcsöt magában tartja ; a gyümölcs érelmével pedig, nem levén többé szükséges, széjjelreped s lehull. Ti lássátok ! Én veletek az idő és környülmények felett nem versengek ; nem is állottam fel, hogy apológiát harsogjak : hanem csak némely, az emberi történetekből mind félénken, mind szűken vont rezultátumokat akartam előttetek egy pillantatig felmutatni. Azonban, ha mindjárt csupán szóvítatás miatt is, engedjétek meg azon jegyzést tennem : hogy a kopáncsról vett hasonlatosság nehezen fog próbát állani. Az érett gyümölcsnek kopáncsa magától reped meg, s a gyümölcstől annak sérelme nélkül válik el. De a hierarchia nem megrepedt, hanem megrepszettett, s az emberi nemzetnek alóla kibontott része még egy századig véresen küszködött. Jele, hogy a kifejlésnek ideje még nem természetesen jöve el, Vagy azt állítjátok-e, hogy éppen ezen véresen kifejlés tartozik az emberi történet természetes sorába? S az emberiségnek minden régi formából valami újabba általlépéséről is azt tartjátok-e, amit Mirabeau a sza-

badságról : hogy az *csak holttest párnákon nyúgoszik !*
Ha ez tapasztaláson gyűjtött tudomány, valóban gyász-
szos tudomány ! Mert felteszem, hogy így küzdésen
és véren keresztül olykor-olykor (bizony nem mindig)
valami kevés jót nyerhetünk : de mi ez azon temérdek
rosszhoz képest, amit a küzdés alatt szenvedünk ; s
ami a küzdés után is csalhatatlanul mindig siralmas
nyomokat hágy közöttünk ? Jól mondá Diphilus : a
szerencse mintha poharat töltögetne számunkra, mi-
dőn valami jót önt belé, hárommnyi rosszat zuhít
reá ! —

3

*Non fumum ex fulgore, sed ex fumo
dare lucem.*

Véletek talán, hogy én egy Bellarmininak, vagy
Pázmánnak szerepét játszani akarván léptem a néző-
helyre ? Nem ! A kontroverziák (hála) megszűntek.
Új erőt s ösvényt vett a tudomány, a világosodás, a
mívelődés. Ezen időben, ezen környülmények közt
nem hozhat senki gyanúba, hogy a setét százakat
készülők védelmezni s sikoltani bagolyként a nap
ellen, ha értelmemet egy oly tárgyról adom közre,
melyben (úgy látszik) a végső ítélet már kimonda-
tott : *a katolicizmus- és reformációról.*

A National Institut (ki nem tudja azt ?) pálmát
adott Villersnek. Ezen szép tudományú ember szeré-
nyen mondá el, amit érzett, s igaznak vagy nem igaz-
nak ítélt. A különbözős Németország protestánsainak
mostani kultúrájok s X. Leónak százada közt ; a
különbözés egy Heeresbach és Herder, egy Hoch-
straten és Leibnitz közt sokkal kitetszőbb volt, mint-

sem az első tekintetnek mindjárt engedni nem kellett volna. Villers szép következéseket vont a reformációból, s bár meg kell vallanunk, hogy azok nem mind egyenes követkeзések, s nem mind olyanok, melyek más, sok történetek egybefolyások nélkül eszközöltetek volna : mégis azokból oly szép fény vonúl a reformációra, melynek hódolni kell, s mely által a katolicizmus setétbe dől.

Temérdek setétség tartotta fogva Európát, s csak századok után kezdett pirúlni a hajnal, hajnala az újabb kultúrának. Egy hosszú nyavalyából költ fel az emberiség, s új, erősb érzésekkel tekintett széjjel maga körül, és látta és érezte, hogy soknak változni kell. Ezen érzés ezer fejekben és szívekben emésztődést okozott, s midőn végre sok mások után Luther megjelent, az emésztődés lángra gerjedett fel, s egy pusztító revolúcióban, mely csaknem egész Európát feldúlta, öldöklő angyalként állott elő a világosodás, a reformáció, s azt tette, hogy útat találjunk híressé lett jó következéseiről kételkedni s vizsgálni, ha a nyugalomban hagyatott katolicizmus nem fogott volna-e sokkal több jót nyújtani az emberiségnek?

Lesznek, kik itt nagyon meg fognak ütközni. Megvallom (s ki tagadta azt valaha?), hogy nagy a különbség Hildebrand s X. Leo és II. Fridriknek százada közt. De ki tagadja azt is, hogy nagy a különbség X. Leo és VII. Pius százada közt is, és azt, hogy amely szektában az újabb idők Dalberget tisztelettel szemlélték, százakkal ezelőtt Ximenes, Sarpi és Erasmus fénylettenek? Mellőzzük el az apró ellenvetéseket, s kezdjünk a dologhoz.

Ha valaki kérdené : mi oka van, hogy egy oly birodalomban, mely a katolicizmust tartja uralkodónak, következőleg azzal sokkal több hasznot, nyugalmat,

sokkal több s szebb kinézéseket köt össze, mint a protestantizmussal, hogy egy ily birodalomban a protestánsok mégis állandóul maradnak meg izolációjok mellett? Azt fognók (közönséges principiumokból ítélvén az emberekre) felelni; hogy a két vallás ellenkezési felette nagyok s nagyobbak, mint hogy a nem-enthusziasták is ne éreznék a kitetsző esszenciális különbözést, s az általlépés képtelenségét. Villers valóban azt mondja, hogy az ellenkezés felette nagy, s össze nem egyeztethető. Ime: a római eklézsia így szól: «vesd alá magad vizsgálás nélkül az auktoritásnak. A protestáns így: vizsgálódjál s ne engedj semminek tenmeggyőződéseden kívül. Egyik azt mondja: higgy vakon, másik az apostolokkal azt tanítja: hogy vesd meg a rosszat, és csak a jót fogadd el.» Eszerint az ellenkezés a katolicizmus és protestantizmus közt a lenne, ami van a setétség és világosság közt.

A katolicizmus tehát a világosodásnak ellenére van? Miért? Ha nagy Gergelynek s II. Pálnak példáikat hozzátok fel, azt mondom, hogy azoknak tetteik nem a katolicizmusból következtek, és nem kevés homályhozó dolgok inkábbára a Luther schizmája által okoztatott makacsság által nyertek életet vagy új életet. Azon állítást: *hogy a világosodás lassanként terjedése ugyanazon rezultátumokat hozta volna elő, melyekkel a reformáció dicsekszik, s megkímélte volna az emberiséget azon megrendítő revolúciónak gyászos következéseitől*, azzal veti vissza Villers, mert, úgymond, a világosodás a katolicizmus szellemével ellenkezik. De vegyük gondolóra.

Először: hogy a világosodás, mely név a tudományok helyreállításokkal egyre megyen ki, azon földön tűnt fel, melyben a katolicizmusnak trónusa állott — Italiában.

Minden ismeri, csak említenem kell, azon olasz

poetákat s művészeket, kik a pápáknál, s a ferrarai és florenci udvaroknál oltalmat, segédet s hospitalitást találtak, és akik elébb adtak a népnek ismeretes nyelven készült munkákat, mint a német reformátorok, és minő munkákat! Dante és Petrarca, Ariost és Tasso egy oly hajnalnak vezetői voltak, mely nem setétséget hagyott nappalán remélni. Mit nem tett a deák és görög literatúráért Petrarca és mások? Mit nem tett maga X. Leo? Olaszország sokáig egész Európának iskolája volt, s azon nagyokat, kik ez iskolából kerültenek, csak azért nem mondom elő, mert mindenek előtt ismeretesek. Villers a reformációt az újonnan született világosság leányának nevezte. Honnan tehát a világosság? A katolicizmus kebeléből. Honnan a reformáció? A katolicizmus felvilágosodásából. Elmondom amit akarok. A setétség hosszú századaiban lehetetlen, hogy a tudatlanság a vallási tárgyakkal is ne közölte volna szennyét. De midőn a históriának felüleges ismerete is nyilvánvá teszi, miként támadott fel mindemellett is a tudománynak és józan észnek országa, van-e okunk a terjedő világosság jóltevő, békés következéseiről kételkednünk? S midőn már azon százakban oly világos fejek származhattak mint Savonarola és Luther, mint Erasmus és Melanchton, mint Ximenes és Sarpi, ha ekkor szüksége volt-e az emberiségnek azon pusztító revolúcióra, mely Európának kultúráját egy századdal bizonyosan késleltette? Had és teológiai versengések foglalták el az előre törekedő kultúrának helyét. Midőn már Copernicust és Galileit és Gassendit számlálhatott Európa, kellett-e hogy Coccejust és Voetiust, és Calmetet, és Venemát számláljon? Ez volt-e az út, hogy Linne és idővel Leibnitz, Hemsterhuys és Herder teremjenek? Ki bizonyíthatja meg,

hogy sok ember, ki homályos kontroverziák közt haszon nélkül ment el a világból, nem lehetett volna új és szép ismereteknek szerzőjük? S nem lehetett volna jóltevője az emberiségnek, vezetvén a fényt, melyet a jónak és szépnek műveltetése hoz magával?

A következés mindig egy marad. Azon századokbeli tudatlanság külső dolgok öszvejöttöktől okoztatott és nem a katolicizmusnak következése volt. Eszerint lehetetlen, hogy a setétség a katolicizmussal természetesen s szükségesképpen köttetett volna öszve. Valamint a katolicizmusban vette vissza Schweitz a szabadságot: úgy visszavehette Európa a kultúrát, s Németország szintűgy lehetett volna a világosságnak s filozófiának forrása. A vallás ideái, mint minden egyéb ideák, különböző fokben különbözőképpen aszszimiláltatnak. A görög mitológia nem akadályoztathatta meg, hogy Anaxagoras, Sokrates és Pláton magokat benne felemeljék; és szintűgy nem akadályozta volna Boeotiának kultúráját is, ha Boeotiában Anaxagoras, Sokrates és Pláton születtek volna. Tegyük hozzá, hogy a genie minden különböző formák alatt is, egyenlő következményeket hoz elő: tökéletesülést, az érzésnek, gondolatnak, ismeretnek messzebb kiterjedését. Petrarca és Ariost szintűgy nem voltak setétségnek fiai, mint Bacon. Amely szektából továbbá Gassendi, Descartes és Malebranche származhatott, miért nem származhatott volna Bayle, Locke és Kant? Amint a környűlmények öszvejönnek, úgy határozatnak meg a geniének kifejlése vagy ki nem fejlése, s amely környűlmény egyszer nem akadályoztat, arról nem is lehet az akadályozást általában feltenni. Az emberi történetek annyira öszvefonattak, hogy azokat egyes okokból soha ki nem magyarázhatjuk. Hogy Galilei üldöztetett? Melyik filozóf az, Anaxagorastól fogva

Cartesiusig, és Rousseauig, és Kantig, ki üldözőket, vagy ami szerző okára nézve egyre megyen ki, kontradisputátorokat nem talált? Azonban Galileinek értelme mégis elterjedt a katolicizmusban is. Így folynak az emberi dolgok ; s látnivaló, hogy ezen esetben a római hitet az ottomán hithez, despotizmushoz, vadsághoz hasonlítani, nagyon messze vitt ellenkezés.

Másodszor : Tekintsük meg közelebbről azon principiumokat, melyek a katolicizmus és protestantizmus közt, azon kitetsző ellenkezést fognák szerezni : az *engedelmességet* és *vizsgálódást*. Engedelmeskedni vagy hinni, vakon engedelmeskedni vagy vakon hinni, a kettő a vallásban egyre megyen ki. Aki vakon hiszen, az nem vizsgál, azaz nem veszi hasznokat azon lelki erőknél, melyek az igazat megismerni segítenek s megvetnek mindent, ami nem igaz ; s egy ily ember setétségben él. Ez a katolikus. Aki vizsgál, az eljut az igaznak ismeretére, az nem hiszen semmit, ami felől meggyőződve nincs. Ez a protestáns.

Azt akarnám tudni : mi ezen világosodást nyújtó vizsgálatnak cognoscenti principiuma, határa, rezultátuma? Mit vizsgáljunk? Azt-e, ha a vallás, közönségesen vétetvén, igaz fundamentumon épült-e, ha méltó-e neki hinnünk, neki engednünk? Azt-e, ha ez vagy amaz hely az autentikáltatott írásokban ezt vagy amazt teszi-e? Mik lesznek rezultátumink? Az elsőre bizonyosan az, hogy a vallásnak hinnünk kell, mert az írások isteni eredetűek. A másodikra pedig a rezultátum annyi leszen, amennyi fők által esik a vizsgálat, s ezt az egymásra tolduló szekták régen megbizonyították. Eszerint a teológiai perек nem egyebek, hanem vizsgálódások a vallás felett, s ilyenek voltak mindig és lesznek mindig az apostoloktól fogva a keleti eklézsia szakadásáig, innen a refor-

mációig, s a reformációtól mindaddig, míg a szent könyveket olvashatni fogják. Senki tehát a vallást nem vizsgálta-e Lutherig? De a katolicizmusban a népnek tilalmas volt az írásokat olvasnia. Én azt hiszem, hogy a nép (vulgus), bizonyos pontokra nézve most is csak olyan világos, mint Nagy Károly, Hildebrand és Luther koraikban vala. Amely köznépi ember az írásokat olvassa, nem érti jobban vallását, mint az, ki olvasni sem tanult. Amely köznépi ember a pápának csalhatatlanságát nem hiszi, azért van az, mert előtte az ellenkezőt mondták. S ki a csudálatos szűzkép míveit nem tudja, tudja azt, hogy éjjel a gonosz lelkektől félni kell, s hogy gyermekét, ki köszvényben fekszik, valamely rosszakaró tette szerencsétlenné. Nem tanítja-e a historia, hogy ez a nép, szünetlen eszköze némely kevesek szenvedelmeknek, anélkül, hogy tudta volna, most pogány, majd keresztyén, katolikus, arianus, protestáns, képimádó, képtördelő s isten tudja még mi nem lett? Hagyjuk tehát ezt, s szóljunk egymás közt.

Az esszenciális különbözést két értelem közt nem teheti egyéb, hanem a principiumok közt való ellenkezés. Mert ami az egyes dogmákat a transsubstantiációt, gráciát, predestinációt stb. illeti, valljuk meg, hogy ezeket nem lehet a religió talpkövei közé számálnunk; valljuk meg, hogy az ilyeneket a skolasztikai lélek tette feszegetésnek tárgyává, s a vetekedés makacssága vont belőlök szektaválasztó falakat; valljuk meg, hogy ezekről ugyanazon felekezetnek individuumai is lehetnének különböző értelemben, mégis a hitnek közönséges fundamentoma rendületlen maradna. Miben különbözik tehát X. Leónak és Luthernek vallása ezen cikkelyre nézve? Leó ezt mondja: *így tartja az eklézsia, hinned kell*, Luther azt kiáltozza

a szent íróval: *vizsgáljátok az írásokat s ha mit jónak találtok, higgyétek.* S mi történ? Leónak felekezete hiszen; Luthernek felekezete vizsgálódik s hiszen. És mit hiszen? Bizonyosan mindent, amit a szent írások mondanak, amit az augsburgi konfesszió tart, vagy egy másik félnél a helvetiai. Mi tehát a fundamentum? Amott az írás és eklézsia. Itt az írás és konfessziók. Ki hagyta el a másikat? Ki hiszen többé vagy kevesebbé, s többet vagy kevesebbet a szentháromságról, teremtésről, eredendő bűnről, megváltásról, életutáni jutalom vagy büntetésről? A szentek maradtak el talán s a purgatórium? Ó a nagy lépést a világosodás felé, ha ezeken túlestünk!

Montesquieu azt tanácsolja a törvényhozónak, hogy adjon jó törvényeket, de a törvény okát nem tartja szükségesnek kitételni. Ezt csinálja szükségesképpen minden vallástanító. A vallás különbözik mindazon dolgoktól, melyek a filozófiának tárgyait teszik. Annak célja a *hit* s a hit által a *moralitás*. A filozófia, mely vizsgálódáson fundáltatik, bizonyos rezultátumokra sohasem viszen. A lételtől a lehetőségig, a nemlételettől a lehetetlenségig átláthatatlan a köz. A tapasztalásnak határa felette szűk, s feltévé, hogy a tapasztalás bennünket meg nem csal, hova vetjük lábainkat, ha belőle kiléptünk? Mi ad tiszta ideát az istenségről? Ezen csudára méltó rend, ezen sok jó a világban? De ki nem látja a morális világ nagy rendetlenségeit, s ezen sok fizikai rosszakat? Mit fogunk mondani? Azt-e, amit Empedokles? Azt-e, amit Pláton? Azt-e, amit Zoroaster, Manes? stb. Nézzünk hátra és előre, s utóljára is azt kell mondanunk, amit Bayle mond: az emberi okosság olyan, mint a mózesi törvény, mely nem egyébre való, hanem saját gyengeségünket ismer-teti meg velünk, s ezáltal egy megváltónak s könyö-

rülő törvénynek szükséges voltára vezet. «Akarmint legyen, mond ismét Bayle, nincs senki, ha az okossággal élni akar, hogy isteni segédre nem lenne szüksége. Enélkül az okosság oly vezér, mely eltéveszti magát. A filozófiát az oly nagyon emésztő porokhoz lehet hasonlítani, melyek a sebben elromlott húst megemésztvén, az elevenig rágnák magokat, emésztének a csontot, s a velőkig hatnának. A filozófia megcáfolja előszer a tévelygést, de itt meg nem áll, hanem az igaz ellen indul, s ha fantáziája szerint engedjük cselekedni, oly messze megyen, hol nem tudja többé, hol van, nem tudja többé, hol nyugodjék meg.» Ily gyenge az emberi ész, s Sokratesnek hasonló okoknál fogva kellett azon ismeretes rezultatumra jutni: *ami felettünk van, nem tartozik reánk.*

Nincsen a gondviselésnek nagyobb jótéte a vallásnál. Amit magunk sohasem fogtunk volna megtudhatni, megállíthatni, azt a vallás, a reveláció tudatja velünk s meg hagy nyugodni. Természetesen következik innen, hogy minden vallásnak célja tehát a *hit*, mint fellebb is mondatott. Hitet, engedelmességet parancsol mindenütt az evangélium (Act. XVI. 31. Luc. V. 27; IX. 59.) hitet, mert a tudomány az égnek ajándéka, s — «megvallom rólad atyám, szól Jézus (Mát. XI. 25) ura mennynek és földnek, hogy elrejtéd ezeket a bölcsektől s értelmesektől, és az együgyűeknek fedezéd föl.» S midőn Simon az örökkévalónak fiát megismerte: «Boldog vagy Simon, monda az (Mát. XVI. 17), mert test és vér nem fedezték fel ezt előtted, hanem az én atyám az égben.» Így a vallásban nincsen semmi okoskodás. Jézus s az apostolok csak a profétáknál s a csudákban kerestek erősségeket; s ezen módtól csak ritkán tért el sz. Pál is. Ő nem filozófi erősségekkel igyekezik tudományát támogatni,

sőt inkább megvallja, hogy az ő tudománya homályos, s ő azt csonkán tudja, s értelme semmit abból meg nem foghat, ha az Istentől nem ihletik (Rom. XI. 14. I. Cor. XIII. 12), s a filozófiának csábításai ellen inti a vallásnak híveit (Colos. XI. 8. I. Tim. VI. 20, 21).

Valljuk meg, hogy a vizsgálódás is csak odavezet, honnan kiindultunk : a *hitre*. A visszaéléseket jobbítgatni ; azt teszi minden józan fő. De szakadást csinálni, rettentő konvulziókba hozni az emberiséget oly dologért, mely utóljára is mindig ugyanaz marad, azon történetek közé tartozik, melyeket kikerülni s megváltoztatni, mint sok más vészes revolúciókat, nem lehetett ; de az emberiségért gyúladó szív mélyen szenved az okoztatott sebben. Én az egész reformációt, következéseivel együtt, ilyformán tekintem. Szakadás esik az eklézsiában, mely szakadás az emberi történetekben nem új, nem is ritka volt. Németország fejedelmei látják, mint nyílik fel előttök egy pálya, melyen gazdagságot, függetlenséget, s tartományaik felett hatalmat arassanak ; s a köznép, mely a társasági élet kezdete óta csak eszköz volt a nagyobbak s okosbak kezeikben, megvakúlva, midőn azt hinné, hogy azon képért, amit neki *igazságnak, valónak* neveztek, önti véré, fejedelmeiknek hasznokért pazérlotta azt. Az áldozatok temérdekek valónak ; a kultúra, mely a reformációnak következéseiben számláltatik, hátravettetett ; tartományok pusztultak el ; s a köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál. Ó népeknek nagyjaik, miként fogtok ti számolni arról, hogy a vallás leple alatt Gusztáv Adolfnak tartományokat vívni segítettek ? S ti szerencsétlen népek, mit nyertetek a római pálcának széjjelpattanásával, kénytelenek levén nyakaitokat határtalan fejedelmek jármaikba nyújtani !

*Insani sapiens nomen ferat, aequus
iniqui,
Ultra quam satis est virtutem si petat
ipsam.*

Azon *communis maxima mensura*, melyhez minden lépéseinket, gondolatainkat, tetteinket mérnünk kell: az egésznek boldogsága. Szív és ész ezen tárgynak vagy-
nak alárendeltetve. Minden törekedés a tökéletesség
s világosodás felé, minden társasági egybeköttetés,
törvényadás, filozófia s több ilyenek, csak azon osz-
cilláció által hozatnak elő, melyet ezen tárgyhoz egye-
nes vagy nemegyesen közelgetés vagy közelgetni aka-
rás elejétől fogva okozott. Gazdagság, testi kény, vir-
tus, felvilágosodás, látnivaló, hogy nem tehetik az
élet végcélját, hanem csak eszközei lehetnek azon vég-
célnek, s aszerint jók vagy rosszak, amint azt hátrál-
tatják, vagy nem hátráltatják. *Bolondnak mondassék
a bölcs, mond Horatius, s igazságtalanságnak az igaz,
ha magát a virtust mérték felett kívánja.* Azt teszem
hozzá: *Részegnek mondassék a józan, ha magát a vilá-
gosodást mérték felett kívánja.* Ezen mértéknél, ezen
ítéletnél fogva ohajtanám, hogy valaki a vallást, s
annak tisztogatását, modifikációját s befolyását meg-
vizsgálja.

A vallás első beléptével boldogságra hív, és boldogít
is, s ahol ezt emberi környülmények miatt nem teheti,
legalább vígasztal s remélni hágy. Reményt, vígasz-
talást s boldogságot nem adhat egyéb, hanem amit
igaznak, valónak, csalhatatlannak hiszünk, s ennél-
fogva tiszteletben tartunk, s ezen igaznak, valónak,
csalhatatlannak s tiszteltetettnek ideája az, amit
szent névvel nevezünk. Szent légyen tehát a vallás

előttünk, ha benne nyugalmat, boldogságot lelmi akarunk. Ez legyen ama befátyolozott kép, melyet felfedni nem szabad, s a filozófia, mely ehhez ér, nem nyert egyebet, hanem vagy megkábulást vagy megcsalattatást. Nem mondom, hogy egy igazán filozóf, bármily rezultátumokra vitte is okoskodása, nyugodt nem lehetne. De itt az egésznek, azon nagy népnek, mely emberiségnek nevezetik, boldogságáról van szó; s feltéven, hogy a filozófia vihetne bizonyos s értelmesb rezultátumokra, mint a *vallás* és *hit*: de hanyad része az emberi nemzetnek bír erővel vizsgálódni, magát önmagában megnyugtatni, s a világosodást elbírní? Semmi sincs könnyebb; mint valakitől a hitet elvenni; de semmi sincs nehezebb, mint egy kételkedő valakit megnyugtatni. Mert a hit, mely a szívet vezérelte, nem kívánt vizsgálódást; a kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.

Vizsgálódás nélkül nincs tudomány, s tudomány nélkül kultúra. De ti jól tudjátok azt, hogy a való tudomány csak ezerek közül jutott egynek, s jótéteményei milliomokra csak ki- és viisszasúgárzás által hathatnak el. Azon milliomoknak semmire sincs oly múlhatatlan szükségök, mint vallásra, mégpedig oly vallásra, melyhez ragaszkodjanak, mely őket a szívnél fogva szelídségre és moralításra vezesse, s ezáltal boldogságra.

Jól mondja Montesquieu: *lelki valót kell a vallásnak imádatni, hogy nagyobb ragaszkodást szerezzen magához híveiben.* A nép, mely az istenség képét márványból vagy fából, vagy szalmából formáltatva látja maga előtt, ha majd ismérerei szélesednek, s a kultúrának lépcsőin elő kezd menni, észre fogja venni, hogy az ő istenségei tehetetlenek, s azt teszi, amit Diogenes: ha könyörgését, hogy tüzet szerezzen, meg

nem hallgatja, fabálványát vagdalja fel, s melegszik darabjainál. A lelki valót imádás nagymértékű kultúrának következése, s az abban hívéstől, valamint a filozófot csak a feszített okoskodás viheti el, úgy a közembert semmi el nem vonhatja.

De a teizmus csak filozófus fejéből vehette eredetét, s ennek egyedül az értelmet foglalatatoskodtató ideája a közembernek felette van. A néphez közelebb a poéta, mint a filozóf, azaz, az érzés, mint a vizsgálódás. Ezen idea : *isten ; egy nemtesti való ; ok*, melyből minden következesek kifejtőznek ; *szellem* mely hevít, tenyészt s fenntart, melynek sajátságait a látszó természetnek ezer jelenségeiből ezersen magyarázták, de magát önnön individualitásában senki meg nem határozhatta, senki nem gondolhatta, nem is sejdíthette : mondjátok meg világnak bölcsei, volt-e valaha nép, mely egy ilyen ideát felfoghatott volna, mely egy ilyen ideával fejében lépett volna templomainak küszöbeikre, s hajtotta volna meg térdeit? Minden filozófnak, minden teológusnak fejében másképpen asszimiláltatik ezen idea, s ti azt kívánjátok-e, hogy a nép azt így vagy amúgy a ti tanításaitok szellemökben tegye magáévá.

Ha ti az emberi szívnek mozdulatit úgy ismeritek, mint ismernetek kell : könnyen általláthatjátok, hogy a legtisztább vallást is a filozófiának együgyűségére redukálni képtelenség. Izraelnek fiai hányszor nem tértenek el a láthatatlan Istent imádástól, mert értelmök gyenge volt azon egyszerű, tiszta ideában megnyugodni? *A frígláda, a jeruzsálemi fényes templom, a szent rejtekben lakó cherubim, a magasságban épült oltárok (excelsa), az áldozatok* arra szolgáltanak, hogy a vallásnak az istenségről való magas s értelmi tanításai a népnek érezhetőkké tétessenek, s a gyenge értelem a képzelet és szív hevülései által segítsék.

Jézus a maga egyszerű vallását titkos sejdítésekkel szőtte keresztül, hogy az értelmi vizsgálatok elakasztatván, a szívet tegye foglalatosságra s a szív által a fantáziát. Mert nem mindezen megjegyzés alá tartoznak-e a *váltságot illető titkok*; a *háromság*; az *eredeti romlás hathatós éreztetése*; a *jutalmakról s büntetésekről tétetett ígéretes s fenyegetések*; s maga az a *képekkel gazdag előadás*, melybe Jézus a legtisztább s legegyszerűbb morált öltöztet? Valóban Montesquieu a természetből merítette azon jegyzést: *hogy a vallásnak a lelki valóval oly ideákat is kell öszvekötnie, melyek az értelmi világot az érzékivel neműneműképpen egybekapcsolják*. Az emberi léleknek lépcsőkre volt szüksége, melyeken magát az alacsonyságból a legfelsőbb magassáig felemelhesse. Ezért van, hogy az írásokban angyalok jelennek meg. Ezért van, hogy a keresztyénységnek századai az eget szentekkel elnépesítették.

Kettő van még, ami a vallás kötelékeit erősekké teheti: *ceremonia és tiszta erkölcsiség*. A ceremonia semmi nem egyéb, hanem forma, mely nélkül a vallások filozófi szektákká lennének s hidegségbe sülyednének el. A ceremonia bizonyos setét-tisztában tűnteti fel a vallási tárgyakat; az értelemnek megfoghatatlan dolgokat a szívnek sejdítéseivé varázsolja; s a fantázia előtt azon termékeny régióknak kárpitjait vonja fel, hol csak az nem talál boldogságot, ki elég kegyetlen magát mindég és mindenütt hideg vizsgálatokkal s gáncsolódásokkal gyötreni. Magában következik, hogy a vallást erősítő minden gyámolok közt a ceremóniának gyámolai legerősebbek. Tedd hozzá: és legtartósabbak. Emlékeznünk kell a népre, melynek Mózes adott törvényeket, s ez legyen minden bizonyosság helyett bizonyosság.

Ha van vallás, melynek fundamentomába erkölcs-

telenség öntötte magát, azon vallásnak előbb utóbb a világosodó emberiség előtt tekintetét el kell vesztene. Törvényadó és filozóf, a jónak s rossznak felébredező gondolatja és közbátorság fel fogják a népnek szeméit nyitni. Így tűntek ki a históriából az emberáldozatok, a prostitúciók. Így töröltettek el Rómában a bacchanáliák. De a tiszta morállal egybeolvadt vallás felette áll minden megvettetésnek. Hiában gyújtja meg fáklyáját az emberi nyugtalan elme; hiában tűn elő a kételkedés minden gáncsaival: rendületlen áll az épület, mert célját betöltötte; s revolúciók mennek és jönnek, de végtére is törvényadó, filozóf és nép kénytelenek lesznek oda visszaindulni, hol lélek és szív, társasági alkotvány és társasági boldogság *egyedül* találhatnak biztos álláspontot magoknak.

A vallás az az isteni folyam, mely az egész pallérozatlan emberi nemzeten keresztülhabzik; az a talizmán, mely sok népeknél és sok esetekben minden tudomány, polgári alkotvány és törvény helyett szolgálja; az a talpkő, melyhez minden törvényhozó és státusalkotó a maga principiumit úgy forrasztotta, hogy csak általa s rajta találjanak maradást; az a menedék, mely a természeti jusnak gyengeségét legelőszer oltalomba vette, s melyből a nemzeteknek jusaik, a magok kicsinységében, legelébb kiszállani merészeltek; az az erő, mely az erőszaknak és bűnnek legfogyanatosban vethetett határt, midőn túl az emberi törvény és fenyíték határain, a jövődőben mutatott reményt és félelmet.

Mózes a maga vallását a kezdetről szóló tradíciókon fundálta meg. A keresztyénségnek szép épülete a mózesi fundamentumból emelkedett fel. Így minden vallás, egyszerű vagy öszvetett, tiszta vagy ho-

mályos, olyan eredetre viszi fel magát, mely túl a históriának emlékein, túl minden tudománynak, vizsgálatnak kezdetén, a legrégibb, legtávolabb s csak alig sejdíthető kornak homályában enyészik el. Önmaga, az arabs próféta is, kénytelen vala egyfelől a mózesi, másfelől a nemzeti tradíciókhoz kötni hálóját, hogy szövédékei önkényt széjjel nem bomoljanak.

Jele, hogy a vallások, a magok alkotórészeikben, nem emberi találmányok. Egy oly vászon ez, melyre az emberi kéz időről időre sok különböző színeket mázolt fel: de a vászon ezer évek után is, s ezer különböző színek alatt is, mindig ugyanaz marad, s a figyelmes nézőnek tekintete elől soha nem tűnik el. Az emberiség kezdetében s ahhoz közel tisztábbak s bizonyosbak voltak azon tradíciók, melyek ezen planéta mostani alakjának kezdetét, az emberiség eredetét, első lakhelyét, állapotát, változásait illették. Ezen tradíciók keresztülszöve homályos sejdítésekkel az istenség s az istenséghez köttetett ideák felől, melyek annyira természetében fekszenek az emberi léleknek, hogy azokat inkább érzelem, mint reflexió következéseinek kell tartanunk; ezen tradíciók generációról-generációra szállongottak által, s száz meg százféle alakot nyertek, s az időnek folytában száz meg százféle vallásokat szültenek. Mert a vallások a hagyományokon épültek fel, s a hagyományokból vett lételt a filozófia is. S íme, ezen két annyira különböző szellemű testvérek, itt találkoznak egy kis korig, hogy innen különböző arányokat vévén fel, ugyanazon tárgyakat ellenkező pontok felé keressék.

Az a bölcs, ki a tétovázó s ezerféleképpen megcsontított, kitoldozott, s önmagával ellenkezésbe jött hagyományokat tisztító és formáló kezek alá vette,

vagy felette vagy kívül volt a filozófi kételkedő vizsgálódásnak. Hit és belső nyugalom voltak az ő céljai. Megfoghatóvá tenni egy felső valóságnak lételet, vagyis inkább az arról való ideákat a tradíció homálytól elválasztani; ugyanazon hagyományokban az emberi nemzetnek eredetét nyomozni; a világbeli jó és rossz miatt emberemlékezetétől fogva fennálló gyanúkat s hánykódásokat elcsendesíteni; a lelki és testi embert, a látszó és nem látszó természetet öszvekötni; s egy elmúlt s egy jövő életnek belénk ömlött sejdítéseit érezhetőkké képezni: ilyenek voltak az igyekezetek, melyekből a memphisi titkok, a Zoroaster tanításai, az orphicum szisztéma s több ilyenek származtak. S minden vallás (revelációval vagy reveláció nélkül) itt állapodik meg. Azaz, megtanít bennünket arra, amit oly forrón tudni ohajtunk, de amit vizsgálódás által soha bizonyosan nem tudhatunk: felmutat előttünk bizonyos célt, mely bennünk nemesb, mint állati törekedést, s nagyobb, mint végeshez illő szenvedelmeket gerjessen; kíván hitet s ígér nyugalommal; parancsol engedelmességet, s jutalommal biztat vagy rettent büntetéssel. Jehova és Demiurgus, a paradicsomi kígyó és Arimán, mennyország és metempsychosis tagadhatatlanul egyforma forrásokból merített, s egyforma cél felé siettető ideák.

De eljött az idő, midőn az embernek nem lőn elég a tudomány hit által, hanem akart tudományt vizsgálódás által. Thales emelte fel legelől a fáklyát, s erőkről s principiumokról kezdte szólni. Csakhamar száz meg száz értelmek toldútlak rakásra, s kevés századok alatt nem maradt el semmi lehetséges út, melyet az ember meg nem próbált volna, hogy rajta Isten, világ, s önmaga felől magyarázatokat találjon. Mit nyert a tudomány? Egyfelől szofistákat, más-

felől Pyrrhót. Azaz, dévajkodást és kételkedést. S nem maradt az emberiségnek egyéb, hanem vagy örök vetélkedések s ellenmondások közt függőben maradni, vagy visszatérni oda, ahonnan eltévelygett: a *hithez*. Ezen hit készen várta a görög filozófiának küszködő maradványait; s e maradványok, leginkább pedig a Pythagoras titkaiból és Pláton fellebbezéseiből összealkottatott tudomány, a keresztyén vallás kebelében kerestek nyúgalmat.

Nem lehetett, hogy ezen nyúgalmat keresett filozófiának messzebb terjedő befolyása ne lett légyen. Jézus tökéletes, de magányos vonásokkal rajzolta előnkbe a vallást, melyre az ő követői egy egész nagy tudományt, egy mesterséges teológiát alkottak. S ezen teológiának sokfelé ágazó szövedékein lehetetlen az elsőbb századoki filozófoknak kezeiket meg nem ismerni.

Feszegetés, különböztetés, egyeztetés, titokszaporítás, titokmagyarázat, megfoghatatlanokat bebizonyítani akarás, hipotézisek, dialektikázás, szofistáskodás stb., amiket vagy a nyughatatlanság szelleme, vagy a vetekedés tüze s kénytelensége tűntettek fel, okozták azt, hogy egyfelől képtelen eretnenségek toldultak rakásra; másfelől maga az ortodoxia végremehetetlen szubtilitásokra feszült ki; s mint később a kontroverzisták állíták vala, toldásokat s kiegészítéseket szenvedett. Aristotelesnek bölcsessége is feléledett végre a feledékenységből, s egy mesterséges, félig filozófiai, félig teológiai alkotványt hagyott maga után a revolúciókhoz készülő világnak.

Azonban az emberi szívnek természetes indulati a vallásnak értelmi tárgyait mind inkább-inkább megtestesítették, azaz, levonták az érzéki körbe, s a

titokból fátyolt szövtek felébe. Így a vallás, mely a teológiában egyedül a feszegető okosságnak tárgya volt, a külső tiszteletben egyedül a sejdítgető érzelemnek sajátjává varázsoltatott. S e kettős állapotban találta azt a revolúciónak százada.

A reformáció a maga szerző okaiban, s közvetetlen rezultátumiban nem lehetett egyéb: mint Rómával való pör. Nem lehetett tehát azt várni, hogy a vallás egy józan nyugalomnak, s egy nyugodtan fel-lengő léleknek ideálja szerint fog modifikáltatni. Felek állottak egymás ellen, kiknek bíróra volt szükségök. *Az írás a bíró:* mondá a reformáló fél. *Tartassék meg minden ami azokban van, töröltessék el minden ami nincs azokban.* De hibázott még egyvalaki, aki meghatározza: mi az, ami azokban van? és mi az, ami nincs azokban? Mert a transsubstantiációt állítók és tagadók; valamint a háromságot, predestinációt, szakramentomokat st. állítók és tagadók: nem mindnyájan az írásokon építik-e véleményeiket? Mi van egyéb hátra, hanem hogy maga az istenség, mint Jóbnak és az ő barátainak, közvetetlen megszólaljon, s előnkbe szabja az ingadozást ismerni nem fogó tudományt?

Vissza, ezt mondjátok, az emberi okosságnak örök törvényeire! De vigyázzatok, nehogy csalóka tüzet vettetek legyen csalóka vezérül. Ki nem tudja, minő romlásokat nem szerzett ezen okosság, valahányszor filozófia küszködött religióval, azaz hit hittel? Az okosság, lépcsőkről lépcsőkre hág, a vallásnak alsó tartományából nyugtalanul törekszik a felsőbb felé, s jaj nékie, ha a titkokig felbátorkodik!

Az emberi nép időről időre revolúciókon megyen keresztül, s minden revolúció után bizonyos többé vagy kevesebbé megváltozott formák közt marad.

Hagyni kell őtet azon formák között nyugodtan. Jaj annak, aki eléggé erős a maga egykorúit saját magasságához felvonni! Felvonhatta ugyan őket, de a szédüléstől meg nem óvhatta; s azon dicsőséggel szálland sírjába, hogy a századnak nyúgalmát magával temette el.

Azt tanítjátok, hogy az így eltemetkezett nyugalom gazdag aratásra leszen egykor felvirulandó. Azt tanítjátok, hogy a gondviselés nem hagyja el az emberi nemzetet; s hogy ezen szenvedésekkel gazdagon kikészült emberi nemzetnek bizonyos isteni célok felé kell közelgetnie; s hogy ezen célokat szükségesképpen és egyedül megrázó rendületek által fogja elérhetni. Ó tegyétek nekem azon nagy, azon isteni célt csak oly világossá, csak oly látszóvá, mint Herschelnek legtökéleteseb csővén a legtávolabb feltűnő csillagzatnak legparányibb pontja látszatik! Íme most a Babiloni birodalom eldőlésétől fogva Nagy Sándoron, Rómán, a nemzetek költözéseiken, nagy Károly császáron, s Lutheren keresztül a francia vérontásokig ezredekről ezredekre nyomozom azon retentő vészeknek következéseiket, s mutassátok meg, hol találhatok bizonyos közönséges céltól távozást, vagy célhoz közelítést? Mi gyengék, mi szédelő fejűek akarunk e borzasztó rázkódásokban erőt, s szédítő magasságokon s mélységek felett biztos álláspontot találni?

Az emberi nemzet látszik ugyan bizonyos időkben, bizonyos ismeretlen centrum körül most kisebb, majd nagyobb tolongásban, most kisebb majd nagyobb gyorsasággal kerengeni. De ezen kerengések megszűnnek és újra kezdődnek, s mindannyiszor újabb alakú tűneményeket hoznak magokkal, anélkül, hogy a centrumtól való távolság észrevehetőképpen kisebb-

bednék. A francia lélek szilajkodása ezer ideákat tett közönségesekké, melyek különben csak kevés embernek sajátí voltanak : mint hajdan a reformáció. S mit nyert mindezzel az emberiség? Mirajtuk keresztülment az orkán, szenvedtünk és jajgattunk ; s lesz idő, mikor a nép, melyben a reformátorok születtek, mikor a nép, melyben a királyölők születtek, úgy enyészik el, mint Babylon és Athéna ; s egy új generáció ismét ezer évekig fog küzdeni, hogy a mostaninak minden tökéletességeit és tökéletlenségeit, virtusit és hibáit, tudományát és tudatlanságát új meg új színek alatt magának megszerezze, s a maga során ezen planétáról eltűnjön.

Akárminth legyenek ezek, annyi való marad : hogy az emberiség bizonyos magvakat rejt kebelében, de amelyek annyi ezredek folytokban sohasem indultak virágzatba ; s ha elvégeztetett, hogy valaha ki-
virágozzanak, annak másutt, nem ezen életben, s máshol, nem ezen planétán, kell s lehet történnie. Az emberi nemzet felett és körül, úgy, amint ezen bújosó csillagon él és bolyong, *világosságnak és homálynak* bizonyos jóltevő egyarányúságban kell elterjednie. Bontsd meg az egyarányt, s akár világosság a homályon, akár homály a világosságon vegyen erőt, mindenik esetben elvakítottad az emberi gyenge szemeket, s kit fogsz majd a sötétben tévelygő mellé vezetőül rendelni?

1815-16—1827

AZ ÁLLATI MAGNETIZMUS NYOMAIRÓL A RÉGISÉGBEN

Higgyétek el nekem, már sokszor jöttem azon gondolatra, hogy volt valaha az emberiségnek oly időszaka, midőn a tudománynak felavatottai mindent tudtak, ami Európának fiai közt mindezideig világosságra jött, és ezután világosságra fog jőni. Alig találtatott fel egykoron a puskapor, a könyvnyomtatás, a kopernikuszi szisztéma, és isten tudja még mi? s íme a régiség kurkászói mindjárt előállottak, s a találmány dicsőségét századainktól elragadván, Kínának s Indiának régiségei s Egyiptusnak omladékaik közt hagyták fényleni.

Így történt ez az állati magnetizmussal is. Mihelyt ennek rezultátumai közfigyelmet érdemlettenek, azonnal a német föld emberei — a memphisi papok, orákulumok, incubációk, sibyllák felől kezdének szóllani; s *gyanításait* tökéletes *valóság* helyett árulgatták.

Két magyarázatot bírtunk ezideig az orákulumokról. *Egyiket* azt, mit az első keresztyén atyák (a pythagorikusokkal és platonikusokkal együtt) hittének: hogy azok démonoktól jöttek vala; *másikat* azt, amit Van Dalnak véleménye szerint Fontenelle hirdetett: hogy az egész alkotvány nem egyéb volt népet vakító játéknál; s most íme, egy *harmadikkal* gazdagodtunk meg, mert a *Mesmer* tanítványi azt hiszik, s a Delphiben jövendölgetett Pythiára nézve

erősítik is: hogy a papság mágnesi operációk által kényszerítette ki bizonyos személyekből a multba, s távolba és jövőbe látó tehetséget. Eszerint, ha másként kétséget nem szenved az, ami a somnambulizmus jelenéseiről annyi sok tapasztalás után mondatik, az orákulumok mind az ördögösség, mind a népvakítás vádja alól egyszerre felszabadúlnának, s úgy tűnének fel előttünk: mint az emberi sors hű vezérei.

Közönségesen tudva van, hogy az Apollon nagy-hírű temploma Delphiben a kastali üreg felett épült, és hogy ezen üregből bizonyos gőz párologott fel. «A jövődőlő, mond Origenes, az üreg nyílása felett ül, s az onnan felemelkedő gőzt asszonyi keblében fogadja el, s azzal eltelve zengi azon, amint vélik, isteni orákulumokat is.» Add hozzá Chrysostómmal: hogy «az eltölt jövődőlő homlott hajakkal dühösködött, s szájából tajtékot bocsátva zengé az ihlésnek szavait (furoris verba)»; s mindent együtt bírsz, amit az Apollon papjai által gyakorlott magnetizmus mellett felhozni lehet: a gőzt tudniillik, és a dühödést.

De az orvosi tudományt, mond Kluge, kirekesztőleg a papok bírták, s a mágnesi állapotokat elébb csupán történetből, mint valamely betegségnek (például hysteriasisnak) következéseit, fedezhették fel; később pedig a betegek által figyelmetessé tétetvén, feltalálták a módot, miként kelljen azokat mester-séggel is célerányos élelem s komoly készülétek s különös füstölések s bizonyos illetés és orvosságok által feltüntetni; s a dolog nagyobb hihetőségére Van Helmontot hozza elő, ki a napellusgyökérnek csupán kóstolása után úgy érzette, mintha gondolkozó ereje fejéből egyszerre mellébe s gyomrába

szállott volna le; világosan s tartósan vevén észre, hogy a gyomorszáj környékében gondolkodik, mégpedig sokkal mélyebben és elevenebben, mint egyébkor, s ezen felemelkedett gondolkodó tehetség szokatlan kénynek érzelmeivel köttetett egybe.

Nincs okom amiért Helmontnak előadásában kételkedjem; elhiszem azt is, hogy a mágnesi állapot feltűnésére nem kívántatik meg az illetés kirekesztőleg: de az orákulumra nézve nem kell elfelejtenünk, miképp a hagyomány szerint a kastali üregből fel párolgó szellem legelőször valamely pásztortól fedeztetett fel, s Delphinek lakói próbák után helyeztették oda a tripost, s építettek templomot; s a kezdet nem papi találmány vala, valamint az sem, hogy a mi korunkig érkezett dátumok, semmi egyebet a profétai lélek előhozására a *gőzön* kívül nem említenek; aszerént, ha felteszem is *azt* a napellusgyökér hasonlatosságaként munkálódottnak lennie, mégsem jön ki egyéb egyes történetbeli felfedezésnél s azon épült mechanikai ismeretnél, — ezen esetben éppen úgy nem lehetne az Apollon papjaira magnetizmusi tudományt ruházni, mint Helmontra nem a nevezett tapasztalásért. Meg kell azt is gondolnunk, hogy görög eredetű görög orákulumról lévén szó, mi okon tulajdoníttatik a papságnak kirekesztőleg az orvosi tudomány? Azok, kik a helleneknél kirekesztőleg orvosoltak, az asklepiadák voltak. A hagyomány szerint maga Asklepius nem papoktól, hanem kentaurus Chirontól vette ismereteit, s maradékira általplántálta azt egész Hippokratesig, kitől az idvességes tudomány közönségessé tétetett. Tudva van az is, hogy a régi jósló Melampus is gyógyítgatott, s hogy Pythagoras, Empedokles, Demokrit s mások a közvélekedés szerint orvosi tudománnyal bírtanak.

Szóval, nincsen idő, melyben a hellén papok kirekesztőleg orvosok vagy csak mint papok orvosok is voltak volna egyszersmind. Orestes és Alkmájon kértek az orákulumtól gyógyító tanácsot. S kaptanak-e oly tanácsot, hogy azáltal orvosokra emlékeztessünk? Azok a betegek, kik többek közt Ceresnek aeginai templomát megkeresték, Pausániás szerint nem nyertek egyebet, hanem hogy áldozat után a templom melletti forrásban jóvendőjüket nézhették.

Azt mondjátok: ha Graeciában nem, de Egyiptusban igenis papoké volt az orvoslás tudománya; s nincsen-e megírva, miképp Memphisben a beteget a Serapis templomába szokták vinni, hol az papi illetés által, álomba merült, s meggyógyult? Úgy van; s ha ez szóról-szóra így történt, ennek a tudósításnak legtöbb hasonlatossága van a mesmeri manipulációval. De legelől is említenem kell, hogy véleményem szerint Memphisben Serapisnak templom nem épült. Azt mondja Polybius, hogy Serapis a Propontis környékén tiszteltetett, s onnan tanúlták el annak tiszteletét Sinopének lakói, kiktől a híres istenkép Alexandriába vitetett! Ptolomaeus Philadelphus volt az, kinek uralkodásában az történt, s általa épült fel az alexandriai híres Serapeon is, mely az újonnan érkezett istenséget s később a világszerte híres könyvtárt befogadta. Ezen idő előtt ismeretlen vala Serapis, s ugyanazért Herodot sem szól arról. És ha másfelől igaz lenne is az, hogy Serapis vagy Osirist, vagy a napot, vagy a Nilust, vagy az egyiptusi és árgosi Ápis közzül valamelyiket jelentette, mégis a régi poétának azon sora, mellyel a napot így szólítja meg: *Te Serapim Nilus, Memphis veneratur Osirim*, nyilván mutatja, miképpen Serapis nem memphisi istenség vala. Mindegy, ezt

mondhatná valaki: csakhogya az említett módú gyógyítás megtörtént. De, íme egy nehézség! Jól jegyzi meg Kluge, hogy, ha a papok a magnetizmus titkát bírták, azt nem annyira gyógyításra, mint jövendölés eszközésére fogták használni. Azt teszem hozzá, hogy, ha volt papság e titok birtokában, bizonyosan az egyiptusi nem maradt hátra; mert nem közönséges értelem-e az, mely a hellén tudomány bölcsőjének Egyiptust állítja? Miért van hát, hogy éppen Egyiptusban, éppen Memphisben nem lelünk orákulumot, melyre mágnesi ismereteket csak gyanítással is ruházni lehetne? Ki nem tudja, hogy a memphisi jósolat (*divinatio*) nem állott egyébből az Ápis ökör mozdulatinál? Két osztály épült: egyik a jó- s másik a balsorsé; s aszerént, amint a bovinum numen vagy egyik vagy másik felé indult, a jó- vagy balszerencsét némán jelentette. Történt az is, hogy a tanácskérő ennivalót nyújtott a szarvas númennek; s amint vagy evett abból, vagy nem, úgy kellett a jövendőt sejdítenie. Mondjátok meg, ha a legmerészebb hipotézis-alkató is, tudna-e itt legkisebb környülményt felfoghatni, melynél fogva valami mesmerizmushoz hasonlót kereshessen? Azon gyermekekre kellene talán emlékeznünk, kik Strabo szerént az Ápis előtt jártanak, s ihlést kapván magok is, jövendőt zengettek. De miért, hogy ezen így zengett jövendő nem vala fontos? *nem*, mint az Ápis saját mozdulati? Miért, hogy az itteni orákulum sohasem érte fel a görögországiaknak hírét?

Az is lehetne mondani, hogy, ha a papok magnetizmus által gyógyítottak, úgy minden titkaik közt ez vala az, mely avatatlan szemeknek leginkább kitétetett; mert a betegek, legalább, míg álomba nem merültek, tudták, mi történ velök. Ha tehát azon

hellen bölcsek, kik Egyiptust meglátogatták, valami-
nek tudására jutottak, ennek tudására legbizonyo-
sabbban eljuthattak volna. De sem Pythagoras és
Demokrit, sem Plátó és Eudoxus nem láttattak va-
valami hasonlót érteni; s a maradék, mely Pythago-
rásnak és Demokritnak annyi sok csudálatos dol-
gokat tulajdonított, semmi effélét rólok nem hagyott
emlékezetben.

Eszerént igen könnyen megtörténhetik, hogy a
memphisi mesmerizmus alatt legfőlebb is csak annyi
fekszik, mint a plautusi versben: *Quid si ego illum
tractim tangam, ut dormiat?* Mert, ami a hieroglifák
között magnetizáló helyezetben ülő alakokat illeti,
azokat hasznosb leszen magyarázat nélkül hagyno-
tok. Hagytak ők, Egyiptusnak fiai, emléket a késő
századoknak; de értelmet nem.

Azt mondjátok, hogy ha ez mind így is van, de a
kastali gőz erejét mégsem lehet elperleni; mivel azt
a lelkesülés s a gyakorta okozott rázkódások és dű-
hödések kétségen kívül valóvá teszik: s Plutar-
chussal bizonyítjátok, hogy azon rázkódások és
dühödések nem tettetve valának; mert egy bizonyos
esetben, egy bizonyos papné ily rázkódások közt halá-
lig gyötörtetett. Szerencsére, csak egyszer történt a
példa. De ki nem tudja, hogy a tettetett hánykódá-
sok változhatnak valóságosokká? Az a leány, ki a
forgó táncot akarhatja ellen is kénytelen volt folytatni,
s azon ember, ki a halottat játszani akarván, úgy
elmeredt, hogy segédeszközök nélkül többé fel nem
kelhete — nem bizonyítják-e ezek, mely következe-
süket vonhat maga után az erőltetés? Szükség-e emlí-
tenem, hogy a játékszínnek nagymesterei a tettetett
indulatokba legtöbbszörre valósággal is általmennek?
Nem olvastátok-e Barónról, a Cinna bizonyos sorait

mondván, miként lepte el szemeit a vér, s hajszájai mint borzadtak fel? Csudálatos-e, ha valamely elgyengített, s könnyen ingerelhető asszonyi alkotvány a mesterséges rázódásból valóságos konvulziókba ment által, s azoknak áldozatja lett? S ha ezen történet valamely Júlia rolláját játszó művésznén tapasztaltatott volna, még akkor is megmagyarázhatatlan volna-e? Minden tudja, hogy az ily konvulziók nemcsak minden orákulumi és magányos jóslóknak, de sokszor az isteni tisztelettartóknak is szorosan rollájokhoz tartozott. Virgilnek sorai, melyekkel a dühödő Sybillát állítja előnkbe, közönséges rajzolat helyett szolgálhatnak: *cui talia fanti Ante fores subito non vultus, non color unus, Non comptae mansere comae, sed pectus anhelum, Et rabie fera corda tument: majorque videri, Nec mortale sonans, afflata est numine quando Iam propiore Dei.* Ezen versek következtetésében nevezetes az, hogy mihelyt a Sibylla kizenghette a jövőndőt, a dühödés azonnal, mintegy parancsolatra megszűnik: eszünkbe juthatnak itten a bacchák, és a frigiai istenné papjai s mások, kik tánc s nyargalás s bódító muzsika s több ilyenek által egész a dühöködésig tüzeltettek. Egyéberánt akarhol, a régi pogányoknál, tűnnek az effélék szemeinkbe, nem szükség sem többet, sem kevesebbet gondolnunk, hanem hogy ezek ónálok éppen úgy, mint nálunk a belső elragadtatás s csendes áhítatosság s lélek-elborulás, az istenség felé emelkedésnek jelei voltak. Megengedem néktek, hogy a gőznek csakugyan volt valami ereje, kivált ha ez eléggé bőv mértékben s elég sűrűséggel löködött a tripos felé. A közönséges füst, vagy akarmi más párolgás is, nem bír-e bódító erővel? A szóbanforgó párák ártalmas méreggel elegy szubsztanciákat foglalhattak ma-

gokban, melyek aszerént, amint többé vagy kevesebbé bőven emelkedtek, a felettek ülő szűzet vagy rázkódásokba vagy csak hevületbe hozhatták. A kérdés csak az: *Hol van annak nyoma, hogy a gőz hasonlíthatott erejével a napellusgyökérhez, vagy a mesmeri álmot hozó eszközökhöz.* Azt minden meg fogja valani, hogy a csupa rázkódásokból azt kibizonyítani nem lehet.

Nincs, úgy vélem, egyéb mód, hanem azt kellene megmutatni, hogy a *Pythiát a gőz éppen úgy csalhatatlan orákulumokra segítette*: mint a köztudomány szerént a Mesmer, Puységur, Wienholt, Schelling s másoknak somnambuláik a magnetizálás által csalhatatlan jósolatokra segítettek. És íme, ezen a ponton szenved a görög nép mesmeri tudománya hajótörést.

Nem szükség, hogy benneteket Croesusra és Pyrrhusra visszaigazítsalak, vagy éppen a Lucían gonosz tréfáit hozzam emlékezetbe: különben is tudjátok, hogy Pythia vagy kétértelmű és homályos jövendőt adott, vagy éppen meghagyta magát vesztegetni, s a vesztegetőnek célja szerént zengé a dühödésnek (?) szavait. S nem panaszkodott-e Demosthén, hogy az orákulum *philippizál*? Azt mondjátok: gonoszság történhetett anélkül, hogy azáltal a jósló tehetőség szenvedjen. De hol van tehát egyetlenegy orákulum, melyet a somnambulizmushoz hasonló állapotból kénytelenek volnánk magyarázni? Visszaküldötök-e bennünket a mesés korba, midőn az Oedipus apja s mások beteljesedendő szózatokat nyertenek? Mert az újabb időkben az ilyenek helyett inkább oly példákat fogunk találni: mint az Agesipolisé, ki ugyanazon tárgyról egymás után két különböző orákulumokat kérdett meg, s két különböző uta-

sítást vőn. Jusson eszünkbe, hogy az orákulum papjai Delphiben és mindenütt, nem elégedvén meg a Pythia leendő ihléseivel, elébb az áldozati beleket szorgalmasan tekintgették; hogy versszerzőket tartottak magok körül... s több effélék, melyekből nyilván van, miképp a jövendőelő szűz mindég kitanult leckével ment a triposhoz, s a barlangfeletti jelenés nem vala egyéb a játék utolsó felvonásánál. Ha egy tekintetet vetünk azon egyes orákulumokra, melyeket a história számunkra megtartott, nem lehet másképpen ítélni felőlek, mint Ciceró ítelt a Sibylla verseiről: hogy azok inkább mesterséget és tudományt, mint a jóslással együttjáró megindulást, inkább figyelmet, mint dühödést árultanak el. Könnyű azt kitalálni, hogy az ily alkotványokat hajdan a babonás együgyűség tette szentekké, későbbben pedig a politika tartotta fenn becseket. A Lykurgusoknak, Themistokleseknak s Filepeknek éppen úgy szükségek volt az orákulumokra: mint a római politikának a kapitóliumi csirkékre. Kinek jött azért valaha fejébe az a gondolat, hogy az auguri kollégiumban természeti erőkön fundált titkokat sejdítgessen? A politikának nem volt szüksége egymással ellenkező istenségekre. Innen van, hogy a Xerxes nagyhírű expedíciója olta az orákulumok hiteleket elvesztették, bár a papság még virágzatban élt. Plutarch az orákulumok fogyatkozásáról írt könyvben annak bizonyosságára, hogy azok valaha nagy hitelben voltak, nem hoz fel a xerxesi kornál újabb példákat; s azon kor olta nagy hírben levő orákulumot a Delphiben lakó papokén kívül nem lelünk. Míg eléggé együgyűek voltak az emberek Homer verse szerint «a cser lombjairól Zeusnek hallgatni tanácsát», addig nem vették észre, hogy a cserfát

mozgató szél miatt egymáshoz verődő ércnek zengése nem lehet istentől jövő hang. De a világosodó időkben nemcsak Aristoteles tudta annak hiábanvalóságát, kiről Suidas azt mondja, hogy az egész alkotványt nevetségesnek tartotta ; hanem tudta maga a köznép is : mint mutatja a *dodonai ércről* való példabeszéd : *aes dodonaeum*, mely a csekélységeken felakadó emberre alkalmaztatott.

Szóllanunk kell más szokásokat követett orákulumokról is. Ha valaki Oropusba ment, Amphiarausnak templomában kérdeni tanácsot, Plutarch és Philostratek szerint legelőször is bőjtre szorított. Egy nap hús, három nap bor nélkül élvén, midőn végre barmaid megáldozta, a templomnak legtitkosb rejtekébe vezetett, hol az áldozatnak leterített bőrére feküdjék, s alvásában, mely őtet ilyenkor meglegendő vala, *álmom* gyanánt tűnjön elébe a jövő. *Kinderling* az ily jövődőlő álmokat a mágnesi somnambulizmushoz hasonlította. De, úgy vélem, nehéz volna megmutatni, ha az ilyen esetekben történt-e egyéb a fantázia felhevítésénél? Jól tudta a papság, hogy a felhevült képzeletnek nincs semmi lehetetlen, azért mindent elkövetett, ami által a hiszelékeny embernek fejét egészen elbódíthassa. Azt beszéli Pausaniás, hogy Trophonius barlangja előtt a tanácskérdőnek napokig kellett először a jó géniusznak szentelt kápolnában bőjti, mosódás s áldozatok által tisztúlni. A megkérdezés éjjelén még egy áldozatot vala szükség Agamédesnek nyújtani, azután a Léthe és Mnemosyne nevű forrásokból inni, míg végre különös ruhákban öltözve a setét barlangba hurcoltatott. Mit nem láthatott ilyenkor a vak együgyűség, s mit nem hallhatott? Csuda-e, ha az oropusi rejtekben is a ceremóniák, bőjti, innepi csend, az éjnek borzasztó

setétsége, a templom... azt cselekedték, hogy a félálomban és félébren képzeleti hánykódásokban fekvő ember rendkívülvaló dolgokat lásson és halljon? *Multa modis simulacra videt volitantia miris, Et varias audit voces, fruiturque deorum Colloquio, atque imis Acheronta affatur avernis.* Azt hiszem, nem vagyunk kénytelenek gyanításokkal kínozni magunkat, ha ezeken kívül nem volt-e valami papi titok, mely által valami különös affectiók okoztattak? Világos, hogy az ilyen jövendőt váró álmok a somnambulizmussal nem lehettek egyformák; mivel a somnambul mindent, ami vele ezen állapotban történik, felébredésekor elfelejt: az orákulum kérdezője pedig éppen azért feküdt le, hogy leendő álmát jól emlékezetébe vehesse. Egyéberánt nagyon természetes, ha az ilyen templomi álmok a rendes álmoktól sokszor különböztenek. A rendes álomból felébredő ember jól tudja, hogy amit alvásában látott, nem vala egyéb képzeletének játékanál: de a templomi alvóval megtörténhetett, hogy magát valóságos istenségeket látni s valóságos szózatokat hallani gondolta. Ki az, aki az ilyeneket a hit és hevülő fantázia öszveszövéből meg ne tudná magának fejteni? Ily csalatások történnek gyakran minden készültek nélkül is. Mert, hogy egyedül a régiség tartományaiban maradjunk: hányan nem voltak a rómaiak s más akkori népek közt, kik démonokkal feküdni hitték magokat? Az ily démonok *Incubus* vagy a nemi különbség szerint *Succubus* nevet viseltek; s a vélekedés, hogy a *sylvanusok* és *faunusok* s a *gallusoktól* úgynevezett *dusiusok* az *Incubus* szerepét valósággal játszani szokták, oly közönséges s oly gyakori tapasztalás után erősítettet vala: hogy *Augustinus* szemtelenségnek tartotta volna kétel-

kedni. Fogunk-e tehát ezután is magnesi állapotokról gondolkozni, ha a templomban-aluvó álmokat látott, s azokat valóságnak tartotta? Virgil is oly álmokra küldé egyik herosát Albuneának berkébe. De verseiben az alváson kívül még az a környűlmény is előjön, melynél fogva a berkekben zúgó forrás gonosz gőzöket bocsatott ki magából: *lucosque sub alta Consulit Albunea nemorum quae maxima sacro Fonte sonat, saevamque exhalat opaca mephitim.* Nem fogtok-e ezen kegyetlen párolgásról is a kastali üregre s a Van Helmont tapasztalására visszaemlékezni? De ha igaz az, amit Cluverius mond, s azon két név *Albunea* és *Albula* ugyanazon egy folyót jelentik: úgy nyilván van, miképp a virgili kitétel nem jelent egyebet, hanem hogy a szent forrás kénköves részecskéekkel bővelkedett, Martiálisnak ama verse szerint: *Canaque sulfureis Albula fumat aquis.*

Nincs könnyebb, mint *gyanításokat hipotézisekké, hipotéziseket principiumokká* formálni: de az ilyeneket illetve Bacon *cerebella hominum* és *potentes nugae* nevezettel. Ha tudjuk azt, hogy magnesi állapotot bizonyos *itallal* is lehet szerezni; ha tudjuk ismét, hogy a *vízzel* történt jövendölésnek, hidromanciának, nemei közt is fordúlnak elő esetek, melyekben a jövendölő bizonyos időben és bizonyos ceremóniák közt bizonyos vízből ivott: nem lehet-e legottan a megnetizmus történeteit *újabb* töredékekkel gazdagítanunk? Jamblichus Kolophonban egy földalatti forrásról emlékezik, melyből a pap meghatározott éjjeleken szokásban levő ceremóniák közt ivott, s láthatatlanná lévén, orákulumot zengett. Ugyanő a branchidesi jóslóról azt mondja, hogy az vagy tengelyen ülvén, vagy valamely istenajándékozta pálcát tartván kezében, vagy vízbe mártván lábait,

vagy éppen a *vizet szörbölvén*, szokott ihléssel eltelni. De nem bizonyos-e, hogy a régiség istenségeknek lenni hitte a folyókat? A vizet szörbölni tehát annyit tett, mint az istenséget saját keblébe venni, hogy így a lelkesedésnek s dühödésnek látszó oka legyen. Ehhez hasonló oka lehetett a vízbe mártásnak is; valamint azon feredésnek, melyet Justinus mártír a kúmai Sibylláról mond, hogy minden jövendölés előtt a hagyomány szerint véghez szokott vinni. De ha az ilyeneket tekintetbe lehetne vennünk, úgy a magnetizmus régi történeteiről quartántokat fognánk írhatni, melyekből kétségkívül ki nem maradna az, amit, jut eszembe, valaha Beyernél a Seldenus Syrus isteneihez írt toldalékban olvastam. Mert ő a gnostákról beszélvén, azt említi, hogy közülök némelyek bizonyos madarat öltek meg, s annak csontjait rágván, a földre rohantak, s orákulum hangzott belőlök. Ha az ember ujjáiban, plántában és gőzben lehet valamely meghatározott erőt kifejtő egyforma tehetőség, miért nem a madárcsontokban is?

Hagyjuk ezeket, s emlékezzünk azon közönséges igazságra, melynél fogva az emberi nép nagy masszájának régen, mint most, legelső gyarlóságai közé tartozott a jövendő tudása után sovárgás. Hány embert nem láthattok mindenütt és mindég, kit remény és kívánság annyira hatalom alatt tartanak, hogy inkább akar tudva megcsalattatni, mint a sors változhatatlan kimenetelét békében elvárni. Csuda-e, ha az orákulumok, démonok és mesmerizmus nélkül is, csupán csalásnak és csalatásnak principiumin fennállhattak, mikor minden mesterséges intézetek nélkül is annyi sok pythonok és pythonissák nyertek hitelt? Elhiszem én azt, hogy voltak az ilyenek közt hipochondriás és hiszterikás személyek, kiknél a jövendő-

nek sejdítése úgy állott elő, mint a betegség természetes rezultátuma ; de ha eszünkbe jut, miképp a pythónok legtöbbszer *engastrimythusoknak*, *hasból beszélőknek* neveztettek : világos leszen, hogy mesterségeknek legnagyobb titka nem egyéb volt azon különös tehetségnél, mellyel a mi napjainkban Alexander, s több évek előtt báró Mengen s mások gyönyörűséggel elegy bámúlást okoztanak. Az együgyűség ezeknek belső részeikben démont vélt lakni ; s Eurikles, legelső, ki Atheában ily dologért elhíresedett, úgy szintén követője is, a csudáltatás és nyerekedés miatt nem siettek ezen balvéleményt felvilágosítani.

Régen, mint ma, voltak világos elmék és erős lelkek, de ma, mint régen, vagynak a babonának kisebb vagy nagyobb mértékével kikészült fejek : a jövő kurkászásnak azon sok apróbb nemei közül, melyeket a régi gyarlók űztenek, keveset nevezhetnél, hogy több vagy kevesebb változással ma is fenn nem állana. Nem céлом a nép sepredékének mesterségeit említenem ; elhallgatom a legújabb kornak ismeretes profétáit is : de ha a nem régen múlt századokra visszanezünk, s a Junianus Majusokat, a Theophrastus Paracelsusokat, s az asztrológiának hitelét gondolóra vesszük : kellene-e csudálkoznunk, ha a régiségnek orákulumi a világosodott időkben is, s a politika befolyása nélkül is, virágoztak volna? És ne mondjátok, hogy filozófok is voltak, kik azokban hittének. Mert honnan tudjátok azt, ha a filozófia megmenthet-e minden lehetséges gyarlóságoktól? Nem jutnak-e eszetekbe Hermolaus Barbarus és Georgius Placentinus, kik a *lecanomantiának*, tálvizből jövődőlésnek parányi mesterségéhez folyamodtak, kívánván az aristotelesi entelechiának értelméhez férkezni? S nincsenek-e százak mind a régi,

mind a mai bölcseségkedvelők között, kik tudománnyal és világosodással ezeken alól állanak?

Mondjuk tehát, hogy minekutána az orákulumi alkotványokból semmi oly következés nem tűnt fel, amit az emberi könnyehívésből s a papságnak és politikának egyetértő játékaiból ki nem magyarázhatnánk: nem szükség valamint démonokhoz, úgy titkosan munkálódó természeti erőkhez is folyamodnunk; annyival inkább, mivel a *história* semmit sem tartott meg, aminél fogva azt valami hihetőséggel tehetnők.

A régi *história* különben is el van gyanításon épült foldozgatásokkal terhelve: egy olyan kép, melyről az idő hosszúsága miatt az eredeti színek nagyrészből elkoptanak. Mi nem tűrhettük el a homályt, és saját ecsetünkkel világosítottuk fel azt. S így történe meg, hogy igen sokszor a régi halavány helyébe pirosat, s a régi fejr helyett feketét mázoltunk.

1828

PARAINESIS KÖLCSEY KÁLMÁNHOZ

Az, ki életében sokat érzett és gondolkozott ; s érzeményit és gondolatait nyom nélkül elröppenni nem hagyta : oly kincset gyűjthetett magának, mely az élet minden szakában, a szerencse minden változásai közt gazdag táplálatot nyújt lelkének. Sok szépet írnak a bölcsek, s gyakran a nem éppen bölcsek is ; gazdag forrást nyitának fel, honnan jó sorsban intést, balban vigasztalást, mindkettőben magasbra emelkedést, szív és észnemesülést meríthetünk ; de azok is csak úgy hatnak reánk, ha érzés és gondolkodás által sajátunkká tevők, ha saját magunkban kiforrva lényünkhöz kapcsolódtak, mint esti szélhez a virágillat, melyben megfürdött.

A mindég szerencsében élő ily saját birtokot szerezni reá nem ér. Isten a szenvedőnek engedé a vigasztalást : az egész természetből, az emberi tettekből és tanításokból szívben élő tudományt szívhatni. Hála neki, hogy éltemet sem hagyá szenvedések nélkül folyonia ! Keserűek valának azok ; és mégis általok tanultam az emberiség becsét érteni, való nagyságot hiú ragyogványtól megválasztani, balszerencse tekintetét nyugodtan tűrni, kevés híveimhez kölcsönös hűséggel csatlódni, s mindenekfelett érezni : miképpen szenvedés és kebelszagató áldozat tulajdon örömet hoz lelkeinknek, és sorsunkon felülemelkedni megtanít.

E gondolat egyike azoknak, miket életemben legtöbb-

szer, és legörömeztőbb írtam le. Lesz szenvedő, úgy hívém, kinek vígasztalást nyújtand ezt általam is olvasni; s lehetetlen volt e parányi írást azon nem kezdenem, midőn számodra írok, szeretett fiam, hogy vidám és bánatos napjaimban gyűjtött parányi kincsemből emléket alkossak.

Nem kérd, s nem vár az idő, sebes rohanással haladván felettünk ; az én napjaim legszebb része leszállott ; s ki tudja, melyik pillanatban hull el az élet hervadó virága? ki tudja, melyik pillanatban kell költöz-nöm oda, hol korán előrement testvérem koporsója mellett a hely készen vár? Nem hívom az órát ; de jöttét sem rettegem. Jókor támadt, s hamar eltűnt remények ; lángoló, de tárgyat nem lelt indulatok ; sivatag jelen, s alaktalan jövő : íme a tündérkar, mely ifjúságomat körüllebegé vala ! Nem sokkal adott többet a férfikor ; és sorsomat mostohának mégsem mondhatom ; mert találtam egy-két hű keblet ; mert korunk s hazánk néhány jeleseinek szeretetét viendem síromba. Lassanként fognak ők is eltűnni ; s nemsokára e nép emberei közül senki nem lesz, ki rólam emlékezzék. Megadja az ég : erősek lépnek majd a pályára, hol mint író és polgár parányi helyet foglalék el ; s szebb jövődő feledtet el engem s társaimat. Csak neked kell végórádíg emlékezetemet hű kebelben hordozni ; csak te fogod e sorokat meg-megújuló érzelem közt olvasni s meleg kebelbe szedni intéseimet. És nem szedended hasztalan ! A fiú, ki karjaimban forró szerelem ápolási között nevelkedik, szívem megszentelt tárgyai iránt hideg nem marad ; s rényért, hazáért és emberiségért olthatatlan lánggal égni megszokik.

Éveid száma is egymásután szaporodik, s nemsokára a tapasztalás tekinteteidet oly tárgyakra intézendi,

miket a gyermekkor boldog szakában még nem ismeresz. Túl az atyai ház falain más világ nyílik fel, hová midőn lépni fogsz, kedvetlenül kell majd gyakran szemlélned: miképpen a legszentebb nevek vagy megtapodtatnak, vagy álorca gyanánt használtatnak gonosz célokat eltakarni. E látomány, jól tudom, kínos fájdalmat okoz keblednek, s annál kínosabbat, mennél tisztábban megőrzended szíved érzéseit; de vigyáznod kell, nehogy miatta vagy az emberi nem iránt gyűlölettel viseltessél; vagy kísértetbe jőjj az erkölcsiség azon ideálát, mit a bölcsek rénynek neveznek vala, hiú képzeménynek tartani. Gondold meg: sohasem volt idő oly mostoha, nemzet oly elsüllyedt, hely oly szerencsétlen körülmények közt, midőn és hol szív nem találkozott volna, való rénynek hódoló; sohasem volt, legalább igen ritkán volt ember, ki erkölcsi süllyedése legelső lépcsőjén is, a rény szeretetre méltó voltát, hacsak pillantatokra is, hacsak kétségbeesés érzelmeivel is, meg nem ismerte; s mindenekfelett sohasem volt és sohasem leszen ember, ki szíve és lelke tisztaságát, üldözés és veszély közt is, ég áldásának nem tartotta, ki magát balsorsban is boldogabbnak nem hitte a szerencsében tündöklő gonosznál. Nyugalom és önérzés a jámborság elválhatatlan két sajáta. E kettő által lehetséges bal eseteket nemcsak eltűrni, de méltósággal szenvedni; s azokban nemcsak le nem alacsonyulni, de lélekben felemelkedni. E kettő teszen a sorssal küzdésre elég erőssé, erőssé a szerencse kísértetei ellen is, és e szerencse minden ragyogványai és biztatásai mit is tehetnének a férfiúval, ki a maga emberi érdemét és boldogságát valóbb alapra építeni megtanulá?

Azért jókor kell magadat szoktatnod a rényt ismerni, szeretni, s úgy sajátoddá tenni, hogy természese-

teddel összeolvadjon s attól élted semmi helyzetében, semmi változandóságaiban többé el ne válhasson. Az emberben, mint minden állatban, önszeretet nagymértékben lakik ; s ez a természetnek azon kétértelmű ajándéka, mely aszerént, mint irányoztatik, vagy segédünk lehet minden jóra, vagy vezérünk minden gonoszra. Legelső amit e részben tennünk kell : tiszta ismerettel választott, s állandóul megtartandó elv birtokára törekedni. Ennek híjával, ha nem éppen gonosz is valaki, de pillanatnyi indulatok, s az igen sokszor rosszul értett önszeretet mindenkori sűgalmi határozzák meg ; s majd jót, majd gonoszt cselekszik, és életfolyama e kettőnek bizonytalan vegyülete. Milliomok vannak ilyenek ; s az ő szíveikbe gyakran több hajlandóságot öntött a természet jót, mint rosszat tenniük ; s hibájok csak az, mert nem alapra építék életöket, mert nem tűztek magok elébe bizonyos célt, hová minden különböző körülmények közt egyiránt siessenek. Kerüld ez alaptalanságot, mely többnyire erkölcsi süllyedés örvényébe visz ; s mindenesetre legalább a mindennapi emberké, a legalantabb járó köznép nyomorúlt körére kárhozzat.

Alig van ember, kinek keblében a jó és szép magvai természettől hintve ne lennének ; s ki szerencsés vala mívelt emberek közt születni ; ki már gyermekéveiben azon magvakat maga körül teljes virágzásra fejtve láthatja : mi könnyű annak önkeble mozdulatit s mások példáikat követve, magának az erkölcsiség legtisztább kívánatai felől való ismeretet szerezni? Ha a jelenlét nem szólna is, a nemzetek évkönyvei telvék szívragadó példányokkal ; s bár többnyire gonosz, gyakran éppen borzasztó alakokkal vétetnek körül : ezek nem szolgálnak egyéb, hanem hogy amazokat még inkább tündököltessék.

Azonban ismerni a jót könnyebb, mint követni ; sőt még az sem nehéz, hogy némelykor jó, vagy éppen nemes tettet vigyünk véghez : de egész életedet meghatározott elv szerént intézve, sohasem tenni mást, mint amit az erkölcsiség kíván ; s még akkor sem, midőn haszon, bátorlét, indulat heve, vagy szenvedelem ereje másfelé ragad ; ezt hívják erénynek. És ez sokkal nagyobb, sokkal dicsőségesebb kincs, mintsem birtokába hosszú igyekezet nélkül juthatnánk. Mégse hidd azt rendkívül fáradságosnak. Mert valamint hosszú út vezet a tudomány magasb polcára ; de a léleknek naponként újabb ismerettel gazdagulása annak fáradalmaid kedvessé teszi ; úgy a rény pályáján a haladás önérzése, a szívnek mindég nemesb vonásokkal ékesülése, s az a mondhatatlan édes jutalom, mit minden jótett önmagával hoz, virágokat hintenek. Sokan nevezék e pályát tövisesnek ; de higgy nekem : az embert életében sokszor éri szerencsétlenség, jót s gonoszt egyformán. A különbség csak az : mert a gonosz úgy nézheti azt, mint büntetést, mely őt leveri ; a jó pedig, mint történetesen keresztűlfutó szélvészt, melynek az ő lelkén batalma nincs. Azért élted minden órájában tisztelettel és szeretettel fordítsd a rény felé tekinteteidet ; soha ne mulass el egy alkalmat is, melyben jót tehetsz ; s ha a tett némelykor pillanatnyi hasznnal s kívánságaidal ellenkeznék : szoktasd akaratodat, hogy rajtok győzedelmeskedjék. Így fogsz a pályán lassanként és észrevétlen akadály nélkül járhatni ; így fog a szép és jó szerelme benned örökre hervadatlan virággá kifejlenni ; így fogsz oly erőre juthatni, hogy egykor nagyot is mívelj, korodra s a jövődöre munkálj, s társaidd körében tisztelet és szeretet jelenségei közt említettessél meg.

A világ az emberben és emberen kívül oly merész,

oly nagy, oly szívemelő vonásokkal van rajzolva! Igyekezéssel azokat szemlélvén, kebledet magas érzelmekkel megtölteni. Nem szeretem az ábrándozót; de a legjózanabb, legvilágosabb tekintet mellett is lehet felmelegedni: mint nagyismeretű művész az előtte függő példány látásán felmelegszik; s annál inkább, mennél tisztább valóságban tűn elébe minden vonás, mely azt halhatatlan művé alkotja. Ily felmelegülés, ily emelkedő érzelem nélkül művész nem lehet; s éppen így nem lehet senki más, ki a köznépiségen felülrépn akar, ki magát nemes, s ha a sors engedi, nagy tettek cselekvésére készíti. Mert nem elég parányi tettekben gyakorolni a jót; az ember tökéletesülhető teremtmény; s mint olyannak meg is kell magát bizonyítani. Minden, úgymond a költő, ami felfelé nem hág, lefelé süllyed; és így kell az emelkedni megszűnt embernek is süllyedni, s ki nem tudja, miképpen őt a süllyedés egyenesen az állathoz ragadja le?

Imádd az istenséget! ez legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; s úgy hiszem, méltán. Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneiben, s a szenvedélyek és indulatok örök ostromában hozzáragadt szennytől annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával foglalatoskodás. Akarmerre veted e temérdek mindenségben tekintetedet, mindenfelől egy végetlenül bölcs, nagy és jó, de egyszersmind megfoghatatlan lény jelenségei sűgárzanak feléd. A legmesszebb s legközelebb, legnagyobb és legparányibb alakban, egyenként és egyetemleg, lehetetlen célra sietést és célra jutást, származatban és enyészetben örök fenntartási rendszert nem látnod. És ezen egység a milliom különbféleségben; e szakadatlan lánc a legnagyobbtól a legkisebbig; ugyanazon anyagok oly

végetlenül változó, oly végetlenül sokféleképpen alakuló vegyülete, e temérdek hatás és visszahatás közt fennálló egyetemi nyugalom ; e képzeletet meghaladó terjedtség és szám : oly tekintetek, mik az érző s gondolkodó embert ellenállhatatlanul magasb körbe vonják fel. S ha mindezek s az ilyenek szemlélete által a hatalom és értelem temérdek összehatásának ideája lelkedben fellobbant, s ha e fellobbanás fénye tisztán állítja elődbe annak tudását, hogy mindent ami vagy, amivé lehetsz, mindent amit gondolsz, érzesz, akarsz, cselekszel és éldellesz, szóval egész lényedet, fenntartásod s tökéletesülésed minden eszközeit egyedül e hatalmi és értelmi összehatásnak köszönheted : akkor fog kebeledben felébredni a csudálat, tisztelet és hála legmélyebb érzeteinek azon kimagyarázhatatlan vegyülete, mit emberi nyelven imádásnak mondanak. Ez az, ami az előttünk lebegő idea végetlenségét saját kicsinységünk ellentételében támasztja fel ; és mégsem alacsonyít le. Mert minden érzemény, mely bennünk szokatlan emelkedésre hág, lelkeinknek felsőbb erőket kölcsönöz ; s nem süllyedésben érezzük magunkat, hanem közeledésben a nevezhetlenhez, ki felé kebleinknek oly fejthetetlen sejdítései vonzanak.

De jóval előbb, mintsem ily valami benned ébredhet vala, mindjárt az élet küszöbén, öntudatod kívül, fejeledezett egy érzés, az említetthez némely vonásai-ban nem hasonlatlan : szeretet és esdeklés az anyához és után. Midőn még semmit sem ismertél a kebled kívül, melyhez gyengéden szorítva első táplálékot vől és első álmod aluvád : már akkor homályosan élt benned a mag, miből később a szülők iránti hálás indulat szép plántája kivirágzott. Imádás Isten iránt s hála a szülők jótékony fáradaimáért : két sajátság, emberben, mindegyik képes őt az állatok körén felül magas

emelkedésben tartani. Az érzéki természet enged a maga ösztöneinek, s minden előrement mozdulatban, csak a jövő kifejlését eszközli. Az orosz lány feltáplálja kölykét, s ha az már elég erős, gond nélkül ereszti el; s az megy, barlangot és zsákmányt keresni: s nem kérdi: ki az, ki a végetlen pusztát, hol bolyong, alkotó? nem kérdi: hová lőn az anya, ki őt hónapokig ápolá? Az ember nem a jelen pillantati szükség rabja; értelmi eszméletekre lévén alkotva, nem veszi el a múltat szem elől; s ezáltal mind a jelennek több díszet szerezhet, mind a jövőre kiszámított hatással tud munkálni. Innen van, hogy neme százados tapasztalásait ősi kincs gyanánt meggyűjtögetvén, szívemelő kilátást nyitott magának a mindenségbe, s alkalmassá lőn a titokban alkotó bölcseséget imádatolni. Innen van, hogy visszaemlékezni tud azokra, kik zsenge éveiben hűven táplálák; s nem hiszi elégnek saját gyermekeiben fizetni meg a természetnek, mit szülőivel érte tétetett: de hálaérzelmekkel fordul azokhoz aggságukban; s koporsóikat könnyek közt kíséri ki. E sajátságokhoz kapcsolja magát minden hála, melyet jóltevőink iránt érezünk, minden tisztelet, mellyel a múlt és jelenkor jeleseihez viseltetünk, minden készség, mellyel szűkölködő embertársainknak segédkezet nyújtunk, szóval az erényeknek egész hosszú sora. Mit kell neked, s mit kell minden embernek e gondolatnál érezni! Mert íme egyedül a rény emel bennünket az állatokon felül; következőleg ki annak birtokába magát nem tette, az kimutatta magának az emberi méltóságot becstelenítő helyet, hol maradott.

Szeretni az emberiséget: ez, minden nemes szívnek elengedhetetlen föltétele. Az emberiség egésze nem egyéb számptalan háznépekre oszlott nagy nemzetség-nél, melynek mindegyik tagja rokonunk, s szerete-

tünkre és szolgálatainkra egyformán számot tart. Azonban jól megértsd! az ember véges állat, hatása csak bizonyos meghatározott körben munkálhat. Azért ne hidd, mintha isten bennünket arra alkotott volna, hogy a föld minden gyermekeinek egyforma testvérök s a föld minden tartományinak egyforma polgárunk legyünk. A nap temérdek égitesteket bevilágít, de a világegyetem minden részeire mégsem hat ki: így az ember, ha nagy erőt nyert örökül, s erejének megfelelő állást vőn a sorstól, ezrek, sőt milliók előtt jótékony napként világíthat; de az egész emberi nemre jóltevő behatást gyakorolni, az a nagyok legnagyobbikának sem adaték. Sohasem tudtam megérteni: kik azok, kik magokat világpolgároknak nevezik? Az emberi tehetség parányi lámpa, mely egyszerre keskeny kört tölthet meg fényével; s ha egy helyről másra hurcoltatik, setétséget hagy maga után. Bizonyos helyhez kell azért kapcsolatnunk, hogy azt jótékony világítással állandóul boldogíthassuk. Minden, ami szerfeletti sok részre osztatik, önkicsinységében enyészik el. Így a szeretet. Hol az ember, ki magát a föld minden országainak szentelni akarván, forró szenvedelmet hordozhatna irántok keblében? Leonidás csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarországért halhatott meg. Nem kell erre hosszú bizonyítás; tekints szívedbe, s ott leled a természettől vett tudományt, mely szerelmedet egy háznéphez s ennek körén túl egy házához láncolja.

Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltóbb szenvedelmeinek; de sok kívántatik, míg annak tiszta birtokába juthatunk. Ezreket fogsz láthatni, kik ajkaikon hordozzák a szent nevet; kik ma-

gasztalva említnek mindent, ami a honi föld határain belül találtatik ; kik büszkén tekintenek az idegenre, s hálát mondanak az égnek, mely őket magyaroknak születni engedé : s véled-e, hogy ezeknek szíveik szeretettel buzognak a haza iránt? véled-e, hogy ezen hazaszeretet az, mely a rények koszorújában olthatatlan fénnel ragyog, s a történet évkönyveiben tisztelő bámúlattal említettetik?

Minden erény önáldozattal jár, feláldozásával pillantatnyi kényünknek, megtagadásával önhasznunknak, s nem ritkán hajlandóságunk vagy gyűlölségünk elnémításával : azonban minden áldozat kicsiny azokhoz képest, miket a hazának kívánni joga van. Mindent, amit élted folyta alatt arcod izzadásában gyűjtöttél ; mindent, amit lángoló szerelemmel fűztél magadhoz, javaidat, kincseidet, házadnépét és saját éltedet naponként és pillantatonként érette fel kell szentelned. Mert tudd meg : e szóban : haza, foglaltatik az emberi szeretet és ohajtás tárgyainak egész öszvesége. Oltár, atyáid által istennek építve ; ház, hol az az élet első örömeit ízleled ; föld, melynek gyümölcse feltáplált ; szülőid, hitvesed, gyermekeid, barátid, rokonnaid s polgártársaid : egyről egyig csak egészítő részei annak. Hány embert láttam én, ki meggyúlt háza égő üszkei közé életét veszélyezve rohant, hogy némely hitvány eszközöket kiragadjon? s nem sokkal inkább természetes-e, ily valamit a hazáért, azaz, mindnyájunknak, az egész nemzetnek mindeneért cselekednünk? és mégis kevesen vagynak, kik e gondolatot felfogván sajátokká tehetnék ! Mert az ember, ha értelme s érzelme körét gondosan nem szélesíti, keskeny s mindég keskenyebb határok közé szorúl ; szemei az egész tekintetétől elszoknak ; s parányi birtokában, háza falai közt elszigetelve csak önmagát

nézi, s a legszorosb, legegységesebb, leghűbétebb kapcsolatokat nem láthatja. Ezért a hazaszeretet valóságos példái oly igen ritkák ; ezért vagynak, kik annak való értelmét soha magokévé nem teheték ; s azt, amire saját szívünk oly természetesen vezethetne, rendkívüli tüneménynek tartják, mely szemeiket, mint az égen széjjelpattanó tűzgömb, legelteti, de lelkeikre benyomást nem teszen.

Jókor szokjál e gondolathoz : a társaságban született ember nem önmagáé. Számptalanok a jótétemények, mik a társaséletben naponként reánk háromlanak ; lehet-e kívánnunk, hogy e jótéteményekkel ingyen élhessünk, mint zsarnok a más izzadása bérével? Használni akarod a társaságot? úgy mindent kell tened annak fenntartására, mi saját erődtől kitelik. Mi a haza, mint a leghűbétebb kapcsolatokkal egybefoglalt emberek társasága? ezerféle édes emlékezet, megszőkás, haszon és szeretet összefonott érdekei teszik azt a szív előtt kedvessé ; [e társaság ideája egyesíti magában nemcsak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátak és rokonnak betöltik ;] e társaság ideája egyesíti magában nemcsak birtokodat s birtokod és élted bátorságos voltát : de az önérzést is, melyet, mint szabad ország polgára, magadban hordasz ; mely veled született, mely gondolatidra, tetteidre s egész lényedre törölhetetlen befolyást gyakorol ; melyet tisztán meg nem őrizve ten emberi becsedet alacsonyítod le. Kinek szívében a haza nem él, az száműzöttnek tekintheti magát mindenhol ; s lelkében üresség van, mit semmi tárgy, semmi érzet be nem tölt.

Az ember egyedül gondolva nem több a magányos vadállatnál, mely élte fenntartásaért zsákmányt keresve bolyong. Emberi ész és erő csak társaságban fejlik

ki ; s amint valamely embertársaság szerencsésb, szebb, dicsőbb hazává alkotta magát ; polgárai minden szépben és jóban aszerént haladhatnak. Ezért kell minden mívelt embernek a hazát legfőbb gondjává tennie ; s ez mindenekfelett oly hazákról értetik, hol az egyes polgárnak a közdolgok folyásába tekinteni joga s kötelessége van. Mert jog és kötelesség egymástól soha el nem választhatók.

Ami Magyarországon nemzetnek nevezetik, az öszvesen és egyenként az igazgatásra befolyással bír. Meggyűléseink a nemzet mindegyik tagjának nyitva állanak, mindegyik szavat emelhet ott, s lelki erejének mértéke szerént a sokaságra munkálhat. E körülmény neked, mint nemzet tagjának, éltedet előre meghatározza.

A Stoa bölcsei és Epikúr iskolája két, egymással ellenkező véleményt állítanak fel : amazok minden polgárnak a közdolgokkal foglalatoskodást kötelességévé tévén ; ez elvonulást s magányos kénynek élést tanítván. Csak azt csudálom, hogy mind a két vélemény ugyanazon szabadtársaság körében vett származást. Mert ha a Stoa tudománya szabad polgárokhoz oly igen méltó vala ; Epikúrén senkihez nem illett volna úgy, mint despotai üldözést megúnt emberhez, ki messze rejtekben keres a vaspálca elől menedéket. Ezt fontolóra vévén, által fogod látni, miképpen azon jogokkal, miket sorsodtól nyerél, nemcsak élhetsz szabadon, de élni köteleztetel ; és íme ez a főszempont, mi után élted tervét, gyenge ifjúságodtól kezdve, intézned szükséges.

Természet és kedvező környülmények soknak sokat nyújtanak ; hanem e szerencsére támaszkodni hiú gondolat. A szerencse külső s belső adományit saját igyekezettel nemesíteni, s amit szerencse önkénynt nem

adott, fáradatlan szorgalommal magunkévá tenni : oly szükség, mi alól nagyra és nemesre törekedő ember magát fel nem oldozhatja. Voltak idők, midőn a lelkeken bizonyos restelkedés ült ; midőn gondolkozó fejek csak egyenként mutatkoztak ; s kenyérkereső, parányi tudomány vala mindaz, amivel a közdolgok férfiai a mindennapi világot százados formák szerint igazgatták. Most a földkerekség legnagyobb részét erős rendület járja keresztül ; korunk új szükségeket s formákat vőn magára ; minden pálya, minden láthatár szélesedni kezd ; egész néptömegek kezdenek gondolkozni ; s egy hatalmas egyetemi ország tálpkövei tétettek le : *az ismeretek országáé.*

Törekedjél ismeretekre ! de ismeretekre, melyek ítélet s ízlés által vezéreltetnek. E vezéreltetés hújával sok ismeret birtokába juthatsz ugyan, hanem ismereteid hasonlók lesznek a szertelen sűrű vetéshez, mely gazdagnövésű szálakat hoz mag nélkül. Ítélet által rendbeszedett s keresztülgondolt ismeret ver mély gyökeret, s őriz meg a felülegességtől ; ízlés pedig adja azon kellemes színt, mi nélkül a tudomány setét és zordon : mint a cellájába zárkozott remetének erkölce.

Korunk sok ismeretet kíván, s ez jó oldalai közé tartozik ; de sok ismeret után kapkodás könnyen oda viszen, hogy címmel és színnel elégedjünk meg ; s e hibára hajlás a kor rossz oldalai közt talán legrosszabb.

Ki csak társasági multságokban ohajt ragyogni, vagy éppen tudatlanok által akarja magát bámúltatni, az könnyű módon elérheti célját, de értelmeseiktől megvettetik. Hogy a dologhoz értők előtt méltólag felléphess, hogy ismereteid mind magadra, mind másokra jóltevőleg hassanak : hosszú, fáradalmas munkára kell elszánva lenned. Mert alapos s egyszersmind sokoldalú tudományt szerezni, felette nehéz. Sok olva-

sás, még több gondolkozás, sok egybehasonlítás, még több gyakorlás, s fogyhatlan béketűrés és állandóság az, ami itt megkívántatik.

Ne gondold, mintha a tanulás csak bizonyos időkhez, az ifjúság éveiehez köttetnék. Ifjú korunk oly szűk, s oly sokféle tudományokkal elfoglalt, hogy gyors elfolyása alatt erős alapon épült tudományra jutni csaknem lehetetlen. Boldog ifjú az, ki annyira mehetett, hogy keblében a tudomány iránti szeretet állandólag felgerjedett; s azon úttal, melyeken az ismeretek kútfejeihez eljuthat, megbarátkozhatott! neki csak keble sugallatit kell követnie, s szakadatlanul előre haladva, bizonyosan oda ér, hol tudományi szomszár gazdag táplálattal fog kielégíttetni. Azonban e kielégítés csak mindennapi haladás jutalma; ki szüntelen előbbre nem törekszik, az hátramarad, mond a példabeszéd.

Tudományt a munkás étellel egybekötni: ez a feladás, mire a köztársaság férfiának törekednie kell. Tiszteletet érdemel a tudós is, ki négy fal közt halványulva a múltvilág emlékeivel kizárólag társalkodik: de a jelenkorra hatni kívánó polgárnak más pályán kell indulnia. Magányos ismereteket szerezni, hogy azok a sokaságra átplántálva közkinccsé váljanak; világos ideákból fáklyát gyújtani, melynél az együttélők előítéleteik sötétségéből kiléphessenek, régi és új, idegen és saját tapasztalást egyesíteni, hogy a néptömeg előtt vezérelv gyanánt ragyogjanak; szóval minden ismeretet a kor szükségére s kívánataira, a jelenlét nemesítésére, s a jövő előkészítésére fordítani s a lehetőségig életbe hozni: ezt kívánom én mindazoktól, kik a közdolgozóban forgandók. Ily szempontokból nevelé Sokrates a maga ifjait; ily szempontokból indultak ki Perikles és Demosthenes, Cato és Cicero. Ezeket

s az ilyeneket hasonlítsd az iskola tudósaival, s ha majd rajtok és körülök a gazdagon viruló életet (mitől az iskola emberei oly távol vagynak) tisztán látandod : örülj ; mert tisztán látni a bölcseségnek kezdete.

Hellen és római férfiakat nevezék, figyelmeztetni kívánván a különbségre, mely életök s életünk módja közt, az itt felvett pontból is tekintve, találkozik. Ki ifjúságában avúlt formák szerint alkotott intézetekbe nem záratott ; ki gyermekéveitől fogva a való élet könyvét kinyitva szemlélte maga előtt ; ki férfikora legtöbb idejét közhelyeken, polgártársai tömegében, hazai dolgokkal elfoglalva töltötte : annak minden gondolatai, ismeretei, tettei természetesen a legvirulóbb élet színét hordozhaták. Az jókor megszokta magát nem saját falai közt, háznépi keskeny körben elszigetelve, hanem a közös hazában, a nyilvános élet zajában az egészre munkálva gondolni. Annak könnyűvé lőn minden gondolatit, szerelmét, és tudományát a haza és nemzeti élet ideájával egyesíteni, s ifjúságát s egész életét aszerént intézni.

De nem így, legalább nem ilyformán kellene-e nevedni s élni azoknak is, kik a mi megyei öszvejevete-linkben, s országgyűléseinken jogaikkal méltólag élni, s kötelességeiknek férfiasan megfelelni kívánnak? azért elejétől fogva gondold ki magad a négy fal közül, hol bölcsődet ringatták ; gondold ki a házi körből, hol kívánataidat tekinteteidből lesegették. A mi háznépünk e nemzet, s ősi házunk ez egész ország ; ennek határain kiterjedve virúl az élet, melynek zajában munkálva és hatva forognunk kell.

Eljön az idő, s társaid körében neked is fel kell állanod, s a köztanácskozásokban élő szóval részt vened ; s érzeni fogod, miképpen az ékesszólás, s mindaz, ami erre megkívántatik, oly szükség, mi nélkül közdolgok-

ban résztvevő polgár közvetlen nem hat. Ez okon már az ifjúság küszöbén ismerkedjél hazánk dolgaival, állásával, törvényeivel s történeteivel; s ismerkedjél mindazon tudományokkal, miket az emberi elme régiebb és újabb korban a nemzetek kormányzására s boldogabbá tételére feltalált. De ismerkedjél a régi és újabb kor nevezetes szónokaival, s mindenekfelett ama kettővel, kiknek egyikét Athene, másikat Róma nevezé magáénak, Demosthenessel és Ciceróval. Törekedjél ezeknek lelkeikbe pillantani; törekedjél kitalálni a módokat, miknél fogva ők bámulatos nagyságra emelkedtek; törekedjél kilesni a forrást, honnan azt a lélekrázó erőt, azt a teljességet, azt a művészi szint és virágzást, miket minden soraik bizonyítanak, merítették; s ha törekedésed szerencsés leend, bőv jutalmat hoz fáradságodért.

A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik. Ének hangja szelidíté meg a vad csoportokat; a mívelt nemzet tömegét szónoklat vezérli, s ennél fogva nem hiú gond az, melyet ékesszólás elérésére szentelünk. Szó szavat húz maga után; élő tanácskozásban fejlődik ki, s tartatik fenn a szabadság szelleme; s jaj a nemzetnek, mely írott parancsokat némán olvas, s vakon engedelmeskedik! Add hozzá, hogy a szónokság sok és mély tudományt, sok és lélekemelő gyakorlást, sok és szívrázó erőt kíván s mondhatod-e haszontalannak a fáradságot, mely annak megnyerésére éveken keresztül fordítatik?

Teljes birtokában lenni a nyelvnek, melyet a nép beszél: ez az első s elengedhetetlen feltétel. De erre még nem elég azon nyelvismeret, mely dajkánk karjai közt reánk ragadt; s azt hinni, hogy gyermekkori nyelvünkkel az élet és tudomány legmagosb s legtitkosb tárgyait is tisztán s erőben előadhatjuk,

nevetséges elbizottság. Igyekezned kell nemcsak arra, hogy beszéded hibátlanúl zengjen ajkaidról; hanem arra is, hogy kedves hajlékonysággal, gazdag változékonysággal, tisztán kinyomva, s szívre és lélekre erőben munkálva, okaidnak s érzelmeidnek akaratodtól függő tolmácsa lehessen.

Meleg szeretettel függj a hon nyelvén! mert haza, nemzet és nyelv, három egymástól válhatatlan dolog; s ki ez utolsóért nem buzog, a két elsőért áldozatokra kész lenni nehezen fog. Tiszteld s tanuld más mívelt népek nyelvét is, s főképp ama kettőt, melyen Plutarch a nemzetek két legnagyobbikának hőseit rajzoló s Tacitus a római zsarnok tetteit a történet évkönyveibe való színekkel nyomá be; de soha ne feledd, miképpen idegen nyelveket tudni szép, a hazait pedig lehetőségig művelni kötelesség.

A bölcsesség legnagyobb mestere az élet; azonban gyakran felkeresd a rég elhúnytakat is, kik tanulások, vizsgálatok és tapasztalatok által gyűjtött kincseiket a maradék számára könyveikbe letették. De jusson eszedbe: a könyvek száma végetlen, a te éveid pedig végesek; s óráidat s napjaidat oly sok egyéb foglalatosság kívánja magának. Mint az üresbeszédű társalkodót: úgy kerül a tartalmatlan könyvet. Sőt ne könnyen végy kezedbe oly művet, mely a genie lángjegyét homlokán nem hordja; a nagy író művét pedig mély figyelemmel tanuld keresztül. Így az olvasásnak szentelt órák nem lesznek elvesztve, mint azoknál, kik választás és cél nélkül ezer meg ezer köteteket forgatnak keresztül, vagy hogy emlékezetüket terheljék, vagy jegyzőkönyveiket becsnélküli apróságokkal megtömjék, vagy unalmas pillantataikat megöldököljék. Az élet csak úgy éri célját, ha tetteknek szenteltetik. Célt és véget nem tudó olvasás rest életnek vagy

következménye, vagy szerzője ; nyavalya az, mely a való élet gyökereit elrágja ; s melyből kigyógyúlni éppen úgy nehéz, mint a játékszenvedelemből ; s mely a lelket éppen úgy elzsibbasztja, s minden munkára és hatásra alkalmatlanná teszi.

Könyvet írni : ez is egyike korunk betegségeinek. Ki kenyérért írogat, az méltóbb szánásra, mint aki napszámért kapál. Kit hajlandóság vonz írásra, jusson eszébe : miképpen hajlandóság és tehetség két különböző dolog ; s ki a hajlandóságot tehetségnek veszi : az mindég csalatkozik. Több kívántatik az írótól, mint a beszélőtől. Ennek szavai elhangzanak, az író pedig maradandó bötükbe önti gondolatait, s messze vidéken s jövődőben is ohajt olvastatni. Azért ha valaha könyvírásra kedved leend, vizsgáld meg jól magadat : gyűjtöttél-e elég erőt, tapasztalást és tudományt? Mert oly ember is, ki a maga életkörét híven betöltvén, jámborsága és szorgalma által tiszteletet érdemel, nevetséges leend, mihelyt azon pályára lép, mire természet őtet nem szánta. Kinek a közönségesen, a mindennapin felülemelkedni erő nem jutott : az kitetsző helyre ne álljon. S ez intés itt az írónak adva, minden más helyzetbeli embernek szól.

Nem boldogtalan volt az, mond a költő, kinek születéséről s haláláról a világ semmit sem tudott. E tanítás a pórnépre nézve helyes lehet ; de ki fennérzést nyere sorsától, ki magasba törekedő társaságban a szép és jó példáit jókor szemlélhette : annak kötelessége úgy élni, hogy a pórnépen felülemelkedve, a mindennapiság keskeny köréből kiléphessen ; s nevének maradandó emléket szerezzen. Hazát és emberiséget csak jelesek boldogíthatnak ; s e célra-munkálás kötelessége alól nem vétetik ki más, mint a természettől tehetség nélkül hagyott szerencsétlen.

Sok út visz magasra ; s ez utak közt nem egy van, mely mindenkinek hatalmában áll. Ha bámúlatos művet írni, fontos ütközetet nyerni, phidiási szobrot alkotni, országos alkotmányt alapítani stb. nem mindentől telik : de elveit s érzéseit minden megtisztíthatja, magát erény követésére minden szoktathatja, hasznos ismereteket minden gyűjthet, s napjait célirányos tettekben minden eltöltheti. Ne hidd, mintha a terhektől s kötelességektől, mik reád, mint szabad nemzet polgárára, természetesen háramlanak, tehetséged kicsiny voltának színe alatt magad felmenthetnéd. Längerő kevésnek adatik ; azonban minden egészséges lélek hosszú szorgalom által más tudományát, tapasztalását, példáját magáévá teheti ; helyesen ítélni, s pontosan egybehasonlítani megtanulhat ; s vizsgálat s gyakorlatnál fogva a teremtő lelket ha el nem érheti, hozzája legalább közelíthet. Többszer mondám : az élet főcélja — tett ; s tenni magában vagy másokkal együtt senkinek nem lehetetlen. Tehát tégy ! s tégy minden jót, ami tőled telik, s mindenütt, hol alkalom nyílik ; s hogy minél nagyobb sikerrel tehesz, lelkedet eszközökkel gazdagítani szüntelen igyekezzél.

Hol élő példából s tulajdon tapasztalásból tanulhatsz, ott tudományod legjobb alapon áll. Tettlegi tudományt találsz a világ történeteiben is ; s kincs gyanánt kell tartanod azon következményeket is, miket a nagy emberek saját tapasztalásaik után feljegyeztek. De amit a magányos tudós előre feltett elvekből kikövetkeztetett, s összeilletett rendszerben előadott, kételkedve tekintsd meg. Mert észleges vizsgálatokat ragyogó színbe öltöztetni könnyű : életre alkalmaztatni pedig nehéz, s nem ritkán veszedelmes. Minos és Lykurgus, Solon és Pythagoras tettleges bölcseséggel alkották öszve a köztársaságokat ; s midőn

Aristoteles az igazgatás tudományát rendszerbe foglalá, nem tett egyebet, mint amit a maga Organumának írásakor cselekedék vala. Valamint itt az emberi ész szokott járását kitapogatván, azon rendet, miszerint az elejétől és egyetemleg gondolkozni meg nem szűnt, tapasztalás után leírá: úgy amott a régi és új országalkotványok módját és állapotát vizsgálá meg, s a fennálló valóságon építé tudományát.

Minden ismeret kútfeje a tapasztalás. Nem elég tudni: Athenében s Rómában, Angliában vagy Amerikában mi és miképpen volt vagy van? ugyanazon idea különböző fejekben, különböző helyben, korban és környezetben, különböző foganattal munkálhat. Tapasztaláson épült vizsgálat fog megtanítani; hol a hiány? hol a tennivaló? s mi a különféle eszközök közt választásra érdemes? Fordíts a népek kifejlése történeteikre mély figyelmet. Egész nép, mint egyes ember születhetett s nevedkedhetett oly meghatározó körülmények közt, melyek neki bizonyos véralkatot, karaktert, hajlandóságokat, szeszélyt és szenvedelmet természetébe öntöttek. Ez adatok szerént kell őt a kifejlés lépcsőin nyomról-nyomra kísérni; s ha e nyomról-nyomra kísérést elhibáztad, s az állást, melyre előrement adatainál fogva jutnia kellett, tisztán ki nem láthattad: botlásokat teszesz, miket a világ minden teóriái jóvá nem változtatnak. Úgy jársz, mint az orvos, ki minden növénynevet tudott, de növényt egyet sem ismert; ki a nyavalyák egész lajstromát újjain elszámlálta, de betegének baját ki nem találhatá.

Egyetemi formák sem egyes emberre, sem egész nemzetre állandóul nem alkalmaztathatnak. Az ember s az emberiség korához s helyzetéhez képest időről-időre más más testi és szellemi alakot vált. Ezen alak-

váltások észrevétlen jönnek ; s csak akkor rohannak zajogva, ha véletlen akadály vettetik ellenökbe. Azonban ne hidd, mintha elhárító eszközöket találni nem lehetne. Ki tiszta pillanattal önkebelébe tekinteni megszokott ; ki előtt lelkének minden mozdulati lepletlen állanak : annak csak akarat kell, hogy magát saját hatalmában mindég megtartsa, s lélekalakot önmaga formáljon magának. Ily férfi felülemelheti magát a századon, s annak alakváltozásaira hatalmas befolyással munkálhat.

Két erő tart felül a sokaságon : ítélet és akarat ereje. E kettő nélkül ismereteid csak eltanult ismeretek, tetteid csak alárendelt tettek lehetnek ; azonban mindkettőnek válhatlanúl kell egybefűzetni. Mert ítélet erős akarat nélkül lelkedet a szenvedő állapotból, miben körülmény s társaság fogva tartják, ki nem emelheti ; erős akarat pedig ítélet nélkül átalkodottá s vakmerővé csinál, s hibásan választott célok után törekszik.

Tapasztalás, tanulás, figyelem és gondolkozás : négy eszköz, minek szorgalmas használata által az ítélet napról napra erősödik. Ezt is, mint a lélek és test minden más tehetségeit szakadatlan gyakorlás fejleszti és neveli ; s e gyakorlás az út, akaratod erejét is óránként öregbíteni. Puhálkodás, indulat és szenvedelem sugallatit meggyőzni nem lehetetlen ; jót, szépet, nagyot és nemest tenni természetes ohajtás ; s ama meggyőzést mennél gyakrabban viszed véghez, s emez ohajtást mennél sűrűbben változtatod gyors tette : annál nagyobb leend akaratod hatalma. Indulat és szenvedély által vezetett ember akarata is lehet erős, lehet rohanó hatalmú ; de nem tiszta s nem szabad. Annak, ki egykorúira jótékony befolyással kíván hatni, réányel és nyugalommal tölt keblet kell bír-

nia. Indulat és szenvedély vadsága csak forrásban nyugtalankodó sokaságra munkál, s annak vétkeibe vegyűlvén, vést és pusztulást hoz ; s mivel az emberiség saját fenntartását szem elől egészen soha el nem téveszti : ily vész és pusztulat jelenetei sokáig nem tarthatnak. Az erény nyugalomával párosult akarat az, mely szelíd hatalommal munkálva, állítja elő a jót, s hárítja el a gonoszt.

Egyedül a legnagyobb erő sem tehet mindent, mondhatnám, nem tehet sokat : egyesített erőknek pedig a lehetetlennek látszó is gyakran lehetséges. Mit ér egy csepp víz? de milliómonként egyesült cseppek megdöböntő erőt fejtenek ki. Ez egyszerű, mindennapi példa tudtadra adhatja : mily becses az egyesület !

Légy kész egyesülni. A nép, melynek tagjai saját házaikban elszigetelve csak önmagokról gondolkoznak, s parányi célaikat csak egyenként űzik, még félig vad-nép. Neki óriásinak tetszik minden, ami az egyes ember erejének s eszközeinek mértékét felülmúlja ; ő nem tudja, miképpen az erő s eszközök, mikkel feszített munka közt sem ér véget, milliómok erejével s eszközeivel, sokkal kisebb részben egybekapcsolva, csudákat teremthet. És az egyesülés ily haszna mily természetesnek, mily könnyen kitalálhatónak látszik !

Jegyezd meg : azt, ami legegyszerűbben, s legtermészetesben vezet célra, kitalálni kevés ember dolga. Az emberek legnagyobb része saját fejével nem dolgozik ; s régi állásából annál kevésbé mozdul ki saját akaratánál fogva. A sokaságot szokás és előítéletek tartják fogva ; s azoktól megszabadulni a lélek restsége nehezen engedi.

Tisztábban látni, mint a pór nép nem ritka dolog ; de annak balszokásaival s előítéleteivel megküzdeni, egyes embernek mindig veszedelmes. Elszórt magvak-

ból apródonként csirázik és nő fel a kor, mely változásokat hoz magával. Annak feltüntekor mintegy tudat- s akarat elleni forrás, mozgás s haladás látszik mindenfelé ; s boldog a reformátor, ki e feltűnés első jelenségeit biztos pillantattal észrevette ! ő nem fog egyedül maradni felléptekor, s győzedelemmel teszi magáévá a pályaágot, melyért a korelőtti küzdők hiában, s többnyire nyugalom és életveszély közt fáradtanak. Az ő osztályrésze dicsőség ; midőn az előtte elsüllyedt küzdők sírján egykorúiknak átka fekszik, melyet a később jött maradék szánakozása többé jóvá nem teszen.

Önszeretet az emberi nem legegységesebb vezetője ; de ne hidd, mintha ez önszeretet mindég az önhasznot tenné céljának. Sok anya mondhatatlan szeretettel viseltetik gyermekéhez ; s mégis e szeretet által vezérelve mindent tesz, ami gyermekének sirathatatlan romlást hoz. Így a sokaság önmagával ! A való hasznot ismerni éppen olyan ritka tulajdonság, mint minden más valót ; s ha Demokritnak igaza volt, midőn a valót, filozófi vizsgálatok tekintetéből kút fenekén lelni mondotta : éppen úgy igazunk lenne, ha mondását az emberek legmindennapibb tetteikre s gondolkozásaikra alkalmaztatnók. Az emberek többsége, hogy önszeretetének eleget tegyen, a mindenkori divattól, azaz idegen fejekben támadt s szokásba jött gondolat és cselekedet-formáktól kér tanácsot. Ezek itt fájdalommal nem gondolva, orrcimpáikat fúrják keresztül vagy töszúrásokkal egész termeteiket tarka képekkel borítják be ; amazok ott kárt fel sem véve, papírosért adják kincseiket, s levegői intézetekre egymást törve vesznek részvényeket ; némelyek a valódi értéket üres címért cserélik el, mások a leghasznosabb dolgokat elvetik maguktól a pusztá név miatt, melyet története-

sen hordoznak, s több effélék. S miért mindezeket? felelet: mert másoktól úgy látják.

Embert, egyenként s csoportosan, a maga hasznáról felvilágosítani a legnehezebb feladások közé tartozik.

Gondolni mindent lehet bátorságosan; gondolatot szóvá és tetté változtatni, kétes következményű dolog. Mi, és mikor, és miként kell szólni s tenni? ez a bölcsesség nagy titka, miről szabályokat adni nem lehet. Régi a tanács; minden tudja azt, s kevés követi: eszed járjon előbb nyelvednél s tetednél.

Van idő, mikor hallgatni s látszó veszteglésben ülni bölcsesség. Bölcsesség és okosság közt különbséget tégy. Mert az okos hallgat és vesztegel, hogy önbátorságát megőrizze; a bölcs pedig, hogy polgártársai nyugalma idő előtt s fogamat nélkül ne zavarja fel. Amaz néz önmagára, ennek pillantatai az emberiség előhaladását kísérik.

Ok nélkül hágni vészes pályára vakmerőség és hiúság; de midőn közügy kívánja, akkor mindenre készen lenni polgári kötelesség. S e kötelesség parancsolja a valót és igazat nemcsak megismerni, nemcsak szeretni és tisztelni, de bátor szívvel kimondani és pártfogolni is. Az elpalástolt valót, s a pártfogás nélkül veszélybe süllyedt igaz, gyalázatára válik a nemzetnek, melynek körében az eset megtörtént.

Ezen, s minden más, ezzel határos kötelesség teljesítése bátor szívet teszen fel; de bátor szívet szerénységgel s bölcs előnézéssel párosítva. Szerénytelen bátorság szemtelenséggé lesz; s bátorság előnézés nélkül oktalan vakmerőséget szül.

Bátor szívet, mint minden más rényt, magad szerehetsz magadnak. Ki tanult ismerni, s ismeret által szeretni szépet, jót, nemest, és valót; az kétségkívül

minden ezekkel ellenkezőt útálni fog : s e szeretet és útalat győzhetlen erővel munkál szívére. A különben félnék, erőtlen anya lángba s vízbe rohan gyermekeért, kit szeret ; a félnék, erőtlen hölgy tört taszít saját szívébe, hogy menekedjék üldözőjétől, kit útál ; s ha e két hatalmas indulat gyenge kebelbe is önthet bátorságot : mi leszen még, ha az erős azokat sajátáivá teszi? A gyengének bátorsága pillantatnyi támadat, mely kétségbe s veszélybe sújt ; az erőse pedig elveken alapuló léleksajátsággá leszen, mely nyugalmas alakot vehet magára, s mégis lángérvével törekszik szabaddítás s szabadulás felé egyformán.

Bátorság kell nemcsak a pillantatnyi szükségben ; hanem a szükség bármily hosszú tartósságában is : azért bátorság, türelem és állandóság nélkül kevés becsesel bír. E kettő nélkül nagy és következménnyel teljes tettek nem történhetnek ; e kettő nélkül a bátorság tulajdonképpen nem is bátorság. Hiában tapodtál meg kezdetben minden félelmet, ha előbukkanó akadályok ellen is mindvégig küzdeni képes nem vagy. Mert, bármint leplezzed, csak bátortalanság az, ami az akadályok által készségedet meggyőzetni engedi. Szünetet nem ismerő bátorság neveztetik állhatatosságnak ; nagy karakter enélkül nem lehet, s ezáltal kisebb lelkek is bámulatos következtetésekre juthatnak.

Állhatatosság és makacsság úgy állanak egymás ellen, mint bátorság és vakmerőség. Valamint egyiket tisztelned : úgy a másikat megvetned illik. Állhatatosság és mély tekintet jelen és jövőre ; makacsság és értelmetlenség : együttjáró dolgok. E két utolsó gyakran hamis szégyennel van egybekötve : mondásunkat vagy tettünket félbenhagyás által hibásnak ismerni nem akarjuk. De ha öntudatunk, s maga a dolog kiált : mit használ ellenkezőt kiáltoznunk? az állhatatost

még süllyedésében is önérzés boldogítja : a makacs szívét pedig késő, sikertelen megbánás vérezi.

Küzdés az élet ! Ez igazságot még azok is érzik, kik a mindennapiság nagy országútán a sokaság közt egy napról másra megrögzött formák határvonalain belül bolyonganak, anélkül, hogy szemeiket felemelnék, s tekinteteiket új és szokatlan pálya fölé röppenének. Mi nem fog még történni azzal, ki a sokaságot elhagyván, kevesektől járt útra tér, vagy egészen új pályát nyitni készül ! minden ily törekedés ezer meg ezer ellenséget támaszt. Ez gyűlöl, mert régi szokásait megvetve s háborítva látja ; amaz, mert törekvésed véleményt állít elő, az övével ellenkezőt ; némelyek ok nélkül nyugtalanak tartanak ; mások irigylik, hogy kitetszővé teszed magadat, holott kitetszeni csak ők vágnának. Mindezek, s több ilyenek ezer módon igyekeznek célrajutásod megsemmisíteni ; s ha megsemmisíthették, jaj neked ! a sokaság nem lát egyebet bukásodnál ; s dolgaid rossz kimeneteléből kész gyáva-ságodat, oktalanságodat, gonoszságodat, s száz meg száz ilyeneket következtetni. A pórnép ítélete a szerencse után jár. Bukásodban megvet és átkoz ; lehető kiemelkedésed hámulat és öröm zajával ünnepli. E jegyzet mindennapi példákból van merítve ; de nem kell általa elrettened.

Ellenség s ellenkezés nélkül az egész természetben semmi nincs. Elveted a gabonát, s mennyi veszély nem vár arra a kikelés pillanatától fogva aratás idejéig ; s fognád-e azért az évenkénti vetést elmellőzni ? és jól adá isten, hogy sokszor s legtöbbször a nemes küzdő elébe vetett akadályok éppen néki szolgálnak : mint Heraklesről mondja a mitosz, kit a zsarnok veszteni akarván, halálos merényekre küldött ki, veszély helyett örök dicsőséget hozókra. Meggyőzött akadály

mindég a tett becsét neveli ; s a pór nép zajgó kiabálása, légyen az ellened vagy melletted, minden esetben megvetésre méltó. Eközt s a való hír és dicsőség közt óriási a különbség ; s ki azt nem érzi, és méltánylani nem tudja, az nem is érdemel más bért útcai sokaság megtapsolásán kívül. Harsogva zúg az ; a tapsok hőse vállakon hordoztatik ! de kevés idő múlva méltán vagy méltatlanul elhagyatva marad ; boldog, ha sárral nem mocskoltatik be ! A bölcs szánni fogja őt szenvedéseiben, de panaszára csak így szólhat : *ten-magad választád jutalmadat, s azt íme elvevéd !*

Mindég és mindenütt vagynak, bár kevesen, kik a jót és szépet szeretni s az arra törekvő tetteit méltánylani tudják. E kevesekhez csatold magadat, s mennél szorosabban. Egyesült erejük célrajutásod könnyíteni, részvételök bukásodat vigasztalni fogja. A sokaságért híven munkálj, de ítéletével ne törődjél. Ha küzdésidet szerencse koronázzandja, úgyis melletted leszen az. Fáradalmaid jutalmát önérzéseden kívül a kevesek jóváhagyásában keresd ; csak ezek körében alapúl meg a maradandó hír, s a nemcsak maradandó, de megérdemlett hír.

Aminek okai előre elhintettek, s csirájokban meg nem fojtattak, annak kerülhetlenül meg kell történni ; s megtörténését akadályok hátráltatják ugyan ; de egyszersmind lépcsőnkénti haladását rohanássá változtatják ; mint lassú patak folyását az élébe vetett kődarab. Az emberiség történetei, valamint az egész természet, szakadatlan láncon függenek egymásba ; s bölcs az, ki a láncot ismerni és követni tanulta. A pályaküzdő bukása gyakran, s talán mindég a lánc naponként egymásra növekedő szemeihez tartozik ; s talán éppen azon szem, mely a következő küzdő szerencsés célrajutását mulhatlanul vonja maga után.

Ennek meggondolása bátorítson a pályán kedvetlen körülmények közt is.

Az emberi élet csak elröpülő pillantat, minek elenyészése előbb-utóbb kikerülhetetlen. Mi szebb? halni-e az ostromlott vár falai alatt, a sokaság közt bujkáltodban történetesen melletted elpattanó bombától lezúzva? vagy halni az ellenség bástyái felett, minekutána merész szökelléssel hazád zászlóját azokon kitűzted? A derék egyedüli célja: jeles tett; ki féltében nem lépett vele egy ösvényre, azt éppen úgy eléri a sors. Egyetemileg uralkodik az mindnyájunkon; de rajtunk áll nevünket vaspálcája alól kivívni.

Sidney Algernon a vérpadon múlt ki; Washington az övéinek karjai közt végzé életét. Egyik, mint a másik a maga népe történeteiben halhatatlan. Melyik vala a kettő közt a szerencsésb? mondod: az utolsó. De miért? bizonyosan nem azért, mert néhány évvel többet élt; s talán nem is azért, mert halálos ítéletet nem a bíró, hanem az öregség mondott reája. Célra jutott! úgy van; de kezdetben tudhatta-e, hogy célra jutni fog? Nem, s éppen úgy nem mint ama másik. Dicsőségének elég lett volna, ha elsüllyedése a későbbi embernyom boldogságát húzta volna maga után. A keresztyénség apostolai vérökkel alapíták meg a még akkor csak leendő roppant alkotványt. Mi lenne az emberiségből, ha csak az küzdene, ki a végrehajtás bizonyosságát előre láthatná?

Nemcsak a végrehajtás bizonytalan, de a hála is; bár azt küzdés, áldozat és jótétemény által százszorosán megérdemléd. Erkölcsi világban a hála legkritkább tünemények közé tartozik, szintúgy egyes személyekben, mint a nép sokaságában. Ki hálát remélve teszen jót, ismeretlenségét bizonyítja meg a világgal. Minden jó, amit más az emberiséggel teszen, reád is, mint

emberre háramlik; azért tégy jót te is, hogy tetteid az egészre, s egész által az egyesekre jótékonyan háramoljanak. Oly igazságos viszonyozás ez, mely éppen igazságos volta miatt köteleességgé vál.

Hálaért tenni jót, uzsorástól is kitelik. Mert ki tetteért valamit kíván, nem csuda, ha annak mértékét is meghatározza; s tetteire tetszés szerént tesz kamatot. Az ily tevő legtöbbszer csak hálátlant csinál, s később bűnösnek hiszi maga iránt az emberiséget, s annak gyűlölésére szívét teljes joggal véli felhatalmazottnak. Nyomorúlt! ő nem gondolja meg, miképpen önmaga naponként, és pillanatoként az általa gyűlölt ember-társaság jótéteivel s jótéteiből él, melyek nagyobbak, fontosbak, és gyakoribbak mindazoknál, miket ő élte napjaiban másokra árasztani képes vala.

Nincs nagyobb bolondság, mint magát a teremtés középpontjának gondolni; s mindent, ami nem egyedül érte tettetett, megvetni. S ilyen az, ki csak személyes hálát vár, s az egészre áradó jót figyelembe nem veszi.

Szerencse után jár a sokaság; s ezért a szerencse kedvencei megútálják azt, s benne az egész emberiséget. Ez is egyik bő forrása az embergyűlöletnek. Hidd el, a szerencse ragyogásai közt nehéz az emberiség való becsét érezni. Sok embert ezer meg ezer körülmény összeütközése szinte észrevehetlenül magasra tol; s ők azt hiszik, mintha felsőbb erők állanának szolgálatukra; s mintha a ragyogást bámuló, vagy kegyelmet váró sokaság minden nagyra és nemesre alkalmatlan lenne. Nem tudják, hogy a körülök tolongó emberek lealacsonyulása egyedül az ő művek. Egy intésre készek lennének nagyot és nemest mívelni, éltöket szépért és jóért feláldozni, kik most porban másznak; mert tőlük úgy kívántatik.

Az emberek legnagyobb része saját karaktert nem bír; de annál inkább bír hajlékonyságot bizonyos körülmények közt mástól és más által minden jót elfogadni. A szerencse fiainak tartozása nem az, hogy egykorúikat bizonyos gyengeségek miatt gyűlöljék; hanem őket fogékonyságaiknál fogva magasb erkölcsi állásra segítsék.

Mit mondasz azokról, kik azért gyűlölnek az emberi nemzetet, mert ők szerencsétlenek? Ki nem lehet szerencsétlen? vagy ki az, ki életében egyszer-akkor magát szerencsétlennek nem érzé? Magad vagy oka szerencsétlenségednek? Tűrd, amit okozál. Sors hozta magával bajaidat? Mit tehet az emberiség róla, hogy így történt? Gonosz emberek miatt szenvedsz? De miért kell néhány gonosz miatt az egésznek gyűlöltetnie? Gondold meg: azalatt, míg téged gonosz emberek nyomorúságba süllyesztettek; másokat a jók nyomorúságból emeltek ki. Itt e falut vad kéz porrá égeté; ott egy másat jóltevő kezek porból újraépülni segítettek. Itt egy ember rabló által hal meg; amott egy nemes szívű önéltét veszélyeztetve ugrik hab közé, egy előtte ismeretlent megmentendő.

Örömedben és keserveid közt szünetlen szeretettel viseltessél az emberiséghez, melynek kebeléből az erény magvai még soha ki nem száradtak. Szakaszról szakaszra jönnek idők, midőn nagykiterjedésű rendbomlások állanak elő; s azt vélnéd olyankor: a gonoszság fékei mind széjjelszakítvák. Nézd keresztül az évkönyveket, s valld meg: ha az erénynek emberi erőt felülhaladni látszó jelenei nem ilyenkor tűnnek-e fel legsűrűbben? Mennél fenyegetőbb állást vesz a rossz, annál szorosb kapcsolatba teszik a jók egymással magokat; s közöttök az emberiség annál tisztább világtításban mutatkozik.

Ezeket meggondolván, bizodalmodat az emberek iránt tisztán megőrizheted akkor is, ha az érdemet üldöztetve, s a lelkes fáradozót céljától elűtten látanod. Egyes történetekből egyetemi következményeket kihozni, tapasztalatlanság. Tekints az egészre ; s lehetetlen meg nem vallanod, miképp a világ minden népei közt ezer jó látszik ugyan csirájában megfojtva, ezer küzdő pályája közepén elsüllyesztve, stb. ; mégis a műveltség nagyobb-nagyobb terjedését, az erkölcsök szelídülését, az ismeretek közönségesedését, múlt százakat jelenkorral egybehasonlítva, nagy tömegben szemléljük. Vesd össze az időt, mikor Idomeneus saját gyermekét megáldozni, gondatlan fogadása miatt, magát kénytelennek hívé vala ; az időt, midőn a spártai nép Karthágo szövetségét csak úgy fogadá el, hogy ez templomait embervérrel többé ne fertőztesse ; s ismét az időt, melyben a keresztyénség isteni alapítója ellenségeinket szeretni tanított. S nem látod-e e három lépcsőn keresztül az óriási emelkedést? Való, hogy az emberek az isteni tanító szavait közönségesen meg nem tartották ; való, hogy időről-időre borzasztó jelek gyakran tűnnek fel : és mégis odajutottunk, hol a rabszolgaság eltörlése, az ember becsének általános megismerése, s ezredek óta fennálló kasztok összeolvadása kivihetetlennek többé nem látszik ; s ugyanazon emberfaj közt, mely valaha embert áldozott, gladiatorait egymást gyilkolni gyönyörködve nézte, a rabszolgává tett embert barmainál kevésbé kímélte, s több efféle. Ezek, s az ilyenek jelei, miképpen a népek tanítói, gyakori veszélyeik mellett is, nem hiában szórták a magot. Gyökeret vert az, s az ismeretek temérdek masszájával egybeforrva, többé ki nem irtathatik.

Fáradj a hazáért, s ne tenmagadért ; így nem leszen

okod panaszkodni. Ki magáért fárad, gyakran csalatkozik ; ki lelke erejét hazájának szenteli, annak tettei előbb-utóbb sikerrel koronáztatnak meg ; s a siker felől az emberiség elismert haladása biztosít.

Hírt és dicsőséget vadászni hiúság. A való nagyságnak éppen úgy következése a dicsőség : mint jámbor életnek a becsület ; kereset nélkül jön mindegyik.

Sokan a nagyember külsejét mesterséggel teszik magokévá : mint kokett a szerelmesét ; s azt hiszik, ez úton dicsőségre juthatnak. De ha van álnagyság, van áldicsőség is ; s amannak kísérője csak ez lehet.

Óvd magad, annak látszani, ami nem vagy. Törekedjél való nagyságra, ha magadban erőt érzel ; de színlett nagyságot mutogatni, gyalázatnak tartsd. E színlés a hazugság minden fajai közt legundokabb.

Színlett nagyság mutogatója az oroszlánbőrbe öltözött számárhoz hasonlít.

Nagyság és szerencse : két egészen különböző dolog ; s mégis a sokaság e kettőt rendszerént összetéveszti. Nagyságot szerencsétlenségben megismerni s tisztelni, ritkának adatott.

Mindennapi mondás : ez az ember szerencsés, amaz szerencsétlen. Mit teszen a név : szerencse ?

Timoleon nyert győzedelmek után templomot emelt a Szerencsének. Ő tehát e néven oly valamit értett, ami hatalmas lény gyanánt az emberi tetteket igazgatja ; s azoknak kéje szerint kedvező, vagy kedvetlen kimenetelt osztogat. A régi közmondás ellenkezőt tanít : Mindenki önszerencséjének kovársa. Azaz, szerencse kívül az emberen nincs ; semmi nem egyéb az, mint az emberi okosság s ügyesség által előhozott jó következés. Aki tehát okos, az szerencsés is, s aki szerencsétlen, az nem okosan vitte dolgait. Ez a mondás értelme ; s így tartá ezt Richelieu.

Mindennapi példák bizonyítják, miképpen Riche-lieunek s a közmondásnak igazok nincs. Sok oktan kezdet koronáztatott meg szerencse által ; sok okosan intézett terv semmivé lőn. A gazda híven megmívelé földéit ; vetései szép reménnyel biztatják ; s íme felleg gyűl, s gabonáját aratás előtti napon jégeső veri el. Egy tékozló utolsó forintját lotteriába löki, s néhány nap múlva a sorshúzás ezrek birtokosává teszi. Mondhatod-e amaz elsőt saját balesete okának? s e másik szerencsáját az ő okosságának tulajdoníthatod-e?

Ember a történet urává magát nem teheti. Fontold meg jól, mit kezdesz ; válaszd meg az eszközöket okosságod szerint ; munkálj fáradatlanul ; s ha mindent, amit erőd s körülményed enged, megtettél : nem vádolhatod magadat, bár a kimenetel ohajtásodnak meg nem felel is.

Tenn erődre támaszkodjál ; szerencsétől, ha mit nyujt, fogadd el, de ne várj semmit is. Az élet szebb ajándéka istennek, mintsem kockajáték gyanánt folytassuk. Nem csüggedő erőnek gyakran a sors maga is engedni látszik ; azért szerencse hatalmát ismerd meg ugyan, de általa sem kormányoztatni, sem elretten-teni magadat ne engedd.

Emberi tudomány legfőbb célja maga az ember. Ez a pont, mely körül minden vizsgálataink, törekedéseink kisebb-nagyobb körben forognak.

Ismerd magadat, s magad által az embereket ; ez ismeret nélkül tudományod holt tudomány.

Tökéletes ismerettel embernek dicsekedni, esztelenség. Magunknak magunkról számot adni, már ez is felette nehéz, és hosszú figyelem s gyakorlat következése : másokról pedig ítéletet hozhatni, nemcsak felette nehéz, de felette bizonytalan. E planétáról, hol lakunk, hasonlítás és következtetés által szólunk a

többihez : így saját természetünkből, melyet közelebről vizsgálhatunk, hasonlítás s következtetés által szólhatunk másokról. S e módon nyert tudomány mennyi tévelygésnek adhat helyt !

Mennél több s mélyebb ismerettel bírsz : annál inkább érzed az emberi tudomány bizonytalanságát. Ez érzés önhittségtől meg fog őrizni ; de vigyáznod kell, nehogy ellenkezőleg kétségeskedés szellemét ébressze kebledben. Az élet jól megfontolt, de biztos lépéseket kíván ; a kétségeskedés határos a féltékenységgel.

A hős jól tudja, miképpen a győzelem isten akaratától függ ; s szorongó kebellet kezdi legelső ütközetét. Megnyerte azt ; s bizodalom támadt benne önerejéhez, mely minden újjal nyerendő győzelemmel nevedetni fog, s új meg új szerencsét von maga után. Így történ az ismerettel is. Minden jól húzott következés biztosabbá tesz. De ha biztosnak lenni jó : elbizottnak lenni még rosszabb, mint kéteskedőnek. Mert a biztosság okos vigyázattal jár ; az elbizottság pedig oktalan vakmerőségre vetemedik ; s magamagát bukattja meg.

Az ember külsője és belsője közt természetes viszony van ; s ha valakiről ítélni akarsz : mindkettőre figyelmezned kell. Embert egyedül külsőjéről ítélni meg : vendégfogadási bölcsesség, melynek következményi aszerént változnak, amint felső ruhádat, vagy hangodat változtatod. A belsőt ami illeti, arra csak a külsőn keresztül lehet pillantani ; s azt vizsgáló szem elől rejtegetni nem nehéz.

Mint idegen kézírást, úgy idegen lélekállapotot, idegen érzelmeket és karaktert utánazni, mindennapi jelenet. Színészi ügyesség az emberek közt nagyon közönséges ; ezért velök időt tölteni mindég lehet ; de általok megcsaltni is könnyű.

Sok ember olyan, mint a kaméleon: tetszéseként válthat színt. Sok olyan mint a vitorla: magában mozdulatlan áll; de minden támadó szélnek enged, s annak változásaként változtatja irányait, most éjszak, majd dél felé. Sok ember eszközzé tétetik; mert egyébre nem való. Sok eszközzé teszi magát, hogy saját célait érje el. Ez gonosz, amaz együgyű; s reájok támaszkodván, mindenikben kárt vallhatsz.

Bízni az emberi rényben, az erények legnemesbje közé tartozik; de e bizodalmat leginkább az egészben helyheztesd; egyesekben számtalanszor fogsz megcsalatkozni.

Az emberiség nagy tömegében az előre, a jobbra törekedés tisztábban vagy homályosabban mindég érezhető; egyesek pedig az egész szellemével, haladásával s boldogságával ellenkezők sűrűn találkoznak. Ezren hiszik, hogy magányos jólléteket az egész célainak feláldozásával alapíthatják meg; s ezek balúl vezérlett önszeretet miatt hívtelenek az egészhez; nem tudván, vagy tudni nem akarván, hogy az egésznek, melynek részei vagyunk, ártani olyan, mint felgyújtani a várost, hol házat bírunk.

Egyesekből áll az egész; s mégis azokból erre és viszont ezekből azokra az ítélet bizonytalan. Mert minden egyes magában a másiktól különbözik; s ezen egyesek ezerféle különbségeik az egészben összevegyülvén, vegyület által egészen más alakba olvadnak. A lég különféle vegyületekben most széllé, majd vízzé, majd tűzzé alakul; s ez alakváltozás uralkodik az erkölcsi világban is.

Nyílt szív s egyenes lélek egyesekben ritka tulajdonság; tettetés és rejtegetőzés pedig gyakori. A nagy tömegben lévő emberek közt, népben és sokaságban tettetés és rejtegetőzés természetesen nem foghat helyt.

Ezért a sokasággal legalább minden jelen pillanatban tudhatod : mint állasz? csak azt nem tudhatod : a jövő pillanatban mint fogsz állani?

Jól megértsd : nemzet és sokaság egymástól különböznek. Amaz együvé állott egész, ez több egyesek most ilyen, majd olyan számban és alakban történt összecsoportozása. Amannak van állandó pályaköre, melyen a vele összeköttetésben levő nemzetek sorában lassabban vagy gyorsabban, de bizonyos egyetemi rendszerrel mozog ; emennek kimért útai nincsenek. Amaz a Balaton, mely saját partjai közt százak óta van és tápláltatik ; ez a hullámok, mik a Balatonon gyakorta látható ok nélkül támadnak, s ismét eltűnnek.

Nemzet való szelleme s körülményein épült természetes szükségei s törekedései, a sokaság hullámzó, zajos tolongása miatt, igen sokszor nem kivehetők. Mert a sokaság egyesektől s gyakran saját haszna ellen ingereltetik ; s vagy vezetője célai után értetlenül megy, vagy vezető nélkül hagyatva vakon rohan. De nem ritkán látni fogod azt is, miképpen az említett zajos tolongás egyenesen az egész belsőjéből forr ki. E két egymással ellenkező jelenést biztosan megítélni gyakorlott szemet kíván.

Egész nemzetnek is lehetnek és vagynak előítéletei, balszokásai, s más árnyékoldalai, miket felvilágosítani nem pillantat dolga. Gyűlölj minden rosszat ; de a rosszak orvoslásában különbséget tarts. Régiség által megszentelt, vagy történetesen jó gyanánt elfogadott balság jó szívben is lehet ; s általán fogva nemzet, mint nemzet nem is lehet rossz-szívű. Erőszak ritkán orvosol, mert nem világosít fel ; példa s tapasztalás által figyelemre bírt emberek egymás után s észrevétlen térnek jobb útra.

Idő a nagy mester! Ez egy generációt természet rende szerént eltemet, s a következőben eléri célját. Ki tud várni, az sokat tud; s nemcsak tud sokat, de tehet, s tenni fog sokat. A bölcs késő öregségében is elülteti a fát, noha hasznával maga nem élhet; de érti, miképpen az rendes időre megnő s unokáját gyümölcselel enyhíti. Ő tudja, miért kell várni; s ki várás után sok jót nyert, az munkálni a jövő korért sem rest.

Erős rendület viszi véghez nem egyszer, mit hosszú idők békésen nem hajthattak végre. Ez állítást a történetírás igazolni látszik. Azonban tekints mélyebben, s látni fogod a rendületet, vagy hosszú idő által előre készített végrehajtásnak lennie, vagy ha nem, akkor az előre nem készült, s korán vagy kor ellen erőszakosan felkényszerített rengést cél nélkül pusztítani; s vagy az egyetemi szellem által nyomaiban semmivé tétetni, vagy ellenkező esetre következeiseiben a késő maradék nyomorúságát is folyvást eszközteni.

Égiháború és volkánkirohanás miért és mikor szükségesekek? Isten tudja, kinek bölcsesége s ereje milliom világokat kormányoz. Ily égiháborúk s volkánkirohanások az erkölcsi világban a néptámadások; s ezek, mint amazok, a sors örök haladású törvényeiben írtak meg. Vigyázz, nehogy valaha szentségtelen kezekkel a történetek forgó kerekéhez nyúlj! Nagy Sándor és Etele, Mahomet és Nagy Károly császár, Julius Caesar és Napoleon csak eszköz valának a sors kezében, kik más időben s más körülmények közt vagy tetteket előhozni nem tudtak, vagy előhozni akarván, mindjárt kezdetben elsüllyedtek volna.

Sors választott embere a maga hivatását megérzi. De a választottak sokfélék. Egyik választva lőn, hogy elvettessék, mint a mag, jövő aratás reménye miatt

elrothadandó ; másik, hogy érett kalászként tűnjön fel, idejét töltve sarló alá jutandó. Így rothadásra szánt mag vala a két Gracchus ; így sarló alá jutott kalász, Julius.

Kit a sors meghívott, annak tiszta látást is ád, a kellő utat s eszközt megadni. Azonban a sors nem szólal meg ; s annál kevésbé hív neveden, hogy célait munkáljad. Az egész láthatlan, de szakadatlan szövődéssel van egymásba fűzve ; s minden szem a láncban saját helyét jól betölteni köteles. Légy távol a bohóságtól, mintha ember szabad kéj szerint intézhetné a társaság szerencsáját ; de buzgólkodjál lehetőleg s pillantatonként haszonra fordítani erőd s értelméd. Így nevetséges önhittségtől ment leszesz ; s ahelyett saját becsed szerény érzése fog kísérni.

A sors a maga menetelét az emberiségben sem teszi oly láthatóvá, hogy azt minden szem olvashassa. Sokan tekintetet sem fordítanak reá ; sokan azt hiszik, hogy nékiek figyelmezni sem szükséges, mivel az különben is a magáét megteszi ; sokan olvasni akarják, de a betűk jelentését nem tudván, csak találgatnak, s idegennemű dolgokat tévelygőleg fejtegetnek ki ; csak kevés szerezte meg magának a tehetséget, az örök folyamot a maga tisztaságában felvehetni. S ezen kevesek sem dicsekedhetnek, mintha tekinteteik minden időben egyformán élesek lennének.

Az emberiség sorsnak enged ; de nem mint rab-szolga. Mindenkinek lehet szabadakaratra felemelkedni. Földből egyéb nem jöhet ki, mint amit a természet belé alkotott ; de vizsgálat és munka a természeti anyagokból mennyi ezer meg ezer alakot állíthatnak elő, ilyképpen a természetben nem létezőket ! Azért ne hidd, mintha ember születnék kész tehetséggel, mint atyja fejéből Pallas Athene. Kebledben és fejed-

ben ezerféle erő szendereg, mit felköltetni, s kifejtetni és alakítani tenn dolgod. Ugyanazon személy teheti magát jóvá vagy gonosszá, bölcsé vagy esztelenné, indulat és körülmény rabjává vagy urává; s ez az, ami az emberben szabadakaratnak mondatik. Isten teremtett, s azt ember nem teheti; de a teremtés által letett anyagnak alakot adni, vagy azt alakról alakra változtatni magában és magán kívül: ez az emberiség hatalmi és szabadsági nagy köre.

Időt kívánó, nagy tervet egész nemzet karakterén s hajlandóságain építeni sikerrel lehet; sokaságon építeni vakmerőség, azt csak szempillantatnyi végrehajtásra lehet használni; egyes embereken egyetemi tervet alapítani tapasztalatlanság. Ezekkel csak segédképpen élhatsz, ha őket jól kiismerhetted, s annál fogva vagy tisztáknak találtad, kik bizodalmodat meg nem csalják, vagy gyengéknek, kiket tetszés szerint vezethetsz. Az elsővel sokra mehatsz; ez utolsók csak addig tiéd, míg csel vagy történet szerint más kézre nem jutnak.

Vagynak emberek, mint az állóvíz, mely bizonyos határookban áll, de tesped, s haladásra nem való. Mások, mint a csendes folyam, mely akadályra nem lévén, szokott útját egyformán járja. Amazoknak hasznát nem vehetni; ezeken pedig próba nélkül nem építhetsz. Vess útjokba akadályt, vagy várd, míg mások vetni fognak; s ha akkor az akadállyal meg nem küzdve másfelé folynak, csak gyengéiket használhatod; ha pedig megküzdenek, s küzdenek lanthatatlan, fűzd őket kebeledhez. Ily küzdők egyesülete bölcsesség által vezetve a legszebb társaság.

Saját karaktert ritka bír; állandót még ritkább. Sok karakter épül értelmi elveken, sok csupa vérmérsékleten, vagy szenvedelmén. Elvet, mérsékletet s

szenvedelmet változtatni oly dolog, mire ezer példánk van. Sok embert ismertem, kik bizonyos időben ilyen vagy amolyan lélekszint viseltek; s később egészen másat vettek fel. Nem mintha tettetők lettek volna; hanem mivel karakteri alapjaik változván, magoknak is kellett változniok. Sok emberben ismét a karakter helyét dac pótolja ki; s ezek makacsok, míg ellenkezőjök van; nem lévén pedig, könnyen elhajolnak. Ilyenek gyakran lesznek mások játékává.

Jól mondja a közmondás: elválasztja hét tél, hét nyár! de gyakran sokkal hosszabb időn túl is az ember változik. S csudáljuk-e? Kor, körülmény, jó vagy bal szerencse, egészség és betegség s több effélék, a leg-erősb természetet is vagy hirtelen erőszakkal vagy tartós befolyással elváltoztatják. Mindannyi ok, vigyázni! mert ha az ember szíve gonoszsága nélkül is ily változékony; mennyire nem változékony még azon alak, melyet tettetőleg veszen magára!

Fájdalommal emlékezem sokra, kik tettette vagy nem tettette ily változékonyssággal forogtak mellett. Ily fájdalmat tapasztalni fogsz te is; de óvd magad, hogy általa el ne kedvetlenedjél, s lángod a közremunkálás iránt ne aludjék ki. Felebb is mondom: tekints egészre! Egy darab göröngy e földön, bármily színetlen legyen az; de amiatt e szép csillag, társai körében, nem kevésbé szép színnel ragyog. S e hasonlatot tedd által az emberiségre; s ne nézd, mit tettek egyes tagok? de szemléld: mivé lőn e nagy nemzetség, mely kezdetben állati hangnál s ösztönnél egyebet nem ismert? Szerencsétlen volna, ki foltokat látván a napban, annak fényességét nem ismerné meg.

Közdolgokbeli tapasztalást közdolgookban élés szerezt, s az emberismeretet társalkodás, s nem annyira társalkodás, mint együtt-munkálás emberekkel.

Közre élj : ezt mondám előbb is ; de a magányosságot becsülni és használni tanuld. Sok ismeret, sok érzés csak úgy ver gyökeret szívéünkben, ha azt egyedül lévén, hosszú háborítatlan gondolkozás által tettük magunkévá. Az élet és munkazajban érzélem érzélemre, gondolat gondolatra tolúl ; most jön, majd röpül ; csak a magányosságban van időnk s nyugalomunk minden egyes érzést, minden egyes gondolatot feltartóztatni, s a többiek sorához állandólag fűzni.

Mindég magányban ülő csak magát hallja, és sem ellenmondást tűrni nem tanul, sem a tárgy mások által így vagy amúgy nézett oldalait nem ismeri. A zajban élőnek önszívét és lelkét mélyen vizsgálni ideje nem marad ; s így gyakorlat által ugyan készséget nyerhet, tettlegi, egyes ismereteket szerezhethet : de talentumát rendszeres haladásban kifejtenie, s ismereteit egészítenie nem foghatja. Kettőt köss együvé, s méltasd a költő mondását :

*Csendes magányban fejlődik a talentom,
Világi zaj közt állandó karakter.*

Eszerént élted fő törvénye legyen : magányban tökéletesülni, s a köztársaságban magányos készülétedet szünetlen haszonra fordítani.

Hazád szolgálni, s hazád dolgait kormányozni : e kettő nemcsak megfér, de összeköttetésben is van egymással. Kit saját keresménye nem táplálhat, az a társaság terhére él. Ki gazdagságot igazságos úton gyűjt, az a közös hazának gyűjt kincset ; jólbíró lakosokban áll az ország gazdagsága.

Ki háznépet táplál, az a haza gyermekeinek egy részét táplálja ; ki háznépet a rény elveiben tart, az a közös hazának tart hív polgárokat.

Férj és atya : tiszteletre méltó két nevezet. Ki gyermeket nevel, az a hon iránt szent kötelességet teljesít. Neki adatik a jutalom : közönségért tett szolgálatok után, szeretett hölgy és szülöttek karjain önérzéssel pihenni.

Társalkodás : az emberi természettel együvé forrva van ; ki anélkül él, az a természethez hívtelen.

Különbség van : közdolgok folytatásában másokkal együtt lenni ; vagy azokon kívül másokat fogadni és felkeresni.

Közdolgokban szoros igazságot szólani s tenni, bár ezren vegyék is kedvetlenül, el nem engedhető kötelesség. Társasági körben kedvetlenséget távoztatni, emberség. De emberség és hízelkedés vagy csapodárság, nem egyforma jelentésűek. Hízelkedni mindenütt alacsonyság.

Közdolgokban hallgatni, hol káros vélemény vagy tett nyilatkozik, hű polgárnak nem szabad ; társasági körben inkább hallgatni, mint haragot gerjeszteni, illendőség. De itt és ott csak egyenes, nyílt lélek, csak jóakarát és résztvevő kebel tesz az okos ember való becsét. És számláld ide a türelmet is.

Idegen véleményt túrni, kevés tud ; pedig ki túrni nem tud, hogyan kívánhat túretni? Csak a gonoszt ne túrd, egyébként az ellenkező véleményt, hol kell, ostromold, de azt, vagy érette birtokosát gyűlölnöd, igazságtalanság. Mert nem megtörténhetik-e, hogy két ellenkező közt igazad neked nincs? s feltéve, hogy igazad van, mit vét az, ki¹ gonoszság nélkül, meggyőződés után ilyen vagy olyan véleményt lát valónak?

Túretlenség a lehető megegyezést előre kizárja. Mit is okozhatna jót oly indulat, mely önhittségből s kevély szeretetlenségből származik?

Keressed a valót! ez intés vizsgálatra int, s vizsgálat szelleme tisztelettel járúl minden véleményhez, mely gonoszság bélyegét magán nem hordja.

Ki valót keres, annak lehetséges önhibáját elismerni, s mástól tanulni. Emberek közt ritka kincs, de a kincsek közt nem utolsó.

Fogadd el a jót mástól, de vizsgálva; s ten meggyőződésedet könnyen ne változtasd. Változékonyság és fejeskedés egyformán nagy hibák.

Rényt csak úgy bírhat, ha azt saját szívedből fejtette ki; azt mástól általvenni, s divatköntösként magadra venni nem lehet.

Meleg kebelrel tégy mindent, amihez fogsz, s meleg kebelrel szólj mindent, amit beszélsz; így beszéded és tetteid saját színt és erőt, és kellemet nyernek. Idegen példa csak ily embernek használ; ilyen a más rényeit nem utánozza, de mással hasonló rényt követ el, önszíve mozdultából. Tedd hozzá: ilyen ember a mástól tanult ismereteket úgy plántálja által magába, hogy azok ott gazdag életre virúlnak fel. Hidegség emberben, mint egész természetben, minden tenyészet gyilkosa.

Ki nem tett mindent, mit tennie kellett s lehetett vala, az boldog nem leszen. Ki pedig emberi s polgári kötelességeit híven teljesíté, az önérzésében boldog lehet; de leszen-e valósággal? azaz, leszen-e általánosan? más kérdés.

Boldogság nem pillantatnyi gyönyör érzelme. Pillantatnyi gyönyört érezhet a hiában élő, a gonosz is; de a boldogságra önérzésből eredt léleknyúgalom kívánatit; s ez csak annak lehet sajátja, ki a természet nagy és szent intéseit érteni tudta, s célirányosan követte.

A természet egyetemi törvénye: az egésznek fenn-

tartása, kifejlése, és haladása az érelem végpontjáig ; s mindezt halandó szem csak egyes jelenetekben láthatja s kísérheti. E törvény az, minek valamint a világ minden más egyenkénti részei, úgy az ember is alárendeltetett, hogy annak betöltésére kény és fájdalom után együtt munkáljon ; azért bár boldog lenni mindenki szeretne, mindenki törekszik : mégse hidd, mintha Isten az emberi élet céljává e törekvést rendelte volna. Természethez, emberiséghez hű kebelnek kísérője lehet boldogság, mint magas erénynek a dicsőség : de kitűzött cél gyanánt tekinteni azt, csalatkozás.

Fásult szív boldogságot nem érezhet, nemtelen szív nem bírhat : a nemeskeblű érezheti s bírhatja azt, de sokszor díjúl mondhatlan gyötrelmet nyer. Jele, hogy a célt nem hibázó természet, más célokat tett ki számunkra.

Mi a boldogság?

Az emberek száz meg százfélét hittek annak lenni ; s mindaz nem egyéb eszköznél, miáltal azt elérhetni reméllék vala, s elérni mégsem tudhaták. Mind azért, mert törekvésök célát az eszközzel összetéveszték ; mind azért, mert oly valamit tettek céllá, ami csak más, való cél után küzdés következeként tűnhet fel.

Boldogság fájdalommal, s keserúséggel együtt meg nem állhat. Mondhatod-e, hogy ember általánosan boldog lehet? Embernek időről időre lehetnek örömei ; de azok vagy hirtelen enyészve keservekkel váltatnak fel, vagy hosszasan maradvá únalomba mennek által.

Érzékeny szívnek több fájdalom jut, mintsem általános boldogságra számot tarthasson : érzéketlen sem jót, sem rosszat nem érezhet. A megadás nyugalma csendes érzemény ; de szenvedés következése, s annak emlékezetét le nem vetkezhetsi. Megkeményedés a fájdalom iránt, az öröm útát is bezárja ; s érzéketlen-

séggé vál. Higgy nekem, e szó : boldogság, egyike a legbizonytalanabb, s legszűkebb értelmű kifejezéseknek ; s ki boldogságot vadász, árnyékot vadász. Teljesített kötelesség s nemes törekvések önérzése küzdés s bánat közt is nyugalmost tenyészt ; s ha e nyugalommal, boldogság cím alatt, megelégszel : annak meggyerése szép, jó s erős léleknek keresés nélkül, csupán tettei következtében bizonyos.

Minden egyes ember, még a legnagyobb is, parányi része az egésznek ; s minden rész az egészért lévén alkotva : azért kell munkálnia is. Ki saját jóllétét egyetlenegy főcél gyanánt űzi, nevetségessé teszi magát minden gondolkozó fej előtt. Az emberiség, mint az óceán, melynek ezredekig, miriádokig tartó élet rendeltetéke : egy ember, mint egy buborék, mely támad, ide s tova hanyatlik, s pillantat múlva széjjelpattan, a megmérhetetlen tömegben eltűnendő.

Ez ellentételben vigasztaló gondolat fekszik. Mert saját kicsiny voltunk érzete, az egész nagyságára vetett tekintet által magasztaltatik fel ; s egyszerűsmind a kétségbeesés keserítő gyötrelmeit szenvedések közepette is elkerülhetjük. Ugyanis, bár minden küzdéseink mellett magunk számára jobb napokat nem vívhatánk ki : de tisztán érezve, hogy emberi rendeltetésünk főcéla nem is ez vala, nem nézünk átokkal vissza a pályára, mely ha nekünk töviset hozott is, nemünknek most vagy jövőendőben virágot és gyümölcsöt teremhet.

Most pedig, szeretett gyermek, isten veled ! Most még a gyermekkor bájos álmai kebeledhez gondot férni nem engednek ; de eljön egyszer az idő, s a tapasztalás égető nappala tégedet is felébreszt. Ha majd e felébredés kínos óráiban e lapokat előveended, jusson emlékezetedbe : miképpen a felébredés kínos

órájának gyötrelmeit én is teljes mértékben szenvedtem ; azonban szerelmemet az emberiség s bizodalomat az örök sors iránt híven megőrizni törekvém ; s hidd el nekem, ki e kettőt bírja, az füstbement remények után sem fog vígasztalás nélkül maradni.

1837

ERKÖLCSI ÉS PEDAGÓGIAI
ÍRÁSOK

VÉDELEM P. J. SZÁMÁRA

Félve szólamllok meg, Tek. Törvényszék, látván a nevezetes többséget, mely e szerencsétlen asszony sorsát már-már elhatározta; de egy emberi élet remélhető megtartása minden kétségen túl fontosabb, mintsem érette mindent elkövetni ne kellene. Azonban kevés érdemet teszek az életre, mely gyalázattal bélyegezve van; s valamint magam csak addig szeretek élni, míg a becsülettel folytatott pálya önérzését kebelemben hordhatom: úgy nem tartom méltónak oly élet megtartásaért fáradozni, mely birtokosát csak közutálat tárgyává tehetné. Én, T. Törvényszék, ártatlannak hiszem az ítélet alá bocsájtott személyt; s mint olyat készülök a gyalázatból kiragadni, minekutána a szenvedések közül úgysem ragadhatom ki, mikbe a nekitulajdonított, de más által elkövetett bűn következései mélyen taszították.

Ezen asszony, úgymond a vád, saját férjét gyilkolta meg; férjét, ki őt forrón szerette; ki parányi hivatala súlyait híven tűrte, hogy háza népét, minden más jövedelem hiányában, táplálhassa; ki őt élte minden napjaiban sohasem keseríté; ki akkor is, midőn meggyilkoltaték, neje miatt tett fáradságos utából jött meg; s tele gonddal feküdt ágyába, honnan többé fel nem ébredett.

Nehéz vád, T. Törvényszék, s mennél nehezebb: annál gondosabban kell azt tekintenünk; annál mé-

lyebben kell néznünk szövedékeibe. Valónak állítjuk azt? akkor e szerencsétlen, ki általa terheltetik, visszahozhatatlanul elsüllyedett. Kettétört a vessző feje felett; mert melyik ítélőszék lenne a szerető férj gyilkosának kegyelmes? Bűnösnek akarjuk-e hát vallani? ki akarjuk-e rá mondani a halált, a bíró ajkai közül oly rettenetes szavat? Mert halál a harcmezőn, dicsőség; halál a kórágóban, elnyugvás; de halál a pallos alatt, lángoló gyalázat, mely a maradék szívében is ég.

Nem, T. Törvényszék, mi a sorstele ítéletet: bűnös! oly hamar, oly hidegen kimondani nem fogjuk: mi késni fogunk a vétek megtörténtét elhinni, míg az ártatlanságnak legkisebb, legtávolabb lehetsége fennmarad; mi örülni fogunk, ha valaki csak egy nyomocskát is mutathat, melyen a szerencsétlen számára menedéket lelhetnénk!

S valljuk meg, hogy minden ami ez asszonyt közelebről illeti, minden ami körülményihez, s eddigi életének egész szövedékéhez tartozik, messze van attól, ami őtet ily iszonyító tett gyanújába vethetné. Ismertük a derék házat, melynek leánya volt; ismertük szülőit, kik számos gyermekeiknek bár javakat nem, de példás nevelést hagytak osztályrészüil; emlékezünk, mikor szerelemből választott férje karjai közé vezetett, láttuk, miként éltek egymással kölcsönös bizodalommal; láttuk, mint tölté be mindegyik saját házi körét; mily egész lélekkel függöttek gyermekeiken; s mindezek után erőszakos behatás nélkül ébredhet-e bennünk gondolat, hogy ez asszony e férjet meggyilkolta? hogy egy pillantat alatt elfojtotta keblében a szelídebb érzés minden mozdulatit, az erkölcsiség minden elveit, miket a természettől s szülői oktatásából nyert vala? hogy hirtelen, dühös elhatározással kitepte magát a szerelem s boldogság karjai közül?

hogy annyira kedvelt gyermekeit szánakozás nélkül a gyalázat és ínség zsákmányivá tevő? hogy önkényt rohant a végveszélybe, ki az asszonyi gyöngédséget oly mértékben sajátává tevő?

Nem lehetséges, T. Törvényszék, az erény ösvényéről egyszerre a bűn örvényébe süllyedni. Csak aki egész életében szenvedelmei játéka volt, ki indulati rohanásának küzdés nélkül engedett, ki haragnak és bosszúnak mindég részeg dühvel nyitott utat, ki kivánságaiban soha féket nem ismert, s a reáható pillantatot vad tűzzel fogadta; csak egy ily személyben, egy ily vad állatban lehetne elképzelni, hogy ily önmagát, s ön kedvelteit semmivé tevő, öszvezúzót tette lobbanjon fel. De a mi szerencsétlenünk ilyen nem vala; s annál fogva képzelhetetlen, gondolhatatlan, hihetetlen a vétek, mit elkövetettnek lenni mondatik. Órjöngő dühödés reá nem szálla; míg pedig a józan észnek egyetlenegy szikráját táplálhatá: jöhetett-e a gondolatra, megfosztani magát a férjtől, ki őt s gyermekeit csekély hivatala jövedelméből, mindennapi szorgalmával táplálta, kinek halálával előre látta magát gyámolától, s naponkénti táplálójától megfosztani, s kinek meggyilkoltatása után valósággal veszedelemben van, hogy ártatlan gyermekeivel együtt, a legborzasztóbb nyomorúság terhe alatt öszveroskadjon? Nő és anya, és szükségtől retteghető asszony valami ilyet követhetett-e el? Nem, T. Törvényszék! erkölcsi lehetetlenség ez; s merném kiáltani: vagy minden tapasztalás és emberismeret hazug, vagy ez a személy ártatlan!

S nézzük a tanúvallásokat; s nyomozzuk a történetet. Az asszonynak bizonyos távol rokona meghal, s végintézetet hágy. Remény vala, hogy e szerencsétlenről sem feledkezett el; a férj megy; a végintézet

felnyitására megjelen : s valami csekélységet nyervén azáltal, visszafordúl, hogy gyengélkedő állapotban elhagyott nőjét ismét megláthassa. Éj vala ; a beteges asszony gyermekei közt nyugovék ; s a hazatérő férj nem akarván őt álmából felverni, egy távolabb szobában, az út alkalmatlanságait kipihenni lefekszik. Viradni kezd, s a szolgálatot tevő leány asszonya szobájába lép, s azt ágyában aludva találja, költi s ébredtekor a rettenetes hírrel fogadja : miképpen az éjjel megérkezett úr halva van. Mint rezzent öszve, mint ragadta fel ismét magát, mint rohant a gyászos terembe, mint omlott el a halott felett, mint hurcoltatott vissza eszmélet nélkül, mint feküdt hetekig élet és halál közt a forró-láz kínaiban, többen látták ; s mindazok, kik látták, bizonyoságot tesznek a legvalóbb, legégetőbb, legmélyebb fájdalomról, minek valaha tanúi valának. S ily körülményekben, ki lehetett volna eléggé vad, eléggé gonosz azt hinni, vagy csak gyanítani is, hogy ő férjgyilkos lehetne? S valóban e legrettentőbb napok eltelének ; orvosi segéd s az ifjúság ereje a halállal küzdött az életre lassanként visszahozák ; s ott vala ő, háza borzasztó pusztaságában, gyámol nélkül maradt gyermekei közt, jövődő szükségnek zsákmányúl adatva ; s még nem emelte fel magát a hír, nem vala sem gondolat, sem szó e bűn felől, amiért most ítéletet hozandók leszünk.

A felgyógyulás után kevés idő tölt még el, s a váratlan veszteség érzelme, s a háztartás aggodalmai közt hánykódó asszony könnyei még folytanak ; midőn bizonyos, előttünk sem ismeretlen férfiú megjelent s jobbját kéré magának. Virító leánykorában ugyan e férfinak hasonló kérést megtagadott ; s most, noha két nevetlen gyermek sükségtől rettegő anyja, nem fogadta neheztelés nélkül a tolakodó kérőt ; ki

a fiatal, szép özvegy elhagyatott sorsától akarván azt, mit a leány szerelmétől meg nem nyert, elérni, nem tisztelte a legméltóbb fájdalmat, s a lángoló bánatnak még szemeiben csillogó könnyeivel menyekzői oltárhoz kíváná vonszolni.

A már másodízben elutasított kérő bosszúsan vonúl vissza ; s kevés napok alatt hír támad, hogy a megholt nem természeti halállal múlt ki, hogy gyilkos kezek metszék el élte fonalát, s hogy a bűnös közelebb van, mint lehetne gondolni. Homályos vala a hírek mind eredete, mind tartalma ; de nőttön nőtt, de terjedten terjedt, s a helybeli kormány figyelmét elkerülnie többé nem lehetett. Közvélemény szerént ugyan a hirtelen eset oka szélütés volt ; s a törvényszék ezidőben egybegyűlt tagjai még semmi okot nem láttanak, miért a véleményt változtatni kellene : de minekutána bizonyos személy, bizonyos helyeken, bizonyos hallgatók előtt, bizonyos körülményeket kezdett jelentgetni ; nem lehetett másképp, mint az illető tisztviselőt kiküldeni, hogy a botránkoztató hírt, ha alaptalan, megszüntesse ; ha nem éppen alaptalan, megvizsgálja.

S íme most, T. Törvényszék, a kiküldött tiszt elébe hivatva egy ismeretlen, s alakjával, viseletével s egész valójával gyanút gerjesztő asszony megjelen, és kikérdeztetik ; s félig nyilván, félig rejtélyes szavakkal a sírban fekvő halottat, s különösen annak fejét megvizsgáltatni kívánja. A gyanús asszony elzaratván, a felásás és vizsgálat megrendeltetik ; s a sírjából kibolygatott nyugvó kaponyája, a fürtök sűrűségében, éles szeggel beverve találtatik.

Bizonyos lőn a tett ; de a tevőről vala még kérdés ; s most az elzárt és újlag feleletre vont asszony nyilván állítja : miképpen a baleset éjszakáján, bizonyos

helyről, hol az éjnek felét fonással töltötte, szállására térvén, a megholt házának utcára fekvő ablakát ki-világosítva látta, s újságkívánatból betekintett, s egy lyukon keresztül, mely az ablak alsó részére függesztett ruhán vala, szemlélte a rettenetes bűnt; szemlélte, hogy a háziasszony, ezen itélet alatt álló özvegy, és bizonyos ismeretlen férfi az ágyon nyugvó férj kaponyáját szeggel beverték.

Mi lön természetesb, mint az, hogy a kiküldött tiszt ez iszonyító vallomást ördögi hazugságnak vevé? S annak vette minden más; s most kétszeres tűzzel folyt a vizsgálat, hogy a való bűnös kinyomoztatván, az özvegyen történt méltatlanság helyreállíttassék. Fájdalom! a kimenetel irtózatos és mindég irtózatosb színt vett magára. Harmadnap múlva még egy más tanú, az éjjeli őr, állott elő, ki ugyanaz éjjel a ház tornácába szolgáló utcaajtót nyitva találta, s intést adni bemenvén, a hasonlólag nyílt pitvarba lépett; midőn az utcára fekvő terem ajtaja felől mozgást, s az ajtó hasadékán keresztül világot vesz észre. Már-már a terembe lépendő vala, midőn az ajtó hirtelen megzörren; s ő maga sem tudván: miért? a pitvarból a tornácba döbbenve vonúl ki, s a falhoz lapúl, és hall a szobából embereket kilépni. Ne félj semmit, megholt; monda egy férfihang. Jaj istenem! remegett egy asszonyi. A lépések kifelé a tornácba tartottak; az őr hirtelen egy oszlop mellé vonta magát, s jól látta, hogy bizonyos ismeretlen férfi a ház asszonyától lámpával kísérve lépett a pitvarból ki; s a férfi el, az asszony pedig vissza, az udvarra fekvő szobába, szélytmentek.

Két tanú, két szemmel látott tanú; s ha a dolognak csak külszínét nézzük, a már elmondott, s a dolog erkölcsiképpen nem lehetséges voltából vett okokat

el kell mellőznünk, s bár nehezen is, bár a történet egész folyását meg nem foghatva is, bíróilag aszerént győződünk meg, amit az előttünk fekvő irományok tartanak. De, Tek. Törvényszék, hány történet bizonyítja már, hogy gyakran a legvilágosb, leggyanútlanabb, s belső és külső körülményekkel leginkább megegyezni látszó tanúvallások is csaltanak? s e jelen tanúvallásokat tartjuk-e bizonyosoknak, mik mindazzal, ami az ítélet alatt állónak egész életéből, helyzetéből, és mind előbbi, mind az utóbbi körülményeiből természetes következással foly, oly szembetűnőleg ellenkezik?

Feledjük el, ha lehetséges, mindazt, ami ezen aszszony e tanúvallások előtt volt ; feledjük el, mint élt, mint gondolkozott, mint cselekedett ; feledjük el mi viszonyban állott férjével, gyermekeivel és saját körülményeivel ; s kezdjük vizsgálatainkat csak ott, csak a pillantaton, hol az előttünk fekvő adatoknál fogva az általa elkövetetni állított bűn kezdődik.

Gyilkolt, úgymond a vád. S mindjárt azután mi történt körülé? Kikísérte bűntársát, mond az őr, s szobájába visszatért. S mit tőn? lefeküdt gyermekei közé, s nyugodtan aludt, míg a reggel berohanó leány a rettenetes hírral fel nem riasztá. Lehet-e képzelni, T. Törvényszék, hogy gyilkos, hogy férjgyilkos, azon éjjel, melyen a tettet végrehajtá, azon fedél alatt, hol az áldozat élet nélkül fekszik, azon ágyban, miben az atyjoktól megfosztott árvák veszélyt nem sejdítve nyugosznak, álmat találhasson? Lehet-e képzelni, hogy őtet sem a kétség : ha tette világra jön-e, vagy homályban marad? sem a rettegés : hogy bűnét a törvény kérlelhetetlenül fogja megbosszulni, sem a szánakozás : hogy gyermekeit ínség és gyalázat örököséivé tette, fel nem háborították? Nem ! ez álom az

elkövetett bűn után oly hidegvérűség következése fogott volna lenni, milyet csak a pokol valamelyik lakosáról lehetne feltenni; s ez álomban már különvéve is a vádlott ártatlan voltának oly bizonyosságát találjuk, mely az említett két tanú hitelessége iránt gyanút gerjeszt.

És kik ezen tanúk? Egy ismeretlen, gyanús asszony; és egy bizonytalan hírű férfi, kik már tanúskodásokkal magokat vádolják. Mert hol valának mindjárt akkor, mikor a bűn, állítások szerint, elköveteték? nem lett volna-e kötelességök arról mindjárt tudósítást tenni? mi okozta, hogy csak hetekkel később, s csak homályban, de mégis terjeszteni látszó igyekezettel, kezdék a hírt szórogatni? Nem nyilván tetszett-e, miképpen valami előre feltett szándék és cél szerint dolgoztak? Elvárták az időt, míg az özvegy halálos ágyából felgyógyúl; el, míg az újlag virúlni kezdőt a régi kérő ismét megkeresi; és csak azután, s mindjárt azután, hogy ez célját el nem érheté, támasztják a hírt, a bizonytalan, meg nem határozott hírt, sem kútfejről, sem körülményeiről világosan nem szólván.

Ily tanúk ellen, T. Törvényszék, a vádlott megelőző élete, s mostani állapota magokban is erős bizonyosságot tennének. Előbb, mintsem az özvegyet ily természet, józan ész, és emberismeret ellen kiáltó tett gyanújába tegyem: száz okaim vagynak hinni, hogy a bűn magok a tanúk által vitetett véghez. Minden vonás, minden szó, minden körülmény, ami által a dolog bizonyosságra jött, őket terheli. Befolyással kellett minden esetre lenniük; s az egész tett az özvegy férjhezkérésével összefüggésben áll. Mert ki vala az a kérő? Nincsenek-e köztudományban a tisztíkeresetek, mik ellene köztudomány által rendeltettek? s miért? nem azért-e, mert évek óta sok olyanokkal, kik

e törvényhatóság fogházában tolvajlásért és rablásért érdemlett büntetést nem egyszer vettek, szövetségben áll? nem volt-e ez ember első ifjúságától fogva közgyanú alatt? nem ismeretes-e a szenvedelem, mivel ő a vádlott iránt még ennek leánykorában viseltetett? nem tudatik-e közönségesen, miképpen a tanúskodó asszony, e városba jöttével, annak házában talált menedéket? maga az éjjeli őr, nem volt-e több ideig szolgálatában? s mindezek nem arra visznek-e, hogy összefüggést és lehetőséget ott keressünk, hol egy láncszem a másikat adja kezeinkbe; nem pedig ott, hol a lánc megpattan, és semmi sincs, ami tovább vezetessen?

Ki követett el valaha gyilkosságot (hacsak a jelen pillanatban dühösségig nem ingereltetett) haszon és kinézés nélkül, gyilkosságot előre meggondolva és hidegen? Nem hiszem, nem gondolhatom, nem is képzelhetem, hogy valaki szenvedelemtől el nem vakúlva, hideg józansággal, semmi remény által nem kecsegtetve, emberi éltet tehessen semmivé; s ez okfőnél fogva bátran vallom: a megöletettnek más gyilkosa nem volt azon kívül, aki gonosz tetteből magára hasznot várt.

S hasznot ki várt, T. Törvényszék? Az özvegy? Ha minden képzelhető esetet keresztülgondolok, alig találok oly messzéről hozott, oly keresve keresett fel-tételt, min valami következést építhessek; s a gyanúra leghajlandóbb gondolattal is, tettét csak azon esetben magyarázhatnám meg, ha férjét gyűlölte, másvalaki eránt pedig elvakító, elleneállhatatlan szerelemmel viseltetett, s annak birtokát e bűn nélkül elérni nem lehetett volna. S ezt állítani, hol az ok? hol a férfiú, ki ismerte valaha a férfiút, kiért ezt tennie kellett? Az talán, kit a tanúk a titok éjszakáján láttak vala?

De miért nem nevezik azt? miért nem említnek semmit, ami annak kilétét távolról is sejdíttethetné? hová lőn az, mindezideig? miért hagyá el az asszonyt a rettenetes napokban, midőn oly iszonyú fájdalokkal küszködött? miért nem jelent meg felgyógyultakor, midőn keze után más esdeklett? Vagy a szövetség köztök megbomlott talán? Nem, Tek. Törvényszék: szenvedelem, mely vérrel is kész magának útat nyitni, oly hamar, oly egyszerre nem csendesedik el. Azért csatlották volna egymáshoz magokat iszonyító, szívnyugalmat örökre elsüllyesztő, életben és élet után átok alatt fekvő tettet követni el, hogy egymást többé ne lássák? Ez vala tehát a kinézés, a remény, a cél, miért a vádlott nyugalmát, életét, és becsületét kockára tevő? ez vala az elrészegítő, elvakító, őrzőngésre gyúlasztó gyönyör, mit a boldogtalan magának álmodott? Ó, mit álmodhatott ő magának, ki e veszteség után minden esetre csak elhagyatást, pusztulást, és sanyarító szükségét várhatott, és talált?

Kinek vala tehát kinézése nyereségre? Rablónak, ki pénz és javak után áhitozik, nem; mert érdemes vala-e, hogy a gonosz magát veszélyre tegye ki, a csekélységért, a tekintetet s fáradsást nem érdemlő csekélységért, ami nála található volt? Nem is raboltatott el semmi: s a parányi örökség is, mit végső utazásából magával hozott, épen találtaték. Szűkölködött a ház minden nélkül, ami a romlottlelkűekben vágyat gerjessen; csak egy kincs vala e fedél alatt, mi után vadkebel sovárgott: egy nő, kit férje éltében elnyerni többé remény nem vala. S e kincs birtokáért kellett a szerencsétlennek korán elhúnynia; hogy örökségét vérbe füesztett kéz zsákmányolja fel. És késett-e vajon a zsákmányért eljöni? nézett-e

időt, helyet, és illendőséget? s titkolta-e gonosz szívét, midőn kérést meg nem nyerte? nem mutatta-e a cseléd előtt bosszúját? nem ejtette-e fenyegető szókat, akkor rejtélyeseket ugyan, most e vád után már világosokat? S midőn a hír már homályban kezdett mozogni, nem újította-e meg kérését levél által? nem újabb visszavettetésekor kezdődik-e a hír komolyabb alakja? És mit, Tek. Törvényszék, hiszem én tudom, én láttam, én ujjaim közt tartottam, én vizsgáltam és olvastam egy más levelet, mit a vádlott mindjárt a halott felásatása, mindjárt az asszonytanu másodkihallgatása után ugyanazon kéztől írva, de ismeretlen úton vett, melytől a kérőlevél íraték. E levél mentséget, szabadulást, s becsület-helyreállást ígér, ha még magát meggondolja; s a szabadító jobbát elfogadja. Megfoghatatlan előttem, miért e levél nincs a pörirományok közt? s történt legyen az szándékkal, vagy gondatlanságból, mindenestre oly hiba, mit megengedni nem lehet; s minek igazítását haladék nélkül kell kezdenünk.

Nyom nyomra vezet, Tek. Törvényszék! Itt e bezárt falak közt mondom, de kész leszek ég és föld halatára is kikiáltani: ezen egész pör mentőleg és vádlólag gyanús szövedékkal van öszvefűzve. **Én** annyit látok ez ügyben ami valóságra vihet; s mégis e pör egész kiterjedésében nincsen egy nyom is követve, egy fonal is felfogva, egy csomó is fejtegetve. Egy emberi élet veszélyben forgása, egy szegény, de mind-edig becsületben állott háznép elsüllyedése, oly parányi dolog-e, hogy érette egy mélyebb tekintetet ez ügyre vetni resteljünk? elég-e elmondani: két nyomorúlt, elvettetett emberalak mit szólott? elég-e tudni: egy eltiport, magánkívül tett boldogtalan özvegy maga mentségére mit hoz fel? És mit? bizonyosan

nem egyebet önérzésénél, minek hinni senki nem akar; fájalmánál, minek mélységét és tisztaságát más nem látja; s istenénél, ki ártatlanságát jól tudja, de fellegeiből megdördülni, s érette csudát tenni nem fog. Miénk, Tek. Törvényszék, s mindenekfelett miénk a kötelesség valót és igazságot nyomosan, mélyen és fáradatlanul keresni. Mert nekünk kell itt most vagy későbben ítéletet hozni. Halált fogunk mondani? És miként adunk számot magunknak e pillantattól amaz utolsóig, ha nem követtünk el mindent, hogy ítéletünket a lehetőségig bizonyos alapon építsük. Pallos alatt vérzik el férjgyilkolásért a nő, ki talán férje életeért magáét kétszer adta volna? Pallos alatt vérzik el az anya, ki gyermekeit isteni félelemben, hit, remény és szeretet karjain nevelte? S nem fog-e ő a mi álmainknak kétségbenesett arccal, halotti halványságban jelenni meg? Igenis, látni fogjuk őtet, és említeni fogja kínait, említeni elzúzott jó nevét, lesüllyesztett házát s az éveket, miket tőle elrablottunk. Előmutatja gyermekeit; visszakéri tőlünk a gyámkarokat, miktől azokat megfosztók, vissza az árvák örökre eldúlt örömeit, a jobb napok reményét, s a hecsület bezáródott ösvényét. S miért, T. Törvényszék? mert hidegen néztük a cselszövényt, mit a gonosz oly magában bízva, oly kárt örülő lélekkel szőtt; mert védelem nélkül hagytuk az ártatlant, kinek istenen kívül csak a bíró igazsága marad vala; mert nem akartuk érezni a könnyek égető hevét, miket üldözött ártatlanság, miket özvegy és árvák hullattanak. Azért T. Törvényszék, hogy e rettenetes számadást magunkról elhárítsuk, gondoljuk meg magunkat; s átlátván, legalább erősen gyanítván a gonosztságot, mely itt fondorkodva lappang; átlátván a hibát, mivel e pörben vád és mentség vitetik:

szűnjünk meg minden itélettől. Meg kell vizsgálnunk, szorosán, részrehajlatlan, s fáradást nem kímélve kell megvizsgálnunk minden körülményt, minden nyomot. Be kell fogatnunk a másik tanút is, az éjjeli őrt ; s mind a kettőt külön, magános, és szoros őrizet alá tétetnünk ; fel kell hozatnunk a leveleket, mik a gyanús kérő kezeitől oly világos ösvényre vezetve irat-
tak ; s ennek cselekedetei, a titkos éjen hol tartózkodása, s minden idetartozók felett kemény nyomozódást rendelnünk. S lehetetlen, hogy ami így meg-
tudatik, mindazzal, ami eddig világra jött, összevetve, bizonyos útra ne vezessen. Ezt, s egyedül ezt tegyük T. Törvényszék ; ezt kívánom, ezért kérek, emiatt könyörgök ; egyszersmind egyenesen és ünnepélyesen nyilatkoztatván ki, hogy ha a végítélet fel nem füg-
gesztetik : én egyfelől a pör hiányos voltát, másfelől saját meggyőződésemet s az előttem tudvalevő nyomokat tekintvén, bírói székemről azonnal felkelek ; s isten és ember előtt tanúnak kiállván a vádlott ártatlan volta felől bizonyoságot mondok.

1812

GYERMEKGYILKOS R. d. M. ÜGYÉBEN

Alperes védelmezője fájdalommal ismeri meg a szomorú tettet, mely tisztí ügyész által követeltetik, megtörténtnek lennie; fájdalommal ismeri meg annak rettenetes voltát; s jól látja miképp az büntetés nélkül semmi esetre nem maradhat: azonban mégsem hiszi szükségtelennek, szavát a bűnös ügyében felemelni, s a tett körülményeit, indítóit, és következéseit felvilágosítani; ezáltal a szerencsétlen jövő sorsának könnyebbülését remélvén.

Gyermek életét, melynek első szikrája az anya szíve alatt lobban fel, ugyanazon anyától eloltatva látni, jól jegyzi meg felperes tisztí ügyész, természet elleni látomány. Vad dühösség lakik a ragadozó állatban; s mégis, midőn a földkerekség minden lakosaival harcban él, kölykei mellett saját életét készen áldozza fel. Oly készség, mely a tenyészet fenntartó ösztönéből önkényt következik, s annál fogva minden állati kebelbe természetből oly mélyen vésve van, hogy annak bötűit csak igen erőszakos, az állatot önmagából kivetkeztető, egész lényét öszverázó és felforgató körülmények törűlhetik le. S íme ez iszonyú körülmények az állatok legnemesbikénél, az embernél, állanak elő!

Mi érzet az, minek e megdöbbentő észrevétel mellett, bennünk legközelebb ébredni kell! Utálat? bosszú? Nem! a legközelebb, legtermészetesb érzet,

amit itt szíveinket elfogja : a legmélyebb, legigazságosb szánakozás.

Az ember egy részben értelmi állat ugyan, de azért nem szűnik meg érzékiségénél fogva más állatokhoz sokképpen hasonló lenni ; s így ami az állati természet egyetemi törvényeit illeti, azok belé is eredetileg öntve vagynak. E törvényeken alapúl a fenntartás nagy rendszere ; s azért a végetlen bölcsesség mindenről gondoskodott, ami az állatiságot azoknak szakadatlan követésére oldhatatlan láncokkal szorítsa. Forró kíváнат, gyönyör, és fájdalom érzelmei vezetik az állatot ; gyönyör van összekötve a magzat táplálásával, s annak elvesztésével mondhatatlan, égő fájdalom : s ez okozza, hogy az egyetemi nagy törvény ez esetben híven betöltetik, hogy minden állat fárad és gondoskodik magzatáról, hogy minden állat retteg magzatától megfosztatni, s készebb önéletét veszedelmeztetni, mintsem a kirabolt anyának iszonyító gyötrelmeit szenvedje.

Ha ez így történ az állati világban közönségesen : szükséges az emberrel is így történnie. S mennyivel inkább így történ, minthogy az ember nemcsak jelenben él mint az állat, hanem a múlt és jövő határait is érezi ! Csak ember az, ki gyermeke sírdombján hosszú évek után is fájdalom könnyeit sírhatja ; csak ember az, ki gyermeke jövő sorsáért aggódik, s magának sanyarúvá teszi az életet, hogy gyermekének gazdag örökséget hagyhasson ; és ez embert lehet-e lélekrázó szánakozás nélkül szemlélni, ha szívében a természet örök törvényei ellen vad lázadás rohan fel ? Ki nem volt valaha tanúja a földfeletti boldogságnak, melytől megdicsőülve az anya most született kisedét legelőszer kebléhez szorítja ?

Ki nem volt valaha tanúja a leírhatatlan gyötrelmeknek, melytől elborítva az anya ölében elhúnyt gyermekét utoljára szívéhez kapcsolá? Most képzeljük a szerencsétlent, kit sors, történet, vagy aminek nevezni lehet, addig vezet, úz, tévelyegtet, míg oda jut, hol ama boldogságot magától önmaga eltaszítja, ama gyötrelembe maga önmagát buktatja! Lehetséges-e nem jutni a gondolatra, hogy itt a természetet győzhetlen ellenség verte le? hogy itt a szerencsétlen teremtvény értelmét és érzelmét visszatarthatlan ború lepte meg?

Hagyomány és történetírás tanítják: miképpen voltak emberek, voltak egész népek, kiknél gyermekeiket feláldozni szokásban vala. Így vivék Agamemnon és Idomeneos saját gyermekeiket halálra; így lángoltak a druidák berkeiben borzasztó gyermekáldozatok. De ezeket a minden szerencsétlenség legnagyobbika, a babona vakítá és tompítá el. És mégis a görög költő és művész nem állíthatta elő Agamemnon-t leírhatatlan fájdalom jelenségei nélkül; Idomeneos, a hagyomány szerint, önkénytes száműzöttségbe keresett nyugtatást; azt pedig hihetni-e, hogy midőn a babona által kisedekorától fogva mélyen lealacsonyúlt asszony, a druida vadságára hagyta szülöttét, mégis kínos mozdulatokat nem érzett volna szívében? Nemzetségeken, s századokon keresztül plántált embertelen tudomány mellett is, minden bizonnal rábeszélés, jelen és életutáni kínokkal rettentés, hatalom és kábítás vala az, ami az anyát ily körülményekben is az iszonyító lépésig ragadható. Ily eszközökkel kényszerítették a megholt hindu nője lángokba rohanni; s anyának magát vagy magzatját dönteni halálba: egyenlően rettentő elszántság.

Amit a múlt kor fejletlen népeinél babona okozott : azt nálunk a lélek szenvedéseinek őrültségig hágó ereje okozza. Mert asszonyt gondolni, ki magában az anyát hidegvérrel semmivé tehesse ; ki előre-meg gondolással, mint a vétekben megöröködött rabló, emelhessen kezét magzatára ; ki vérenek s idegeinek egyetemi rengésbejötté, s gondolat és érzésrendszerének tökéletes öszvezúzatása nélkül a halálos csapást megtehesse : ily asszonyt gondolni felette nehéz, mondhatnók lehetetlen. Azonban, ha ez erkölcsileg lehetetlennek látszó dolog valaha mégis megtörtént ; annyit korunk s az emberiség becsületére teljes bizonyossággal állíthatunk : ily eset törvényszékeink előtt ritkább, mintsem egyébnek lehetne tartani oly kivételnél, mely éppen ritkasága, példátlansága, rendszeretlensége által mutatja, mennyire ellenkezik a dolgok természetes folyamával.

Ezért valahányszor e jelen esethez hasonlók jönnek elő, szorgalommal kell az okokra tekintenünk, mik által lehetségessé, vagy éppen kerülhetlenné lettek ; vizsgálnunk kell a körülményeket, mik a bűnöst oly tette határozák, mely ellen saját kebléből száz meg száz szózat emelkedett. S ha látni fogjuk, mint kezdett a szerencsétlen lassanként süllyedni ; mint lehetett lelkének és szívének lassanként kábúlni, s végre a természet minden intéseire megvakúlni, minden szózataira megsiketülni : akkor mindamellett, hogy őt bűnösnek kell vallanunk, mégis bosszú-kívánság helyett szánakozás fog ébredni ; s lehetetlen lesz nem enyhítnünk sorsát a mélyen süllyedettnék ; lehetetlen nem ohajtanunk, bár ily tettnek inkább elhárítására találtatnék óvóeszköz, mint bosszúlására büntetés.

És mit kell mondanunk, ha meggondoljuk : mi-

képpen az iszonyú bűnre — saját gyermekét meggyilkolni, többszer és inkább tántorodhatik oly személy, ki az erkölcsiség érzelmét még nem vesztette el, mint olyan, ki minden szép és jó iránt megtompulva, az erkölcsi veszettség legalsó lépcsőjéig jutott? Szívrendítő gondolat! de amit figyelem alól el nem lehet eresztetni anélkül, hogy veszélybe ne jöjjünk, elveszteni a cselekedet való mértékét; s két bűnös között azt tartani kisebbnek, ki a sors kárhoztató könyvébe törülhetlen bötűkkel van beírva; nagyobbak pedig azt, ki a vétket tépett szívvel követte el, s legelső percben utána a megbánás kétségbeesését kárhozott lélek kínjával érezte.

Az elvettetett teremtvény, ki magát a bujaság karjában nyilván vetette, s az élet örömeiből kikialtott keresetet űz; ki az emberiség sajátságainak egyik legszeretetreméltóbbikát, a szemérmet, nem ismeri, ki az emberek becsülésére számot sem nem tarthat, sem nem tart: ily teremtvény, mit veszthet általa, ha gyalázattal viselt élte-bizonyosságát ölében hordozza? S az eltartás gondjai is kínozzhatják-e őt annyira, hogy miattok tettet kövessen el, önéletére veszélyhozót? Az erkölcsi lesüllyedés, a közönség szemei előtt gyalázatban forgás merész homloktalanságot hoz magával; s ki a bűn ösvényén eddig jutott el, az selyemben és rongyban, dobzódva és éhen egyenlő szemtelenséggel tolakodik az emberek közt; s keres és talál módokat a táplálás gondjaitól úgy szabadulni meg, hogy a törvény fenytéke alá ne essék.

Mi másképpen van a szerencsétlen, kinek szívéből az erkölcs még egészen számkivetve nincs; kinek becsülete a közönség véleményében még el nem veszett; ki mégis győzhető vagy győzhetlen kísér-

tetek közt a gyarlóságot titokban elkövette; ki e pillanat óta könnyeit emberi szem elől palástolva, jövődjén aggódik; s most egyszerre ott látja magát, hol titka felfedezettvén, hírét, szerencsáját semmivé téve szemléli, s előtte egy hosszú, kínnal és gyalázattal gazdag élet nyílik meg! Itt mennél gyöngédebb az érzés, annál közelebb a veszély; mennél kevesebb veszett el az erkölcsiségből, annál bizonyosb a kétségbeesés; s mikor ennek kínai előállanak, mikor velőt és ideget fagyraló vaskézzel ragad meg: akkor emberi ész többé nem munkál, emberi erő többé nem használ; a veszélyteljes óra megkondúlt, s a következmény halandó akarattól többé nem függ.

E tekintet alá jön a szerencsétlen, ki felett tisztí ügyész a halálos ítéletet kimondatni kívánja. Alperes a maga esetének következtében sokkal inkább el van csüggesztve, az iszonyú lélekállapot, melyből tette folyt, s ez a tett, mely a gyermek éltevel együtt az anyai szívet s az egész élet minden boldogságát keresztűlmetsette, sokkal nehezebben fekszik rajta, mintsem a halált egyébnek tarthatná azon egyetlenegy módnál, minélfogva végetlennek látszó gyötrelmeiből kiszabadúlhat. De a bírónak az előtte álló boldogtalant más szempontból kell néznie. Neki látni kell, hogy nem megrögzött gonosztevő, nem jobbíthatatlan bűnös fejére mondja az ítéletet; hogy szánásra méltó nyomorúlt ez, kinek nem annyira büntetést, mint útát kell szabnia, melyen bánkódás és megtisztulás által istent és embert megengesztelve a társaság kebelébe visszatérhessen; s önmagával még egyszer kibékülve idő és vallás által találjon most még alig remélhető vígasztalást.

Alperes atyja bizonyos, külföldről bevándorlott

tiszt vala; ki minekutána szolgálatra alkalmatlan lett, hosszú viszontagságok közt e városig ért; nevén, becsületén, kardján és leányán kívül nem bírván semmit is. Beteg volt a megérkező, s egy orvos, szánozkodásból, vagy azért mert nőtelennek a viruló leány szemében tűnt, befogadá. Emberi tudomány az életemésztő fájdalmak ellen nem használt; s az idegen, hol hazát keresett, kevés napok múlva temetőjét találta. Ő ugyan elnyúgodván mentve lőn mind azon bajoktól, mikkel a sors életét gazdagon halmozá: de annál csoportosbak lettek azok az árva felett, ki most ifjúsága virágában, segéd, tanács és tapasztalás nélkül egyedül s idegen földön áll vala. Hova fordúlhatott volna? Közintézeteink, hol az ügyefogyott munkát és enyhülést leljen, nincsenek; ismerőse az egy orvoson kívül senki nem vala; s így chhez folyamodott: vetné közbe magát, s keresne szolgálatot számára. Igéretet nyert; s teljesítését vártában szerencsésnek tarthatá magát, ha az orvos fedele alatt maradhatván, a házról házra koldulás vagy az éhenhalás közti rettenetes választástól megszabadúlt. Azonban a szállásadónak ily vendég nem volt kedve ellen; a szolgálatkeresés napról-napra sikeretlenebb lett, s kevesebb szorgalommal vitetett; szóval a leány helyben maradt, s a háztartás gondjait viselé.

A szerencsétlenség forrása ez vala. A férfi a jóltevő szerepét játszva, vendége helyzetével visszaélt; és szerzőjévé tette magát az esetnek, mely miatt egy élet már feláldoztatott, s még egy másiknak feláldoztatása törvény után kívántatik. És ő, ki a gyengébbet, a viszontagság alatt meghajlottat a bűnbe nem vezeté, de taszítá, bátorságban ül; ez pedig a legkeserűbb sors martalékává lőn; és sokkal kevesbé

azáltal, amit a törvény kárhóztató szavai reá mondanak, mint a gyógyúlhatlan seb által, mit a kétségbeesés pillantatában saját lelkébe égetett vala.

Lehetne talán a gyengeséget menteni, melyet vele természeti ösztön és személyes hajlandóság elkövettetett. Az emberi gyarlóság magamagának ellensége; s magában is rosszra vezethet; s mi leszen még, ha csábítás, alkalom, szűkölködés, s ezer meg ezer kísértetek tűnnek fel, értelmet és érzést ostromolvák? mindamellet ki szabadíthatja fel őt a vétkek alól? De nyomorúságának mélysége abban áll, mert vétket követvén el, tiszteletét az erkölcsiség, a társasági rények iránt magából ki nem irthatta; mert mélyen érezte mit vesztett el, s nem nyerhetett magán erőt, e veszteségével világ előtt megjeleni. Így történt, hogy míg mások, a vétket megszokván, s a gyalázathozó következtől nem rettegván, híreket ugyan eltékozták, hanem a társaság kebeléből ki nem vettek: ő lelke borzasztó tévelyedésében magát a társaságos életből vérrel szakasztá ki.

Felébredt a részegültségből, mellyel indulatai rajta uralkodának; s éles, de már késő pillantatot vete a jövőndőbe; s megborzadt. Csábítója nyújthatott volna segédkezet; de ez vad szilajságban törte le a virágot, s még vadabb hidegséggel löké most el magától; a leányt elkergetvén. Ki mondhatja magát szerencsétlenebbnek, mint ez elhagyatott e percben vala? beteljesedve érzett maga felett minden átkot, amit a megbántott istenség a bűnös emberi nemre kimondott. Atyja halálakor, idegen nép hazájában, segéd és remény nélkül, még boldognak mondhatá magát, mert tisztán állott isten és emberek előtt; s ahhoz imádságát, ezekhez kérelmét pirulás nélkül nyújthatá. Most ott álla, két étellel szíve alatt lesúly-

lyedve teremtője előtt, kinek csillagaihoz felpillantani nem mere; s égető gyalázat érzelmével az emberek közt, kiknek tekinteteiből saját vétkét képzelte olvasni. S vegyük e helyzethez a léleklázasztó gonosz-ságot, mellyel eddigi lakhelyéről száműzetett: s hol az ember, ki őt könnyeire méltónak nem találná?

Ekkor lőn, hogy önmaga előtt rejtezni kívánván, cél és kinézés nélkül útnak eredt. Álomjáróként tévelygett az úton; három egymásután következő nap folytában többen látták majd itt, majd amott; futotta a vándort; került falut és vendégházat; s élelem és nyugvás nélkül keble fúriáit hurcolá. Az óra jött; alkony feküvék az erdőn, melynek széleig vonszolta kínait. Mi történt? az rettenetes valóságban áll előttünk. Mint történt? azt tudja az ég, melynek szent boltozata alatt idegen szem tanúsága nélkül, s a tevő lelkének elkábulásában történe. Nehány lépésnyire fák közt jött egy útas, s éppen az, kit a tiszti tanúk sorában legelől láthatni; vad felsikoltást hall közel; arra fordul; s látja a felsikoltott személyt térdein, és látja, mint szorítja a már nem élő gyermeket szívéhez; mint nyomja ajkait a vérző sebre, s mint omlik el fájdalmaitól elszedítve félholtan!

Vagynak esetek, mikor az ember ohajtásokra kényszerítették, az emberi jóllét és méltóság gondolatával ellenkezőkre. Így e jelen esetben erőszakosan tolakodik belsőkbe a rettenetes kívánság; bár e szerencsétlen a reászállott lélekbőrüből ne derülhetett volna ki! és nem volna-e jótétemény, ha öntudatától megfosztva, tette iszonyú voltát által nem láthatva, helyzete vigasztalhatatlanságát nem érezhetve futhatná keresztül az életet, istennek e szép, de reánézve kárhozattá vált ajándékát? Most mit

használ neki az észnek visszatért világa, hanem hogy segédével tisztán pillanthasson körül a mélységben, melybe értelmének a meghatározó percben történt elsötétülése buktatá?

Nem lehet állítani, hogy az elkövetett bűn neki nem tulajdoníttathatik. Őrjöngése a kétségbeesés szempillantatnyi rohanásának következése volt, mely minekutána jóvátehetetlen dúlással keresztülment, az értelem uralkodásának ismét helyet engede; s ily körülményben a bírói ítélet meg nem némúl. Azonban, ha megnémúlnia nem lehet, enyhülnie bizonyosan kell. Mi is lenne az emberekből, ha egyedül a tett, nem pedig annak s tevőjének körülményei tekintetnének? Volt rabló, ki fegyveresen állott a vándor útában, mert éhség idején kézmunkája nem nyújthatott elég segédet, számos háznépét a mindennapi szükség torkából kiragadni. Bűnös vala, az tagadhatatlan; de bírása előtt nem csak a bűnnek kelle feltűnnie, hanem a fájdalomnak is, mely haladókli háznépére vetett mindegyik pillantatával kétélű fegyverként metszé kebelét; a fájdalomnak is, mellyel kettőzöttetett fáradságainak sikeretlenségét látni kénytelen vala. És fel kelle tűnnie a naponként nevekedő szükségnek, földi és mennyei segédbe vetett bizodalom naponként fogyásának, s az iszonyú ostromnak, mely a lelket mind ezek alatt szakadatlanúl kínozá. Megtelik egyszer a pohár; a kétségbeesés megjelen; s ki mondja meg, mit lehetne akkor borzasztóbbnak találni? azt-e, ha az embert hirtelen örület szállja meg, s öntudatlan teszi a bűnt? vagy azt-e, ha eszméletét nagyrészben megtartván, mélyen érzi a bűn rútságát, nyúgalma és üdvessége örök veszélyben forgását, és mégis kezeit visszavonni nem bírja?

Nem szükség fejtegetnünk: ily esetekben meny-nyire lehessen a vétket a vétkesnek tulajdonítani. Az iskola minden bölcseségénél többet mond ilyenkor a szív mozdulata, minélfogva előttünk világos, hogy találkozik bűnös, kinek joga van mindazon könyörületre, mit azok, kiket szerencsétleneknek hívunk, érdemelnek is, kívánnak is. Amilyen utálatra méltó az, ki az emberiséget levetkezővén hidegen, vagy éppen gyönyörrel úzi a bűnt, kereset módjává tévén azt: olyan szánakozásra tarthat számot, kit egymást váltó baltörténetek, erőszakos körülmények, vagy lassanként, de észrevetlenül vezettek, vagy sebes rohanással ragadtak bűnbe. Ennek szerencsétlensége az vala, mert nem bírta hősi bátorsággal szenvedés és kisértetek ellen vívnia; mert nem bírta erős nyugalommal megvizsgálni, hogy mentséget keresvén oly eszközhez nyúlt, mely minden szabadulást elzár előtte. S hol van halandó, ki bizonyos lehetne, ha belső szélvészekben mindég elegendő erőt és csendességet bírand-e állandóul maradni a pályán, mit boldogsága napjaiban magának kijelelt? A szerencsétlen hasonló a katonához, kit ellenség nagy száma vett körül; s kinek kardja kezében akkor szakad ketté, midőn ereje végső megfeszítésével magát a sűrű sorokon keresztülvágni akará.

Hol az emberi szánakozás a gyarlóságban magáról megfélekedett személy számára menedéket készített; hol a szülő hibája miatt balsorban született gyermekről gondoskodó intézet alkottaték: ott ily tett, mint e leányé, valamint ritkábban fog történhetni, úgy nehezebb büntetésre érdemesnek méltán tartatik. De nálunk (szomorú vallástétel!) a gyarlóra nem vár egyéb gyalázatnál, elhagyatásnál,

ínségnél; nálunk a későbbi jobbulás útja annál nehezebbé tétetik, mennél inkább ki van téve a vétkes legelső tévelyedésével mindent elveszteni, s minden reményről előre lemondani. Különbség van, és mily nagy, mily megmérhetetlen! a vétkes közt, ki előtt még út van a visszatérhetésre; s a vétkes közt, ki előtt mindjárt első lépés után, a teremtető egész végtelen világa bezáródik; ki előtt a kegyelem gazdag forrása az utolsó cseppig egyszerre kiapad; s az örök vigasztalás milliomm sugárai egyetlenegy percben setétednek el. Ily állapotban lehet az örök kárhozatra vetett lélek, ki helyzete rettentő, végetlen és változatlan voltát világosan látja. Mit használna már nékie a lélekgesztesztelő megbánás, az elhagyott útra visszatörekedés, s minden egyéb, ami bármely mondhatatlan gyötrelmek után is, bármely felszámíthatlan századokon, ezredeken túl is csak valaha, csak egyszer enyhülést nyújthatna?

Ennek az öszvezúzó, semmivé tevő érzelemnek kellett e szerencsétlenül is erőtvenni; ennek kellett az ő kétségbeesését az őrzöngés dühéig felcsigázni. S mennyi cím jöve itt együvé az eltévelyedett, és sem külső, sem belső erő által többé nem támogatott személyt örvénybe sodrani! Idegen, elhagyatott voltának tudása; csábítója vad bánása; elkövetett gyarlóságának lesújtó ismerete; remény nélküli, szívfagyaláló kinézés a jövőbe: mindezek mi önbizalmatlanságot, keserűséget, gyűlöletet, szégyent, és aggódó rettegést riasztanak fel keblében! Adjuk hozzá, hogy elűzetése után az egyetlenegy fedél alól, hol az idegen földön, noha saját romlására, még eddig magát megvonhatá, természeti csendében többé nem vala; hogy három napi gyötrellemmel teljes életét tébolyodottként bolyongva töltötte; hogy

nyúgalom és táplálék hiányában teste és lelke elerőtlenülvén, maga hatalmában már nem lehetett: s állíthatjuk-e, gondolhatjuk-e, hogy megfontolással, hogy előre megérlelt szándékkal cselekedett; s hogy öntudatát e lázasztó, e marcangoló érzetek közt végpontig megtarthatta? és vajon keresett-e helyet, hol kémlelő szemek elől tettét elrejtse? gondoskodott-e róla, hogy elkövetés után annak jeleit eltítkolhassa? Ott omla össze a boldogtalan közel az úthoz; sikoltásával árulá el magát; s bűne vértanúját vad szerelemmel kapcsolá kebléhez. E viselet szándékos, saját magáról tisztán eszmélő bűnös viselete nem lehetett. Sikoltása, mely tettét elárulá, egyszersmind bizonytságot tesz lelke állapotáról, mely azon pillanatban szabad akaratjától nem függhetett. De bizonytságot tesz az egész helyzetről, melyben a tisztí tanúk elsője őt megpillantá; bizonytságot az ájulás, melybe hullott; s a vér, melyet ajakaira az ártatlannak sebéből csókola; és mindenekfelett bizonytságot tesz felébredése az ájulásból, e felébredés, melynek ki-mondására szó, festésére szín nem találkozik.

Mindezeket, mik a tisztí tanúk által felhozott körülményekből önkényt és világosan következnek, részént bizonyítja, részént magyarázza a hónapok óta raboskodónak itt a közönség szemei előtt viselt élete. Nem volt-e a megye fogházában bűnös, ki a legfelsőbb szó által helybenhagyott halálos ítéletet oly fájdalommal hallgatta volna, mint amilyennel ez elkövetett tettét emlékezetében hordozza? S ha a fenytörvény legfőbb, tiszteletre legméltóbb célja — bűnöst jobbítani: bizony ő érdemli, hogy ránézve e cél szem elől el ne tévesztessék. Szenvedései nagyobbak valának a halál előérzéseinél; s maga a cselekedet, miért bűnhödni kell, oly lángoló, oly

gyógyúlhatlan sebet ejte rajta, minek fájdalmát az igazság pallosa nem nevelheti, csak megszüntetheti. Látnivaló, itt a büntetést maga az isteni végzet mondá ki; s maga az isteni kéz teljesítette. Ily esetben embernek csak a szeretet munkája marad fenn: az elbukottnak kezet nyújtani, s azt a remény és kegyelem útaira visszavezetni. Alperesi ügyvéd e hit által vigasztalva, nem kételkedik, hogy ez ügyben igazság és irgalom kezet fogva hozandják az ítéletet, mely alá ezt ezennel bocsátja.

ISKOLA ÉS VILÁG

Professzorodnak iskolája és a világnak iskolája közt, melybe most te lépni kezdettél, igen nagy a különbség, de a tanulásnak módja ugyanaz. Hallunk és látunk sokat, igen sokat, de azok csak akkor válnak ránk nézve hasznosakká, midőn magány és nyugalom elegendő időt adnak a fontolgatásra. Ilyenkor principiumokat választunk és hagyunk el; s ne hidd, hogy a tanuló fejeknél az ily választás és elhagyás igen gyakran elő ne forduljon. Aki sohasem lát magában tökéletet, mindég közelebb van ahhoz, mint a csalahatatlan.

Mikor én még igen ifjú valék, ezerfélét láttam magam előtt, s mindazt megtanulni és tudni akartam; s utóljára semmit sem tudtam megtanulni. Csak későbbben hallottam Rousseautól, hogy az iskolai években csak metódust kellene szerezni, mely szerint azután tanulhassuk azt, amit választanunk kell. Egy ily metódusnak megszerzése nélkül felette nehézé tétetik a való tudomány: s ha való tudományt nem szerezhetünk magunknak, jobb semmit sem tudnunk.

A szépmesterségeken s a humanisztikumokon kívül két kilvátképpen való útja van a tudományoknak: a matézis és a metafizika. Mindegyik a gyöngé fejeket csalahatatlanul elveszti, de a jó fejek az elsőbb által világosságra és nyúgodalomra mennek által, — az

utóbbik minden különbség nélkül a legerősbeket is megzavarja, világot s nyugtot pedig sohasem ad: a szkepszis lelke száll meg bennünket azon pillantásban, melyben küszöbére lépünk, s nincs ok, nincs szisztéma, mely többé bennünket az örvényből kivonjon. Ha minden szisztémákat megvetünk, örök bizonytalanság s tudatlanságunk kínzó érzelme lesz hóhérünk: ha valamelyiket elfogadjuk, bizonyosságunk kútfeje úgy sem lesz egyéb, mint tudatlanság. Boldog akit géniusza oly útra visz, mely nyúgodalmat nyújt.

A szépmesterségekben élő ember az, kihez magát a grácia csatolja, s kiről mondhatjuk Tasso szavaival Goethénél, hogy annak keblén lehet nyúgodni. Én az újabb nemzetek közt nem lelem azon szellemet, mely a görög nagyokon s némely rómaiakon is tündöklék. Azon boldog egű régieket, lettek légyen bár filozófok vagy bajnokok, egyformán veszi környül, mint valamely glória, a széplelkűségnek és örökké viruló ifjúságnak bizonyos sugára, melyet egészen ki nem magyarázhatok, de minden észrevesz, valaki reájok figyelmes pillantatot vet vissza. Ott az érzés a szép iránt egyesülve az érett kor bölcsességével s nagyságával teszi azt, amit én minden mai nagyokban is találni ohajtanék. Így lennének köztünk szere-tere méltó filozófok és katonák, valamint el nem puhúlt érzelmű poéták, kiket az istenségnek ezen szép ajándéka, a poézis elevenítene, vidámítana, nem pedig eltemetne.

De hol vagynak azon környülmények, melyek Homért és Sokratest, Plátót és Themistoklest szülték? A palaestra s az ifjak között jókor, s sanyarúan vidám órákban szőtt szövetség, mely a lelket idején felemelte s gyúlasztotta, a nélkül, hogy érzelékenysége s ezáltal puhaságba hullásra adott volna okot,

örökre nincs többé közöttünk. Azonban nem méltó-e, hogy amit a környülmények s a szokott nevelés tőlünk megtagadtak, magunk igyekezzünk elérni? Csak egy szikrát azon lángból, mely a még fiatal Sokrates lelkében lobogott — s mi nem lehetne belőlünk?

Érzékenység és spekuláció, s a történetnek nyugodt keresése egyformán elrontanak bennünket: *Csinálni, csinálni* kellene! A cselekedetek, a publikumban forgás formálnak hasznos embert; s egy ily formált ember, ha szívében hordja a szépnek magvait, lesz azután Pászthoryvá, Ürményivé.

1815. — megj. 1826

VILMA*

Rákos partjain, hol szép és nagy emlékezetek hosszú sorral emelkednek a lélekben, hidegen ne járjatok el Pécel mellett; de szelíd halmainál ne csak a Ráday név dicsősége jusson eszetekbe — mert itt lakott, s itt nyugszik *Vilma* is.

Kik ötet csak onnan ismerték, mert neve némely parányi nyomtatványok alatt tündöklött: azokhoz nem szól ezen emlékeztetés. Hírért az asszonyi tiszta kebel nem lángolt: s könyvszerzésben foglalatosságot nem keresett. Kisdéd művei csak egy-egy társalkodási víg óra, csak egyszer-egyszer gyöngéden fellobbanó szeszély által hoztattak elő; de érdemet azoknak nem tulajdonított, s közreeresztésökben részt nem vett. Nem az író Vilma az, kit Szemere siratott, s kinek e sorok szentelve lesznek. Boldog ő, mert hamvai felett nem bámulat, hanem szeretettel teljes fájdalom szózatai zengenek.

Ne várjatok dicsőítő beszédet, mint szokás az elhúnytak felett tartani. S miért dicsérjem őt? hogy sorsától kimért körében tántoríthatatlan hűséggel járt vala, hogy mint leány és testvér, nő és barátné rendeltetésének megfelelt, hogy gyakran nemén túl-emelkedett bátorsággal a süllyedőnek segédkezet nyújtott, hogy a bántást fájdalomla legsebesebb lángjai

* Szemere Krisztina, Szemere Pálné. [Toldy jegyzete.]

között is nemesen megbocsátotta: jól tudják, kik körülé éltenek. S azoknak, kik nem tudják, részrehajlónak tetszhetnék a magasztaló: mert az, kit hirdet, barátnéja és jótevője volt.

Évek múltak el; s én hallgaték. Szelídülni kellett a fájdalomnak, mely szilaj vala; hogy a távol emlékezet enyhe fényében tűnhessen elő. Most nyugodt vagyok, s visszanézhetek a napokra, melyekben őtet elvesztettük, anélkül, hogy keblem keresztülrázódnék. És vajha Sterne volnék és Raynal; s e pillanatot használhatnám, Vilmának örök emléket állítani **fel!**

De ne véljétek, mintha őtet Elízával akarnám hasonlítani. A páratlan asszonyi lény, kit így neveztenek, s ki Európának két híresét, ősz fürteikben is, plátói fellengésre hevíté, kétségkívül szokatlan kegyekkel volt felruházva. Vilma fellengező érzelmet nem tudott gerjeszteni. Azon elevenség, mely búját és örömét egyformán bélyegzé; azon könnyűség, mely tetteinek, érzéseinek és gondolatainak sajátja volt; azon gyermeki őszinteség, melyet víg és komoly napokban mindvégig megtartott: nem elragadtatást, csak szeretettel és bizalommal teljes részvételt okoztanak. Tiszta, mély hódolat a magos kellemeknek! de Vilma azok nélkül, és így vala szeretetre méltó. Égből szállott ideált benne nem vesztünk; s annál természetesb lőn a fájdalom, midőn az ily közelségben álló s az emberiség közönségesen ismert, de szep-lőtlen vonásaival tündöklő alak enyészett el.

Ki ismeri Ronyvát, a csendes kis folyamot, Zemplénben, melynek partjain emelkedik a domb, hol Laszócának házai fekszenek? Tett által nem lőn nevezetes; költő által nem énekeltetett. Azonban itt folytak el Vilma gyermekévei, s innen költözött által a híven

kedvellett férj karjaiba. Lesz talán, ki rokonérzéssel fogja ezen sorokat olvasni ; s útáiban résztvevő tekintettel futja meg a vidéket, melyről itt szó vagyon ; s gondolatában Vilmát és Szemerét feltűnteti. Ismeretlen barátom, akkor ne feledd el társaságokban az én nevemet is említeni ! ott kell lenni nékem, hol ők vagynak, a hálára méltó pár ! mert barátságok volt egyik legfőbb kincse életemnek ; s barátságok volt egyetlenegy birtokom a szenvedés napjaiban, midőn mindent elvesztendő valék.

Vilmának kebele gazdag vala, s tudott a szenvedőnek adni vigasztalást ; tudott még azon pillantatokban is, melyekben tiszta vidámsága megzavartatott. Mert néki is mért a sors bánatot ; az ő lelkének is volt egykor borúja, s azt csak idő s várakozás széleszt-hette el. Eljött az óra valahára, s ő ismét boldog kezdett lenni, s azon mértékben, melyben érdemlé ; midőn a végezet oly igen jókor, s oly igen véletlen elragadá. Boldogtalannak mondjam-e őtet, mert a boldogságból szakasztatott ki ? vagy ama közönségesen vigasztaló gondolatban nyúgodjam meg, hogy a síron túl szebb örömek tenyésznek ? Ah, ki az elhúnyt felett könnyeket önt, magáért önti azokat ! Jól nyugszik az eltemetkezett ; szélvész és zaj nem hatnak a sírhanton keresztül. De mi, kik itt maradtunk, üresnek találjuk a helyet, hol az elköltözött áll vala ; és nincs kép, nincs gondolat, mely azt betöltse ; s e be nem tölthető űr képzeleténél kínosabb érzést gondolni nem lehet.

Vilma nincs. Férj, anya, testvérek és barátok akiket hátra hágy. Egyiknek tekintete sem éreztet mást a pótolhatatlan veszteségen kívül. Őt a sors anyává lenni nem engedé : s így sarjzat nélkül hervadt el a virág ; s pusztasága reményt és vigasztalást egyformán tesz semmivé.

Visszaemlékezés, múlt idő leánya! te maradtál nekünk! de társaságod lelket búsít, bár eltűnt örömet, bár kiszenvedett gyötrelmet tüntess fel. Elválás okozta könnyeinket, s elválást nem enyhíthet egyéb, mint a viszontlátás reménye. S ki az, ki e reményt felmutatandó léssen?

Bölcseink mondják: az ember nem hal meg egészen, nem hal meg örökre. Az eltemetett magból kalász virúl fel; az álomra szenderedett hernyó, mint lepke száll elő. Gyönyörű hasonlatosságok; melyek ohajtásainkat melegebbekké tehetik ugyan, de bizonyosságot adni nem tudnak. A halhatatlanságról szóló tudomány a filozófiának poézise. Ragyogva biztat mint a szivárvány; de hasonlólag ehhez, testetlen színekből áll elő. Szívet csalhat; értelmet nem hódít. Feloszlik a test saját alkotórészeire; s mi az, ami mégis épen fennmarad? A lélek bizonyosan egyéb, mint az elhúnyt felett nőtt virág illata; egyéb mint a szellő, melyet a temetői olajpára terhesít. Erő vala-e csak, mely az érzékekbe öntve, az alkotványhoz képest dolgozott? vagy része az istenségnek, s örök forrásához vissza felröppent? Amúgy, él ugyan, de személyességét elhagyván, többé nem Vilma ő: imígy, nem ismerem azt; sem szélben, sem sugárban többé nekem meg nem jelenhet; s hogy ott fenn, az örök forrás tengerében, önerejűleg saját bélyeggel megmaradjon, képzelni nem tudom.

Hit az égnek legszelídebb ajándéka. Ennek kebelén nyugodt el Vilma is. Boldog aki bezárja a kételkedés kútfejét; s hit által kormányozza gondolatait s reményeit. Ismét meglátjuk egymást, tanít ez; rövid a búcsú, s az egyesülés örökké tartandó! S hányan vagynak, kik ezt mondogatják magoknak; kik a vallás oltalmában keresnek enyhülést, s úgy vélik,

hitök tántoríthatatlan! és mégis miért lelnek vígasztalást, midőn ez életben hosszú elválásra búcsúznak el? s miért nem lelnek azt, midőn az elválás a koporsónál történik? (Ritkább a való hit, mint gondoljátok.) Messze föld határiról visszavárod a kedvest, vagy utána indulsz; e bújdosó csillag egész kiterjedése mi a képzeletnek? de ezen három lábnyi szélességen, mely a koporsót befogadta, keresztülnézni, minden feladások között legnehezebb! Azért ne kívánjatok a kesergőtől teljes megadást; ne kívánjátok, hogy amit vall, aszerént viselje magát a szenvedésben is. Mert hit a szívnek csak tudománya, miáltal paizsként borítottatik; a gyötrelem pedig férge, mely benne él, s fülánkja lángból van.

Adott a természet orvost a veszteség legnagyobb fájdalmának is: az időt. Lassanként feledünk: nem mindent, de sokat; lassanként enyhülünk: nem egészen, de nagyot. Az a boldogtalan, kinek fájdalma nem másként, csak megkeményedés, csak nekimakacsulás által tompúl meg. A szenvedés, ha szelíden széltozsló felleg gyanánt tűnik el, szívet és lelket nemesít. Az ekként szenvedőnek keblén találsz részvételt bajaidban; nála van szánakozás, mely nem alacsonyít, s vígasztalás, mely nem sért; oly dolgok, mikhez a szerencse kedvencei nem tudnak; mert ezek a szerencsétlent vagy bűnösnek gondolják, vagy kicsinynek tekintik. Az pedig, ki sorsának üldözetét meg nem lágyíthatá, s csapásainak kénytelen megkeményült keblet szegezni ellenébe, érzéketlen lesz mint maga, úgy mások kínaik eránt is. Mérgesedve nézi kintársát, s mond: tanúlj szenvedni mint én. A boldogokat pedig megveti; s az egész emberiség gyűlölsége tárgyává tétetik.

Az embergyűlölés hasonlít az örök éjhez, mi után

hajnalt nem remélhetünk. Setéten és mindég setétebben vonúl magába ; s minden jónak, minden szépnek és nemesnek létét kétségessé teszi ; mivel azok sűrű homályán keresztül nem sugározhatnak. Szánásra méltó állapot ! mert bennünk csak addig él a nyugalom forrása, míg a rény felől kétségbe nem esünk, s az emberi nemet részvételre érdemesnek hisszük.

Emberszeretet, te minden rény tűzpontja, mi gazdagon jutalmazod meg azt, kinek szíve elég tiszta téged elfogadni, érted lángolni ! Mely kimondhatatlanul boldogtalan voltam én egykor, midőn kebelemből végképpen elköltözendő valál ! hiában kértem segédet ismereteimtől ; hiában támaszkodtam enérzésekre, mely azt mondá, hogy az egész világtól elszigetülve, saját erőmben nyugodtan állhatok fenn ; ah, az ember, embernek és emberért van teremtvé, s a száműzöttnek öröm nem derül ! Vilma, a te lényed szeretetből volt szöve ; te intél engem akkor vissza az elsüllyedésből ; s íme hálám legyen az emlék sírodnál !

A sokaság nem fog engem érteni ; nem fogja érteni, mire való az emlék feletted, ki milliók láttára nem ragyogtál. Mi gondom nekem a sokaságra ? az én szívem legszentebb, legtitkosb érzelmei, csak lelkem rokonai előtt nyílnak fel. Kevesen vagynak ezek, s hogy kevesen vagynak, ez az én egyetlen büszkeségem.

S ti kevesek közelben és távolban, jelenben vagy jövőendőben, kik halljátok, vagy olvassátok e sorokat, adjátok magatokat által a szelíd érzéseknek, s engedjétek általhevülni szíveiteket az egyszerű vonások mellett, amiket itt előtökbe rajzolék. De csak csend és ellágyulás óráiban vegyétek elő, midőn a lélek oly hajlandó a leggyengébb behatásokat is elfogadni. Ha ilyenkor elevenen fogjátok képzelni

mindazt, amit én érzettem, midőn ezeket írván, életemnek néhány rövid, de szép s többnyire kínosan-szép pillantataira visszaemlékeztem; ha akaratlanúl végig futjátok saját napjaitokat, s hasonló órákra találván, lassu habzásba jön a vér szíveitek alatt: akkor ne fojtsátok el a könnyűt, mely szemeitekben csillogni fog. Mert szerencsés az, bár legyen mindentől megfosztva, kinek még egy könnyűje van, mely nem kegyetlenül feldúlt, hanem szelíden ellágyuló kebelből forrott fel!

1829

CELESZTINA

Ismét egy pillantat, mihez hasonlót a sors e föld gyermekeinek oly igen ritkán nyújt! Ezerféle körülmények tolakodnak az emberben s az emberen kívül; és a lelkesedni, s magas érzelmre hevülni kezdő mellett is különmemű vegyülettel töltik be. Fájdalom és kedv, boszú és olvadozás, komolyság és szeszély majd váltva, majd egyesülve foglalnak el bennünket, borút fúvalván a lélekre, hogy fátyollal bevont tükörként, a reáható sugárt teljes tisztaságban ne fogadhassa. Azért becsüljétek, bölcs takarékossgal használjátok a percenetet, mint e mostani: midőn a kebelre teljes nyugalom ereszkedik; hasonlólag az elcsendesedett Óceánhoz, mely a felleg nélkül kelő nap fényében elterül. Ilyenkor jelen meg a képzeletnek a mennyei szépség ideála csendes felségében, mely lelket hevít, a nélkül, hogy égessen; szívet tölt, a nélkül hogy feszítsen; érzést emel, a nélkül hogy zajlásba hozzon; és az embertermészet isteni eredetét megfoghatóvá csinálja. Esengve vártam ez órát éveken keresztül; s íme most itt állok e parányi, bizodalmas körben, szavakat szentelni az emlékezetnek: epedés nélkül tekintve a múlt felé, minek alkonyából szelid ragyogással sugárzik vissza a kép: ifjuságom álmainak, sejdítéseinek, és küzdéseinek nyugpontja.

Figyelmezzetek az időre, mikor a serdülésnek induló gyermek, a jelen pillantatot, mely őtet kicsiny

örömeivel és bánataival együtt mindeddig szűk körben tartá vala, legelőször elfelejti; kérdezőleg tekint az égre, a láthatár felé; ismeretlen mozdulatot érez keblén; képzetében ború alatti, bizonytalan alakú képek támadnak fel; és ohajt, vágy, esdeklék, nem tudván: miért? keres magában és magán kívül nem tudván: mit?

Nem úgy van-e, mintha elalkonyodott, elsötétült emlékezetek rejteznének bennünk, miket újra felderíteni, újra felvilágosítani törekszünk? nem úgy-e, mintha más, a mostanitól különböző élet képei homályban lebegnének előttünk? vagy, mintha soha nem látott, soha nem hallott dolgok ideái volnának szíveinkbe és lelkeinkbe plántálva, mik tenyészetbe indulván, a kifejlés, kivirágzás idejére sietnek?

S mondjátok is meg nekem: sajátképpen mint van az? Élünk-e már egyszer más életet, mint a lepe, mely előbb hernyó, azután szendergő báb vala, míg végre színei pompájában, villogó szárnyakkal szállt elő? E más életből maradtak-e a homályos képek, mik az élet reggelén körülünk rajlanak? E képek tisztára-hozatalát tárgyazzák-e a kebel küzdései? e képek támasztják-e azon sejdítéseket, érzelmeket és gondolatokat, mik az eszmélő ifjúban nem tudni honnan, nem tudni mi által, nem tudni mi módon csiráznak, fejledeznek és kivirágoznak?

Azt vélitek-e inkább, hogy a lélek, midőn örök kútfejét elhagyván a romlékony testtel párosúl, magával együtt készen hozza mindazt, mit később az érzékek után új meg új, és különböző alakokban fejt ki, és mutat fel? s ama titkos, magyarázhatatlan állapot nem egyéb-e, a lélek ismeretlen munkájánál, miszerint az érzékeket a magával hozott örök ideák visszatükrözésére lassanként alkalmasakká formálja? Még

tisztulatlan az üveg ; még csak imitt-amott, egyes sugárokat ver vissza ; öszve nem folyó, meghatározott alakká nem egyesülő vonásokat tesz láthatókká ; érezzük a hatást, szemléljük az egymás után megjelenő vonásokat ; és nem tudjuk, mind ezen belső jelenések mik? és miként tűnnek fel?

Vagy talán a test, mint az anyaföld, a tenyészet magvait magában hordozván, mindezeket saját természetete által, forrás, elválás, és egyesülés után cselekszi? s eszerint az az egész titok az emberben nem egyéb, mint ami tavaszkor az egész természettel történik? Eljön a kikelet, s minden nedv megmozdul ; minden mag változásba jön ; mindenfelé egyetemi pezsgés, fakadás, alakról alakra törekedés kezdődik. Ott áll a kerti bokor mintegy élet nélkül ; de az óra megjelen s láthatatlan munkálatnál fogva rügyet hoz, majd levelekkel zöldül be, most parányi bimbók jelennek meg, honnan végre a pirosuló rózsza balsamillatú kelyhével nyílik ki. Mindezt mi okozá? úgy mondjátok : a vízzé sűrűdött lég, mi a föld rétein keresztül dolgozza magát, s a tavasz langya által segítve a bokor gyökerein felhat, s ágaiban elterjed. Így érkezik meg az emberi test tavasza is ; a forrásba indúlt nedv minden ideget rezgésbe hoz ; az érzékek gyors haladással fejlenek ki ; s magokkal egyirányban fejtik ki az érzelmeket, s érzelmek által a képzeteket és gondolatokat : mint a test mindenkori állapotának szükséges következéseit.

De testi anyag forrásba jöttéből hogyan származik szellemi következmény? Mert mondhatjátok-e testinek az érzelmet, mely gyorsan keresztülfutó, pillanatnyi élményt nem keres ; mely jelentől a jövőig, végestől a végetlenig küzd ; mely egész világot ölelne magához ; mely földet és eget hevülő bámulattal

tekint, s tudományért epedve kérdez meg ; mely az az értelmi hidegségnek lángot kölcsönöz, a megszo-
kott jeleneteken elmélyed, a mindennapi alakokon
fölülemelkedik, s nagyobb és nemesb, jobb és szebb
után indul, míg végre a mennyei szépség ideálát elő-
teremti? S e küzdés, emelkedés és fellengés csupán
érzéki, csupán tenyészeti erők munkája volt-e? ez az
érzés, és tudnivágyás összeolvadása, ez a magából
kifelé határtalan terjedésre törekvés, a legfelsőbb töké-
let, a legmagasb szépség e lépcsőnként fejledező kép-
zete : testiségtől jöhetnek-e? s ha jöhetnek, miként?
Úgy-e, mint virágkehelyből a testetlen illat? úgy-e,
mint aeolhárfa húrairól, esti szél rezzentése után, a
tündérénekhez hasonlító hang?

Megvallom, én a ti bölcseségtekben járatlan vagyok !
és azért állottam-e fel, hogy azt, ami titoktele álom-
ként szállongott körülém, amit éreztem, de érteni nem
tudtam, s ami most is, az élet delén, lelkem egébe csak
költői képeket varázsol, úgy fejtsem ki rendben, vilá-
gosan, és hidegen : mint az algebrai rejtélyes feladást?
Engem az emlékezet vonz szellemkarral magához ;
s szelid alakjain andalogva szólamlám meg, hogy tud-
játok : ki volt ő, ki akkoron, a forrás és fejlődés nap-
jaiban, alkonyból felderülő gondolatként, égi tiszta-
ságban tűnt fel a küzdőnek ; s azóta örökfényű csillag-
ként sugárzott előtte ; tévelygéseiben vezérlőleg, fára-
dalmaiban enyhítőleg, vesztésegeiben vigasztalólag te-
kintvén reá.

Jaj annak, kinek kebelét az anyatermészet sok erő
magvaival hintette be, ha a fontos pillantatban vagy
elhagyatva, mint parlagon maradt föld, elvadul ;
vagy csalóképek után indulva, mint bolygótüzet követő
vándor, örökre eltéved ! Egy fő, egy általános szen-
vedelem hozza a sokáig szendergett erőket mozgásba ;

az uralkodik a homály felett, míg a titkos küzdés névtelen sejdítéssel és vágyak közt folyton foly; az emeli fel a fátyolt, midőn szív és lélek lépcsőnként eszméltre jönnek, bizonytalan hánykódás után irányt és célt veendők; az vezet fel a pályára, vagy zárja be előtte a pályát, aszerint, amint befolyását jó vagy bal csillag alatt fogadtad; és annak neve: szerelem!

Ismeritek-e e szót? vagy inkább tudjátok-e, érzitek-e, bírjátok-e az értelmet, mit e szóban az anyatermészet öröktől fogva letett és fenntart? Mert szerelem az, ami e milliom formát a kezdetlen anyagból kifejté; szerelem az, ami e látszó és nemlátszó világot által és keresztül-lehelli; szerelem az, ami az ifjúnak ingert ad széjjelnézni maga körül, szomjúzni ismeret után, meleg részvétellel függeni az életen, s kebelében lánggá nevelni minden szikrát, s minden képzeményt és gondolatot varázsszínben állítani fel. Mit a mindennap emberei e névvel neveznek, az nem egyéb a mennyei fény egyetlenegy sugáránál, mely, aszerint amilly kebellet fogadtad, tisztán marad, vagy elsötétül; szelíden hevít, vagy égető tűzzel borít el; de lelket minden esetben csak úgy emeli magasra, ha tőle egészen elfoglaltatni nem engedted, ha vele és mellette minden szép és jó akadálytalan tenyészhet belsőben.

Mit várhattok az ifjúból, ki egész lényét, életének minden boldogságát, minden vágyait és törekedéseit a kedvelt leányka birtokával kötötte együvé? ki e birtokon túl és felülemelkedni nem tud; ki egy személyhez úgy fűzi magát, hogy az egészért szabadon nem munkálhat; ki úgy tud boldog lenni, hogy kényözönében az emberiség nagy célairól elfelejtkezhetik, s úgy boldogtalan, hogy szíve minden más érzelmenek bezáródik: az legfelebb csak románhössé lehet;

de azon szép pályák közül, mik az életben minden erősnek, minden tisztán hevülőnek nyitva állanak, egyet sem fog soha megfutni.

S higgyétek el: e szerencsétlenség a leggazdagabb keblűn is megtörténhet. A homályban küzdő érzemény sejdítéseket szűl; s e sejdítésekben ideált állítunk magunk elébe, melynek elérése minden törekedésünk. Eljön az idő, midőn érzésed és képzelődésed minden ereje észrevétlenül egyetlenegy pont felé kezd vonulni; s ha az elmerülés, mondhatnám elrészegülés e pillanatában előtted egy szép, de mindenesetre földi alak tűnik fel: oly hajlandó leszesz azt égből szállott ideálnak tekinteni! oly kész vagy minden szépet és jót, minden nagyot és felségest annak birtokától felfüggeszteni! s kebled mennél telvébb erős, ömlengő érzélemmel; képzelgésed mennél ragyogóbb ezer színű változékonysággal: annál inkább ki vagy téve, öncsalódásaidban elmerülnöd.

Való, a csalódás gyakran elenyészik, de nem mindig javadra. Látod, miképp álfénynek hódolál; s e látás nem a kijózanodás derűjét, hanem a veszteség borúját hozza rád. Így kétképpen jutsz veszély örvényébe. Mert, vagy méltatlan cél után küzdve, lelked a való nagyság utáról eltéved; vagy tévedésed megismerése sötét csüggedésbe ejt, s magas törekedésnek hosszú időre, s talán örökre is szárnyát szegi. Azért boldog az, ki elég tisztán lát, keble legnagyobb forródása mellett is, a célt el nem hibázni, mely az emberi nemzet jeleseinek, a század és történet férfiai-
nak kitűzve áll! és boldog az is, ki midőn a célt elhibáztatva, halandó kebelre vetette magát, szerencsés vala ott szívet találni, szépért és jóért tisztán égőt! e szív fogja őt az elhagyott pályára szelíden visszatéríteni; e' fogja összevonult érzelmeit ismét kiszéle-

síteni; hogy felemelkedett önérzéssel tekintsen ki a világba, és szerelme lángját a természetre, a hazára és emberiségre hatalommal terjessze ki. S mely különbség, boldogság vagy boldogtalanság özöne alatt magába nem süllyedni; hanem gyönyöreit kihatólag ezrekre általolvasztani, s kínait munka és életzajban ölni el; és így vagy úgy maradandó hír és dicsőségért vívni!

Emlékezem az ifjúság napjaira, mikor keblem is forrás és küzdés tűzpontja volt; mikor lelkemben ezer indulat, gondolat és kép zajonga; mikor vágy és remény bolygótűzként csalóka fénnel világított ösvényemen; mikor százféle erőt érzék magamban, s nem lelém az útát, melyen hatnom lehessen. Hellas és Róma hősei ragyogtak a múltból felém, s szívszakadva kérdém: hol a haza, melyért halnom lehessen, mint ők? de a föld, hol állék, hasonlatlan volt a tündérképhez, mit a hősek szép hona felől magamnak alkottam. Túl a havasokon jártak kívánatim; ah, ott vadnép vert tanyát! Mondhatlan fájdalom szállott meg; s az emberek, kik előtt panaszom kiöntém, hideg álmélnkodással néztek rám. Képzeljétek, mint szenvedtem! lassanként sötétült előttem minden, amit előbb álmaim oly vídámon ragyogóvá tettenek; összevonúltam saját érzésimbe, s lemondva e nagy, e végtelen pusztává lett világról, egyetlenegy tárgyat egyetlenegy pontot kerestem, hogy feltalálván, ki-rekesztőleg reája ruházzam álmaimat; nem találván pedig lemondjak mindentről.

Ily körülmény vala, miben őtet legelőször megláttam; őtet, kinek neve még most is szívemen zeng keresztül; kinek emlékét éveken által néma tisztelettel szentelém; kiről e magyarázhatlan pillanatban érzem, amit a költő a kedves elhúnytról mond vala: *csak azok ismerték, kik itt maradtanak, hogy őtet sirassák!*

Celesztina inté vissza a tévedezőt, s vezeté a való élet pályájára. Ó tanítá meg, miképpen az ideál nem kívül, de benn a lélekben él; s kinek lelke felemelkedni tud, feltalálhatja azt mindenhol. Mit keressz, ifjú? gyakran mondá vala. Isten egyetemi szerelmet öntött a nagy mindenbe; azért él az egész egészben, nem rész részért külön. S te egyetlenegy érzelem részességébe akarod-e magad eltemetni? egyetlenegy alakra ruházod-e a sejdítés magas képeit? Választ a férfiú keblet, mely bizalommal nyíljon ellenébe, alkot fedelet, hol fáradalmaiból kipihenjen: de nem azért, hogy ottan magát elrejtse, hogy boldogságát lélekszendergésben találja: mint a pohár és szerelem költője. Boldog volt nője karjaiban Cornéliának fia is, és mégis szerelemmel futott a haza ölére, s nem rettegett meghalni. Vagy az okozá-e magadbasüllyedéscdet, mert ragyogó nyomokat körödben nem lelél? és azt hiszed talán, hogy a város, melynek szerelmeért Themistokles mérget ivott, márványoszlopokon nyugovók, s félisteneket számlált lakosaiban? Azt hiszed talán, hogy az omladékok, melyekért a száműzött Camill harcolni visszatért, a mostani Róma omladékhöz hasonlók valának? s hogy már akkor a Capitolium a földkerekség történeteinek tanúja volt? Kunyhók körül küzdének és hullának a hősek; s íme sírjaik felett birodalmak terjeszkedtek ki. Nem a föld lehelt varázsillatot, nem a jelenlét alakján lebegett az ideál; a bámulatos nagyság egyedül az egyesek lelkében élt; s mi tiltja e kor embereit hasonlóra törekedniek, s nevek dicsőségével a hon felett fény sugárt vonniok?

Minden álom, ami tettbe nem megy által; s tett nélkül a férfiú álmjáró leszen, ki magasan lebegeth öntudatlan, s felébredés órájában halálosan bukik le.

Tégy! és érezni fogod, miként szórt el a természet szerelmet mindenhol. Fa, melyet plántálál, kunyhó, melyet építeni fogsz, föld, melyen barázdát szántottál, háznép, melyért izzadnod kell: egyről egyig boldogító szerelemnek lesznek tárgyai. S majd ha tetteidnek nagyobb nagyobb kört veendesz; ha azt amit parányi körülményeidért híven tevé, a hazáért teended: mint fognak érzelmeid magosúlni! mint fogsz olt-hatatlan szerelemre gyúlni fáradságod nagy céljáért! Rényt és erőt kérj istenedtől; s mennél tisztább, mennél elszántabb lélekkel munkálsz; mennél szebbek s magasbak lesznek feltéteid: annál inkább szé-pülni s magasodni fog előtted a hon képe; annál inkább közeledni látod az ideált, mit most a régen múlt homályában hasztalan keresvén, elsüllyedsz.

Örülj, ha sorsod lánggal tölté kebledet; örülj ha, szíved alatt ezer meg ezer sejdítés habzik keresztül, bár borúban, bár fájdalomban is. Rablélek az, mely tompa nyúgalomban áll. De ne hidd, mintha a természet ajándékai használatáról számot nem kérne. Rettegj azokat eltemetni. Mert minden sejdítés, melynek valaha tiszta, szép alakká kellett volna megérni, kínosan fogja magát megboszúlni. Előbb-utóbb fel-ébredsz az álomból, hová temetkezni akarsz; s nyilván lesz előtted, mint tévesztéd el a célt; nyilván lesz, mint ölted meg lelkedben egy gazdag élet magvait, mik többé kivirúlni nem fognak. S mi különbség jelen fájdalmad közt a még nem nyílt de nyílható magas pálya előtt, s a fájdalom közt, mely pályád örökre bezáródta után kínozand!

Ily szellemben hányszor, és mennyit nem szóla ő! De félbe kell szakasztanom; mert sem előadása kellemét előtekbe nem varázsolhatom; sem azt nem tudom, ha beszédem parányi hatása világosan érez-

tetheti-e veletek a helyzetet, melyben az ifjúnak lelke akkor vala. Ami engem illet, bennem az emlékezet tisztán él, mint legragyogóbb szivárvány; de nem hasonlólag hidegen. Mert az nem egyéb, mint rég elhamvadt érzés újra lobbanása, mely a borongó kebelt szelíden melegíti és felvilágítja.

S miként rajzoljam lelkem állapotát ez érzésben? mert képe nem úgy tűnik fel előttem: mint az elhúnytaké. Tudom, hogy ő nincs többé, és mégis jelen lenni érzem. Nem mint a napokban, midőn kertje árnyai-ban leírhatatlan bájjal jár vala; de mint a tündérkirályné szokott felhőin lebegni, szellemileg és élettelve; mint lelkesülő költőnek jelen meg a múlt, különbözve a jelentől, s az enyészetből mégis kiemelve. Ti talán nem értetek engem; de én értem, én tudom: mi az, amit szó tisztán nem jelenthet, gondolat világosan fel nem foghat, és mégis magát egész lényünkben hatalommal érezteti. Igenis: ő folyvást él azon hatásban, mellyel egykor lelkemet mozgásba tévé, azon szellemben, mellyel lángot gerjeszte bennem, végiglen tartandót! s midőn ezt mondom, ellenállhatatlanúl érzem, mely igaza volt a hellenek legbölcsebbikének, azt tanítván: halhatatlan az emberi lélek; mert íme az elhúnytak emlékezetünkben, képzeletünkben s álmainkban gyakran megjelennek! Úgy van! de tudnotok kell: a halhatatlanság e szép tudományát nem hideg vizsgáló ész találta, hanem szeretettel tölt szív a maga teljességéből önté ki.

S higgyétek nekem, a pillantat, miben a bölcs ama szimpátiából szőtt következményre jött; s a pillantat, miben e következmény érzése reám oly jóltevőleg hat: egyike azon keveseknek, melyek folyta alatt tisztán érezhető, miképp lehetséges az emberi léleknek ez érzéki, múlandó világból kiemelkedni; s időn és

téren keresztül szellemi összeérésbe jöni; s azt ami enyészetnek mondatik, testetlen de meghatározott alakban visszateremteni. E kimagyarázhatatlan egyesület a múlttal, egyszersmind előpillantat az emberi lélek jövődjébe. Homályos, az való; s éppen úgy, mint homályosak az érzelmek és gondolatok, mik az élet hajnalán kebleinkben, s egész lényünkben tolonganak: de valamint azok, úgy ez is visszavezet a régi bölcsék álmaira; s a lélek más hazából jöttét, s azon hazába visszamenetelét lehetőségessé varázsolja.

Jól tudom én e felmelegülésben is: mint fogná a vizsgáló okosság ez egész költői bölcseséget hideg komolysággal megvetni. De kell-e visszatolnunk a képeket, miket a boldogító órában érzés és képzelet előnkbe bájlnak? Hányszor nem szórnátok érette kincset és mindent, amit a sokaság bámúl és óhajt, ha az élet sötét alakjairól elfordíthatnátok szemeiteket; s a nyugalom és gyönyör egyetlenegy percét a maga sebes haladásában elöttetek fenntartóztathatnátok! Nekem most jutott e boldogság; a jelen gyors rohanását a múlt kecses képei megláncolák; figyelemmel tekintek lelkem állapotára, elmélkedem saját érzéseim, s a benne támaszt alakok felől; de ez elmélkedés nem hideg fontolgatás, s nem hat leverőleg a lelkesedésre. Így történ gyakran, midőn álmodunk, s álmunk közepette kérjük, ha vajon valóssággal álmodunk-e? anélkül, hogy felébrednénk.

És íme a boldogság érzelmének ez erejét is néki köszönöm. Ő taníta meg, miképp kell a lelket állandó, szép tekintetekhez szoktatni; mint kell az élet sötét képeitől el tudni fordulni, s vagy a jelent lassanként világos alakká deríteni, vagy a múltba visszanézve annak szép óráiból új örömet szívni. Egyszerű tudomány! de gyakorlatba venni csak annak lehetséges,

ki magát, mint az eleuzisi titokba avatandó, tisztú-lással készítette el. Ha kebled nemes indulatokkal meg nem töltötted, ha az öröm óráit vadúl élted el, s a fájdalom napjain vagy durván dacolva, vagy gyáván leverve, szívemelő megadás nélkül mentél keresztül: akkor miképp fognál szégyen és bánat nélkül lefolyt idődre visszanézhetni? miképp fognál a jövő számára felvirulandó szép örömet előre plántál-hatni? miképp fognád a jelent oly nyugalomban tekint-hetni, hogy komoly arcán is nyájas vonásokat keres és találj?

Előre nem intve, rád vissza nem tekintve jön és megy a pillantat. El hagyta nyom nélkül röpülni? Úgy íratlan tábla marad örökre, miről olvasnod sem-mit sem lehet. De kapd meg azt sebes rohantában, s nyomd reá bélyegét a fenségnek, mire érzeményidet s gondolataidat lassanként felvitted, a hatásnak, mely-lyel egykorúidba a jó és szép magvait hintetted, a hűségnek, melyet az emberiség és haza iránt kebled-ben viseltél: és építél magadnak emléket, mely a jövő mindennemű körülményeiben vigasztalásúl, tanú-ságúl, s ösztönül szolgál. Így fogod az emlékezetet és reményt szívéleménnyé tenni; így fogod az öröm és bánat érzelmét mondhatlan gyönyörre összeolvasz-tani; így fogod megérteni, hogy folyton kedvező szerencsében keresni boldogságot, egyoldalú törekedés; hogy boldogságra nemesen kifejlett kebled szükséges, s ily kifejlést csak a szenvedés pályáján nyerhetni. Szüntelen szerencse tartósan felhőtlen nyárhoz hason-lít, mely utoljára tompító hevével ellankaszt. Szen-vedés az életben olyan, mint vészes éjszaka, mi után az elevenítő reggel mosolyogva virad fel. Mint gőz-körünk a széltől, úgy tisztúlnak indúlataink a bal-sorsban; mint virágkelyhen a keresztúlfutott zápor

cseppei, úgy ragyognak arcainkon a bú könnyei, s általok a belső élet gazdagabban tenyész.

Ki szenvedett többet Celesztinánál? ki feje felett zúg vala el sűrűbb borúban a jelen? kiket közelített halványabb reménnyel a jövő? Szenvedve, de nem alacsonyúlva, csendes bátorságban és bizodalmas megadással állá ő keservének közepette, s mellében bizonyos magasztó íhlelethez hasonló mozdulat élni soha nem szűnt. Lelke tisztán égett, mint a régi mítosz szerént Ceres jobbájában az olthatatlan fáklya, melyet Aetna tűzfolyamában gyújtott meg, elveszett leányát keresni. Így lőn ő példányává a legszebb erkölcsi tudománynak, a legszeretetre méltóbb bölcseségnek, mely valaha emberi érzelmekből kifejlett. Így vezethete ő másokat, hogy indulataik, mint a szomorjáték meg-rázó jeleneteiben, bánat és rettegés, gyötrelem és küz-dés által megtisztúljanak. Így nyithata útát oda, hol bú és öröm a magok testvériségét nyilván éreztetik; s az élet jelenetei nagyneműekké lesznek, és minden tett, minden törekedés oly lelkettöltő, oly édesen jutalmazó hevet veszen magára, melyet a költő a nyelv mindegyik szavában talál, midőn dalainak legszebbikét alkotja.

Mondom néktek, e hasonlítás a költőhez nem áll helyén kívül. Ástén az emberbe lángfolyamot önt vala, mely adja az életet; hagyd e lángfolyamot hűlni, és nem fogsz gondolni, nem fogsz érezni, akarni és tenni semmit, amit a maga körében a hidegvérű csiga éppen úgy nem tehetne. Lángolni, és mindég jobban, mindég tisztábban lángolni kell az embernek, hogy rendel-tetéséhez képest nagyot és szépet mívelhessen. Ezért minden, ki valaha a mindennapi élet körén túlhatott, kisebb nagyobb mértékben költői helyzetben érezé magát. S valljátok meg, ha ily érzés nélkül a Filep

fia seregeit az Indusig vezetni fogta volna-e? Platon a maga tanítója szép bölcsességét oly magas hévvel fejtegette volna-e? vajon az anyai szózattól keresztül-rázott Coriolan hideg józanságban fordúlt-e el Róma falaitól bizonyos halálra? És mit mondotok a mi Szondinkról és Zrínyinkről? mit mondotok a mi Dugovicsunkról, ki ama lélekhevítő pillanatban ellenével együtt önkényt sírba szállt, mint a hindu nője a lángoló máglába? Nem mindannyi költői léleklobbanás-e? Bizony a nagy ember nem a mindennapiság tekinteteivel nézi az életet. Úgy van ez ő előtt kiterjesztve, mint ifjú művész előtt a rafaeli műv. Nyitva áll az ajtó, s a nézők seregestől jönnek a felfüggesztett táblát szemlélni. Egyik nem lát egyebet tarka színeknél, másik érez valamit futó gyönyörrel, mely nyom nélkül elenyész. De belép az, ki a jövő nagyság magvait keblében hordja; és megáll, és néz, és minden ecsetvonal lelke mélyében tűkrödzik vissza. Nem nézet ez, melyet más órában más feledtet el; ő nem a kezét látá, mely a művet vászonra tette; neki a lélek tűnt fel, mely azt teremőleg alkotá; s azon pillanatban egész lényét jövő nagy, maradandó tett gondolata foglalá el.

Ily tekintetre vala szüksége annak is, ki Celesztinát ismerni akará. De ne véljétek, mintha azon felhevült helyzetről szólanék, melybe az ifjúság napjaiban mindenki eljuthat. Kecsés arc, kellemes mozdulat, szikrázó szem könnyen lángrollobbant; s mi vala természetesb, mint az, hogy ő, kinek alakján annyi báj ömlött el, mint lelkén fenség, nézellőket talált mindenütt, egyet sem keresvén? Nagy különbség van az érzékiségből eredt hevület vagy éppen elrészegülés, és azon lélekkellengés közt, melynek alapja a szép és jó, nagy és nemes iránt forró indulat.

Kinek keble van a régen múltban is minden emberileg szép vonást érezni; ki Plutarch magas alakjai közt saját világában leli magát; ki a Gracchusok anyja szent fájdalmán a nyugodt szenvedő lélek nagyságát tisztán kiismeri s meleg tisztelettel kíséri: annak érzelmei valók, maradandók és felemelők. Ily érzelmek nélkül ne közelíts ahoz, kit a természet a mindennapiak során felül helyezett. Azalatt míg csillogó álfénynek hódolsz, nem fogod észrevenni az ő érdemét; s gondolatjárása, célai, nézetei s egész állása rejtély gyanánt tűnnek elődbe.

Celesztina magason áll vala a sokaság felett, kitisztult légkörben. Tisztán feküdt előtte az emberiség, fényével és árnyazatával egyformán; de attól nem tartá magát elszigetelve. Asszony, nő, anya volt ő; azonban minden helyzetet, melybe lépett, minden ösztönt, melyet természettől nyert, meg tudott nemesíteni; s házi gondjait viselve, férjét ápolva, gyermekeit szívéhez szorítva, mindegyik körülményben csendes, egyszerű, maga előtt tudva nem lévő fenséget mutatott. Érezted benne az embert; de érezted egyszersmind, hogy e névvel a természet nagy gondolatot csatolt egyűvé: gondolatát a teremtvénynek, mely szenved és örül, fél és reméll, eseng és szeret, élelményre vágy, s állati ösztönöket érez; hanem mindezeket szív és lélek befolyása alatt gyakorolván, magát az állati körből kikapja, ismeretet gyűjt, érzelmeit megtisztítja, az érzéki világot erkölcsibe emeli, túl magán ezrekért munkál, társaságot és hazát alkot, s gyermeket súlyos gonddal nevel, hogy az a hazáért meghaljon. Azt akarom mondani: az ember nem egyéb állatnál, mindaddig, míg magát a mindennapiság világitásában láttatja. És e világitásban láttam én embert kunyhóban és palotában, alacsony tűzhely-

nél és dús asztal mellett, durva pokrócon és bársonypamlag felett egyformán. Ezek szolgálilag lépnek a pályára, mely előttök történetesen felnyílna, s való vagy képzelt szükségük fedezésével törődnek. Nem értik a bölcsesét, ki az élet örömeiből kiragadja magát, hogy néma magányban vizsgálódván, embertársainak új ismereteket szerezzen; nem a hőst, ki midőn nője karjai közt nyughatna, fegyvert ölt, hogy vérét ontassa; nem a nemeslelkűt, ha kincse sokaságából ragyogó ünnepek helyett, hazájának alkot nagy intézetet; nem senkit aki az életet egyetemi, összehangzó célok után akarja intézni, kinek lelke előtt bizonyos ideál lebeg, mely után küzdve a teremtető szellem nagy fényű szándékának megfeleljen.

Ez ideál vala, mely a széplelkű nő előtt jóltevő fényben világíta. De az nem álkép volt, nem hiú képzemény, mely sok tévelygőket ábrándozásba ejt, s beteg érzélességben sorvaszt. Ez ideál nem vala egyéb a természettől előnkbe szabott pálya magasított képénél. Mint Phidias az emberi szépalak szemlélete után formálta magának a dicső tekintetet, mely az olympiai Zeus homlokán oly emberfelettinek látszék: úgy alkotott ő az emberi életből magának ideált, mit gondolataiban és tetteiben követett. Ugyanazért nem voná el az őtet az élettől; hanem minden nyomán szokatlan kellemet, s tiszteletre hódító fénykört terjesztett el; s jóltevő harmóniát öntött egész életére. Láthattad volna őt, mint nem törekedett soha más lenni, mint aminek őt isten alkotá. Költői nyelv sem mondhatta volna őt másnak, mint ami vala: asszony-nak! de érezni, érteni kellett azon nemesült asszonyiságot, mely oly fenn és még is saját körében, és még is saját alakja határai közt hasonlatlan könnyűséggel lebegett!

Előtekbe rajzolám a fővonást, mely e bájos képet alkotá ; s most ideje megszűnnöm. Mert mit tehetnék én, erőtlen képíró, ami teljes kellemében felmutathatná őt, amint élt és vala? Miért nem ismerte őt valaki a kor legjelesbjei közül? hogy felőle lángvonásokat hagyjon a maradéknak, szent érzelmekre buzdítókat. Hiában ! a hon, melyben virúla, hideg, érzetlen nép hazája volt. Nyílt a virág, és nem volt, ki szépsége szokatlan pompáját lelke mélyeig érezze. Lehullt a virág ; és nem volt ki sejdítse, hogy kertje többé hasonlót nem terem. Ott fekszik ő hosszú évek óta, árnyatlan domb alatt ; és nem kísérlhetém sírjába, s nem könyörögheték áldásáért, midőn elköltözött !

Barátaim ! e szív szorúlni kezd ; s az emlékezet szent óráját nem kellene könnyekkel zavarnom. Isten hozzátok !

*A MAGYARÓVÁRI GAZDASÁGI
INTÉZET
RÖVID ISMÉRTETÉSE*

Széles e világot hosszában és széltében ismerni szép dolog ; de mielőtt ismereteinket ily határtalanra terjegetnénk : igen üdvességes lenne, saját hazánk körülményeivel barátkozni meg.

E parányi intés nincs egészen ok nélkül. Hírlapjaink s minden más folyóirataink a föld ismert és nem ismert részeiről és népeiről és mindenéről telvék tudósításokkal. Akarjátok-e tudni : melyik kínai tisztecske részegedett meg ópiumtól? A madagaskári királyné jókedvében hány udvari kullancsot ölt meg méreggel? A holdbeli lakos megsértett ujjából mi színű vér foly? Wellington herceg paripái a hófúvásból hogyan menekedtek ki? Mendizabal úr a cortes ülésben szemöldökét hányszor húzta össze? A new-yorki vendégfogadóban milyen gépely tisztítja a sáros csizmákat? Mahmud császár miniszterei mi szakálprivilegiumot nyerének? Mindezekről s ezer meg ezer ilyenekről bőv tanúságot vehettek. De hazánkban mik történnek, mik állanak fenn? ezek felől ugyan a lehetőségig szűk tudományt fogtok találni.

Órizzen az ég, hogy író és szerkesztő urainkat legkevésbé is sérteni kívánám ! Sőt ünnepélyesen ki nyilatkoztatom : miképp a mi írva harcolgató vitézeink iránt oly meghűnyáskodó tisztelettel viselte-

tem, milyennél nagyobbra ők magok sem tarthatnak számot. Azt itt elhiszem, hogy hazai cikkelyeink szűk voltát sok egybejött szerencsétlen körülmény okozza, minek elhárítása nem íróinktól függ. Mindemellett is azonban a panasz nem szűnik meg igazságos és keserves lenni.

Néhány hónap előtt szükségessé lőn tudnom: a magyaróvári gazdasági intézet körülményei közelebb-ről mik és milyenek? Hogy fennáll: azt jól tudtam; de mi taníttatik ott sajátképpen, és mint és kik által? azt itt körömben megtudakozni senkitől sem tudám; valamint azt sem: mi alapon nyugszik az intézet? mi segédforrások és eszközök állanak készen számára? s több efféléket.

Ily bizonytalanságban Simon Pál sok jelességű fiatal barátomhoz, ki most a nevezett intézet nevendékei közé íratta magát, folyamodám; s íme ami itt következik, az ő tudósításaiból van véve, miket Kanyó úrnak, az intézet egyik nagyérdemű tanítójának segedelmével hozzám juttatott.

Magyaróváról, Károly főherceg azon nevű uradalmának főhelyéről, Fényes Elek statisztikájában (a könyv méltó, hogy minden magyar előtt ismeretes legyen) nem megvetendő adatokat fogtok olvashatni. Köztudomány, hogy e város és uradalom nem sokkal ezelőtt Albert szász-tescheni hercege vala, Magyarország egykori helytartójáé, ki a kérdéses intézetet jótékony emlék gyanánt hagyá maga után.

Dengelaczi Wittmann Antal úr, a hercegi uradalom köztisztjeletben élő főigazgatója, adá a szép következésű tanácsot, s készíté a tervet, miszerint az intézet alapíttatott, s 1818-ik év őszén, az iskolai év kezdetével meg is nyílt. Megnyílásáról a hírlapokban tett jelentés, s a törvényhatóságok is vettek tudósi-

tást ; s mindemellett is vidékünkön kevésbé ismeretes az, s bizonyosan lesznek, kik e rövid ismertetést nem kedvetlenül veendik.

Albert herceg a derék Wittmann tervét elfogadá, s I. Ferenc királyunknak 1818-iki január 8-án kiadott engedelve mellett, az alapítólevelet ugyanazon év októberének 25-kén aláírá ; s arra következő 1819-diki január 5-kéről királyi megerősítést is nyert.

Ez alapítólevél a magyaróvári intézetten kívül a miklósfalvai ispotály s a feketeerdői iskolamester számára tett alapítványt is magában foglalja. E két utóbbi célunkra nem tartozván : csak a szóbanforgó gazdasági intézetet illető pontok számláltassanak elő, mint következnek.

1. A gazdasági intézet magányos intézet, s a tanítók világi vagy egyházi rendből, minden esetre célirányos tudománnyal felruházva választatnak ;

2. a tanítók választása mindég az alapítótól s örököseitől függ ;

3. az intézetben észlegi és gyakorlati gazdaságot mindenki, különség nélkül, szabadon tanulhat ; s a gyakorlati gazdaság tanulására az egész magyaróvári urodalomban találtató minden tárgyak szolgálnak ; különösen pedig a hétszáz holdból álló ezelőtt Hoffwiesen, most Albertsau nevet viselő major, minden benne levőkkel, e célra fordíttatnak ;

4. a filozófiai karbeli tudományok az intézetben csak segédképpen taníttatnak ; s annálfogva azokra nézve, kik innen vallás, jog vagy orvostudomány tanulására mennek, elegendők nem lesznek ;

5. a tanulók szállásról és élelemről magok tartoznak ugyan gondoskodni : mindazáltal az alapító helyet fog készíttetni, hol húsz vagy harminc tanuló méltányosan szabott árért szállást és élelmet találván, taní-

tóik vagy előkelő uradalmi tisztek felügyelése alatt éljenek ;

6. a hercegi tisztek gyermekei közül az alapító s örökösei szabad választása szerint évenként hat ifju veendő 120 pengő forintot ;

7. az intézet állandó alapjául szolgálанд azon Nisiderben fekvő udvarház, mely ezelőtt a paulinus atyáké volt, minden tartozmányaival együtt. Ezen jószág a religiói fundus káratlanítása mellett, a magyaróvári uradalomhoz kapcsoltatván, a gazdasági intézet tanítóinak s a hat ifju stipendiumának fizetésére úgy rendeltetett, hogy egyszersmind jövedelméből az intézethez kívántató könyvek, eszközök stb. megszerzésére évenként ezer pengő forint fordítottassék. Ha pedig az udvarház jövedelmei mindezeket nem fedezhetnék : azon esetben az intézet biztosítására az alapító hercegnek magyaróvári uradalmában tett javításai kötetnek le ;

8. ha az intézet véletlen eset miatt meg fogna szünni, az alapítvány a mindenkori törvényes birtokosra úgy száll vissza, hogy mindég kegyes használatokra fordítottassék.

Végre, ha az alapító herceg örököseinek magszakadásával az óvári uradalom a kir. fiskusra visszazálandó lenne : az utolsó birtokos tartozik az alapító herceg javításaiból 50,000 pengő forintot a cs. kir. felségnek általadni ; mely summa az említett udvarház jövedelmeivel együtt az intézet fenntartására használtassék.

Az így alapított intézetben 1818-diki őszön, mikor (mint fellebb megjegyezve van) az megnyílt, két tanító kezdé a gazdaságot, füvészetet és baromorvoslást előadni ; s e kettő mellett maga Wittmann úr is tartott leckéket, melyeket a nevéndékeken kívül az uradalom

helybeli tisztjei is gyakorlottak. Következő évben a két első tanító búcsút vőn, s helyettök négy rendes tanító rendelteték ; s ennyi számmal vagynak a mostaniak is, kik közül

egy tanít kémiaiát (különösen gazdaságra alkalmazva), oekonomiát, technológiát, botanikát, agronomiát, állatok és növények fiziológiáját (Kopecz úr Csehországból, az intézet rektora) ;

más zoológiát, mineralógiát, anatómiát, biótikát, juh-tenyésztést (Schafzucht) és veterináriát (doktor Polák);

harmadik mechanikát és architekturát (Renner úr, a bécsi politechnikum nevendéke) ;

negyedik tiszta és alkalmazott matézist. (Kanyó úr, Szatmár megyei magyar.)

E négy tanítók vezérlése alatt a tanulási idő két évre van szabva ; úgy mindazáltal, hogy kik már más gazdasági intézetben, vagy a bécsi politechnikai iskolában előbb tanultak, mind a két évet együvé foglalhatják. Télen a várban két teremben tartatnak leckék ; nyári hónapokban földmérés, fűvészkedés, földművelés stb. szabad ég alatt űzetnek. S mely szerencse az iskolát az étellel így összeköthetni ! Mert valamint Jakab apostol igen bölcs mondásaként, a hit jó tettek nélkül megholt állat : úgy a négy fal közt kerengő, s fejeire feketével írt tudomány életre alkalmaztatás nélkül megholt állat.

Jól megértésétek ! Nem azt akarom mondani, hogy semmi tudomány nem ér semmit, ha csak közvetlen vásárra nem vitetik, vagy valamely gyárban gépelyforogásra nem fordítottatik. Értelmem ez : gazdaság és státustudomány, filozófia és költészet, és szónokság és csillagászat és kémia, s minden más egyéb csak úgy bír belső becset, ha a való, meleg étellel viszonyba tétetik ; ha sem egyes emberi elme játékos foglalatos-

sága gyanánt nem űzetik, sem pusztán emlékező tetséget ragyogtató bútornak nem tekintetik ; hanem az emberi társaság kifejlési és haladási nagy körében él és mozog ; s vagy egyenesen tetté változik, vagy jövő tettek kifejtésére s előhozására számoltatik ki.

A gazdasági tudományok éppen olyanok, hogy egyenesen tettbe kell általmenniök ; s azért múlhatlanúl szükség már a tanulónak a gyakorlat világába lépni. E gyakorlati világ a tanuló körül mennél tágasabb, annál több az ismeret, mivel magát meggazdagíthatja ; iskolájából az életbe tapasztalást is vihetvén ki, ezt az élet nagy mesterét, mit könyvből tanulni nem lehet.

E tekintetben az óvári intézet sok szerencsével bír. Mert a tanuló az intézetbe szorosan tartozó kerten s gyűjteményeken kívül az egész óvári uradalom fényes sikerrel folyó gazdasági rendszerét szemével láthatja, s ezáltal nagyszerű tapasztalást szerezhethet. Annyival inkább, mert a tanítóhelyekre is nagytapasztalású férfiak választatnak. A matézis tanítója egyszersmind uradalmi mérnök ; a baromorvoslást az uradalmi baromorvos tanítja ; az architektúrai katedrát pedig oly férfiú bírja, ki, a bécsi politechnikumban tanulván, esztendeig volt dolgozó pallér. Ily praktikai ismeretekkel bír a gazdaság tanítója is. Adjuk hozzá, hogy az intézet főgondviselése Kleyle Joachim kormányi tanácsos úr társaságában éppen azon Wittmann úrra van bízva, kinek az intézet terve lételét köszöri ; s következőleg annak virágzását szívéen igen természetesen hordozza.

A tanítók közül egyik rektor szokott lenni ; de itt a rektorság nem változik évenként, hanem az egyszer elválasztottnál állandóul marad.

Tanítók és tanulók, kik itt praktikánsoknak hívat-

nak, a legszebb viszonyban állanak egymással. Ami a praktikánsokat különösen illeti: ezek háromfélék:

Vagynak ugyanis hatan, kik az alapítvány 6-dik pontja értelmében évenként 120 pengő forint segédelmet nyernek. Ezek uradalmi tisztek gyermekei, s az említett summán felül az intézet épületében szállást, író és rajzolószereket is ingyen nyernek. Van példa, hogy betegség idején gyógyszereket is ingyen vettek vala. Ha megtörténnék, hogy e hat szám az uradalmi tisztek gyermekeiből ki nem telnék: akkor idegenek fognának felvétetni, anélkül azonban, hogy az uradalom szolgálatára köteleztetnének.

A többi nevendékek vagy olyanok, kik saját költségeiken tanulnak; vagy uraságoktól vesznek költséget, kiknek szolgálatára magokat már lekötelezték. Mindezen nevendékek eleintén nem nagy számmal lévén: az intézet épületében elfértek. Most számok megszorodván, kevesen férnek ott: s ezek (az uradalom fizetésében levőket kivévén) évenként 20 váltó forintot fizetnek, s e fizetésért fűtést is kapnak. A vendéglő, mely az alapítvány tartalma szerint, az intézetben felállítaték, már nincs.

Az intézet helye a vár, s itt két szűkecske terem szolgál lecketartásra. Ez az oka, hogy miután a nevendékek száma érvől évre nőtt; s tavaly az első évek negyvenöten valának: meghatározottat, évenként harmincnál többet fel nem venni.

A felvétetni kívánók más iskolából hozott bizonyítvány nélkül fel nem vétetnek; s mivel az alapítvány negyedik pontjában a filozófi tudományokra nézve tett rendelés módosított: az is megkívántatik tőlök, hogy a filozófi tudományokat másutt végighallgatták legyen, s erről bizonyítványaikban említés tétessék. Egyébiránt nemzetre és vallásra tekintet nincs; a

tanításért senki sem fizet ; második osztálybeli tanulók meg nem szenvedtetnek. Az dicséretes megjegyzést érdemel, hogy vizsgálat alkalmával a tanulóktól nem szószerinti, hanem csak a dolog értését bizonyító felelet kívántatik. Nyomtatott kézikönyve egyik tanítónak sincs ; a nevéndékeknek mindent írniok kell.

Az intézetnek van külön kertje, mely a gazdaságot tanítónak gondjai alatt áll ; s hol minden munkát a nevéndékeknek is kell tenniök.

Van egy könyvtár is, melyben az előadott tudományokat tárgyazó könyvek tartatnak ; s jó gondviselés kívánata mellett a nevéndékeknek kiadatnak. Van ásvány, fűvészeti, csontváz és modellgyűjtemény is, tanítóknak és tanulóknak egyformán kinyitva.

A tanítás nyelve német. Ennek oka igen természetes ; ha egyebet nem tekintünk is, mint azt, hogy az ország azon vidékén nagy sokaság beszél németül. Azonban hibáznánk, ha e körülmény miatt az igen hasznos intézetet mellőzni akarnók. Ha a nyelv német : de a gazdaság magyar. Azaz, az intézetben virágzó, s a főhercegi jószágokra sikeresen alkalmazott tudomány magyar földön hoz szemmel látható gyümölcsöt : s következőleg saját határainkban emeli fel a világító szövetneket, melynek fényétől vezérelve a hazai példát a haza több vidékein is haszonnal utánozhatnak. Lelkemből ohajtom ugyan, bár minél előbb eljőne az idő, midőn az óvári szép intézet nevéndékei a tudomány szavait magyar nyelven hallgathatnák : azonban, míg még az elkövetkeznék, kívánatos lenne, hogy ifjaink a tudomány és tapasztalás ezen bő kútfejét, melyet most legnagyobb számmal német és cseh külföldiek használnak, addig is minél többen látogassák meg.

Az uradalom nemcsak azt engedi meg, hogy a neven-

dékek a két évi tanulást elvégezhessek ; hanem megbecsülhetetlen alkalmat nyújt arra is, hogy a tanulást végzett ifjak a főhercegi uradalom valamelyik részében saját költségeiken, még egy harmadik évet, egészen gyakorlati készülétek közt tölthessenek. Ifjaink ez alkalmat minő haszonra nem fordíthatnák ! S nemcsak azok pedig, kik a gazdasági tudományokat egy vagy más uradalmi szolgálat elnyerésének reménye alatt készülnek tanulni ; hanem azok is, kik birtokos atyáktól származtak, s idővel saját jószágaikat fogják igazgatni.

Magyarország földművelő ország ; nálunk az adózó nép legnagyobb része, a nemesség, s még a városi kézművesek többsége is földet művel, és barmot tenyészt. A magyar nemes Verbőczivel kínlódik, hivatalokat visel, státus dolgaira fordítja figyelmét ; s mikor az ország és megye gyűlésein untig kifáradta magát, falujába fut béresei s juhászai közt rendet szabni. Neki, mint egész hazánknak egyedüli élelemforrása a gazdaság. S mondjátok meg : mint folytatjátok azt ? Felelet : úgy, mint a jobbágytelkeiteken lakó szegény nép ; ez pedig, mint őseitől örökbe vette. Mi gazdaságunkkal is úgy teszünk, mint nyelvünkkel. Egyik nélkül sem élhetünk ; egyiket mint másikat naponként használjuk : mégis eszünkbe nem jut, hogy megtanulásokra gondot kellene fordítani. S kell-e csudálnunk, ha mind kettőben számtalan hibákat követünk el ? Ne higgyétek, mintha gúnyolódni akarnék ; saját keserű tapasztalásomat mondám el. Mert nyelvünk megtanulására valami gondot fordítottam ugyan : de parányi szántóföldeim éppen úgy béreseim bölcseségétől függenek, mint a tiéitek ; s ugyanazért éppen oly szűken kamatoznak, mint a tiéitek. Azonban, mit ifjan nem tanultunk, azt most már ősz fejjel ki nem

pótoljuk : hanem a jövő előttünk áll. Nézzetek
előre, s fiaitokat küldjétek tanulni; hogy jobbak
lehessenek, mint mi valánk!

1837(?)

ÖNPANASZOK

1

Az ég bőven osztogat mindennek mindent, örömet és bánatot ; de szívet, mely így gyötörje magát, mint ez az enyém, talán még senkinek nem adott.

Érzem, ez engem megemészt előbb-utóbb. Hadd emésszen. Oly időket értünk, melyekben sokáig lenni nem ohajtunk.

2

Én csak azért boszonkodom, miért van karakteremben bizonyos grádusú könnyelműséggel ez a lélekvesztő érzékenység egybeszőve. Ezen utolsó nélkül amaz elsővel oly boldog volnék : s már régen végeszakadt volna minden képzelt és nem-képzelt bajaimnak.

De miért ez értelmetlen panasz? Sietnek napjaink ; s sokakat fogunk elfelejteni, és ismét sokakra emlékezni.

3

Isten nem teremtette erősebbet mint az ember — tűrni jót és gonoszt ; s káromlom a mai érzelgős

nevelést, mely a spártai szent durvaság helyett euripidesi lágyságot plántál belénk, s azt cselekszi, hogy Goethének Wertherén éppen úgy sírunk mint Müller fityogó darabjain; hogy látunk embereket, kik Wilhelm Meisternél is szemeket törlenek.

Vajon nem fogjuk-e még a «Római Elégiákat» is sohajtozásokkal olvasni?

4

Olyan vagyok mint a görög dithyramb: egyik érzésből a másikba, egyik gondolatból a másikba merengek által.

Miért nincs, ki mindezen léleknüánszokat dalba öntse, vagy pszichológiai szellemmel kifejttesse? Én magam azt nem tehetem. Mert nem bizonyos távolságban kell-e lenni a lélek azon állapotjától, melyet zengeni vagy magyarázni akarunk?

5

Csak mégis szép, mégis jó ez a világ.

Ha minden becsületes ember kettőt vagy hármat talál, kiben meg nem csalatkozik, úgy nincs okunk panaszra. Az a nagy sereg . . . Hadd azt a maga útján. Térjünk ki előle; s elvonulásunk megadja nyugal-munkat.

Élj lappangva. Ezt tanítja Epikur. S a filozófiának minden tanításai között ez az, amit legjobban megtanultam.

Visszaemlékezem ; s a lélek megkapott.

Ez a gyuladékony szív áldás nekem, s nem átok. Előbb teljesen a közvilágé valék ; s most egyszerre, mint valamely mágiás ütés által — a legkedvesebb, a legboldogítóbb érzés dagasztja ereimet. Érzem, van erőm ennyi s több megrázást is eltűrni. De midőn mondom, én : csak a lelket értem. Ah a halandó test roskadoz. S mégisincs okom panaszkodni ; nincs okok szánni.

Ezen pillanatban ismét könnyel tölt meg ez a szem, mely felette későn tanult meg sírni. — — — A fiatal-kor hősi érzeményekkel büszkélkedék. Nem. Érzeményeim csak kölcsönöztek voltak.

Nyomorult ember ! Sohasem valál te hős ; csak mindig érzelő. S mindég és mindég. Az ember minden forma alatt csak ember. S miért szégyeneljem megvallani, hogy nekem kínos enyéimtől távol lennem. Sehol sem éltem távolabb enmagamtól s gyengeségeimtől, mint ezeknél ; sehol sem szenvedtem ezer apró tekintetekben annyit, mint közöttök : és mégis sehol sem sírtam életemben búcsúkönnyeket, csak ott !

Szív, szív ! Meddig nem fogsz még megrepedni ?

Itt a levél: homályos, és rosszúl írt; de szívhez szól, de szívből folyt. Ott engemet szeretnek. S ki veheti rossz neven, ha ezen emlékezetkor könnyet hullatok?

Nincs visszásabb állapot mint némely ember, mert ez a némely ember szüntelen a maga nyugalma ellen dolgozik; kiragadja magát onnan, hol maradnia kellene, s oda fut, hová belépni nem kellett volna, — soha nem.

9

Felhevíték fejemet, s megígértem, hogy megyek; s indulásunk között nem több mint két s három óra van. De sok történik az alatt, míg fájáról egy alma lecsik. Nem bizonyos, ha megyek-e?

10

Mit használna nekem, ha ezen pillanatban isteni erő által óhajtásim s vágyaim világába röpíttetném is? Két pillantat múlva talán keserűbb könnyeket öntenék mint most itt; s ismét tovább, ismét távolba kíváncsoznom. És mégis, talán nem sírnék. Talán enyhítne . . . De mi enyhítne?

Nem látom a betűt, melyet írok; s nem értem a szót, mely tollamból foly.

11

Mindent adhat a sors nekem; mindent, amit a leghiúbb lélek óhajthat; de ha azt nem adja, amit én mindig óhajtottam és mindig óhajtani fogok, s egyedül csak azt: cinikusabb leszek Diogenesnél, ki Sándortól csak fényt kért.

Homályosok panaszaim; de ha nem lehet másképpen.

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
ÉS TÖRTÉNET FILOZÓFIAI
ÍRÁSOK

MOHÁCS

Ismét felvirradott a nap, melyen százak előtt, az ország szerencsétlen királya, népe virágával együtt Mohácsnál elhullott. Álomtalan éjen keresztül vártam ezt, mit úgy hittem, közérzelem fog megszentelni. De nem első, s bizonyosan nem is utolsó eset, hogy a magános ábrándozó hitében megcsalatozott; valamint az sem, hogy megcsalatozásán költ fájdalmát a hideg vizsgáló kinevette.

Minden ember saját szemüvegével nézi a világot; s ki tudná meghatározni, ki tart jobb üveget? a vizsgáló-e, vagy az ábrándozó? Legyen, mint akar; az ábrándozó legalább a magáét rosszabbnak nem hívé; s ablakához ment, látni: a nevezetes nap emlékezete a nép arcain mint fog visszasugárzani?

Mint egyes ember, úgy egész nemzet életében vagnak szerencse és szerencsétlenség napjai, melyek mind pillantatnyi hatások, mind késő következésök miatt feledségbe nem menendők. A boldog férj évről évre örömmel várja visszafordúlni a napot, melyen szeretett nejének az oltárnál hűséget esküvék. Férj és nő karöltve állnak a virággal hintett sírdombnál, hova egy év előtt a legelső, szép gyermeket eltemették. Mindegyik jelenés érező, s a természet szelíd benyomásainak híven engedő keblet mutat. Hasonlóúl tesznek, s hasonló ösztönnek engednek a nemzetek is, midőn öröm- és gyásznapjaikat ünneplik. Ezért szen-

telt Róma a városalkotó Quirinusnak ünnepet; ezért szentelé meg az áldozatra ment háromszáz Fabius elestének emlékezetét.

Szerencsés történetek felvirágoztathatják, dicsőségre emelhetik a nemzetet; de a balsors csapásaiból is eredhetnek magas érzelmek. Szerencse hiúvá is teszen; szerencsétlenség, ha nem közleket ért, magába szállást, önismerést, erő kifejlést hoz magával. Hányszor nem szült a veszteség hasonló lelkesedést a legragyogóbb győzedelemhez! Minden esetre, a fájdalom keresztülröpülése gyötrelmes ugyan: de szelid, emberi érzelmeket többszer támaszt, mint a gyönyör hosszú folyama. Iskola az, melybe az istenség nem mindig haragjából vezet bennünket.

Nekem legalább mind a magányos, mind a nemzeti gyásnapok szentek; s mennyivel inkább annak kell lenni e mai reggellel visszafordútnak, mely e nép múltja és jövője közé úgy állott, mint keresztülrohant tenger az általa különszakasztott két világrész közé! Ami nagy, legyen az bármi, szívet és lelket érdekel; s hatása századok mulva is kiemel a mindennapi élet parányiságából. És ily kiemelkedések nélkül sem egyes ember, sem nemzet a történetek sorában állásra méltó nem lehet; s azért mi szükségesb, mint az alkalmat reájok hűven keresni és használni?

E gondolatok újúlnak meg lelkemben, s e gondolatokkal eltöltve néztem le ablakomból; együgyűségben azt hívén, hogy nincs magyar, kit e pillanatban másvalami foglalhatna el. És miért vesztegessek szót, néztem és láttam mindazon ezerféle tarka jeleket, mik a város utcáin naponként egymást váltogatják; csak azt nem, amit keresék.

Gondolák az emberek: a nap feljött, mint évenként háromszázhatvanötöszter, majd tisztán, majd borongva

fel szokott; s mi van egyéb hátra, hanem hogy dolgainkat, vagy dologtalanságainkat ott, hol tegnap elhagyók, folytassuk? a nemes hintóján vagy paripáján hurcoltatja magát; s nem jut eszébe, hogy a reggeli szellő, melyet szív, háromszáz év előtt ősei vérpárájától terhesült. A kalmár számvető képpel nyitja boltját; s jegyzőkönyve mellett a történet évkönyveire emlékezni ideje nem marad. A katona gond nélkül járdall a bástyákon, nem sejdítvén, hogy azok ez évnapon maradtak király és nemzet nélkül, dúló nép zsákmányává leendők. A tudós mindennapi kenyérről gondoskodván, érzelgésre nem hevülhet. És a költő — ó a költőről ki tud valamit? rejtve tolong ő a sokaság közt, mely nevét még nem hallá; vagy magányban ül, hol senkitől nem kerestetik!

Megvallom ugyan, ablakon keresztül utcára nézés által emberi szívet vizsgálni nehéz; s utoljára is, ki mondhat bizonyost, hogy belsőjökben mindezeknek, kik ott jönnek és mennek, mi forr és kél? Azonban nem annyira az lenne kérdés: ha ez vagy amaz ember magában valamit gondol vagy érez-e? és e kérdésre állítólag felelni ki merne?

Visszamentem szobám mélyébe, s kezemre hajtván fejemet, azt kezdém, amit a drámai hős, midőn a szerepek egyszerre elfogynak mellőle: beszélék magamban.

Ismét hevülő érzelemben kaptad magadat, mely talán éppen úgy hiú álmokból szövődött, mint annyi sok más, ami élted minden napjaiban ezerszer támadt és enyészett el benned. Tégy vallást: te költői helyzetbe jöttél. Költő, úgy mondják, nem e mindennapi világ embere; tehát mit tudja ő, mit kell e világban érezni és tenni? Ti dalszerzők, nem letek a jelenben

annyi színvegyületet, annyi sötéttisztát, annyi fénykört, s minden más egyebet, mennyi nektek azoknak az úgynevezett étheri hangoknak öszvealkotására szükséges. Itt minden igen közel, igen földi világításban és viszonyban áll; s mi természetesebb, mint a hajlandóság, minél fogva a múltba visszaröpkedni szerettek? ott a messzeség a dolgok színeit meggyengítvén, egyszerűsmind megszelídíti; ott az alakok nem látszanak többé tisztán, s a képzeletnek tágas pálya nyílik önkéjes vonásokkal és színekkel előállani, ideált teremteni, rózsafátyolt lebegtetni, szóval oly világot alkotni, milyen jelenben ugyan nincs, de bizonyosan múltban sem volt: hanem amilyenre a költőnek szüksége van.

Mit gondolsz? annak a költői múlt kor nemzetiségének, minekutána földi életét, maga idejében, mint minden más kornak nemzetségei, hírvágy, gyönyörlesés és kenyérkereset közt, öröm, bű és únalom váltva, csalás és csalódásban leélé, már más bajai nincsenek: mint amiket a többé vagy kevésbé kegyetlen költő rája szab. Azért tehetitek azt félistenekből álló sokasággá, vagy amivé tetszik; példányokat szabhattok belőle; időszakokká bélyegezhetitek történeteit; de mi joggal kívánjátok a jelenkort reá bámítani? nékie tapsolni? miatta érzelgeni?

Az embereknek mint mindig, úgy ma is temérdek szükségeik vagynak; s te azt akarod-e, hogy ezeket feledvén, túlvilági álmokba szenderedjenek? Hány milliom és számlálhatatlan ohajtás támad minden percben! Alig van, ki másképpen ne kívánná magának a jelent; s minden kívánat, mely jelenben formáltatik, csak jövődőtől várhat teljesülést. Nem látod-e? jelen és jövődő a két fontos tárgy, mely az emberiséget egészen magának foglalja; s itt akarná-e a te multaddal valamit kezdeni? Pedig lehetetlen

nem tudnod : a múlt felé csak érzelemben olvadt emlékezet vonz. A jelenkor érzelmei másformák : s legboldogabb az, ki érzelmeit úgy hatalmába vette, mint arca vonásait a színész, és hidegen számol ki minden lépést.

Vagy talán nagynak akarod e népet ; s úgy hiszed, lelkesedés nélkül az nem leszen? Mit nevezsz lelkesedésnek? múltak emlékéen tette lobbanni? Úgy talán, mint Themistokles, mikor a marathoni győző oszlopánál sírt? úgy talán, mint Caesar, mikor Herakles szikláiát könnyel öntözé? Ezek s az ilyenek a te Plutarchozba jól illének ; most a divat törvényei más szokást hoztak be. Aztán gondold meg : vajon Themistokles épített volna-e falat Athenának pénz nélkül? vajon Caesar lett volna-e főpap, konzul és földkerekség ura pénz nélkül? Íme a történetek egyetemi nagy rúgója ! erre törekedés, múlt után sovárgani nem hágy időt ; s állíthatod-e csalhatatlanúl, hogy ez nem nagy dolgok szerelméből ered? a nemes pénzre vágy, mert *nagy* házat így tarthat ; a kalmár pénzre vágy, mert *nagy* tőkepenzt így halmozhat ; a tudós pénzre vágy, mert *nagy*, azaz holtig tartó pihenésre így juthat. S nem lehetne-e ezt a nemzetségek minden osztályain így végig folytatni?

Tekints tovább. Mindezen osztályok ily nagy-nemű kívánattal eltelve, s e kívánattal együttjáró küzdés által kifárasztva, mi helyzetbe jönnek? A nemes pénzt nem kap, mert birtokán hitel nem fekszik ; a kalmár nem, mert számítványit a nemes nem fizetheti ; a tudós nem, mert kéziratain moly rágódik. Mi vigasztalás nélküli állapot? szorongásaiknak közepette vonnád-e fel előttök a múlt leplét, mint valamely játékszíni kárpitot? Felvonhatod azt, és ők ott ülhetnek ; de veheted-e rossz néven, ha vággyal tölt szíved

és gonddal teljes fővel vágyok és gondjok tárgyán kívül semmit nem láthatnak, nem hallhatnak, és nem is érthetnek?

Kérd el a leghatalmasb tündér varázspálcáját, s egyetlenegy csapással tégy e világban bámulatos fordulást! Megtetted azt ; s íme a következő pillanatban nemes, kalmár és tudós halom arany közt ülnek. Most úgy hiszed, itt az idő végre a földi gőzkörből kiemelkedni, s a te lélekiemelő játékszíned előtt andalítani. Nem. Mert ó, az embereknek oly temérdek végeznivalójok van, ami kezdve sincs! nemesnek mocsárokat kell szárazítani, kalmárnak a Dunát hajózhatóvá tenni, tudósnak oly sok éjszakázás után aludni. És mivel az ország e három osztályon kívül még számtalannal bír : természetes, ha e számtalannoknak számtalan mindent kell előbb tennie, minek előtte azt tehetnék, amit te nem tétetni, hanem éreztetni kívánsz.

Boldogtalan vagy ezt látván ; de ki tehet róla? Miért vetett nevelőd Plutarch világába, bár tudta, hogy e miénkben kell élned? Szép volt ama régi világ, azt meg kell vallani ; de meg kellett vala tanulnod, hogy jelenetei csak egyes alakok valának az ifjúságba lépő emberiség keresztülfutó álmaiból. Hősek, kik Achill sírján ábrádoznak, a Zeus fia mesés pályáját Indiáig követik, megnyílt föld torkába ugrálnak, Platonnal kezeikben halálra rohannak, üldöző hazájokért örömmel vesznek, s több ilyenek : e megért, e komoly, e való hasznok után fáradó világba mint fognának illeni?

És az a honi régiség ! Parányi fészkek a sziklabércen, apró harcok a sík mezőn, változékony apák, emléktelen kor, szalmafedelű városok, s más hasonlók érdemlik-e elhagynunk a jelent, hogy tekinteteinket

rajtok legeltessük? A fészkek özveomlottak ; de mi omladékok Italia és Aegyptus romaihoz képest? A harcmezők mit juttatnak észbe, ami Waterloohoz hasonlíthatna? Az apák sem magokat sem tetteiket, sem márványba, sem ércbe nem vésették ; az emlékezet és dicsőség trombitáját Tinódiak fúvák ; s mindezekhez a szalmaváros oly jól illett, mint bőrrel fedett sátor a tehéncsordák mellé, miket párducos Árpád és üstökös leventái e téjjel és mézzel folyó szent földre szerencsésen hajtottanak. Ismerd meg már most : nem fonákságot kívánsz-e korod nagy tüneményekhez szokott magzataitól, kebleiket ily parányiség miatt hevülni kívánván? Nem európai lakók, nem világpolgárok-e ezek? s mi Európa, s mi világ ez a mai? Franciaország rengései, Napoleon kométához hasonló pályája, lengyel romlás és dicsőség, Washington és Lafayette, s száz meg száz egyebek, mind tünemények jelenben, mik a parányi múltnál érdekesebbek. Azt mondod : nem hazaiak ! Mely mondás ! mikor még az emberek saját apróságaikkal bíbelődtek, mikor az apai ház négy fala egy hon, s az ország határai egy világ valának : akkor ily valamit mondani lehetett. Most az angol Rómában, római Párizsban, francia Amerikában, amerikai magyar révparton ; és a magyar az ég tudja hol? lakik. Most az újságszerkesztető a világ öt részének ír ; az angol és francia románíró a világ öt részét sóhajtoztatja ; s ugyanazért minden mindent magáénak nevezhet. Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek ; érzéseiket s gondolataikat nagy tömegekhez szoktatták ; s lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemekben tartsák? s annyival inkább, hogy e parányi pontnak századok előtti állapotával tépelődjenek?

Vagy talán, mindezen okoskodás csalóka bölcseségen épül? Jaj nektek, ha úgy van; s ha az érzelem, mi keblemet e nap emlékezetére felhevíté, csakugyan nem hiúság! Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyugodni visszatér; s egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átka: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon? Viselhet-e az egész emberi nem iránt tiszta, szent szerelmet szívében, ki saját háznépe keskeny körében nem tudná magát boldogabbnak érezni, mint másutt mindenütt? Ki távolból megtérte után saját gyermekét nem tudná forróbb öleléssel magához szorítani, mint akármely idegent? És mi a haza egyéb, öszvetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól. S ez előszámláltak mind múltból hatnak a jelenre, mind lélekről lélekre és szívről szívre plántált emlékezetten nyugosznak; s aszerént amint vagy hűven ápoltatnak, vagy hűségtelen hidegséggel elhagyatnak, vagy gazdag virágzatú nemzeti élet fejlődik belőlük, vagy nemzeti hervadás és enyészet következik.

Isten egy szívnek egy kebelt teremte: így egy embernek egy hazát. Semmi sem lehet erős, semmi sem nagy és következéseiben tiszteletre méltó, ami cél és határ nélkül széjjel folyt; aminek nincs pontja, melybe öszvevonúljon, honnan elágazzék. Azért kell minden egyes embernek saját hazájaért munkálni; azért kell szerelme egész erejét hazájára függeszteni; azért kellett a legszebb, legrendkívülibb tetteknek csak ily szerelem kútfejéből származhatni. Egész viláért, egész emberiségért halni: azt isten teheté;

ember meghal háznépeért, ember meghal hazájaért : halandó szív többet meg nem bír.

És ez a haza lehet kicsiny, s lehetett még kisebb valaha ; de a szerelem nem a tárgy nagyságától veszi kezdetét. A férjfinak kedves az atyai lak, hol minden tárgy gyermekkori parányi örömeire emlékezteti, hol a szülői szeretet édességében részesült, hol később háznépét táplálta, hol munkált, épített, jót és rosszat szenvedett, hol kedveseit egymás után sírba kíséré, hol maga is egyszer hosszú, mély nyugalomban feküdni fog ; s ez édes és keserű érzelmek vegyületéből szövődik az oldhatatlan lánc, mely őt minden mások felett e helyhez szorítja. Így történik a hazával is. A szó, melyet a gyermek életében legelőbb kirebegett, melynek hangjaihoz képest később ajak, nyelv, fül és szív változatlan formákhoz szokik ; emberek, kik e szót hasonló hajlékonysággal beszélnek, kiket sors, rokonság, nevelés, véralkat s ezer ilyfélék hozzánk közelítenek ; föld, melynek fekvése, termékei, halmai és vizei, falui és városai régi ismerőseink ; éghajlat, melynek befolyása alatt lettünk és nőttünk, s melyen túl minden más szokatlan ; s azon mindenféle dolgok, melyek születés óta körülünk és mellettünk, alattunk és felettünk és bennünk vannak és hatnak, oly varázskört vonnak, miből annyira nem kedves kilépni ! S ki meri mondani, hogy e körben lehet valami oly kicsiny, ami figyelmünket hajlandósággal ne vonhatná magához ? Ám a kertben, melyre ablakaid nyílnak, melyben órádat munka és pihenés közt töltögeted, örömmel mulatsz minden bokor mellett ; örömmel hallod vén kertészedtől : e fát itt a régi úr ülteté, mikor első fiát legelőbb karmajra vette ; amaz ott a nagyanya sírja felett nőtt, könyűk közt plántálva ; s kicsinységnek tarthatod-e,

ha feléd a haza múltja int és szól? Íme a begyepedezett sánc, hol Zrínyi holt; amott a parányi rom, melyért Szondi éltét áldozá; az oltár, mely alatt Bethlen nyugodott; a mező, hol Báthori és Kinizsi győztenek; és ez is, és az is rend és szám nélkül, mindaddig, míg egyszer a sor Mohácsra is kerülne; s ha már előbb ez vagy amaz emlékezetnél szíved melegedni talált, itt végtére néhány jóltevő könnyecseppet önthetnél.

Vajon sokkal ragyogóbb vala-e Visegrádnál Athena, mielőtt Perikles az Akropolis csarnokait emelé? Vajon az árok, melyet általugorni Remusnak halált hozta, óriási műv vala-e? Higgyétek el: a régiség bece nem a romok pompájában fekszik. A haza múlt kora olyan, mint a szeretett atya élete, minek történeteiről ősz korában körülé tolongó gyermekeinek beszél. Hallgatják azok a harcokat, a veszélyeket, a fájdalmat, dicsőséget; s mindezek nem az atyáéi már egyedül. Ő elhúny, de harcai, veszélyei, fájdalma és dicsősége, gyermekeire maradnak osztályrészül. Ezek emlékezete köti öszve az élőket az elnyugodottal továbbra is; és e kötelék az egymásra következő nemzetségeket szellemi kapcsolatban tartja öszve. Firól fira száll a hagyomány; s nem egy unokának keblében lángot gyújt. De mindnyájok előtt tiszteletben marad a dicső; s annak tudása, hogy mindnyájan véréből származtak, szíveiket egymástól elválni nem hagyja; s nemzetségi fényök közös fenntartására ingerli. Ily öszveolvasztó, ily egyetemi ingert adó hazai régiség és történet. Hívtelen vala a természethez minden nép, ha ezekkel nem gondolt; s minden hívtelenség a természet iránt, kegyetlenül boszúlja meg magát. Elsorvadtak ők nyom és emlék nélkül, míg a hívek hosszú szép ifjúságot éltenek;

s midőn végre megaggottak, neveiket az újkor nemzeteinek példányúl hagyák meg.

Mit akartok? Isten a milliomokat nem azért szorítá vizek és bércek közt közös határba, hogy e temérdek erőt egyenként széledezve mindennapi, nyomorúlt gondok emésszék fel. Amit apáitok nem tettek, azt nektek kell tenni; de soha sem fogtok semmit tehetni, hanemha egyetemi hév, egyetemi erő, egyetemi lelkesedés gyűl sokaságtokból. Mondom néktek, gyűljetek össze a beszélő ősz mellett; hevüljetek, midőn harcairól beszél, remegjetez veszélyein, együtt szenvedjetez fájdalmait: így dicsőségén is fogtok osztozni. Mert ki harcolt, veszélyeztetett és szenvedé, az dicsőség nélkül nem maradhatott; s a legparányibb hazai dicsőség, a legtemérdekebb idegennél, unokákban lángot gerjeszteni, többet ér.

Óseitek parányi fészkeket raktanak? szedjetez össze a romokat, s tegyetez belőle mély alapot jövő nagyságnak. Apró harcokat vívtanak? csináljátok a békesség műveit temérdekekké. Változékonyságban sínlettek? változzatok ti is, mint a lepe, nemesbnél-nemesb alakokra. Emlékeik nem maradtak? mi tilt, hogy emeljetez nékiek? mi tilt, hogy Tinódiak helyett magatok álljatek elő lángénekekkel? Minden kő, régi tettek helyén emelve; minden bokor, régi jámbor felett plántálva; minden dal, régi hősről énekelve; minden történetvizsgálat, régi századoknak szentelve: megannyi lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni; érzelmeiteknek, gondolataitoknak s tetteiteknek több terjedelmet, tartalmat és célrahatást szerezni; s egész lényetekre bizonyos nemesítő, saját bélyeget nyomni, mely nélkül mind az emberek, mind a nemzetek sorában észrevétlen fogtok mint parányi vízcsepp az Oceánban tolongani.

Képzeltetek embert, ki ifjúságában eszét és erejét gyakorolta, tanúlt, munkált, s időről időre magasabb tökély felé sietett. Most jön egy szerencsétlen történet, mely őt emlékezetétől a múltra nézve egészen megfosztja ; s ő mindent, mit eddig tanúlt, munkált, haladott vala, elfelejt. Mivé kell neki lenni? Egyszerre bukott le az eddig fáradsággal nyert emelkedésből ; nem bír többé alapot, mire építsen, ismeretet, mihez gyűjtsön ; s ahelyett, hogy a már félig megtett utat folytathatná, minden lehetséges út töretlen áll előtte. Előbbi élete sírba szállt ; s e pillantattól fogva vagy emberi becsének vége van, vagy, ha még lehetséges, újlag kell más, fáradságos életet kezdenie, s minden még oly parányi hangot, képet, gondolatot előlről kezdve, lassú haladással magáévá tennie. És vajon ezen újonnan szerzendő ismeretek, s azokkal egybeolvadó érzelmek és képzemények a régiek lesznek-e? Nem. Azok a gyermekévi homályos benyomásokon és sejdítésekben kezdődtek ; s azoktól fogva többé vagy kevésbé tisztán szakadatlan szövedékben csatlódtak egymáshoz : ez újak pedig semmi kapcsolatban azokkal nem állanak. Más helyzetű s kifejlésű létszerek fogják fel most az első behatást ; más környülmények közül foly minden ismeret ; nincs már itt a gyermek gyengédsége, élénksége, szállongó heve, sötéttisztája s több efféle ; s mindezek után a legszerencsésb esetben is várhattok-e oly meleg, oly viruló életet, mint amaz első vala?

Egész nemzet élete, mint egyes emberé. Ezt és azt az életen keresztülömlő emlékezet teszi egészé, folyvásttartóvá, napról-napra gazdagabbá. Töröld ki a lélekből annak ragyogó színeit ; és íme az élet halva van. Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját

nemzeti életét gyilkolja meg ; s akarmi más kezdőd-
jék ezentúl : az a régi többé nem leszen. Az időtől
fogva eltűnt a nemzet, mely magát gyermekkorból
szép ifjúságba felvívta ; mely tévelygések s előíté-
letek közt bár, de mindenesetre önérzéssel és saját
érdekkel s bélyeggel készül ki ; mely hajdankora
képeit századról századra szállítá, míg a késő messze-
ségben lassanként ideállá váltak, s mely az ideál
segédével magát való nagyságra felemelni képes vala.
S ti ezen ily szeretetre méltó nemzet helyére mit
fogtok tenni?

Bizony a lélekkel tölt nemzetek nem ragaszkodtak
hiában hagyományaikhoz ; nem hiában tisztelték a
lefolyt századok történeteit. Az ezer hajó, melyek
Trója alatt tíz évig heverték, nyomorúlt sajkák valá-
nak ; az ithakai sziklák fejedelme parányi kalandor ;
s minő elláthatatlan mégis a hatás, mit e magokban
kicsiny képek a hagyományban megdicsőítve okoz-
tanak ! Hasonló regécskék váltak a római temérdek
nagyság alapjává ; s ha ezek ily következményt szül-
hettek : mit nem kelle még a valóság teljes fényében
tündöklő történeteknek okozhatniok ? ki tudja job-
ban, mint ti ? A marathoni győzők emléke hőseket
nevelt Athenának ; s az itáliai csatácskák győzedel-
jegyei ütközeteket nyertek Róma számára, egész
világrészek sorsát intézőket. Azért keressetek alkal-
mat a hajdanra visszanézhetni ; s érte melegülni.
Nem költői ábrándozás ez ; hanem fennmaradás,
folyvást emelkedés érzelme ; s azon egyesületnek,
mely a nemzeti lét elevenítő szelleme, legbiztosb,
legszebb, s legjutalmazóbb középpontja.

Mi köt most titeket, mint egész néptömeget együvé ?
Hol a szellem, mely kisebb-nagyobb mértékben,
minden keblen keresztül lángoljon ? Játékszíneitek ?

bujdokló vándorok sátorai, hol különben is minden alak idegen. Gyűléseitek? egyik osztály kirekesztő tulajdona, hol az a lehetőségig gyéren jelen meg. Egyházaitok? azokban meghasonlátok, s felekezeti lelke szállt belétek. És azok a ti versenyeitek, azok a ti köztermeitek dicsőséges gondolatok ugyan; de kevés számra vagynak kivetve. Mi más lenne az, ha őseitek s egész házatok öröm és búnapjait Duna és Tisza partjain, palotákban és kunyhókban egyformán ülnétek! mert íme, hol a paloták urának őse győzött, vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birtok egyesek sajáta: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.

De ti mindezekkel nem gondoltok; ti egyenként külön világgá teszitek magatokat; s parányi köreitekben elszigetelve kerengetek. Jön a költő, s énekét a hajdanról elzengi; de ki hallgatja őt? Jön a szónok, s említi őseiteket; de beszéde kiáltó szó pusztában. Mit akartok? azt várjátok-e, hogy a halottak sírból felszálljanak? hogy rémletes arccal jelenjenek meg álmaidoknak? És mit fognátok felelhetni, ha szavaikat felemelnék? mondván: — «Nép, mi vagy? hol a bizonyosság, hogy tőlünk származtál? hazát alkotánk, s te reánk nem emlékezel; hidegen taposod győzedelmek mezeit; s a pusztákon, hol ezrenként hullánk el, sírhalmainkra nem vetsz tekintetet. Jaj, neked! a meg nem hálált örökségen átok fekszik, melyet csak hosszú megbánás törülhet le.»

De mire valók mindezek? kinek önszíve nem beszél, annak a földalatti árnyak egész serge sem fog használni; s ezek fognának-e, mik a magányos szóló ajkairól négy, szomorú fal közt; félboszúsán, fél-lágyúlva, s mindenesetre senkitől nem hallgatva

lézengenek? És te jámbor szónok, örülj hallgatóid nemlétén. Mert lehetsz-e bizonyos, ha azok ékes-szólásod egész mutatványát nem epeömlésnek tulajdonítnák-e? Azért, uraim, isten veletek! én úgyis nem sokára az én halottaimhoz költözöm; előre tudván sorsomat, hogy el leszek feledve, mint ők.

1826. aug. 29.

HISTÓRIAI VÁZOLATOK
A KÉT MAGYAR HAZA EGYESÜLÉSE
S MAGYARORSZÁGNAK A RÉSZEKHEZ
VALÓ JOGA FELETT

I

Magyarországon 1715-dik évtől kezdve 1832-dikig alig múlt el országgyűlés, mellyen az Erdélyre s Részekre nézve fennálló országos kívánat szóba nem hozatott. Bizonyítják ezt az 1715: 92., 1723: 20., 1729: 7., 1741: 18., 1791: 11. törvénycikkelyek, és az 1764-diki országgyűlésen összeírt sérelmek 24-dik száma.

Az 1825/7 országgyűlés az ország legfontosb ügyeit kiválogatván, azokat *előleges sérelmek és kívánatok* cím alatt terjesztette fel; s orvoslást nem nyervén, testamentom gyanánt, mint megszentelt hagyományt, tevé le a jövődőség számára. Ez előlegesek közt áll az Erdély és Részek iránt támasztott százas kívánat is; s mint olyan, a következő 1830-dik és 1832/6-diki országgyűléseken a KK. és RR. egész részvételével pártfogoltatott.

Az utóbbi országgyűlés ezen ügy felterjesztésében némi változást tőn. A kérdés ugyanis ezelőtt így állott: 1715. év óta 1792-ikig Magyarországnak Erdélyhez s a Részekhez való jogát koronás kirá-

lyaink több rendbeli törvénycikkelyek által nyilván elismerték: s a KK. és RR. ezen elismerés következésében, a szóval nyilvánított jognak cselekvésbe hozását sürgették; a sürgetés teljesedésbe menetét pedig azon ismeretes záradék, *miszerint előbb Erdélynek is ki kell hallgattatnia*, időről időre hátráltatá.

Az 1832/6-diki KK. és RR. egy lépéssel tovább menve diplomatikai adatokkal megmutatták:

1. Hogy az időről-időre Erdélyhez adatott magyarországi Részek mindig a magyar koronai jogok fenntartásával, s az első alkalommal lehető visszakapcsolás feltétele alatt engedtetek által;

2. Hogy magának Erdélyországnak a magyar korona alá tartozását a Ferdinánd és Zápolya közt történt nagyváradi szerződéstől fogva 1792-dik évig mind az ausztriai házból származott királyaink, mind az erdélyi fejedelmek és RR. folyvást elismerték és vallották.

E kétrendbeli megmutatásból pedig azt következtették: miképpen I. Leopold kormánya, mikor az önmaga által tett nyilatkozás szerint is Magyarországhoz tartozó Erdélyt (a magyarországi rendeket meg nem kérdezve, s következőleg nekik semmi befolyást nem engedve) saját hatalmával kötött szerződésnél fogva birtokába vette, s különvált állapotában megtartotta, akkor alkotvány-elleni sérelmet követett el. S ezen sérelem felterjesztését két kérelem kísérte. Egy, hogy a Részek, mint országunk valóságos territóriuma, haladék nélkül adassanak vissza. Más, hogy Erdélynek a Mohács-előtti szoros egyesületbe lehető visszatételére a testvér hazák közt kölcsönös alkudozás nyittassék meg.

Az erdélyi most múlt országgyűlés jegyzőkönyvének bizonyítása szerint, múlt 1837-dik évi május 22-dikén tartott XVI-dik országos ülésében, Horvát István királyi hivatalos ezt mondá: «Nem ezen teremben, nem is ezen országban, hanem másutt hangzott oly vélemény, mintha kötéslevelünk, mint egyoldalúlag létrejött akta, a diplomácia mezején meg nem állhatna; ennél fogva bátor vagyok azt mindenek előtt diplomáciai nézetekből kiindulva vizsgálni».

Ez előrebocsátott szavak után mutogatja: miképpen Erdélyt Magyarországtól az egyenetlenséget használni tudó török politika választotta el; de Erdély mégis több ízben visszatért Magyarországhoz, mindaddig, míg a magyar királyok Erdély visszafoglalhatása felől minden reményt elvesztve, a fejedelmválasztás jogának megismerése mellett kezdetek Erdéllyel s a hozzákapcsolt Részekkel, mint önállású országgal, szövetekezni. Ilyen szövetség példájául felhozza az 1613-diki szerződést, melyről az 1613: 5. törvénycikkely így beszél: «Cum Sua Majestas C. R. jam cum legatis transsylvanicis certas conditiones concluderit quod si princeps Transsylvaniae ac SS. et OO. Transsylvaniae partesque Hungariae eidem subjectae easdem confirmaverint, et confirmationem transmiserint, protunc in futura primitus celebranda diaeta in articulos regni redigantur et inserantur.»

Ezután felhozza magának a fellebbi törvénycikkelyben érdeklött, s ugyanazon évben az erdélyi országgyűlésen törvénycikkelybe iktatott békekötésnek elő, második és harmadik pontjait, melyek közül :

1. az elsőben kimondatik, hogy Báthori Gábor maradjon meg Erdély fejedelmének, a Részek urának, s székelyek grófjának és mind ő, mind utódai, legitimi principes omnes, mind Erdély és a Részek ezen szerződés megtartására köteleztessenek ;

2. a másodikban, hogy a bécsi békekötés, amennyiben a szabad választásnak, és ezen szerződésnek ellene nincs, megtartassék ;

3. harmadikban, hogy a császár és király s ennek örökösei, legitimi reges Hungariae, Báthori fejedelemnek és követőinek minden ellenségeik ellen segédökre lesznek ; s Erdélyt s a Részeket azoknak birtokában megoltalmazzák.

Mindezeket pedig így rekeszti be : »Csudálkozom, hogy ezen nevezetes szerződés az erdélyi KK. és RR. az 1792-diki országos gyűléseken készített, és a jegyzőkönyv 545-dik lapján látható, egyébbiránt igen jeles felírásokban miért nem említett meg, holott én Erdély önállását, törvényes szempontból, az érdekllett szerződés idejétől fogva tartom kölesönös országos egyezés után megállapítottnak? Ugyanis az eddig felolvastakból (t. i. a szerződés felebb érdekllett három pontjaiból) kiviláglik egyfelől az, hogy Erdély önállása nemcsak Magyarország királyai által, hanem egyszersmind az ország által biztosított ; másfelől az, hogy ezen önállási jogra nézve Erdélytől a Részek nincsenek megkülönböztetve. Eszerint Erdélynek, s hozzákapcsolt Részeinek, mint a diplomácia mezején különvált országnak volt jogok I. Leopolddal önérdekeikkel megegyező kötésre lépni, a nélkül, hogy azt egy harmadiknak tetszésétől fel-függhesszék.»

Az érdeemes szónok, úgy látszik, a magyarországi sérelmet nem azon pontból tekintette, melyből az kiindult. A leopoldi hitlevél készülésében két morális személy folya be: Magyarország királya és Erdély.

Erdélyt ami nézi: ki tagadhatja, hogy ezen különben is alkotványi szabadsággal bíró tartománynak, midőn sokáig különvált állapotából a magyar királyhoz visszajött, ne lett volna joga befolyni azon feltételek meghatározásába, melyek saját jövődjét illetik? Ezen jog elismerése, ezen jog iránti tisztelet okozá, hogy a magyarországi RR. Erdélynek a koronához szorosabban leendő kapcsoltatására nézve a testvérhaza rendeit kihallgattatni kívánták. Miből világos: miképpen a fennemlített sérelem teljességgel nem Erdély ellen, nem az erdélyi RR. jogaik csonkítására volt intézve.

Magyarország királyát illetőleg a dolog másként áll. Mert, mint alább bővebben ki leszen fejtve, I. Leopold az Erdéllyel kötött szerződés alapjául a magyar korona jogát tevő. Úgy vette által Erdélyt, mint magyarországi király Magyarországhoz tartozó tartományt; igazgatni is, magyar király-címmel igazgatta azt: mégis a magyar RR.-nek semmi befolyás nem engedtetett, holott az 1552: 1. 1595: 56. 1608: 19. 1613: 5. 1647: 20. törvénycikkelyek nyilván mutatják, hogy az Erdéllyel kötött szerződések az ő tudtokkal szoktak köttetni. Hogy, ezen pontból szemlélve, Magyarországnak a leopoldi hitlevél által valóságos sérelme történt: magában is elég világos. S mennyivel világosb leszen még, ha az alább következőkből látni fogjuk, miképpen Erdélyország rendei sem az 1613-diki szerződéskor, sem

azután hazájokat a magyar koronától végképpen elszakasztani nem szándékoztak; még akkor sem, midőn nyilván kívánták, hogy saját fejedelem által igazgattassék?

4

Az 1832/6 évi magyar diaeta előleges sérelmei közt a II. és III. pont alatt bőven kimagyaráztatott, s ezt a fenntisztelt szónok sem látszik kétségbe hozni, miképpen a mohácsi nap után, a nagyváradi szerződésen kezdve egész a szóbanforgó 1613-diki szerződésig, a magyar korona jogai Erdélyre, mind a két haza által nyilván elismertettek s fenntartottak. Azért elég legyen itt az említett váradi szerződés 7-dik pontjára, az 1552-diki országgyűlés első cikkelyére, a Maximilián és Báthori István közt 1571-ben kötött egységre, s Báthorinak ezen egyezés következésében letett esküjére, az 1595-diki diaeta 56. cikkelyébe iktatott prágai egység második cikkelyére, és a Mátyás főherceg és Báthori Gábor között 1608-diki augusztus 20-án kötött egység szavaira röviden hivatkoznom. Mindezekben Erdély a magyar koronához tartozó országnak félremagyarázhatatlan szavakkal nyilvánítatik; s nemcsak a magyar királyok és erdélyi fejedelmek, s nem is csak Magyarország részéről pedig, hanem Erdély részéről is. Mert tudva van, hogy az utóbb említett 1608-diki egyezés mind az erdélyi RR. által a Kolozsvárra, ugyanazon évi szeptember 21-dikére hirdetett országgyűlésen, mind a magyar diaeta által az 1608: 19. cikkelyben megerősített; sőt ugyanazon egyezés a kassai szerződés által (mely II. Mátyás és Báthori

Gábor közt 1610-diki augusztus 15-dikén történt) újlag megerősítettén, Erdély rendei ugyanazon 1610-dik év szeptemberében Kolozsvárott ismét törvényt alkottak, s ez újabbi szerződést is elfogadták.

Mielőtt továbbmennék, szükség leszen a testvérhazák azon korbéli viszonyaikra egy tekintetet vetni.

A mohácsi nap, de méginkább Zápolyának a törökkel tett alkuja mind a két haza sorsát a keleti hatalmasság befolyása alá vetette. A habsburgi ház nem bírt elég erővel egyfelől a törököt, másfelől a török által táplált belső szakadásokat fékezni; s ugyanazért kénytelen vala a magyar korona birtokainak csak töredékeivel megelégedni. Úgy mindazáltal, hogy jogáról az egészre soha sem mondott le; s azt időről időre kötött szerződésekkel fenntartani el nem múltatta.

Minden bizonnyal voltak gonosz gondolkodásúak, kiknek az ország széjjelszakadozott állapota tetszésök szerint vala; s azt magános hasznaik előmozdítására fordítani, és bűneik segédeszközeiké tenni szerették is, tudták is: de hogy a nemzet egésze, a két haza rendei, ne érezték volna azon siralmas következéseket, azon nemzeti süllyedést, azon bizonytalan, ingadozó helyzetet, mit az ország eldarabolatása szükségesen húzott maga után, azt állítani, az emberi természettel ellenkeznek. Innen erede, hogy noha a török hatalom Erdélyt Magyarországtól folyvást különválva, s magától feudális függésben tartani igyekezett; s a két haza közti újabb kapcsolat készülését mindég ellenzette: mégis az erdélyi rendeknek soha nem jutott eszökbe, magokat Magyarországtól idegen nemzetté alkotni, s attól úgy szakadni el, mint például szövetséges Belgium a spanyoltól.

Ez pedig nemcsak a nemzeti érzésből, de Erdély geográfiai és politikai körülményeiből is következett. Kis tartomány, parányi népességgel, egyfelől az ausztriai, másfelől az oszmán hatalom közé szorúlva, fejedelmeinek s rendeinek minden nagymélységű vizsgálódás nélkül is által lehetett látni: miképpen saját erejöknel fogva fenn nem állhatnak, s a két hatalom közül valamelyikhez kell támaszkodniok. Bátorságosabb természetesen a keresztyén lett volna, mely különben is a magyar királyi szék birtokában vala: de a másik, hatalmi vadságában félelmesebbnek mutatta magát; s így a szorongatott Erdély, hogy a jelen gonoszt, a minden pillanatban kitörhető bosszút elkerülje, hódolt a töröknek mindaddig, míg az erőben álla; soha sem mulasztván azonban egyik kezét a magyar királynak nyújtani, ha szinte a töröktől titkolózva is. E titkolózás szükségét mind Erdély, mind a magyar királyok érezték; mint ez, az 1571-ben János Zsigmonddal kötött szerződésből is kitetszik, hol, a 8-dik pontban, a magyar korona javára készült feltételnek, a török előtt leendő titkolása kiköttetik.

A felebb idézett szerződésben újra meg újra elmondatik a köteleztetés, miszerint Erdélyt Magyarországtól elidegeníteni szabad soha ne legyen; s minden alkalommal ismételtetik a két haza közös kívánsága: hogy a lehetőség legelső esetében Erdély a magyar koronához visszakapcsoltassék. Elég legyen csak az 1608-diki augusztus 20-dikán költ s felebb is említett szerződés első pontjának szavait felhozni: «*Quod praefatus illustrissimus dominus Gabriel Báthori — — — neque Transsylvaniam et comitatus regni Hungariae eidem adnexos a corona regni Hungariae praedicta alienabit, sed in omni quo nunc est*

statu conservabit et possidebit, et quod pacificationem Viennensem ex omni sui parte illaesam observabit, atque de his Serenissimum Archiducem et Regnum Hungariae assecurabit sufficienter sub fidei sacramento, literisque mediantibus superinde emanatis» stb.

Kérdem már most: ha 1538 óta, mikor tudnillik a nagyváradi szerződés kötött, egész 1608-ig hasonló értelmű számos egyezések történtek; ha az 1608-diki egyezés első pontját az erdélyi RR. nem csak ugyanazon évben, de 1610-ben is törvénycikkely által magokévvá tették: mi adhat okot azt hinnünk, hogy Erdély 1613-ban a századon keresztül híven megtartott elvet egyszerre megtagadta, s az azon évben készült béke pontjai által magát a magyar koronának annyi szerződésekkel kölcsönösen fenn tartott jogaitól egyszerre elszakasztotta? Van-e a szerződésben ez kimondva? Van-e kimondva, hogy az 1538-tól 1610-ig kötött egyezések megsemmisítettek? Van-e kimondva, hogy Erdély ezután más viszonyba akar lépni Magyarországra nézve, mint eddig volt? Vagy talán okoskodásunkat arra kell építenünk: mert ezen 1613-diki egyességben nem mondatik, miképpen Erdélyt a magyar koronától elidegeníteni nem lehet, mint 1608-ban; nem mondatik, hogy az erdélyi fejedelem Erdélyt a magyar király első kívánására visszaadni köteles, mint 1571-ben stb.? De valljuk meg: ha a spanyol és szövetséges Belgium közt, ha Nagybritannia és Amerika közt a béke pontjaiban nyilván nem fejeztetett volna ki, hogy az illető koronák az elszakadó tartományok elválását, függetlenségét elismerik: lehetne-e állítani, hogy Belgium és Amerika kölcsönös egyezésnél fogva lettek függetlenekké? Aztán jól tudjuk, hogy Erdély

Magyarország ellen függetlenségi háborút soha nem folytatott; hogy a Bocskai és Bethlen Gábor által viselt hadak is nem hogy függetlenségre céloztak volna, de mindig a magyar korona jogait fenntartó egyezkedésekkel végződtek. Ily körülmények közt azt állítani, hogy az 1613-diki egyezés, melyben sem a magyar korona a maga jogairól le nem mond, sem Erdély lemondást és végképpeni elszakadást nem követel, hogy mondom ezen egyezés Erdély függetlenségének a két haza részéről kölcsönös elismerését foglalná magába: egy kevésbé merész állítás.

Abból, hogy a kérdéses egyezés az erdélyi országgyűlésen törvénycikkelybe foglaltattatott, semmi különös következtetést vonni nem lehet. A nemzet elszakadott állapotában is alkotmányos formáit megtartotta. Különben is minden tudhatja, miképpen Erdélynek a mohácsi nap előtt is voltak országgyűlései, noha a magyarországi diaetára is küldött követeket, mint ez, többek között, I. Mátyásnak 1463-ban az erdélyiekhez írt leveléből világos. Mi vala hát természetesb, mint az elszakadás állapotában is országgyűléseket tartania? S ezen országgyűléseknek ismét mi lehetett természetesb tárgya, mint magát a nemzetet illető szerződések? De az 1613-diki szerződésnek (mely szerződés, mellesleg mondva, ámbár az 1613-diki magyar diaeta 5-dik cikkelyében említetik is, mégis törvényeinkbe soha beiktatva nem lőn), mondom az 1613-diki szerződésnek a kolozsvári országgyűlésen lett elfogadtatására különös nyomatékot tenni csak azért sem lehet, mert az 1608, és 1610-dik évi szerződések is, mint említők, országgyűlésen fogadtattak el; tehát a két ország kölcsönös egyezéseivé váltak; mindkettőben pedig a magyar korona jogai s Erdélynek el nem idegeníthetése nyilván ki vagynak kötve.

Ezen kikötéssel ellenkező az 1613-diki egyességben egy szó sincs ; s feltéve, meg nem engedve, hogy van : mi erővel bírna az a következő idők egyezéseire nézve, melyek világosan és nem egyszer az 1571. 1595. 1608. s több hasonló szerződések értelmében készültek, s mind Magyarországnak mind Erdélynek a korona jogaihoz ragaszkodását kétségbe nem vehető kifejezésekkel bizonyítják? Látni való : miképpen a kérdéses egyezést, ha szinte az volna is benne, ami nincs, a történetek rendéből kikapni, s azzal valami olyat bizonyítani, minek mind az előző mind következő szerződések világosan ellene mondanak, nagyon rendellen van.

1613-tól fogva 1615-ig csak két év folya el, midőn II. Mátyás és Bethlen Gábor közt, Nagyszombatban, május 6-ikán s ismét Bécsben május 16-dikán szerződés kötött, melyek ismét az 1571-diki, s több hasonló egyezésekben felállított elveken alapulnak. A bécsi szerződés 1. és 12-dik pontjai mindazokra, miket eddig állíték, teljes felvilágosítást adnak ; ugyanazért nem leszen céliránytalan azokat itt olvasni.

Az első pont így van : *Quantum ad statum Transsylvaniae, Partiumque eidem adnexarum attinet: in hac libera electione principatus, quam nunc habent, per nos et successores nostros legitimos Hungariae Reges conservabuntur, donec Dei beneficio Buda vel Agria a potestate Turcarum, nisi antea voluerint, eliberabuntur. Quia eliberata Transsylvania, cum Partibus sibi adnexis, in pristinum statum, uti tempore antiquorum Regum Hungariae per officiales regios gubernata fuerat, redeat. Quodsi autem Nobis viventibus divino auxilio Sua Majestas C. R. vel ejusdem successores hoc consequi poterunt, quous-*

que nos supervixerimus, im libero principatu nostro Transsylvaniae, partiumque eidem adnexarum permaneamus, quam successoribus nostris, legitime electis Transsylvaniae principibus liber principatus, et dominium salvum et intactum maneat.

A 12-dik pont ez: quod sacratissimam C. R. Majestatem, ejusque legitimos successores, pro capite totius christianitatis et Rege Hungariae, majoribus et superioribus suis agnoscant, et Transylvaniam, partesque eidem adnexas, pro inseparabili membro coronae Regni Hungariae recolunt et recognoscunt, neque juri coronae praejudicabunt.

Ezen, kommentáriusra nem szorúlt pontokból megtanulhatjuk :

1. hogy a magyar koronának Erdélyhez való jogai az 1538-ki szerződésben alapúl szolgáló elv szerint, még 1615-ben is teljes tisztaságban fenntartattak. Következöleg

2. hogy az 1613-diki szerződés által a magyar korona jogait megsérteni, vagy éppen kioltani sem Magyarországnak, sem Erdélynek távol szándéka sem lehetett; különben mind magának a kérdéses szerződésnek, mind az azt követő 1615-dikinek más kifejezésekkel kellett volna készülnie;

3. hogy a fejedelem választásának szabadsága, mely az 1613-diki szerződésben is érdekeltetik, a magyar koronától függéssel természetesen megfér. Mivel a szabadválasztás mindig a korona felsőségének fenntartása mellett adatik; s csak ideiglen érte-
tik. Ugyanis

4. nyilván van, hogy nemcsak Magyarország, de Erdély is a visszakapcsoltság reményét híven táplálta; s a visszakapcsoltság a török történendő kiveretéséhez levén kötve, az is világos: miképpen

csak e vad hatalom erőszaka és rettentő állása az, mi a két haza rendeit az egyesülés valósításától visszattartotta.

Nem lehet tagadni: azon hosszú idő alatt, mely a két ország elszakadása óta lefolyt, Erdélyben a magyarországitól különböző tartományi érdekek fejlődnek ki. Ezt a körülmények nem csak természetesen, de kerülhetetlenül is hozák magokkal. Az ország saját fejedelmei mellett egyes hatalmasok a kormányra kisebb-nagyobb befolyást gyakorlottak; s hogy az ilyenek, önérdekeik miatt, külön fejedelem alatt, külön állásban folytonosan maradni ohajtottak: ki fogná csodálni? Ily érdekek akarák II. Apafit atyja székében megtartani, ily érdekek munkálódtak, hogy a két haza kancelláriái külön választassanak s több effélék. De ezen annyiszor, és oly nyilván kijelentett érdekek mellett sem feledék Erdély rendei a koronának oly sokszor ünnepélyesen elismert jogait.

A derék Szász Károly összegyűjté azon okleveleket, melyek a leopoldi hitlevél, s az Alvinczről nevezett királyi válasz történeteit felvilágosítják. Ezen oklevelekben nem egy találkozik, melyben az 1615-diki szerződésnek alapúl szolgáló koronai jog nyilván kimondatik. Hogy következtetéseimet bátrabban vonhassam, szabad legyen az említett gyűjteményből némely helyeket kiírni.

3. l. A pater Dunod által 1654-ben lehozott szerződési javaslat I. cikkelye: *declarabitur, recognoscetur et confirmabitur dependentia principatus Transsylvaniae a regno Hungariae, tanquam ejus membri, et principum Transsylvaniae a regibus Hungariae, tamquam a legitimis regibus et supremis dominis, sine quorum expresso consensu dicti principes nullum poterunt facere cum aliis potentatibus*

tractatum, sive pacis, sive confoederationis, sive protectionis, et omnis factus per praesentes irritus et invalidus reddatur, sicut jam de jure est nullus.

42. l. Az erdélyi hódolásban ezen hely fordúl elő: redit jam ad regem Hungariae, a quo factorum invidia, et ambitiosis nonnullorum ausibus segregatum erat, et amplectitur paternam et validissimam Leopoldi I. Romanorum Imperatoris et Hungariae Regis haereditarii, felicis, justii, invicti, ejusdemque successorum, moderni serenissimi Regis Josephi — — et futurorum haereditariorum Hungariae regum (pro-uti in novissima diaeta posoniensi declaratum est), et universali statuum consensu, votisque unanimibus etc.

119. l. A leopoldi hitlevél szavai: supremi nostri regii muneris — — esse dignovimus, charissimam hanc Transsylvaniae regionem, jam a seculis inclyto nostro Hungariae regno assertam, magis magisque, velut animam nostram, amplecti.

409. l. I. Leopoldtól az erdélyi gubernátornak adott utasítás így kezdődik: postquam divino nutui placuit, Transsylvaniam, antiquissimum Hungariae regni membrum, olim per injuriam temporum ab eodem avulsum, nostro et serenissimi Romanorum et Hungariae Regis Josephi, filii nostri charissimi, nostrorumque successorum Hungariae Regum, legitimo imperio postliminio restituere; eamque suam enixam voluntatem fideles et charissimi Transsylvaniae status, jam inde ab anno 1688. decenti sua declaratione nobis transmissa professi essent etc.

E kiírt helyek részint a magyarországi királytól, részint az erdélyi rendektől erednek; s bizonyítják, hogy a magyar király koronája jusán követelte Erdélyt, mint Magyarország legrégebbi tagját; az erdélyi rendek pedig e követelés igaz voltát megismerték, s

I. Leopoldnak és fiának Józsefnek, úgy hódoltak, mint magyar királyoknak ; alapúl vévén az 1687-ben tartott pozsonyi országgyűlés második cikkelyét.

Mind Leopold, mind az erdélyi rendek először azon gondolatban valának, hogy az 1571, 1595 és 1615-diki szerződésekhez némiképpen hasonló egyesség történjék, azaz, Erdély saját fejedelmet bírjon ugyan, de a magyar korona felsősége alatt. Könnyen megmagyarázható, hogy Leopold e gondolattal később felhagyott, a rendek pedig azt II. Apafi, azaz sajátképpen az igazgatásba befolyással bíró hatalmasok hasznára még azután is újra meg újra említésbe hozták. Az mindenestre tagadhatatlan : akar saját fejedelemmel, akar a nélkül, a magyar korona joga volt, mi az Erdély Leopoldhoz lett térése alapjának lenni világos szavakkal kimondatott. És így az erdélyi rendek nem úgy léptek fel, mint az 1613-diki szerződés óta, koronánktól megkülönböztetett jogu tartomány képviselői ; nem független tetszéssel választottak magoknak új felsőséget ; sőt inkább (a töröktől félelem már elmúlván) csak a többször említett régi szerződéseket hozták teljességbe ! s Leopoldhoz térésüket világos jelentésű szavakkal a magyar királyhoz visszajövetelnek mondták.

Így, és egyedül csak így értette ezt I. Leopold is ; s így kellett értenie azon tekintetből is, hogy a II. Apafi fejedelemsége iránt több ízben felnyújtott kérelmet jog szerint mellőzhesse el. És mivel ezt, mind a király, mind a rendek így értették ; s mivel a dolog, minden diplomatikai adatok szerint, valóságban így is állott : ez az igen egyszerű, de egyszersmind igen alapos oka, hogy Magyarország jogai ellen Erdélynek sem 1688, sem 1792-diki rendei az 1613-diki szerződést erősség gyanánt nem használták.

Mindezekből ellenmondhatlanúl kibizonyosodik, hogy koronánk jogai nemcsak megsemmisítve soha nem voltak: hanem a visszatérés időszakában is, mind a visszatérőknek, mind a visszafogadónak támasz és fáklya gyanánt szolgáltak. Nem méltó-e tehát Magyarország panasza, midőn sérelmet lel abban, hogy a koronája jusán visszavett országgal az ő tudta nélkül kötött szerződés? Mégpedig úgy, hogy az új szerződés a régi szerződések legszebb reményét, a Mohács-előtti kapcsolatra visszaállítást, nem teljesítette; s az erdélyi gubernátornak adott utasítás szávaiként postliminio restituált ország, most is oly távolságban áll tőlünk, mint az ozmanok siralmas korában; az Alvincziana Resolutio 12-dik pontjában érdeklött kölcsönös lakhatási szabadságon (reciprococo inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure), s a régen múlt századok emlékezetén kívül alig lévén egyéb, ami bennünket testvérségünkre kölcsönösen emlékeztetne, s ezt Horvát úrnak annyival inkább szívére venni kellene, mivel beszédében magát az országunkkal lehető szorosb egyesülés barátjának vallja. Lehetséges-e elfelejtenünk: miképpen historiai emlékezeteken s jogokon alapúlt világban élünk? Ohajtunk valamit? Hacsak törvénykönyveinkből s levéltárainkból halmazokat nem rakunk, ábrándozóknak kiáltanak bennünket. Miért tehát a napfényvilágosságú adatokat bántani, melyek két testvérország boldogabb jövődjének alapjai lennének, ha kebleink nem volnának oly szűkek, s ha magányos tekinteteket az egész boldogságának alárendelni megtanultunk volna?

Mindeddig csak Erdélyről szólék ; a Részeket külön cikkelyben állítom elő ; mert ezek az elszakadás első pillanata óta a szerződésekben is külön tekintetbe jöttek ; következőleg az 1832/6-diki országgyűlés által másképpen nézettek.

A szakadás Magyarország és Erdély közt belső háború állapotát hozá elő. Erdély állása rendkívüli vala. Két nagyhatalom közé szorúlva, önfenntartásáért kénytelen lön mindkettőre nézve, legtöbbször ugyanazon időben, feudális helyzetbe lépni. E két alakú helyzet nem mindig vala híven megőrizhető ; annyival kevesebbé, mert a jogosabbnak nyilván megismert hatalom, a magyar omladéktrónuson ülő ausztriai ház, egyfelől a törökben, másfelől a protestáns Németország fejeiben, hatalmas elleneket számlált ; kik az erdélyi fejedelmeket majd zsákmány és birtok reményével majd religiói nézetekből tudták felingerleni. Ily kútfőkből került a kénytelenség, mely miatt országunk számos megyéi időről időre Erdélyhez adattak.

I. Ferdinánd és Zápolya mindketten magyar királyoknak tarták magokat ; azért a közöttök történt nagyváradi szerződést nem leheté úgy nézni, mint aminél fogva Erdélyhez magyarországi részek kapcsolattak volna. A két király békéje uti possidetis alapon épült ; Zápolya a maga részét, melyhez Erdély is tartozott, mint magyar király bírta ; éltéig kötvén ki csak a birtokot, hogy halála után az ország egysége Ferdinánd alatt ismét helyre állhasson.

Zápolya megholt, s az 1552 : 1. cikkely az ország egységét ki is mondotta. Hiában ! Mert Erdély a török boszútól rettegvé 1556-ban a szászsebesi orszá-

gos végzés által Izabellát visszahívta. Ekkor szülé a kénytelenség azon, egész I. Leopoldig követett rendszert, miszerint Erdély saját fejedelmek által kormányoztassék, mindaddig, míg a török hatalom legyőzetvén, az ország egységének többé ellenállni nem foghat. Erdély tehát 1571-ben János Zsigmondnak engedtetett örökség gyanánt ; s ugyanakkor alája vetettek, Bihar, Máramaros, Középszolnok és Kraszna megyék is. És már itt a különség nyilvánvaló. Mert midőn Erdély örökséggé lőn : a magyarországi megyék csak János Zsigmond éltéig köttetnek le. A szerződés 3-dik cikkelye szóról szóra ezt mondja : *Transsylvania omnis intra Alpes Johannis Sigismundi potestati subderetur, idque jure haereditario ; extra Alpes vero Comitatus Hungariae Bihariensis cum Varadino, Maramarosiensis cum Huszt et salis fodinis, Kraszna et Szolnok mediocris tantum donec viveret.*

Elég legyen röviden említenem, hogy János Zsigmond hirtelen meghalván, ezen 1571-diki szerződést Báthori István is elfogadta ; mily óvásokkal a korona jogaira nézve? felebb érintők. Az 1599 : 11. 1600 : 9. 1601 : 25. cikkelyek bizonyítják, miképpen Báthori Zsigmond lemondása után az említett megyék Magyarországhoz azonnal vissza is kapcsolattak.

De Horvát úr erőssége 1613-dikban kezdődik ; s így az azt megelőző helyzetet talán cáfolatúl el sem is fogadja. Azért az 1832/6-diki országgyűlés előleges sérelmeire hivatkozva, csak röviden, s csak összefüggés kedvéért említem : miképpen az említett megyék 1606-dik évi június 23-dikán Bécsben kötött szerződés által Bocskainak adattak, megtoldva Tokajjal, s Bereg, Ugocsa és Szatmár megyékkel. Ezen szerződés 3-dik §-sából világos, hogy ez általengedés királyi adománylevél természetét viseli ; valamint az

1610-ben Báthori Gábornak Szabolcs némely helyeit általadó szerződés is: mint ez, az előleges sérelmek idézett helyén látható.

Ha az ily, ideiglen általengedett megyék az erdélyi országgyűlésekben résztvettek: nagyon természetes vala. Ennélfogva senki sem fog megütközni, hogy azok, valamint az 1608, és 1610-diki egyességeket, úgy az 1613-dikit is törvénybe iktatott erdélyi rendekkel együtt ültek és végeztek. Megmutattam, miképpen e sokszor említett 1613-diki egyesség, a magyar korona jussaira semmi homályt nem vethet. Ha ez a hegyeken belül fekvő Erdélyre nézve igaz: mennyivel igazabb leszen a mindenkor saját óvás mellett általadott Részeket tekintve! Mert hogy az 1571, 1608 és 1610. években a Részek miatt tett óvások 1613-ban semmi változást nem szenvedtek, nyilván megtetszik az 1615-diki május 6-án Nagyszombaton készült kötésből, hol, miután Erdélynek s a Részeknek el nem idegeníthetése kimondatott, a 2-ik pont így hangzik: «partesque regni Hungariae, quarum Dominus Bethlen nuncupatur, eo, et non ampliore jure possident, quam a praedecessoribus Suae Majestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant.» Nem világos-e, hogy itt az 1613-dik évet megelőzőtt szerződésekre van a hivatkozás? Tagadhatatlan azért, hogy a Részek 1571-től fogva 1613-mon keresztül még 1615-ben is különös óvás alatt léteztek.

Ez óvás nem pusztá szó vala. Az 1606-ban Bocskainak engedett megyék, mivel, a szerződés értelmében, csak törvényes ágyból született fimaradékát illették, halála után az országhoz visszakapcsoltattak; s már mind 1617-iki julius végső napján, Nagyszombaton kötött, s II. Mátyás által azon évi september 2-kán Prágában megerősített, mind 1619-ben március 25-

dikén Nagykárolyban végrehajtott szerződések az erdélyi birtokot a Báthori Zsigmond korabeli birtok szerint, azaz, az 1571-ben előbb János Zsigmonddal utóbb Báthori Istvánnal tett egyezés foglatatához képest határozták el.

Bécsben 1620-diki január 16-dikán Bethlen Gábor ismét új megyéket nyert a régiékhöz, tudniillik a Bocskai birtokában volt Szatmár, Bereg, Ugocsával együtt Szabolcsot örökös jussal ; Szepes, Sáros, Abauj, Zemplin, Ung, Borsod, Heves, Gömör és Árva megyéket pedig élteig, és a nádorispáni törvényhatóság fenntartása mellett. Egyszersmind az örökös jussal adott négy megyére nézve kiköttetvén : «ut sufficienti assecuratione per ipsum Principem Transsylvaniae et successores suos legitimos Principes Transsylvaniae cautio praestetur, nullo sub praetextu confinia aut partes praefatorum Comitatum unquam sese abalienaturos, neque in manus Turcarum, aut aliorum quorumvis adversariorum, quovis sub praetextu assignaturos, aut tributo turcico pensionarios facturos ; super quo nobis et successoribus nostris, legitimis scilicet Regibus Hungariae, tam ipse Princeps Transsylvaniae quam etiam successores ejusdem Transsylvaniae Principes juramentum praestare debeant.»

Kérem már most : ha az 1571-től fogva Erdélyhez csatolt megyékre nézve az eredeti óvás még 1615-ben is megújított ; s ha az 1620-ban általengedett megyék a fellebb leírt s a régi óváshoz hasonló feltételek mellett kapcsolattak Erdélyhez : lehet-e azt állítani, hogy az 1613-diki szerződés a Részeket koronánktól függetlenekké s önállásúakká tette? Lehet-e állítani, hogy a Részek Erdélytől megkülönböztetve nem valának?

Erdélyt a mohácsi nap előtt is úgy kell tekintenünk, mint saját municipális jogokkal bíró tartományt: mint, például, ma Horvátországot. Ezen municipális jogok tiszteletben tartattak, s királyaink által az 1464 : 13. 1492 : 1. és az 1595-diki békekötés 2-dik cikkelye szerint biztosítottak. Nyilván van tehát, hogy Erdély, a szorosabb kapcsolat korában is a hegyeken belül (intra alpes) magában egészét tevő municipiumnak tartatott; minek legrégebb oka a szent István előtti időben fogott feküdni. Innen van, hogy a magyarországi Részek különös óvásokkal adattak a fejedelmeknek; hogy azok magyarországi Részeknek neveztetni soha meg nem szűntek, hogy Bocskainak a négy megye fiágra szóló adományként, Báthori Gábornak Szabolcs részei világosan, mint ecsedi földesúrnak, hasonlólag királyi adományként adattak; végre, hogy az 1620-iki békében Bethlenre szállott megyék török adó alá eresztetni nem engedtetek akkor, midőn Erdély, köztudomány szerint, a töröknek évi adót fizetett: mindezek nem kevés megkülönböztetésre mutatnak s minden kétségen túl arra céloztak: nehogy a magyarországi megyék az anyaország territoriumától elidegeníttessenek, s az erdélyi municipium tagjává legyenek.

Ezen cél világosan kitetszik az 1622-ik évi január 6-ikán Nikolsburgban kötött, s Bethlen Gábortól Szabolcsán megerősített egyesség szavaiból is, melyek Szatmár, Szabolcs, Bereg, Ugocsa, Zemplin, Borsod és Abauj megyékről (melyek közül Szatmár, Bereg, Ugocsa és Szabolcs 1620-ban örökös címmel adattak Bethlennek) ezeket mondják:

21. cikk. Praedicti Comitatus legibus Regni (t. i. Hungariae) et in juridicis jurisdictioni Palatini et Judicum regni ordinariorum subsunt — — atque

etiam nuncios suos ad generales regni diaetas more consveto mittent et expediant.

25. cikk. Denique, quod in casu obitus dicti Principis, statim et de facto ad totalem Suae Majestatis et Successorum ejusdem, legitimorum Hungariae Regum, obedientiam, unionemque regni redibunt.

Elég legyen említenünk, hogy ezen hét megye 1630-ban Magyarországhoz visszakapcsolatott, de 1647. Rákóczy Györgynek ismét általengedettett, a nikolsburgi békekötés feltételeivel. Az 1647-diki országgyűlés 20-dik törvénycikkelyében az egész szerződést lehet olvasni, s annak kitételei magyarázat nélkül nem szűkölködnek.

Azt mondhatná H. úr: az 1613-diki szerződésből húzott erősség nem ezen megyéket illeti, hanem azokat, melyek azon évben az erdélyi országgyűlésen jelen valának. Szóljunk tehát ezekről.

1571-ben előbb János Zsigmondnak, azután Báthori Istvánnak Magyarországból Bihar, Maramaros, Kraszna és Középszolnok adattak által. Az oklevélnek felebb kiírt szavaiból tudjuk, miképpen e megyék János Zsigmondnak csak éltéig engedtetek. Meghalván János Zsigmond, a nevezett megyék Báthori Istvánnál is meghagyattak ugyan, de csak úgy, ha az említett 1571-diki szerződés pontjait megtartandja; annyival inkább, mivel azon erdélyi uraknak, kik e szerződésre hitet tőnek, egyike maga Báthori vala. A pontok közül a nyolcadik ezt tartja: ha János Zsigmond mag nélkül kihál, az erdélyiek választási joggal éljenek ugyan, de a választott vasallusa legyen a magyar királynak; s magát vajdának és Magyarország Résezi helytartójának címezze; s erre Maximiliánnak a rendek főbbjei hitet tegyenek; a hittétel azonban a töröktől titkoltassék el.

Báthori István híven megtartá esküjét, s magát csak erdélyi vajdának, s Magyarország némely Részei helytartójának címezé; s adományiban s más okleveleiben is ezen záradékkal élt: auctoritate ea, qua publice fungimur. Vesd össze Engelt, Gesch. des ungr. Reichs. IV. rész. 212. l.

A jussok ezen állását megerősítette az 1595-diki országgyűlés 56-dik cikkelyébe foglalt békekötés, melyben Báthori Zsigmondnak ugyan a fejedelem cím megadatik: de feudális helyzetbe tétetik, s mind Erdélynek, mind a kérdés alatti Részeknek birtokába azon joggal és hatósággal erősítettik meg: quo tempore antecessorum ipsius Principis fuerunt, nempe Johannis, Stephani et Cristophori Báthori. Lásd az említett békekötés második cikkelyét.

Már ha ezen körülményekkel az 1615-diki szerződés 2-ik pontjának fellebb kiírt szavait összevetjük: látni való, miképpen a sokszor emlegetett 1613-iki egyességben keresett erő magában elenyészik. Mert azon 2-ik pont szavai: eo, et non ampliori jure, quam a Praedecessoribus Suae Majestatis, Hungariae Regibus concessae fuerant, világosan a János Zsigmonddal és Báthoriakkal kötött cikkelyekre céloznak; s azoknak erejét folytonosan fenntartják. De lépünk a leopoldi időszakra.

Az erdélyi udvari kancelláriának 1730-ban tett hivatalos nyilatkozása szerint, I. Apafi alatt Erdélyhez a magyar megyék közül a következők tartoztak: Kraszna, Középszolnok, Kővárvidék, Maramaros, Zaránd, és Bihar s Arad megyéknek a török által elfoglalva nem tartott részeik. Láttuk, miképpen Kraszna, Középszolnok, Maramaros és Bihar az 1571-iki kötésnél fogva jutottak Erdélyhez. Arad és Zaránd megyét mikor érte e sors? az előttem fekvő adatokból

nem világos. Azonban bizonyos, hogy mind Bethlen Gábor mind Rákóczy György bírták azokat. Kővárvidéket ami illeti: ez a Verbőczy által megnevezett hatvannégy megyék közt nem említetik. Régibb időkben nem is volt az egyéb Középszolnok egy részénél, mint Timon (*Imago novae Hungariae*, 17. l.) megjegyzi: azért hinnünk kell, hogy sorsa Középszolnokéhoz volt kötve, s azzal együtt 1571-ben vándorlott János Zsigmond kezére.

Minden tudja, csak említenem kell: Erdélynek Leopoldhoz térésekor, az akkori rendek, mely hévvel ohajtották, hogy Apafi fejedelemnek megmaradjon, s Erdély a magyar király felsősége alatt is, saját fejedelemtől igazgattassék. A fogarasi (1691-iki januárban tartott) diaeta 23-dik cikkelyének következtetésül készített, s a Bécsbe küldött követeknek szóló útasítás (Szász Károly gyűjteményében 84. s. k. ll.) bőven megbizonyítja ezt. Ezen útasítás 11-dik pontja, az 1571-diki, többször említett szerződésre hivatkozik, ; miből természetesen következik: miképpen Erdély rendei az 1613-diki szerződést akkor sem értették úgy, mint Horvát úr értetni kívánja. Ők az 1571-diki kötelezést nem csak elenyészettnek nem hitték, hanem azt kívánataik alapjává tették, azaz, mind magokat, mind a magyar királyt az által kötelezetteknek lenni megismerték. Jól is érzék ők, hogy a Részek az 1571-diki szerződésben Erdélytől megkülönböztetett lépésre állítottak; nem is tudtak az ellen semmi nyomos, semmi diplomatikai fontosságú okot felhozni: mint a következőkből kitetszik.

Az említett 1691-diki útasítás 12-dik pontja így vagyion: Ha úgy esnék a dolog, hogy urunkat nagyságát olyan formában konfirmálná Felsége a fejedelemségben, hogy Erdélyt intra alpes hadná csak eő-

nagysága kezénél, és a partiumot el akarná Erdélytől őfelsége szakasztani, őkegyelmek igen serio munkálódják, hogy a partium Erdélytől el ne szakasztassék, már sok időtől fogva a partium Erdélyhez lévén incorporálva, az erdélyi törvényekkel is szoktanak élni; másként is hiszem Erdéllyel együtt az őfelsége szolgálatjában való terheket együtt viselik el, s őfelségének is egyet teszen, ha az őfelsége szolgálatját véghez viszik Erdéllyel, mint ha Magyarországgal vinnék véghez. Lásd Szásznál 93. l.

Ily okok Magyarországnak közönségesen tudva lévő s ünnepélyes szerződésekkel megóvott territorialis jussai ellen bizonyosan semmi erővel nem bírnak; nincs is bennök semmi, amit megcáfolni szükséges volna. Nem sokkal nyomnak többet az Alvinczinak 1692-ben adott különös útasításban foglalt okok is, melynek szavai következők:

Quod ad auctoritatem Gubernatoris, et jurisdictionem regii Gubernii Transsylvanici:

sollicitálni kell, mint az előtt, úgy most is, hogy az erdélyi Gubernator és Tanács auktoritása extendáltassék a partiumra is, melyet állítson his rationibus:

1. Ratio sumenda a diplomatis articuli secundi his verbis: Quod donationes collationes etc. simul confirmantur;

2. hogy minden jószágok birodalma, atyafiságok, hazafiságok, törvények és szokások által úgy egybeszoktak a partiumbeliekkal, hogy quasi in unum corpus coalescáltak. Uniónk is egy, et his considerationibus perpensis, nehezen szakadnak el egymástól sine magna contristatione et perturbatione;

3. mivel hasznosabb őfelségének, ha az Palatinus jurisdictiója alá bocsáttatik az partium, inkább mint az erdélyi Guberniumnak? si aequae fideles sint servi

et subditi Suae Majestatis ; sőt in multis casibus, vala-
mint az erdélyi Generalis Commendansnak szükséges
alája vetni regimina et praesidia cistibiscana, úgy in
politicis conjungálni az partiumot Erdéllyel quod
jurisdictionem gubernii transsylvanici sokszor hasznos,
sőt szükséges is lehet ; kivált történhetik olyan casus
is, ubi militia provincialis etiam in repentinis casibus
adhiberi deberet, et similia. Szásznál 262. 263. l.

Ezen okokat az erdélyi gubernium adá útasításúl.
Látnivaló : hogy a magas hivatal férfainak saját
érdekeikről forgott a kérdés ; s mégis hoztak-e fel
legkisebbet is, ami Erdély jogát a Részekre csak
messziről is bizonyíthatná? A harmadik ok a felség
önkényéhez szól, azt tévén fel, hogy a magyar király
nem Magyarország jogait, hanem saját tetszését fogja
megkérdezni ; ami valóban sérelmes feltétel. A másod-
dik ok, ha állana, minden, bármily igazságtalan hódol-
tatást megszenteshetne ; feltéven t. i., hogy a hódol-
tató, az elrablott tartományt a magáéval huzamos
kapcsolatban megtarthatni elég szerencsés volt. Az
első ok pedig, ha lehetséges, még a más kettőnél is
jobban elárúlja a szükségét, melyben e tárgyra nézve
az útasítást adók valának. I. Leopoldnak Magyar-
ország territoriális birtokát hitlevele által megcson-
kítani : célja nem lehetett. A mohácsi nap óta I.
Leopoldig Erdély Magyarországtól külön válva volt ;
s az azt igazgató külön fejedelmek számtalan adomá-
nyokat osztogattak, mind magának Erdélynek, mind
a Részeknek határaikon belül. Uj időszak állván elő :
az adományosak biztosítást ohajtottak ; s a leopoldi
hitlevél második pontjában e biztosítás mondatik ki.
A pont idetartozó szavai ezek :

Secundo. Confirmamus fidelibus statibus omnes,
Hungariae Regum, similiter omnium a tempore sepa-

ratae ab Hungaria Transsylvaniae ejusdem Principum donationes, collationes, privilegia, armales, titulos, officia, dignitates, decimas, et denique quaevis beneficia et bona, sive privatis, sive civitatibus ac communitatibus et coetibus, sive cuicumque ex receptis religionibus addictae ecclesiae, parochiae, vel scholae, tam in Transsylvania, quam partibus Hungariae, in Siculia et Debrecino, praedictis factas, et data etc. Szásznál 121. 222. l.

Olvassa bárki, s bármely feszített figyelemmel, s mondja meg : abból, hogy az Erdélyben és Részekben a magyar királyok és erdélyi fejedelmek által tett adományok s több effélék megerősítetnek, következhetik-e egyéb, mint az, hogy tehát az ily adományt nyert magányosak és közönségesek addigi tulajdonait, mind Erdélyben, mind a Részekben bátran megtarthatják? E szavakban Erdély és a Részek közti diplomatikai viszonyokról egy szó sincs; s ha volna szó, annak természetesen és igazságosan a magyarországi jusokat fenntartott szerződések értelmében, a magyar territorium kiegészítésére kedvezőleg kellene hangzani.

Bizonyítják ezt magának I. Leopold királynak nyilatkozásai.

Az Alvincziana Resolutio 12-ik pontja így vagon : Partes regni Hungariae, Transsylvaniae annexas, inter quas etiam Debrecinum comprehenditur, quod spectat : cum difficile sit ex iis, tamquam notorio Hungariae membro status Hungariae excludi, ita sua Majestas rem instituet, ut pro administratione officiorum, quae illis in partibus vacare contingerit (reciproco inter Transsylvaniae et Hungariae status stabilito incolatus jure) non minus transsylvanicae quam hungaricae nobilitatis et nationis ratio habeatur. Szásznál. 384. l.

Ami itt a Részekről általánosan mondatik, ugyanaz a 19. pontban Kővárvidékre is alkalmazva lőn: Districtum autem Kőváriensem regno Hungariae substrahi, aut cum Transsylvania commiseri supradictae rationes non patiuntur. Ugyanannál 387. l.

Mindezekből látni való, miképpen a leopoldi hitlevél 2-dik pontjára hivatkozás egy kevésbé feszített, de nem jól irányzott buzgóság következménye volt; s hogy valóban semmi ok nem találkozott, miért a Részeknek az anyaországtól visszatartóztatását csak kivánni is lehessen. S ennek még világosabban lehető kimutatására nem lesz talán szükségtelen az 1691-diki diaetán készült, s már fellebb is említett utasítás 13-dik pontját kiírni.

13. Huszt dolgát igen serio kell ágálni, hogy urunktól őfelsége el ne vegye, hanem az Ónagysága kezénél maradjon, mivel Kegyelmetek azt maga tudja, idvezült Asszonyunk Ónagysága maga nagy summa pénzen rehabeálta; mivel pediglen gyakrabban eddig úgy volt, hogy akik Huszt várát bírták, a Főispánság is azoknak kezénél volt, melyre nézve most is serio kell urgeálni, hogy a Főispánságot másnak Ófelsége ne konferálja, maradjon urunk Ónagysága kezénél; Ónagysága maga képében tartozó becsületes hívét, aki a vármegyét igazgassa, mindenkor tarthat ott. Mindazonáltal nekünk úgy tetszik, hogy ezt a maramarosi Főispánság dolgát őkegyelmek akkor említsék meg, az mikoron a fejedelemség konfirmációja dolgán általmennek, hogy netalántán a maramarosi Főispánság dolgával pro contento kedveskedvén, a konfirmációt annál inkább differálják. Szásznál 93. 94. l.

Ez utasítás, mint látszik, azon időben készült, midőn Apafi fejedelemségéhez még remény volt; s az Erdélyhez legelőbb 1571-ben kapcsolt Maramarosnak

még a fejedelmek alatti állapotáról tétetik szó. Íme tehát az erdélyi rendek Apafit a fejedelemségben megerősítettetni kívánják; s kívánják egyszermind a magyarországi Részeket, s közöttök Maramarost is Erdélyhez kapcsolva marasztaltatni; mégpedig úgy, hogy a magyar király a főispánságot másnak ne adja; hanem a főispánság maradjon Apafinál, ki a megye igazgatására képviselőjét fogná küldeni. Nem magok az erdélyi rendek adják-e itt a legnyilvánosb példát előnkbe, miből megláthassuk: mely különbség lett legyen Erdély és a magyarországi Részek közt a kapcsolat korában is?

Mindezek után könnyen meg lehet érteni, miért lőn az, hogy a magyar királyok e részeknek országunkhoz tartozását elejétől fogva nyilván elismerték. I. Leopold nyilatkozásait már láttuk; az 1715: 92, 1723: 20, 1739: 7. törvénycikkelyeket a törvénykönyvben mindenki olvashatja. E világosértelmű törvények után a Részek sorsát elhatározó, s 1732-ben kiadatott Carolina Resolútio (mely Középszolnokot, Krasznát, és Kővárvidékkel fél Zarándot Erdélyhez csatolta), csak felette váratlan lehetett. Azonban Mária Teréziának az 1741: 18. cikkelyben kijelentett nyilatkozása az 1732-diki cselekvés egész alapját megcáfolja; országunknak a kérdéses részekhez való jogát ünnepélyesen kimondván. Csak az ismeretes záradék: *auditis etiam Transsylvanis*, okozhatá a visszakebelesítés elhalasztását; ez elhalasztás miatt lőn ismét, hogy Zaránd állapotára nézve 1744-diki augusztus 25-dikén, s 1745-diki december 16-dikán újabb királyi leírások adattak ki.

Az *auditis* záradék következésében mik történtek, az 1832/6-diki magyarországi gyűlés előleges sérelmei és kívánatai többször említett 2. és 3. pontjaiban

említettett. Ohajtanám : olvasóim ezen idézett pontokkal ismerkednének meg ; s feltevén, hogy a nagyobb rész azokat valósággal ismeri, elégnék tartom reájok hivatkozva, a következőket megjegyezni.

1. Erdély 1751-ben megkérdeztetvén, a Részeket magához tartozóknak állítá, és okait a nagyváradi békességen, a Carolina Resolúción, s a hely fekvésén, s a polgári és katonai kormányzás alkalmasb módján építé.

A nagyváradi szerződés 7-dik pontja így következik : *item quantum ad Regnum Hungariae, et ejus administrationem attinet, ita ordinatum est, ut tam Rex ipse Romanorum, quam Rex serenissimus Johannes, eam partem regni et provinciarum ei subjectarum, quam nunc de facto tenet, libere, cum omni regiae potestatis plenitudine teneat, et possideat. Slavonia autem et Croatia et Dalmatia in manibus serenissimi Romanorum Regis, Transsylvania vero sub ditione, potestateque serenissimi Johannis Regis permanente, et hoc vita ejus durante.*

Lehet-e azt a Zápolya éltéig kötött egyességet a Részek eltulajdonítására használni? Nincs-e közönségesen tudva, hogy Zápolya halála után, az elszakadt országrész, éppen ezen váradi béke erejénél fogva szállott Ferdinándra? Kell-e az 1552 : 1. törvénycikkelyt újra meg újra emlékezetbe hozni? Minden tudja, hogy ezen cikkely óta új időszak kezdődik ; s hogy későbbben Erdély és a Részek nem a már beteljesedett váradi béke, hanem az 1571-diki szerződés pontjainál fogva váltak el. Mit foglalt pedig ezen 1571-iki szerződés magában, s idővel reá mik következtek ; azt fellebb eléggé kimerítettem.

A Carolina Resolútióból venni erősséget : egy kevésbé rendesnek látszik. Említettem, hogy a Caro-

lina Resolútió nemcsak az előre ment szerződésekkel, de az 1715 : 92, 1723 : 20, és 1729 : 7. magyarországi cikkelyekkel is merőben ellenkezik ; és így azon resolútiót, csak mint ideiglenes kormányrendeletet, nem pedig, mint a magyar nemzet nevében tett szerződést kell tekinteni. S ugyanazért annak erejével a magyarországi jogok gyengítésére élni annál kevésbé lehet ; mivel az 1740 : 18. törvénycikkelyben, az illető királyi felségnek a kérdéses resolútióval ellenkező nyilatkozása foglaltatik.

Hogy a többi okok, országunk diplomatikai adaton alapuló jogait meg nem rendíthetik : azt elég csak érinteni. Egyébiránt is ezen okok az 1727 : 8. cikkely által kirendelt országos küldöttség munkálatában, a 20-ik szám alatt, meg vagynak cáfolva.

2. Magoknak a Részeknek nevében a visszakebelezésére nézve, két figyelemre méltó nyilatkozás van. Egyik az 1790-iki magyar diéta napkönyvének 6—11. lapjain ; másik az erdélyi, hasonlólag 1790-ben tartott országgyűlés naplójának 81-dik lapján. Amabban azt vallják a Részek, miképpen ők 1732. és 1733. években kihallgatva nem valának ; s az erdélyi részről jogainkkal ellenkezőleg adott felelet nem az ő befolyásokkal készüle. Emebben pedig a Részek képviselői az erdélyi diéta hatodik ülésén a rendek előtt jelentik ugyan az egység hite letételére készségeket, adatott útasítások, szerint ; úgy mindazáltal : hogy ezzel Magyarországhoz leendő visszakapcsoltatásoknak sürgethetésétől el ne rekesztessenek.

A Részek ezen két rendbeli nyilatkozásával egyenesen ellenkezik az erdélyi rendeknek az 1792-diki országgyűlésen készült határozások. Ebben az mondatik, hogy a Részeknek Erdélyhez lett kapcsoltatásokban Magyarország törvényesen megegyezett ; s az

ügyet 1732-ikben a felség elhatározása alá maga eresztette; s így az 1732-ki királyi rendeletet (Carolina Resolútiót) úgy kell tekinteni, mint a dolog végképpen lett elintézését, mely vitatás alá többé nem jöhet. Erre elég legyen megjegyezni:

a) hogy a leopoldi hitlevelet megelőző korban, Magyarország, a Részek Erdélyhez adásában mi óvásokkal egyezett meg? fellebb bőven kimerítettem;

b) hogy I. Leopold a Részeket egyenesen Magyarország sajátjának lenni állította; s ez ellen Erdély akkori rendei semmi diplomatikai okot felhozni nem tudtak: hasonlóul kimagyaráztam;

c) hogy 1732-dikben a magyar rendek ez ügyet királyi rendelet alá eresztették volna, az ellen az 1715., 1723. és 1729-diki többször idézett törvény-cikkelyek tartalma, az 1741:18., az erdélyi rendekhez 1751-ben február 11-kéről intézett királyi leírás, az 1764-iki országgyűlés irományai, az 1790/2:11. s legközelebb az 1825/7, 1830. és 1832/6-diki országgyűlések előleges sérelmei és kívánatai nyilván kiáltanak. Magyarország a Carolina Resolúció következésül végbement cselekvésben soha meg nem egyezett: s megegyezni még csak távolról sem láttatott.

I. Leopold általvevé Erdélyt, mint magyar király. Ez nem vala egyéb, mint az 1571-től kezdve a leopoldi hitlevél megkészüléseig ismét és ismét megújított szerződések természetes következménye.

Erdély maga, mind a mohácsi nap előtt, mind az elválás korában saját s a magyar királyok által biztosított, municipális jusokkal bíró tartománynak ismertetett. Ennek eredeti oka, mint felebb megjegyeztetett, a szent Istvánt megelőző korban fekszik; s ezen körülményekből jön, hogy Erdélyt, bár az a magyar korona legrégibb tagjának mindenkor megismertetett,

a magyar rendek mégis nagyobb tiszteletben tartják, mintsem feltétel nélküli visszakapcsoltatását kívánják. Ehelyett kölcsönös egyezkedésen épülendő egyesülést ohajtanak; s ohajtásokat a testvéri nevezet természet által megszentelt címén, s a koronának folytonos szerződések által fenntartott jogain alapítják.

A Részeket illetőleg pedig, úgy hiszem, a fellebbiekben a következők ki vagynak fejtve:

1. azok minden régi szerződésben magyarországi földbirtoknak ismertettek;

2. a fejedelmeknek Erdélytől különböző hatósággal adattak által. Lásd felebb, az 1571., 1615., 1620., 1622-diki s több szerződéseket, az 1647: 20. cikkelyt s a Maramarosról szóló jegyzetet;

3. I. Leopold által Erdély visszavételekor Magyarországhoz tartozóknak lenni nyilván kimondattak;

4. sorsok a Carolina Resolútió által nem végképpen határozottatott el; hanem attól kezdve maiglan folyvást tárgyalatás alatt van.

Ezek az okok, miknél fogva az 1832-diki magyar rendek a Részeket, mint tisztán és tagadhatatlanul magyarországi földbirtokot (melynek még I. Leopold időszakában, mindjárt Erdély visszavételekor az anyaországgal egyesíttetni kellett vala) már egyszer, több, mint egy századra terjedő haladék után úgy kívánták vissza, hogy a kérdés oly kimerítő diplomatikai bizonyítványok után, teljesen eldöntöttnek tekintessék; az Erdélyre magára nézve meghagyott auditis záradék a Részekre többé ki ne terjesztessék. Királyunk a kívánatot igazságosnak találá; s így született a múlt országgyűlés azon cikkelye, mely a visszakebelesítést minden további feltétel nélkül meghatározta. Magyarország megtevé, amivel Erdélynek, mint testvérhazájának, tartozik; de meg kelle tennie azt is,

amivel saját magának tartozik : azaz, kijelenté, hogy a testvérhaza a soha meg nem tagadott közös korona ótalmában kölcsönös egyezés melletti egyesületre meghívatást méltán vár ; de a Részeknek (mikhez való jogát, az erdélyi rendek soha semmi diplomatikai bizonyítványokkal meggyengíteni nem tudhaták) vissza kell tétetniök oda, honnan balkörülmények miatt, de óvás mellett, ideiglen el voltak szakasztva.

Kölcsönös igazság a társasági erények közt legszükségesebb ; de Magyarország a maga testvérétől nem csak igazságot vár, hanem testvéri szent érzelmeket is. Karjaink tárva vagynak, s ha testvéreink tőlünk szeretetlenül nem fordúlnak el : királyaink magas védelme alatt egyé leszünk ; s akkor nem csak a Részek, de országunk minden megyéi, Erdélyhez úgy fognak tartozni, mint mihozzánk !

1838

TÖRTÉNETNYOMOZÁS

1

Az emberi nemzet történetsora, a kezdet egy pár emberétől fogva korunknak ezer milliomáig, nem egyéb mint egymásból szakadatlanúl folyt okoknak és következtetéseknek szövedéke; — egy hosszú lánc, melynek összefüggő szemein véges tekintet keresztül nem hathat.

Ki mérheti meg az időnek hosszúságát, mely alatt az ember beszéd nélkül élt? A beszédfeltalálást megelőzőtt kor az emberi tudománynak elveszett. A beszéd tette lehetségessé a tradíciókat, melyekben az íráselőtti embernyomok bizonytalan történetének maradványai a késő unokákra általszállongottanak; s általszállongottanak ugyan, de oly alakban, hogy többé azokat megismerni, s a való história tárgyaivá tenni nem lehetett. Az emberi nem históriája tehát az írástalálmány után kezdődik.

Ha a régiségnek emlékeit s írásait az idő megkímélé vala, kétségkívül a történt dolgokról végzetlenül többet tudnánk, mint most tudunk, de bizonyost nehezen. Tekintvén a hajdankor maradványait, mond Schiller, nem látjuk-e a történetek nagyobb részét szenvedelem, értetlenség, s az író sajátosságai által alakjából kiforgatva, isméretlenné tételni? Gyanúnk felébred a historiának legrégebb emlékei mellett, s tulaj-

don korunknak évkönyveinél sem enyészik el. Tanúkat hallgatunk ki oly esetről, mely csak ma, azon emberek között, kikkel élünk, s azon városban, melyet lakunk, történt vala ; s ellenkező bizonyításaikból alig tudjuk a valót kifejleszteni : minő bizodalommal viseltethünk hát azon korhoz, azon nemzetekhez, melyeket erkölcsi különjeik még távolabb tartanak tőlünk, mint a közöttünk lefolyt ezredek?

Szedd össze azon töredékeket, melyek a régiség emlékeiből hozzánk jutottanak, s az emberiség akkori történetei úgy fognak előtted állani : mint némely öszvetört világnak széjjelszört maradványai. Látsz magányos vonásokat, melyekből egész képet formálni hiában igyekszel. Öszvenézed azokat, s keresvén hasonlatosságot, következéseket akarsz kivonni ; s íme itt két s három, vagy egyforma vagy egymáshoz illő, vonás világot látszik gyújtani ; de a negyedikre vetsz tekintetet, s újabb sötétség veszen körül.

Azok, kik a természet titkait s törvényeit akarták felvilágosítani, saját fejeikből alkottanak hipotéziseket, s azokat a természetre alkalmaztatván, később bizonyos principiumokká igyekeztek formálni. Hasznos-e a valónak ezen módját a historiára is alkalmaztatni? Talán nemcsak nem hasznos, sőt felette veszedelmes. A hipotézis alkotója lassanként hozzászokik azt, amit először csak gyanúnak tartott, bizonyosságnak hinni ; s nem többé a valót, hanem magának a hipotézisnek megállapítását keresni. Összeköttetéseket, hasonlatosságokat, világosságot nem az emléktöredékektől a hipotézisnek, hanem a hipotézistől kölcsönöz az emléktöredékeknek ; s magamagát észrevétlen s akaratlanúl megcsalván, mindent hamis fényben kezd tekinteni ; s vizsgálódás helyett vak hitre téved el. Nem éppen úgy bánt-e Newton a kronológiá-

val, mint a fizikával? S íme az a nagy ember, ki a természettudománynak annyi fényt kölcsönözött, a historiára fordítván fáklyáját, annak álvilágánál el-tévedett.

Voltak, kik hipotéziseiket a régiség töredékei közt csillámló neveken, s névmagyarázatokon fundálták, s a történeti homályt ezek által kívánták eloszlatni. Ezeknek írásaikban bámúljuk az olvasás kiterjedtségét, s azon vasszorgalmat, mely az ezerféle tudósítá-sok összeszedésében mutatkozik. De a morális világ ott hol az emlékek bennünket elhagynak, éppen oly hozzáférhetetlen, mint a metafizikának tárgyai. Induk-ciók és analógiák lehetőségekre vihetnek, bizonyossá-gokra nem. S ott, hol nemcsak egy a lehetséges, mi fogja a választást csalhatatlanul vezetni? Mennél inkább szerelmes valaki a maga hipotézisébe, annál messzebb téveszti el magát, s annál inkább nem veszi észre tévelygését: a mocsárban fellobbanó lángot vezércsillagnak nézi; saját gondolatit a valósággal összetéveszti; széles olvasásától félrevezettetvén, fon-tosságot a sokaságban keres; s mivel következtetései közt rendet s öszvefűggést talál, nem is gyanítja, hogy hibáz, nem is gyanítja, hogy sokszor a következtetések közt rend és öszvefűggés lehet, ha szinte maga a fő-állítvány azok közé tartozik is, miket a logikusok *petitio principii* névvel neveznek.

Hajlandóság az etimologizálásra nagy olvasással egybekötve merész elcsapásokra vezethet. Bochart örökös példáját adta ezen állításnak. Sokan ezt a nagy tudóst igazságos keménységgel ítélték meg. Nem kell-e az ítélet keménységét meglágyítani azokra nézve, kik e merészséget hazaszeretettel párosították? Rud-becket értem, és azokat, kik másutt és minálunk az övéhez hasonló szellemben dolgoztak.

A történeti jegyzékeket öszvekeresni, s egymás mellett felállítani ; való és valótlan tudósításokat egymástól megkülönböztetni ; időszámlálást megjavítani ; eredetet, születést és halált nyomozni ; ezek s az ilyenek a kompilátornak és kritikusknak tisztében állanak. Az ő írásaikban látjuk a nemzeteket, s a magányos embereket feltűnni és munkálni ; de csak úgy, mint valamely bábszínen az ugráló bábokat : a kéz, mely a szem előtti mozgásokat rejtekéből igazgatja, láthatatlan marad ; s így gyakran szemlélünk következést ok, tettet rúgó, s történeteket egybefüggés nélkül. Ily szemlélés által gyűlt ismeretünk emlékezőtehetségünkhez szól, s lelket nem táplál. A filozófusi történetvizsgáló felvilágosítja az emberi szívnek titkait, s azokban keresi fel a történt dolgoknak kútfejeiket ; embert emberrel, nemzetet nemzettel, századot századdal hasonlít öszve ; következésből nyomozza az okot, s okból a következést ; a külhomályt a belső emberből igyekszik felderíteni ; tekintetével a múlttól a jelenkorig, a jelenkortól a múltig hat ; a nemzeteket a kifejléni kezdés pontjaitól fogva a teljes virágzás s majd a hervadás koráig nyomról nyomra követi ; kilesi a segédnek s akadálynak környűlményeit, a fontosb történeteket, melyek a nevezetesb behatásokat okozták, azon nagybefolyású halandókat, kiknek szenvedelmek, kinézéseik s gondolkozások az egésznek alkotványára munkáltak : s szakadatlan ügyellemmel fonja előttünk az ariadnéi fonalat, mely a temérdek szövevényben biztos vezetőnk lehessen. Az ily vizsgáló, nyelv művészi sajtáságokkal kikészítve, teszi azt, kit nagy történetírónak hívunk ; s az ily

történetírónak tolla alatt leszen a história a valónak fáklyája, s az emberi életnek tanítómestere.

Akarod-e tudni, hogy ezen nemzetek, melyek most Európának kebelében fény s csillogás közt élnek és mozognak, mik voltak valaha? Vedd kezedbe az útzóknak írásaikat; s tedd által magadat lélekben a tűzföldnek, új déli Wallisnak, új Zeelandnak, Otahitinak partjaira. Olvasd egy történetíró szavaival, minő képet rajzolnak előnkbe az útzók az úgynevezett vad népekről: — — Sokakat ismeretlenségben találtak a legszükségeseb mesterségekkel: vas, eke, s némelyeket éppen tűz nélkül; sokan még a vadállatokkal küzdöttek eledelök s lakjaik miatt; s némelyeknél a beszéd alig kezdett az állati hangokból értelmes jegyekké kifejlenni. Itt még a házasságnak oly egyszerű köteléke sem volt szokásban; ott a tulajdon sem ismertetett. Sokhelyt a figyelmetlen lélek a naponként visszaforduló tapasztalást sem tudta megkapni: a vad gondatlanul adá el ágyát, melyen ma feküdt, nem jutván eszébe, hogy holnap ismét aludnia kell. De harc taláztatott mindenhol, s a győzedelembér nem ritkán a levert ellenségnek teste volt. Másoknál, kik az életnek több javaival ismerkedvén meg, már a kultúrának magasb polcán állottak, szolgaság és despotizmus rettenetes alakban tűntek fel. Ott egy afrikai despot alattvalóit egy korty égettborért vetette árúba: itt sírhalmánál koncoltattak fel azok, hogy az alvilágban szolgálatjára lehessenek. Ott az együgyűség nevetséges fétisek, itt valamely borzasztó szörny előtt borúl le (az ember isteneiben nyomja ki saját karakterét). Amennyire elnyomják őtet ott szolgaság, butaság és babona: annyira nyomorúlttá teszi itt a féketlen szabadság másik extremuma. Mindég támadásra vagy oltalomra készülve, minden zörgéstől

felrettenve kémlődik pusztájában a vad ; ellenség neki minden, ami új, s jaj a vándornak, kit a szélvész az ő partjaira vetett ki ! vendégi tűzhely nem fog számára füstölni, s egy ajtó sem nyílik meg előtte barátságosan. De még ott is, hol az ember ellenséges magányból társaságos életre, szükségről bővségre, s félelemről öröme emelkedik — mi különösnek, mi iszonyúnak látszik mielőttünk ! Darabos ízlése vidámságot az elkábulásban, szépséget a fintorgatásban, s dicsőséget a mérték-felettségben keres ; rénye is irtózásra hoz ; s az, amit ő boldogságnak nevez, bennünk csak szánakozást és csömört gerjeszthet.

Mely különbség az újzeelandi kannibál között és miközöttünk. Polgári alkotványunk oltalmában ; földmívelés, mesterségek, művészet, és tudomány által segítve, s megszelídülve ; gondolattal, ismerettel és kívánsággal földet és eget általölelve ; kikapva a jelenlétnak s mindennapinak szűk köréből ; a szűkségestől a kedvesig, a hasznostól a szépig emelkedve : minő címek, hogy korunk férfiúságának a még gyermekidejű emberfajok ellentételében örvendjünk ! A kimívelt európai nem elégedett meg azzal, hogy azt, amit saját földén és saját földének kebelében talált, haszonra fordította, hanem felkutatta a földnek minden részeit ; idegen plántákat s állatokat hazájában meghonosított, a távol zónáknak klímáját önnen kertébe varázsolta ; szobája falait, asztalát és testét temérdek távolságban szedett zsákmányokkal borította el. Mi által lettek mindezek lehetségesekké ? Kétségkívül a tudomány által. Felvonatott a múlt időnek kárpitja, Hellásnak és Rómának omladékai közül szedettek fel a bölcseségnek magvai, melyek plántálgatás, mívelés és ápolás által oly szép virágokká s oly szép gyömölcökké lettenek. Tudomány nyitott

útat a tengereken keresztül ismeretlen földekig, s a mérföldek ezreivel elválasztott népeket szomszédokká tette; tudomány alkotta öszve a státusokat; embernek ember, nemzetnek nemzet ellen oltalmat készített; s lelkeinket az állati ösztönnek felibe emelvén, ismeretszomj és az emberiség felébresztett érzelmei által képesekké tett bennünket, nem csak egy szűk-körű háznépnek tagjává, hanem egy egész nagy-kiterjedésű hazának, sőt az egész világnak polgárává lehetnünk.

Kell-e kívánni, hogy az emberi természet maga magát megtagadja, s földfeletti tökélyre hágjon fel? Rossz és jó szükséges viszonyban vannak egymással; s fizikai és morális gonoszok egyformán munkálódtak azon javaknak nagyrészét előtüntetni, melyek elébb szükségtől s félelemtől mentettek meg bennünket, később pedig gyönyörűségünknek s felemelkedésünknek eszközeivé lettenek. Bátran állíthatjátok, hogy mindazon erkölcsi rosszak, melyek az új világ vad népeinél saját meztelenségökben mutatkoznak, kisebb vagy nagyobb mértékben, többé vagy kevesebbé hasonlító alakban, s többé vagy kevesebbé ellepezve, a legmíveltebb nemzetben is feltaláltnak: de feltaláltnak oly javak is, melyeknek magvai a vad nép kebelében még észrevétlen szenderegnek. S az ily magvak miként jöttek ez vagy amaz nemzetnél virágzatba? Mint történt az, hogy ez itt a műveltségnek oly magas polcára hághatott, míg amaz ott a középszerűség lépcsőin, vagy éppen a ki nem fejlődés alsó pontján marada? Hogyan vándorlott a pallérozottság országokról országokra, keletről nyugotra, délről észak felé? Mi módon lett lehetségessé, hogy bizonyos helyeken a régi nagyság emlékei felett félig vad népek fészkelnek? Ezek, s az ilyen kérdések,

természetesen tolakodnak minden gondolkozó fejnek elébe ; s feleletet reájok csak a históriának egésze, az egyetemi törénetírás ad.

Az emberi természet köre mind a fizikai mind a morális világra nézve felette szűk. A memphisi pap hajdan vaknak mondotta a hellent, mivel tekintetének a régiség történetei nyitva nem állottak. S nem tartozhatik-e, bizonyos mértékben, ezen megjegyzés mireánk is? Az, amit história egyetemének nevezünk, csak töredékekből álló szövedék ; s ezen töredéken is a földkerekségnek csak egyrésze tűnik fel. Históriai tudományunk csak néhány népek történetein alapúl, de ezen néhányak között sincsen egy is, melyet a maga eredetétől fogva, a késő időig nyomról nyomra követhetnénk. És mégis — mi szép, mi tanúságos végignézni azon kevesen is, ami szemünk előtt elterjed ! Hogyan lőn itt egy nemzet kicsinyből nagygyá, egy más ott nagyból semmivé ? Mi módon lőn néhol kevés számkivetett familiákból város, a városból birodalom, az összetört birodalom omladékaiból hatalmas országok ? Miként ébred itt a világosság a vad nép között s annak jóltevő fényénél mint alkotja az magát össze kisebb vagy nagyobb társaságokká, mint lépdél találmányról találmányra, ismeretről ismeretre, hatalomról hatalomra mindaddig, míg ragyogó pályájának legmagasb pontján áll ? Miképpen borúl ott homály a fény és csillogás közt századokat töltött nagy népre ; s mint süllyed el saját nagyságának terhe alatt lassanként ? Hogyan áll elő itt egy még ismeretlen nemzet, mint sebes villám vagy pusztító szélvész ; s mint dühöködik országokról országokra mindaddig, míg kül és bel okok által megszelídülvén, vérrel szerzett hazáját virágzó tartományá formálja ? Miként megy

keresztül amott egy másik, mint valamely kométa ; hamar feltűntével milliom szemeket vonván magára, s hamar elhúnyta után többé fel nem tűnve? Mint hullanak itt szabad népek a despotizmus örvényébe? Mint tűnik ki amott számos egymás mellett állott monarchiának sora a történetekből, melyeknek omladékaikon demokraták emelik fel magokat? Mi vonzza itt a tengerek által elválasztott nemzeteket egymáshoz, kik haszon és könnyebbség és segéd miatt ezer mérföldeken keresztül egymást megtalálják? Mi teszi ott a szomszédokat, sőt hazafiakat is, egymásnak ellenségeikké, kik különváló kinézések s igen sokszor pusztá véleményök miatt kölcsönösen örökös idegenséget szívnak be? Nem való-e, hogy ily dolgokra fordítani szemeinket, szívet emelő tekintet?

3

Midőn a filozóf az emberiséget körülölelő nagy természetre függeszti figyelmét, lehetetlen, hogy mindabban, amit egen és földön magának kivüle lát, rendnek és öszvefűgésnek csalhatatlanúl szembe-tűnő jeleit ne lássa, ne érezze : az ember az egyedül, ki e tagadhatatlan, ez örök rendnek közepében örök rendtelenségben látszik élni és mozogni. És mégis, ha a magányos embert egész nemzettel, s az egész nemzeteket egymással öszvehasznlítjuk ; ha az Oceán távol partjain élő gyermeknépek rajzolatját a régiség történeteire alkalmaztatjuk ; ha az emberi majd magából kitörekedő, majd magába bevonuló, nyughatlanúl rest és restül nyughatatlan léleknek egyes vonásait a historiának egészében nyomozzuk : tapasztalni fogjuk, hogy az emberek különösen, és

az emberi nemzetek közönségesen, minden elhajlások és különzéseik mellett is, mindig és mindenütt ugyanazon körben s ugyanazon mozgások közt forganak. A kertész bevetett egy ágyat tulipánmagokkal ; s feltenyészik a virágnép ezerféle színvegygyel. Ez a napnak jóltevő sугáraiban áll, amazt hideg árnyék borítja ; ez most nyílik, amaz már elvirúlt, s felette egy újabb emeli magát : de mindegyik ugyanazon alkotmánnyal bír ; egyformán tápláltatik, él és enyész ; s gyökereiken újabb tavasszal újabb sarjzat virúl fel.

Ha a történeteket magányosan tekintjük, gyakran oly vonások tűnnek szemeinkbe, melyek rendkívülieknek, képteleneknek tetszenek ; az egésznek összefüggésében ezek rendesekké, természetesekké, hihetőkké változnak el. Némely vonások különválva csekélyek s tekintetet alig érdemlők : ezek a magok rendében az egészre temérdek behatással bírhatnak ; s az okok és következtetések nagy láncában a fő szemert tehetik. Mely fényben jelenik meg minden a filozóf keresztülható s összevasonlító lelke előtt ! Ő százféle nemzetek sokaságában, s ezerféle történetek vegyületében fáradatlan tekintettel követi az emberi lélek mozgásait. A jelenkor tüneményeiről, szakadatlan lépcsőken, felhág a régiség homályába ; s nem többé az emberi történetek külsőjét, nem többé a nemzeteknek egy meghatározott körben egymással és egymás mellett küzdésöket nézván : magának az emberiségnek belsőjére figyelmez. Felül emeli a nemzeti különsegeken pillantatót ; s a népet úgy nézi, mint egy nagykiterjedésű, de ugyanazon egy familiának tagjait. Ezen nagy familiának tagjai ezerféleképpen ágaztak el. Lakjaik, szokásaik, véleményeik, nyelveik, s száz meg száz különözéseik által egymástól eltávoztanak ; de mindezen eltávo-

zások között is az a közönséges szellem, mely magát az egész familián keresztül lehellette, soha sem vész el a bölcs elől. Igyekszik ő ezen szellemet a maga számtalan széjjelfolyásaiban követni és felfogni; a milliommok sokaságában, a státusalkotványok temérdekében az egyes embert felkeresi és megtalálja; megvizsgálja őt azon öszvefüggésben, melyben az egész természettel s a maga földi lakával áll; kilesi azon bel és kül erőket, melyek a fizikai és morális világban vagy őtet munkálkodtatják, vagy őréá munkálnak; a történetek különféleségeiben nyomozza azt a rendet, melyhez az emberi kifejlés és munkálkodás kötve van; s azt kérdi magától, ha mindezen erő, rend és munkálkodás nem valamely bizonyos célra siet-e? Ily nyomozások vezetnek bennünket arra, amit a história filozófiájának nevezhetünk.

MAGYAR

1

A föld, melyen sátorát felütötte a magyar, ősei-
nek vérével szerzett föld vala.

Kedves tehát ; mert drágán vásároltatott.

2

Azon emlékezet, hogy a magyar hódítók gyer-
meke, katonai dicsőség keresésére indította őt.

Ezen indulat a környülállásoktól tápláltatván,
önérzést, s ezáltal bizonyos népsajátságot ébresz-
tett fel, mely a nemzetiségnek kútfeje.

3

Éjszaki komolyság, ázsiai fényűzés, vezérséghez
szokás a vándorlás s azt követő vívások között, küz-
dés a szabadság felé, de köznek részvétele nélkül . . .

Ezek azon szcénák, melyeket történeteink szaka-
datlan sorban mutatnak.

A mi hét vándor nemzetségeink sokban hasonlítanak azon arabsokhoz, kik a pusztákon háznépek-ként telepedvén le, egyik familia a másikat örök gyűlölséggel üldözé.

Legalább a szünetlen pártkeresés s pártváltozás inkább famíliai különözö leket, mint köznek szeretét, azaz nemzetiséget éreztetnek velünk.

UTÓSZÓ

KÖLCSEY műveinek szövegét a gyűjteményes kiadások, az egykorú foyóiratbeli közlések és a eredeti kéziratok lehető teljes figyelembevételével állapítottuk meg. A versek első gyűjteményes kiadása 1832-ben jelent meg, mint folytatás nélkül maradt első kötete *Kölcsey Ferenc Munkájinak*. A kötetet Pesten adta ki Szemere Pál, sok hibával (ld. Kölcsey levelét Szemeréhez, Pozsony, 1832 dec. 13). *Minden munkái* első gyűjteményes kiadása 1840-től hat kötetben jelent meg, a hatodik 1848-ban, „Szabad Sajtó Utján” mint a címlapon olvasható. Szerkesztői: Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Gondos kiadás, ha nem is hibátlan, mely mindmáig alapvető szövegeket tartalmaz — a korabeli folyóiratok közléseinél általában megbízhatóbb. A második, bővített gyűjteményes kiadás Toldy Ferencnek köszönhető (*K. F. Minden munkái*, 1—8 köt, az első: Pest, 1859), aki egyébként sok ponton belejavított a szövegekbe, s így a további kiadásokba most már ellenőrzés nélkül mentek át Toldy kiadásának szöveghibái is. Így az Angyal Dávid gondozta harmadik bővített kiadásba (I—X. kötet, 1886—87), mely különben gondos és a legutolsó teljes Kölcseykiadás, továbbá a *Franklin*nál é. n. egyetlen vaskos kötetben megjelent *Összes Művei* kiadá-

sába is (szerk. Kerecsényi Dezső). Ez utóbbi Wesselényi védelmét és a levelezést nem tartalmazza.

A kiadásokon kívül igyekeztünk szövegeinket minden egykorú folyóiratközléssel is egybevetni, s összehasonlítani az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia és a Ráday könyvtár kézirat-táraiban található eredeti kéziratokkal. A hiteles szöveget minden esetben külön mérlegelés után állapítottuk meg — tehát minden esetre érvényesnek sem az első gyűjteményes kiadást, sem a korábbi közléseket nem tekinthettük, mint ahogy a kéziratokat is sokszor csak a későbbi, hitelesnek tekinthető kiadások korrigálására használtuk fel. Döntőnek — eltérések esetén — két hitelesnek tekinthető szöveg megegyezését fogadtuk el. Minden műhöz jegyzetet adunk, melyben a szöveg legfontosabb korai kiadásait, ill. kézíratait említjük meg, a szöveg hitelének kérdéseit, a legfeltűnőbb eltéréseket, stb.*

Kiadásunk rendje: az I. kötet az összes szépirodalmi művet s tanulmányt tartalmazza, a II. az összes politikai iratot és politikai beszédet, a III. az összes levelet. Az első kötet részletes sorrendje: 1. Költemények. 2. Műfordítások, átdolgozások. 3. Drámatörödékek. 4. Elbeszélések. 5. Irodalmi kritika és esztétikai írások. 6. Nyelvtudományi írások. 7. Filozófiai írások. 8. Erkölcsi és pedagógiai írások. 9. Történettudományi és történetfilozófiai írások.

A műveket magukat — így a műfordításokat és törödékeket is — időrendben hozzuk, a datálatlanokat a sorrend végén közöljük.

Igyekszünk kiadni minden olyan kiadatlan Kölcsey-művet, mely legalább viszonylagos megformáltságánál

* A versek első (1832-i) gyűjteményes kiadására nem, az ezen kívüli — akár levélbeli — közlésekre célzunk csupán.

fogva a mű nevet megérdemli, és kétségkívül Kölcseyé. Így hozzuk pl. ez első kötetben a *Műszavakat* a *Törvénytudományból* (MTA Kézirattár.) és a *Recenziót Dayka Gáborról* (Kazinczy-levelezés). Nem közöljük viszont olyan kézíratait, amelyek, bár kétségtelenül az övéi, még szinte egészen formátlanok, az alakításnak csak halvány szándéka tetszik ki belőlük, tehát alig emelkednek ki a nyersanyag állapotából, és nem tesszük közzé a csak valószínűleg Kölcsey-iratokat sem. Mivel azonban fontosságuk megvan, és róluk eddig nem esett szó, itt kell tájékoztatnunk róluk az olvasót s a filológust.

Az Országos Széchényi könyvtárban a Qu. H. 2832. számon Kölcseynek három, kritikai, esztétikai és nyelvészeti tárgyú töredéke található. A *Készületek a Kazinczy munkájának Recenziójok*ra, Cseke, Juliuszban 1815 c. autográf kézirat 10 lapra terjed, válogatott szavakat és mondatokat tartalmaz Kazinczy Gessner-fordításaiból. A szöveget legnagyobb része teljesen nyersanyag, semmiféle megjegyzés sem kíséri. Egy-két esetben akad csupán benne oly, már a recenzióra készülődés tendenciájáról árulkodó széljegyzet, amilyen ez: „132. az ernyők legárnyékosabbikában: A Neologizmus szertelenül meghosszítja a szót — a legárnyékosbb ernyőben”. Vagy ez: „L. 63. eszmélve támaszkodott ivére — eszmélve, pedig gondolkozni és eszmélni különböznek. Gondolkozás Cogitatio, eszmélés Conscientia sui.” — Egy másik, kétlapnyi jegyzete a *Hallék, hallanék* igét elemzi hangtörténeti szempontból, meg a *siralom* szó származékait. — A harmadik: egy másfél lapra terjedő igen töredékes, német nyelvű s esztétikai természetű feljegyzés (a végén: *Dichtkunst ist eine Kunst, welche . . . Wohlgefallen erregt*). — Közlésüket éppen

nyersanyag jellegüknel fogva ezúttal nem látjuk indokoltnak.

A MTA kéziratárában a Kölcsey Versek és jegyzetek c. kolligátumban (a Műszavak a törvénytudományból-on kívül) olvasható a következő, Kölcseynek tulajdonítható prózai töredék: *Mme de Genlis assz. műveiből* (120. l.) és a Kölcsey: *Prózai töredékekben a Kivonat Schiller 30 éves háborújából* (134—143. l.). Ez utóbbi mű iránt, levelezésének tanúsága szerint, Kölcsey melegen érdeklődött. Mindkét töredék kézírása igen hasonló a Kölcseyéhez. További bizonyíték híján azonban ezeket a nagyobbrészt Obernyik-kéziratokba ágyazott prózai töredékeket még nem tekintetjük Kölcsey műveinek.

Kiadásunk nem kritikai kiadás (bár ennek bizonyos előfeltételeit el kellett végeznünk), s ezért szövegünket a mai helyesírás szerint adjuk. Kölcsey szövegének nyelvi eredetiségét azonban tiszteletben tartottuk, s ezért a rövidségen, hosszúságon sem a magánhangzókon, sem a mássalhangzókon belül nem változtattunk az átírásban, kivéve a prózában írt -t o l, -t ö l, -b o l, -r o l, valamint -l l y, -t t y alakokat (mellyet, láttya). A ma különválasztandó szavakat külön írtuk, egybe viszont a mai összetételek tagjait. Az igekötőket — ahol ma szokás — egybe írtuk igéikkel, a múltidő, a középfok jeleit éppúgy a mai módon használjuk, mint a nagy és kis kezdőbetűket és az interpunkciót. Kölcsey ingadozásait, kettős alakjait tiszteletben tartottuk (vagnakvannak, körülmények-környülmények). A ragok régies hangalakjait (bizonyoson-bizonyosan) szintén megtartottuk kétféleségükben, a f é n y j e, k é n y j e, l a k ó j i stb. alakokból a j-t töröltük. — A nem közhasználatú görög és latin szavakat úgy tartottuk meg, ahogy

*Kölcsey leírta őket (Cypris, Hesperia, Camoena, Ely-
sion, Olymp stb.), a közhasználatba átment antik sza-
vakat a mai ejtés és írás szerint közöljük (zefir, nimfa
hérosz, éteri, mirtusz; recenzeál, szofizma, szillogizmus
stb.).*

*Mindhárom kötetet S z a u d e r J ó z s e f n é és
S z a u d e r J ó z s e f rendezte sajtó alá. Lektorálta
és ellenőrizte: K i s s J ó z s e f.*

JEGYZETEK

Költemények

A verseket időrendben közöljük. Arra az időpontra datáltuk őket, amikor valóban el is készültek. (Ilyenkor a kéziratokra s a levelezés adataira támaszkodtunk, pl. egy júl. 21-i levélben közölt, s külön nem datált versnek így adjuk meg dátumát: júl. 21. előtt.)

Ha nem volt eredeti vagy hagyományos címük, cím helyett a kezdőszavakat adtuk meg. Címüket különben, a kéziratok tanúsága szerint sokszor csak jóval a vers elkészülte után kapták meg, részben Kölcseytől (akinek erre különösebb gondja nem volt), részben másoktól (pl. *Aurora*, Toldy). Így számos esetben a hagyományos címet kellett megtartanunk.

Ugyanannak a versnek korábbi változatát csak olyankor hoztuk teljesen, a versek fő szövegének rovatóban, amikor az első változat önálló versként is felfogható volt. Ha nem, e jelentéktelenebb korábbi változatokat a levelezés keretében kiadott versek mutatják vagy egyéb kéziratok. Ha az eltérés egész strófákra terjed, a korábbi változatot a versek szövegének lapalji jegyzetében is közöljük.

Az egyes versekhez fűzött jegyzetekben nem utalunk azoknak az 1832-i és a többi gyűjteményben való

megjelenésükre, ellenben feljegyezzük levélbeli előfordulásukat, egyéb kézírataikat s folyóiratbeli közlésüket.

Az *Aurorában* és másutt külön is megjelent versek általában a korábbi változatokat mutatják, ezekkel szemben kiadásunkat a kéziratokra és az 1832-i, ill. 1840-i, tehát a Kölcsey szándékával megegyező szövegek közlésekre alapoztuk. A végleges szövegeket azonban minden esetben összevetettük a korábbi folyóirat stb. közlésekkel. Ahol a versprozódia követelményét legalább egy, egykorú és hitelt érdemlő, forrás támogatta, ott a kéziratától is eltértünk (pl. *Tudatlanság* c. vers). Ahol a prozódia követelményeinek megsértése nélkül javíthattuk át a szöveget a mai helyesírással, megtettük (pl. lehull, lehull; -tól, -től).

Az első évek verseiben (kb. 1811-ig) a kéziratok szerinti sok vesszőt megtartottuk — a későbbi kiadásokban mondattani szempontból kitett pontok helyett. Kölcsey első verseit ugyanis a szakozatlan, áradó, pontokkal alig vagy meg nem szakított külső forma jellemzi.

Az egyes versek jegyzeteiben megadjuk a használt kéziratok lelőhelyét. Azokhoz a versekhez, amelyekkel kapcsolatban keletkezési vagy szövegproblémák nem merülnek fel, külön jegyzetet nem írtunk.

Ajánlás. Az első kiadáshoz (1832) tervezett beköszöntő versét nem ért rá elkészíteni, ahelyett a kötet elejére az *Ajánlás* c. „epigrammácskát” tétette (ld. levelét Szemeréhez, 1832. okt. 1.).

A pávatollhoz. 1808. jún. 25-i levelében küldötte meg Kazinczynak. A harmadik szakasz végén a *toll* szó helyett eredetileg *tall* állott, ezt később Kazinczy szellemében kijavította.

- A képzelethez.* 1808. aug. 31-i levelében küldötte meg Kazinczynak.
- A szerető.* 1809. jan. 31-i levelében küldötte meg Kazinczynak.
- A Nyúgalomhoz.* A versnek a véglegestől némileg eltérő első változatát ld. levelében Kazinczyhoz, 1808. dec. 7. A véglegeset ld. Kazinczyhoz, 1809. jún. 3.
- Választás.* Ld. Kazinczyhoz, 1809. jan. 31.
- A dalos.* Ld. Kazinczyhoz, 1809. jún. 3.
- Kazinczyhoz.* Ld. Kazinczyhoz, 1809. júl. 23.
- Az Arcas.* A kézirat (OSzK) szerint 1809-i vers és nem 1808-i.
- Egy született leánykának.* Ld. Kazinczyhoz, 1809. dec. 8.
- Gyakorta szárnyain . . .* A lapalji jegyzetben említett levéldízet (Döbrenteihez, 1813. nov. 15.) alapján Kerecsényi az 1808. év verseinek végére helyezte. Valószínű, hogy a vers — mint a Guido, Chitone szavak sejtetik — későbbi.
- A végnyúgalom.* Korábbi változatát ld. Kazinczyhoz, 1810. márc. 9.
- Kivánság.* Kézirata az OSzK Kézirattárában. Megj. *Erdélyi Múzeum*, 1814. IV.
- A Fantázia.* Kéziratától (OSzK) és az *Erdélyi Múzeum*-ban megjelent szövegétől (1816) az első kiadásé (1832) némileg eltér, ezt vettük alapul.
- A kedves sírja.* Ld. Szemeréhez, 1. sz. levél. Kézirata az OSzK Kézirattárában, megjelent az *Erdélyi Múzeum* 1814. évf.-ban, *A kedvesnek sírja* címmel.
- A Holdhoz.* Egy strófáját („Istenasszony képed sугarától . . .”) mint egyetlen e címen a 2. kiadás hozta a *Töredékek* között, így még Angyal Dávid is; Kerecsényi már a teljes versek közé osztotta be, nem tüntetvén fel, hogy töredék, de nem is egészítve ki első strófájával, mely pedig a kéziratban (OSzK)

az áthúzások ellenére jól olvasható. Az első strófa eszerint „Istenasszony! felhőd kárpitjában” kezdetű volt. Ezt — a megszólítást „Hold, szelíd hold”-ra változtatva — 1825-ben a költő egy más koncepcióju versének (*Holdhoz*) első strófájává tette. Ezek szerint az 1811-i *A holdhoz* is, az 1825-i *Holdhoz* is külön versnek tekintendő, bár a kezdő motívum és a strófa közös bennük.

A költő. Az első két versszak változatát ld. Kazinczyhoz, 1811. dec. 6.

Andalgások. (Szemerémhez) Eredeti címe (Ráday Könyvtár, Szemere-tár): *Szemere Pálhoz, Kölcsey.* Kézirata van az OSzK-ban is, cím és dátum nélkül. Az *Andalgások* címet az *Aurorában* kapta, ahol (1822) így jelent meg. Az 1. és 2. kiad.-ban címe csak: *Szemerémhez.* Első változatát ld. a Szemeréhez írt első levélben. Ettől az OSzK kézirata és az *Aurorabeli* szöveg, valamint a későbbi kiadásoké néhány ponton eltér. Általában is az OSzK kézirátát és a kiadásokat véve alapul, az utolsó előtti strófa első sorában a *Szent* szót írtuk nagy kezdőbetűvel, amit a kézirát, az *Aurora* szövege és a 2. kiadásé igazol. A *Szent* nyilván Kazinczyra vonatkozó főnév.

A sonetto. Ld. Kazinczyhoz, 1811. dec. 6.

Az Acatia. Ld. uo.

Génius szall . . . Kézirata az OSzK Kézirattárában, a kettős dátumot erről közöljük. Megjelent az *Aurorában* 1832-ben, címe itt *A költő.* A kettős dátum arra vall, hogy a verset Kölcsey 1824-ben ismét elővette. (Ld. Bártfayhoz, 1831. okt. 21.)

A költő. (*Tiszták miként . . .*) Első fogalmazását ld. Kazinczyhoz, 1813. jun. 25., megj. az *Aurorában* (1822). A végleges szöveget az 1. kiadás (1832)

szerint állapítottuk meg, figyelembe véve az OSzK-ban található, a végén hiányos kéziratát.

Minden óráám . . . Első változatát ld. Szemeréhez, 1813. jún. 25. Csonka kézírata az OSzKban, egy másik teljes az MTA kéziratárában. Megj. az *Aurorában* (1828) *Fanni után* címmel. Ezek már a későbbi fogalmazást adják. A kéziratokat és az 1832-i és 1840-i kiadást vettük alapul.

Veszteség. A vers lapalji jegyezetében közölt két sort (Ó nimfák . . .) Kerecsényi az 1840-i kiadás alapján töredéknek tekintette. E sorok a vers első változatának részei. Az első változat négy soros, mint az OSzKbeli (áthúzott) kézirat és a Kazinczynek is, Szemerének is 1813. jún. 25-én megküldött levél melléklete bizonyítja (címe itt *Emlékezet*). Az első két sor fennmaradt a *Veszteség* c. vers elején, a 3. és 4. sort azonban később — bővítve a versen — átalakította Kölcsey. A versek első kiadásában már a hatsoros *Veszteség* áll.

Mivel a Kazinczyhoz írt levélben a négy soros *Emlékezet* dátuma jún. 18., a *Veszteség* csak jún. 18-a után készülhetett el. — Mivel az *Ó nimfák . . .* kezdetű két sor tulajdonképp egy korábbi, teljes és egészében ismert vers része, nem láttuk célszerűnek a töredékek közti közlését, hanem azzal a verssel együtt, mellyel szoros összefüggésben van. *Felelet Kazinczy első szonettjére.* Első fogalmazását ld. Kazinczyhoz, 1809. máj. 9. Ennek Kerecsényi kiadta szövegében az *ott* szó helyett az *őt* a helyes, és a *hegyek* helyett *Kegyek* olvasandó. A végleges szöveg kézírata (OSzK) előtt kettős dátum áll: Debrecen, 1809. Álmosd, június 1813. Ezért az eddigi kiadásoktól eltérően az 1813-as versek közé helyeztük át.

Ajánlás. Első fogalmazásának (melynek címe *Anathéma*) eltéréseit ld. a Kazinczyhoz, valamint Szemeréhez küldött 1813. jún. 25-i levél mellékletén kívül az OSzK kéziratán, a *Koszorú Szépliteratúrai Ajándék* 1821. évfolyamában.

Óhajítás. Címe eredetileg (ld. Szemeréhez, 1813. jún. 25.) *Kívánság*; e levélben olvasható az első két sor lényegesen eltérő korábbi változata (ld. még *Erdélyi Múzeum*, 1815. 45. 1.). Az OSzK kéziratában a későbbi szöveg áll. Az első sor *érzéseim* alakját a kézirat és az 1. kiadás alapján fogadtuk el.

Átok. Áthúzott kézírata az OSzK-ban. Megj. az *Aurorában* (1828) *Chloëra* címen. Ld. még a Kazinczyhoz és Szemeréhez küldött leveleket 1813. jún. 25. Ezekben és az *Aurorában* a 4. sor végén *dalom* szó áll. A kézirat és a 2. kiad. szerinti, helyesebbnek látszó *jajom* alakot fogadtuk el.

Panasz. Áthúzott kézírata e címmel az OSzK-ban. Megj. a *Hébében* 1826. A kéziratot és a 2. kiadást (1840) vettük alapul. Dátumát is a kézirat adata szerint javítottuk Kerecsényiéhez képest.

Hiacynthus. Az eddigi kiadások júniusi datálását a kézirat (OSzK) adata szerint júl. 4-re helyesbítettük.

Egy ifjú sírján. Az OSzK kéziratán a vers után ez áll: Takács János † júl. 13d. 1807. Debrecenben.

Egykor homályos . . . Címe az *Aurorában* (1831) még *Háladal* volt. Itt és az első kiadásban (1832) már az *Egykor homályos . . .* címadó strófa volt az első — ezzel szemben kéziratában (OSzK és MTA) a *Miről fog a lant zengeni?* kezdetű strófa az első (melyet Kölcsey áthúzott.) Hogy a vers eredetileg ezzel a strófával számított egésznek, ez kitűnik az MTA kéziratárában őrzött kolligátum (Kölcsey: *Verseik és jegyzetek* 14') egy lapján olvasható verscímjegy-

zék-ből, ahol még a *Miről fog a lant* . . . olvasható az egész vers címe-ként. Eszerint e strófának töredék-ként való elkülönítése a többitől (így a 2. kiadástól Kerecsényiig) nem helyes, mert megállapíthatatlanná teszi ez egy strófa és az *Egykor homályos* . . . eredeti szerves összetartozását.

A jegyváltó. A címet névelővel adjuk, mert így állt a Kazinczyhoz (1813. szept. 15.) és a Szemeréhez (1813. szept. 9.) írt levélben. A 3. strófa *főlettem* alakja későbbi, mint az eredeti *felettem* (úgy áll a kiadásokban).

Ábránd. Bár címe eredetileg (ld. Kazinczyhoz, 1813. nov. 14., Szemeréhez, 1813. szept. 15., *Aurora*, 1828), *A Schwärmernek* megfelelően, *Az Ábrándozó* volt, a hagyományossá vált címet tartottuk meg. Az első kiadás alapján adtuk ki. Az *Aurora*beli szövege megegyezik az MTA könyvtárának kéziratával, mindkettő közel áll a levélbeliekhez.

Szemere Pálhoz. Ld. Kazinczyhoz, 1813. szept. 15. és Szemeréhez, 1813. szept. 15. — ez utóbbiban címe *Szemere Pálihoz*.

Ideál. Az OSzK kéziratán az utolsó versszak hiányzik. Megj. az *Aurora* 1822-i kötetében *Az Ideál* címmel, kis nyelvi eltérésekkel. — A 8. sor: *S nem ismert szellemnek érzém lengéseit* szövege helyett az *Aurora*ban a régebbi változat áll: *S Hellasnak érzém szelíd tündéréit*. Az OSzK kéziratán Kölcsey ezt a sort áthúzta, s a másikat írta helyébe.

Édes kín. Kézirata az OSzKban. Ld. még Szemeréhez, 1813. nov. 4.

Jennyhez. 1. A 2. kiadástól (1840) Angyalig hibás eljárás volt, hogy az eredeti első versszaknak az 1825-i versben (ld. *Jennyhez* 2.) való újra felhasználása miatt az eredeti 3 strófából megmaradt kettőt

— minden jegyzet nélkül a töredékek közé sorolták. Kerecsényi már az 1825-i *Jennyhez* alatt változatként közli az 1813-i verset. Ez azonban nem változat, hanem önálló vers, a Szemeréhez 1813. nov. 4-én írt levél mellékletének és a dátumra vonatkozó közlésnek tanúsága szerint. Ezért a két verset készülésük időrendjében külön közöljük.

Rádaynak sírján. Az első kiadásban (1832) csak 1813 áll a vers alatt, Kerecsényinél is. A kéziratban (OSzK) nincs dátum, viszont az ugyanazon a papíron közvetlenül előtte álló vers — a *Vagy ha midőn rózsás poharadban . . .* c. fordítás — dátuma 1814. júl. 5. Eszerint a rá következő vers, a *Rádaynak sírján* is lehet 1814-es. Megj. az *Aspasiában* (1824) *Ráday sírján* címmel.

Élet. Megj. *Aurora*, 1828.

Vilma emlékkönyvébe. Kézirata az OSzK-ban, megj. *Aurora* (1832), *Barátság s Szerelem* címen. Vilma: Szemere Pál felesége.

Küzdés. Kézirata az OSzK-ban. Kiadásunk alapja az első kiadással (1832) lényegében megegyező kézirat.

Róza. Megj. a *Magyar Dámák Kalendáriumában*, 1815-ben, *Róza, ballada* címmel.

A szenvedő. Utolsó sorában Kerecsényivel szemben az addigi kiadások helyes szórendjét fogadtuk el.

Rákos nimfájához. Megj. a *Hébében* (1826) szakozatlanul és *Rákosnak nimfájához* címen.

Tudatlanság. Megj. a *Koszorú, Széplíter. Ajándék* 1828 *A tudatlanság* címmel.

Borkirály. Megj. 1829. *Aurorában A Borkirály* címen.

A lány dala. Igaz Sámuel Zsebkönyvében (1821) címe *A váró leány*. Ld. még Kazinczyhoz 1814. dec. 4. — A 2. és a 4. strófa *Szárnyán* alakja helyett (így Kerecsényinél az első kiadás után), a levélhez mellé-

kelt kézirat és a *Zsebkönyv* szerinti *Szárnyain* alakot fogadtuk el.

Hol a virány . . . Kézirata az OSzKban.

Lyány ült . . . Uo.

A Reményhez. Ld. Szemeréhez, 1816. ápr. 2. — Megj. az *Aurorában* (1829). A levél tanúsága szerint a vers „a közelebbi tél egyik holnapjában” készült.

A Földhez. Alighanem Kerecsényinek van igaza, amikor a 2. kiadástól (1840) eltérően, nem minősíti töredéknek.

Gulácsy Gábor emlékkönyvébe. Kiadta a *Pesti Hírlap Vasárnapja* 1935. évfolyamában Kerekesházi Kerekes József.

Rákóczi hajh . . . Kézirata az OSzK-ban, cím nélkül. A *Koszorúban* (1821) *Hazafiúság* címmel jelent meg. A kéziratban erősen törölve van az eredeti kezdősor (*Rákóczi hajh, Bercsényi hajh*), és fölébe írva a *Fejdelmünk hajh! vezérünk hajh!* Jól olvasható eredeti első sorát a cenzurára való tekintettel változtatta így meg Kölcsey (vö. Waldapfel József: ITK. 1935. II. 174.1.) Az eredeti kezdősor helyreállításával a hagyományos címet is megváltoztattuk.

Remegve zeng . . . Kézirata az OSzKban, áthúzva.

Képzülethez (Fény és homály közt . . .). Az OSzK kézirata hat versszakot tartalmaz. Az 5. és 6. strófát (az 5. kezdete *Fény és homály közt . . .*) Kölcsey áthúzta a kéziraaton. A kiadásokban eszerint az áthúzott két versszakot is külön, *Fény és homály közt . . .* címmel, a megmaradt négy versszakot is külön, *Képzülethez* címmel adták ki, mindkettőt töredékként, egymástól teljesen elszakítva azokat anélkül, hogy eredeti szerves egységükre utaltak volna. Mivel azonban Kölcsey eredetileg egész versének, akár az ő szándéka szerinti, szétbontásával mást nem nyerhetünk,

mint egy tulajdonképp egységes versegésznek szétszakított részleteit — Kölcsey ui. egyik részből sem csinált új verset —, helyesnek tartottuk az eredeti versegésznek kiadását, úgy, ahogyan az 1814. aug. 4-én elkészült. A szétbontás Kölcsey részéről nem jelentett többet, mint szándékot új vers kialakítására. — Az 5. versszak 3. sorában a kéziratban *fujt* áll a *hint* helyett.

Az ostrom Kőszegnél. Kézirata az OSzKban, törlésekkel.

Szép Lenka. Kézirata az OSzKban: megj. *Aurora*, 1822. *Ballada* alcímmel.

Rákos. Kézirata az OSzKban és az MTA könyvtárában, dátummal. Az *Aurorában* (1831) *Óda* címmel jelent meg.

Bú kél velem Kézirata az OSzKban, megj. *Epedés*, címmel az *Aurorában* (1827).

Dobozi. Kézirata az OSzK és az MTA kéziratárában. Megj. az *Aspasiában* (1824), kis eltérésekkel.

Talányok. Az első kiadásban (1832) I—IX., Kerecsényinél I—X-ig jelentek meg. Az OSzK kéziratái közül a *Műveltség* c. folyóiratban (1946. 153—54. l.) adott ki Sz. P. három addig ismeretlen talányt (címük a kéziratban *Találós*). Ezeket a sorozat végére tettük, kikövetkeztetve megfejtésüket. A III. IV. VI. XI. XII. XIII. talány fölött a kéziratban az 1821. okt. 25-i dátum áll. — A VII. *Szem* címen, a IX. *Leány, nő, anya* címen, és a X. *Levél* címen jelent meg az *Urániában* (1828). — Kerecsényi, kiadása végén (a *Hibaigazítás* alatt), a *Talányok* keletkezési idejéül 1821—24-et ad meg. — A IX-et ld. Szemeréhez 1824. jan. 30.

Bordal. Kézirata az OSzKban. Megj. az *Aspasiában* 1824.

Csolnakon. Kézirata uo.

Himnusz. Kézirata az OSzKban, folytatólagos alcímmel, az *Aurorában* (1829) alcím nélkül.

Vérmenyekző. Címe az *Aurorában* (1827) *A csákányi vérmenyekző*, a nő neve ott Lóra. A kéziratán (OSzK) olvasható dátumot fogadtuk el, bár a Szemeréhez 1823. ápr. 11-én írt levelében már említi „a csákányi mennyekző”-t, mint amit „közöl” barátjával. Tehát vagy már korábban elgondolta a verset, és jelezte barátjának, vagy el is küldötte neki.

Zápor. Datálása némileg kétséges, mert előbb említett levelében, (ápr. 11.) ezt is elküldöttnek tünteti fel. — Megj. az *Aurorában* (1828) *A zápor* címen, alcíme: *Románc.* — Idegen kéztől készült másolatára (OSzK) ez van rájegyezve: „Ezen darab a szerző előtt minden egyéb dolgozásai felett legkedvesebb.”

Vanitatum Vanitas. Az első kiadásban (1832) a 7. versszakban „És a szívnek hű vezéri” áll.

Remete. Utolsó versszaka 5. sorában Kerecsényinél hibásan *fenekén* olvasható a helyes *fedelén* helyett (az 1832-i kiadás szerint javítottuk). Eddigi datálása (jan. 23.) helyett az áprilist fogadtuk el helyesnek, mert Kölcsey Szemeréhez 1823. ápr. közepén írt levelében e versét készülőképben lévőknek jelzi.

Zsarnok. Az *Aurorában* (1831) *A Tyrann* címen jelent meg.

Panasz. Megj. *Hébe*, 1826.

Lotti. Az *Aurorában* (1832) *Sírtúli szózat* címen jelent meg. Ld. Bártfayhoz, 1831. okt. 21-én.

Tanács. Kézirata az MTA könyvtárában, megj. az *Aurorában* (1828).

Igazság. Az *Aurorában* (1829) *Az Igazsághoz* címen jelent meg.

- Remény, Emlékezet.* Megj. *Aurora*, 1828.
- Berkemhez.* Megj. *Aurora* (1832). Itt a címe *A berekhez.* — Ld. Bártfayhoz, 1831. okt. 21.
- Endymion.* Az OSzKban az első két szakasz fénykép-másolata. Az *Aurorában* (1832) *Luna és Endymion* címen jelent meg. — Kettős dátummal szerepel már az 1832-i kiadásban is. — Ld. Bártfayhoz, 1831. okt. 21.
- Esti dal.* Az *Aurorában* (1828) *Dal* címen jelent meg.
- Emlék.* Kézirata az OSzKban.
- Áldozat.* Uo.
- Echo.* Uo. — Az *Aurorában* (1832) *Echóhoz* címen jelent meg.
- Holdhoz.* Ld. az 1811. aug. 13-i *A holdhoz* című verset és jegyzetét. Kézirata az OSzKban. Megj. *Koszorú* (1828) *A holdhoz* címmel, kezdete: „Éji vándor!” . . .
- Jennyhez 2.* Kézirata az OSzKban. Ld. az 1813. szept. 26-án készült *Jennyhez* (1) c. verset és jegyzetét. Külön versként fogta fel már első közlője is, feltehetőleg Szemere Pál, aki az *Élet és Literatura* 1827. évfolyamában (270. l.) Kölcsey korai levelének szövegével (1813. nov. 4. Az *Élet és Literaturában* tévesen 1813. nov. 20.) ezt a későbbi verset adta ki. Ld. még a *Szemere szonettjeiről* c. cikknek s a leveleknek jegyzeteit.
- Drégel.* Kézirata az OSzKban és az MTA kéziratтарыban, megj. az *Aurorában* (1832).
- Alkonyi dal.* Kézirata az MTA kéziratтарыban. Megj. az *Aurorában* (1832).
- Régi várban.* Kézirata az OSzK-ban. E címmel és csonkán a töredékek között jelent meg a 2. kiadásban (1840); s azután mindig így. Tk. nem töredék, hanem a *Huszt* címen 1831-ben másként s végleg kialakított epigrammának első, önálló versként fel-

fogható változata. A *Régi várban*nak első két és fél sora ui. szinte teljesen megegyezik a későbbi *Huszt* megfelelő részével — a továbbiakban a *Régi várban* szövege éppúgy az *akkori*, 1825-ös politikai helyzetet adja vissza, mint az 1831 végén elkészült *Huszt* szövege a reformkori hazafiság ihletét. Kölcsey ugyan nem adta ki a *Régi várban*t (kéziratóban át is húzta), és az első kiadásban csak a *Huszt* jelent meg, de kiadói sem tették helyesen, hogy a *Huszt*ba sértetlenül átment két és fél sort egyszerűen elhagyva a *Régi várban* elejéről, a megmaradt három és fél sort megjegyzés nélkül, töredékként közölték. Ezzel a két vers szoros rokonsága felismerhetetlenné vált. Ezért tartottuk szükségesnek mind a két vers teljes szövegének közlését.

Rév előtt. Kézirata az OSzK-ban és az MTA könyvtárában. Az *Aurorában* (1832) *Hajósdal* c. jelent meg.

A Szabadsághoz. Kézirata (OSzK) cím nélkül. Az *Aurorában* (1828) *A Hazához* címen, az 1. (1832) és a 2. (1840) kiadásban *Hozzá* címmel jelent meg. A hagyományos *A Szabadsághoz* címet (a Toldy-kiadástól fogva) tartottuk meg — ezt gyaníthatólag a cenzúrára való tekintettel mellőzték korábban.

Derű. Kézirata az OSzK-ban, megj. az *Aurorában* (1827) *Fantázia* címen.

Balassa. Kézirata az OSzKban.

Hervadsz... Az *Aurorában* (1829) *Elválás* címen jelent meg.

Költő. Az *Aurorában* (1831) *A Költő* címmel jelent meg.

Vándor remény... Elküldte Bártfaynak, 1831. okt. 21-én. — Kerecsényi az I/3. sorban tévesen *távol-*

ról-t ír, ezt a kézirat (OSzK), az 1., 2. és Angyal-féle kiadás szerint a *távolra* alakra javítottuk; a III./2. sorában a *ragyog* helyett a *ragyogj* a helyes (az 1. és a 2. kiadás szerint is); ugyanitt Kerecsényi a megkívánt rímmel ellentétesen az 1. és 2. kiadás téves *hüsen* alakját közli — ezzel szemben, mint a kézirat s az *Aurorabeli* (1832) kiadás mutatja, az eszmeileg s a rímelés szempontjából ideteendő alak: *hűség*. Címe az *Aurorában*: *Remény, Szerelem, Hűség*.

Ütem én... Az *Aurorában* (1829) *Forrásnál* címmel jelent meg.

Hév naptól... Kézirata az OSzK-ban. Megjelent az *Aurorában* (1828) és a kolozsvári *Estikében* (III.) 1833. *A viola* címmel.

Vágy. Kézirata az OSzK-ban, megj. az *Aurorában* (1828) *Ohajtás* címen.

Pipadal. Az OSzKban csak utolsó versszakának kézírata van meg.

Vándor. Megj. az *Aurorában* (1828) *A vándor* címmel. Elküldötte Bártfaynak, 1827. máj. 14-i levelében.

Honvágy és szerelem. Kézirata az OSzKban és az MTA kézírattárában. Az *Aurorában* (1832) *Tűnődés* címen jelent meg.

Epigrammák. Toldy, mint Angyal a kiadásának utóiratában (10. köt.) is írja, az *Epigrammákat* és a Károlyihoz intézett üdvözlő verset Kölcsey nevének említése nélkül *Szatmári virágok* címen a *Felső Magyarországi Minerva* 1829. II. kötetében már közzétette, bár a gyűjteményes kiadásba csak az epigrammákból vette fel a negyediket és a hatodik egy részét. Angyal másolat nyomán közölte e verseket.

- Gróf Károlyi Györgynek** . . . Először Angyal tette közzé gyűjteményes kiadásban, Toldy a *Felső Magyarországi Minervában* (1828. II.) még Kölcsey nevének említése nélkül. — E költeményt Kölcsey Károlyi gróf uradalmi tisztviselői számára írta.
- Zrínyi dala.** Kézirata az OSzKban, cím nélkül. Megj. az *Aurorában* (1831) *Zrínyi éneke* címmel. Eredeti címe *Szobránci dal* volt, Bártfay Lászlónak Kölcseyhez 1830. okt. 21-én írt levele tanúsága szerint („Szobránci dalod . . . keresztül ment a cenzurán, de ily cím alatt: *Zrínyi dala*”).
- Szondi.** Kézirata az OSzKban, ezt vettük alapul kiadásunkban.
- Kölcsey.** Uo. Az *Őseim árnyaikat* . . . kezdetű sor után egy sor olvashatatlanul ki van törölve a kéziratban. A 14. sor végén a kéziratban eredetileg *röpült le* igealak állott, e fölé írva (nem Kölcsey kezétől!) áll a *lecsattant* alak (így az 1840-i kiadásban is).
- Könnyecsepp.** Az *Aurorában* (1832) *A köny* címen jelent meg kis eltérésekkel. Kölcsey elküldte Bártfaynak, 1831. okt. 21-én.
- Huszt.** A *Régi várban* c. önálló versként felfogható változatával való összefüggésére ld. a *Régi várban* jegyzetét.
- Átok.** Ld. leveleit Bártfayhoz és Szemerénéhez 1831. ápr. 9-én, amelyekben még csak a vers egy részét közölte mint félbemaradtat (az első két versszakot).
- Tisztújítás.** Megküldötte Szemerének és Bártfaynak (ld. 1832. okt. 1.), azzal, hogy „Egy restaurationalis dalt írtam, mely így van.” Nyilvánvaló, hogy október 1-e előtt készült, nem pedig okt. 15-én, mint az első (1832) gyűjteményes verskiadás és attól fogva a többi is tévesen datálja. A kiadók a „székujítás” okt. 15-i dátumára tették, értelem-

szerűen, a vers keletkezését, holott annak okt. 1-e előtt mindenképp el kellett készülnie.

Emléklapra. Kéziratán (OSzK) ugyanez a cím. A két-soros vers alatt — elválasztó jel után — a *Versenyemlékek* címen ismert epigrammák első darabja áll, úgy hogy az *Emléklapra* cím erre is vonatkoztatható.

Versenyemlékek. Ld. a Szemeréhez 1833. ápr. 8-án írt levelet, amelyben azonban csak a II—VII. számú hat „hexametron”-t küldi (lőversenypoharakra kérte tőle gr. Andrássy).

Felírás Kende Zs.házára. Ld. Kendéhez, 1833. szept.17.
Zrínyi második éneke. Kézirata az OSzKban.

Rebellis vers. Kiadta hallomás után Vargha Gyula az *Irodalomtörténet* 1919. évfolyamában. (A vers annak idején állítólag szájról szájra terjedt.) Nézetünk szerint Kölcsey korábbi versei közé tartozik (1815—25 között).

Műfordítások, átdolgozások

Almatlanul hevert. 1809. máj. 9-i levelében küldötte meg Kazinczynak.

Büszke székedben... Kézirata az OSzKban, megj. A *Koszorú* 1821. évfolyamában *Sappho* címen, kis eltérésekkel.

Démokritosz sírján. Kéziratosszövege (OSzK) júliusról datált versszövegek között áll, lehetséges tehát, hogy júliusi (mint a *Boldog ember...* is).

Boldog ember... Kerecsényivel szemben a kézirat (OSzK) s az első kiadás alapján július 4-ét vettük dátumul.

Csokonai két dala átdolgozva

A rózsabimbóhoz. Ld. Szemeréhez, 1813. aug. 13.

Szemrehányás Ld. Szemeréhez, 1813. aug. 13.

Vagy, ha midőn... Kézirata (OSzK) közös papírlapon az *Egy ifju sirjával* és a *Rádaynak sirjával*, dátummal. Először a *Műveltség* 1946. évf.-ban (153. l.) jelent meg.

Művészi vetélkedés Gessner fordítójával. Megjelent a *Koszorú* 1821-i évfolyamában. — Az OSzKban őrzött egyik Kölcsey-kézirattörredék (Címe: *Készületek a Kazinczy munkájának Recenziójokra*. Cseke, Juliuszban, 1815.) kifejezéseket és mondatokat tartalmaz Kazinczy Gessner: *Idyllek* fordításából, ennek is *Kazinczy F. Munkáji. Szép Literatura*, 1815. kiadása III. kötetének lapszámaira hivatkozva. Bizonyára ezeknek az előmunkálatoknak idejéből származik a *Művészi vetélkedés* szövege is, mely a *Daphnéhez* és a *Milon* című első idilleket foglalja magában. Döbrenteinek egy, az *Élet és Literaturában* (1827. 374. l.) olvasható megjegyzése szintén arra vall, hogy a *Művészi vetélkedés* korai mű. (Kölcsey Kazinczy nyomán haladt, „de minél idősb leve Kölcsey is, annál inkább igyekszik nyelvet a külföldi szóllásokkal való elhintéstől jobban megőrzeni, s mind az, hogy Gessner első dalát másképp fordítá, mint Kazinczy, mind mostani stílusa nem régi theoriáját vallja”.)

Homér Iliása Első éneke először a *Felső Magyar Országi Minerva* című folyóirat 1826. szeptemberi füzetében jelent meg (865—879. l.). Kazinczy tétette közzé, a maga védelmére is a plágium-perben. E szöveg erősen különbözik a MTA kéziratárában találhatótól, mely Kölcsey sajátkezű (időben későbbi kori) kézirata. (Kölcsey *Prózai töredékek. Műfor-*

dítások c. kvart alakú kék félbőrkötéses kolligátum.) Ez utóbbi a második éneknek *Harminc öblös hajók jönnek vala sorban* soráig terjed. Különben nagyjából megegyezik azzal a legteljesebb szöveggel, mely az első gyűjteményes kiadás I. kötetében (1840) jelent meg.

Mind a *Felső Magy. Orsz. Min.*-beli első ének végén, mind az akadémiai kézirat I. éneke végén ott áll ez a szöveg: „Az első éneket végzém Csekén. November 30d. 1816.” (a folyóiratban ennyi el-
téréssel: „Elvégzém az első . . .”). A továbbiakban a II. ének *Rettenetest a hajók zajgó görögöknek alattok* sorához jegyezte be Kölcsey a kézira-
tra: „Ed-
dig Csekén január első hetében 1817.” (111. levél verso). Az egy időpontra datált két szöveg annyira eltér egymástól, hogy semmiképp sem keletkezhet-
tek egy időben — bizonyára Kölcsey jegyezte rá tévesen a későbbi változat letisztázott kéziratára az első változat keletkezésének dátumát. — A leg-
megbízhatóbb kétségkívül Kölcsey kéziratosszö-
vege, mivel azonban ezzel az ennél különben is teljesebb gyűjteményes kiadásbeli szöveg csaknem egészen megegyezik, ez utóbbit vettük alapul, s csak a prozódiai szempontból kívánatos javításokat végeztük el ott-itt, a kézirat alapján.

Vitézi énekek. Keletkezésük valószínűleg a *Rác nyelvből* címen ismert fordítás utáni időre esik, — először 1814—15-ben juthatott hozzá Vitkovics közvetítésével szerb költeményekhez.

Virágbeszéd, Harcdíj. Palocsay Tivadar német versei után készültek.

Az ifjú. Az *Ein Jüngling* című önéletrajzi költemény fordítása. Először az 1839-i *Árvízkönyvben* jelent meg, br. Palocsay Tivadar után alcímmel.

Drámatörödékek

Az MTA kéziratárában a drámatörödékeknek csak egy része van meg, Lőrincnek „Látod-e uram” kezdetű soráig. Idáig a kézirat szerint javítottuk az 1840-i gyűjteményes kiadásból fennmaradt szöveget.

Elbeszélések

A karpáti kincstár. Kézirata nincsen. Megj. *Emlény* 1838. I—69. l., utána az első gyűjt. kiad. 2. kötetében, 1840. — A szöveget az *Emlény* eredeti közlése szerint hozzuk, mert ez sorokkal, félmondatokkal több helyütt bővebb, mint az eddigi kiadások (pl. I/3. *haszon és kár, gyönyör és fájdalom, üdv és kárhozat*: az aláhúzott csak az *Emlény*ben; vagy: Szép, Jó és Való: *három szent nevezet, vagy ha úgy akarjátok*: három géniusz . . .)

A vadászlak. Kézirata nincs. Megj. *Emlény*, 1837. 51. l. Ezzel összevetve a későbbi kiadások számos hibája derült ki. Így egy mondat kimaradt a III. fejezet 3. bekezdéséből („most az erdő”); a VIII. fejezet vége felé a helyes szöveg: „nem mindennapi” (a *nem Angyalnál, Kerecsényinél egyformán kimaradt*); a IX. fejezetben a főügyész szavaiból kimaradt ez a mondat: — „a gyermekölést önkényt megvallja” —; a XII. fejezet 5. bekezdésében Angyal is, Kerecsényi is *tisztaságot* ír *társaság* helyett — ami érthetlenné teszi a mondatot; ugyanott Anikó verséből (a *Hajnal is hasad már kezdetű strófából*) mind Angyal, mind Kerecsényi kihagyta a *Gyermequem, de mért hálsz* sort, mely nélkül a vers nem teljes s nem érthető (a gyűjteményes kiadás

hibáját vitték tovább). Kisebb hibákat kijavítottunk, kihagyott szótagokat, határozószókat pótoltuk be.

A ferrói szent fa. Kézirata nincs, először a gyűjteményes kiadás 2. kötetében (1840) jelent meg, töredék. Szövegünk ezen alapul.

Irodalmi kritikák és esztétikai írások

A poézisről. Heinlein Istvánnak az *Akad. Értesítőben* (1909) közölt szövege nyomán. (Kölcsey fiataalkori jegyzőkönyve alapján.)

Cserei egy honvári herceg. Lásd *uo.*

Kazinczy egy sonettójáról. Lásd *uo.*

Animula, vagula . . . Lásd *uo.*

Csokonai Vitéz Mihály. Kézirata nincs. Először a *Tudományos Gyűjteményben* (1817. III. 107—118. l.) jelent meg; majd a gyűjteményes kiadás III. kötetében (1842), *Csokonai* címen a kritikának az a korábbi változata, melyet Kölcsey levél formájában (Álmosd, 1815. III. 3.) Döbrentei Gábornak küldött meg, az *Erdélyi Múzeumba*. Az itt ki nem adott kritika szövege a *Tudományos Gyűjteményben* némileg lerövidült, helyenként — elvileg nem jelentős mértékben — módosult. Az elejéről pl. elmaradt a szubjektív hangulatú bevezetés; míg az első változatban Kölcsey első személyben ír (pl. *emlékezem*), a *Tud. Gyűjt.*-ben harmadik személyű alakot használ (*Rec. emlékezik*; a 10. bekezdésben); Hubay és Hoblik neve csak a *Tud. Gyűjt.* szövegében fordul elő stb.

A Tud. Gyűjt. szövegétadtuk ki, mint amely kritikánk történetében oly nagy hatású volt; lap

alatt azonban mindenütt közöltük azokat a hosszabb részleteket, amelyek az első fogalmazásban benn voltak, és a későbbi kiadásból kimaradtak. Kisebbszó vagy szórendi eltéréseket (pl. 10. bekezdés: eredetileg *szót* alak; *Tud. Gyűjt.*: *sort*; a 15. bekezd. végén az eredeti levélben az esztétika szellemét nem érző írók közül megemlíti Verseghy nevét stb.) nem tüntettünk fel.

Angyal Dávid (IV. köt. 5. l.) és Kerecsényi Dezső (453. l.) elvileg és gyakorlatilag ugyancsak a *Tudományos Gyűjtemény*beli szövegre alapozza kiadását, eljárásuk azonban következtelenné vált, s így szövegük, hűség tekintetében, számos ponton teljesen megbízhatatlan. Jellemző példa eljárásukra: a *Tud. Gyűjt.*-ben a 3. bekezdésben ez áll: „a Lilla úgy nem éri fel Himfyt, mint tüzi játéknak fénye a volkánét”; az eredeti levélben (ld. *Gyűjt. kiad.* III. köt. 138. l. 1842) így áll: „... mint a messzéről csillámló tűz fénye a volcánét”; Angyal és Kerecsényi a „messzéről csillámló”-t beírta a *Tud. Gyűjt.*-ből vett „tüzi játék” elé, és így egy tk. igazolhatatlan „Kölcsey-szöveget” kombinált össze. Miközben tehát Kerecsényi a lap alatt közli az első fogalmazás eltéréseit, a főszövegben is sokszor megtartja az első fogalmazást (pl. 9. bekezdés végén: *tulajdona... miveletlen* szavakat ír a főszövegben, holott ezek az első fogalmazás szavai), Angyalénál is pontatlanabb kiadása egy-két helyen, sorkihagyások miatt, eltorzítja a szöveget. (Pl. az ő szövegében ez áll: „Csokonai az érzésnek hangját... minden tudománya mellett sem adja... oly szépen, oly csinnal vissza, mint Himfy, de mégis egy szebb természetnek hangja az, melyet ő zeng” — ami Csokonai dicséretét jelentené; a

Tud. Gyűjt.-ben olvasható mellékmondat éppen az ellenkezőjére fordítja az értelmet: „... mint Himfy, s bár ez is némelykor nem elég csinos, de mégis...”)
Kis János versei. Kézirata nincs. Megj. *Tud. Gyűjtemény*, 1817. II. 124. l. Ezt a szöveget vettük alapul.
Berzsenyi Dániel versei. Kézirata az OSzKban, megj. a *Tud. Gyűjt.* 1817. VII. kötetében. A kiadott szöveget vettük alapul, néhány ponton azonban a kézirat szerint igazítottuk ki pontatlanságait (pl. *kiismeri* helyett *kiismérni* a helyes, *ereszkedett* helyett *eresztett*, ti. Ajax). Mivel a kiadás a kéziraton alapult, a bizonyára csak tévedésből kiejtett határozókat stb. a kézirat szerint írtuk be a szövegbe (pl. a 12. bekezdésben „igen sokszor” után „gyakran az unalomig igen sokszor” áll).

A 3. és 4. bekezdést a versidézettel bezárólag először Császár Elemér adta ki az ITK. 1917. 4. füzetében — e bekezdések az OSzK kéziratában szerepelnek.

Izlés (Töredék). Kézirata az OSzKban. E szerint az eddigi kiadások kisebb hibáit (pl. *nemnek* helyett *nemzetnek* a helyes) kijavítottuk.

Előbeszéd. Első kiadása az *Élet és Literatúrában*, 1826, 286—303. l. Ennek szövegét vettük alapul. Címe itt (s még az első Gyűjteményes kiadásban is, 1842) egyszerűen *Előbeszéd* — a *Könyv nélkül*-féle kiegészítés későbbi, s nem szükségszerű. A levelek tanúsága szerint is 1823-ban készült.

Az iliázi pör. Az irodalmi pereskedés Vályi Nagynak Kölcsey fordításával elkövetett plágiuma körül folyt, s fontossága miatt már az első gyűjteményes kiadás egy helyen közölte az ide vonatkozó Kölcsey-iratokat (III. köt. 1842. 164—172. l.; nevezetesen az 1823. febr. levelet, az 1823. áprilisi levél-

részletet s az 1823-i levelet (tévesen 1825-ös keltezéssel) Szemeréhez, és Kölcsey végszavát a *Tud. Gyűjt.* 1826. X. kötetéből, az egészet *Vályi Nagy Ferenc Iliásáról* címen.) Angyal és Kerecsényi már az idevonatkozó Kazinczy-iratokat, valamint Szemere apológiáját is hozzátették ez anyaghoz. Kiadásunkban ezt a hagyományossá vált szokást követjük, a levelezés-corpus megfelelő számainál utalva az *Iliázi pör* alatt található levelekre. — Kazinczy és Szemere leveleinek közlése nélkül a per tárgya és lefolyása nem volna érthető.

E leveleket az *Élet és Literaturá* 1826. (I.) 265—75. lapjáról adjuk ki, egyeztetve is azonban e részleteket a levelezés-kötetben található levélszövegekkel. A másik két levelet (1823. febr. és május) csak az *Élet és Literaturá* szövege alapján hozzuk. A nem levéljellegű iratok kiadásában az *Élet és Lit.* 1827. kötetének 388—401 l-ig terjedő szövegközlését vettük alapul. (Kölcsey és Szemere védőiratai először a *Tud. Gyűjt.* 1826. X. kötetében jelentek meg).

Különben az 1826-i *Élet és Lit.*-ban e levelek nincsenek aláírva íróiktól, nincsenek cím alá foglalva, csupán egy, talán Szemerétől eredő, bevezető cikk-féle előzi meg a leveleket, s ebben már Kölcsey Homeros-fordításának értékéről is szó esik. Az 1827-i *Élet és Lit.*-ban közöltek mind alá vannak írva íróiktól.

Szemere szonettjeiről. Először cím nélkül jelent meg, „Cselkövi (1824)” sorkezdő megjelöléssel az *Élet és Lit.* 1827-i (II.) kötetének 275—281. lapján — ezt vettük át kiadásunkban. Az első Gyűjteményes kiadás 5. kötetében (1844) a 144—149. lapon olvasható, már *Szemere Pál sonetteiről* címen. E cím lett közhasználatúvá.

Ez a cikk az *Élet és Lit.*-ban *Szonettek* címen az e műfajra vonatkozólag összeállított írások, levélrészletek befejező darabja volt. A szerkesztő, nyilván Szemere, többek között Kölcseynek három leveléből is közölt a szonetre vonatkozó részleteket — de igen szerencsétlenül, téves dátumokkal, pontatlan átírásban, gondatlan rövidítésekkel. Ugyanakkor — kivéve egy magyarázatszerű betoldást — semmiféle tárgyi-tartalmi eltérés nincs az eredeti s teljes levelek szövegétől. Ezért semmi okát sem láttuk annak, hogy mint az első gyűjteményes kiadás szerkesztői (akik különben az *Élet és Lit.*-beli szöveg minden hibáját is átvették) a *Szonettek* rovatnak minden Kölcseytől írt, s valóban mind Szemerére vonatkozó részletét együtt tegyük közzé, vagyis egyszer itt, még egyszer pedig a levelezés kötetében. Ezért figyelmeztetjük az olvasót, hogy az *Élet és Lit.*-ban közölt három levélrészlet Kölcseynek Álmosdon, 1813. szept. 15-én, okt. 30-án és nov. 4-én Szemeréhez írt leveleiből valók (de Szemere az *Élet és Lit.*-ban csekei helymegjelöléssel és rossz datálással adta ki őket), s így aki az egész, Szemere szonettjeire vonatkozó anyagot együtt akarja látni, a zárócikken kívül ezeket a leveleket is vegye tekintetbe.

A szept. 15-i levélrészlethez különben a szerkesztő Vitkovicsnak egy a Kölcsey szonettelemzésével elégedetlenkedő lapalji jegyzetét közli (*Élet és Lit.* 1827. 265—66. l.).

Jellemző Szemere kiadói pontatlanságára, hogy az 1813. nov. 4-i levélnek szövegével (melyet önkényesen nov. 20-áról datál!) együtt közli Kölcseynek egy csak 1825-re elkészült versét (a *Jennyhez* 2.-t, a kétstrófásat, ld. a versek jegyzetei közt).

Egyházi beszéd. Szövege az *Élet és Literatura* 1827-i kötetének 226—235 lapjain jelent meg először, kiadásunkban ezt követtük. Teljes címe az *Élet és Lit.*-ban: *VII. Egyházi beszéd. A boldogságos Szűz mennybemenetelének ünnepén, azon szempillantásokról, melyekben magát az ember mintegy mennyben lenni érezi.* „Mária legjobb részt választott magának” Luk. X. 24.

Az első gyűjteményes kiad. III. kötetében (1842) és Angyal kiadásában *Szónoklat* címen jelent meg. *Nemzeti hagyományok.* Ez értekezés szövegét az *Élet és Lit.* (1826. 15—59 l.) nyomán közöljük. Ez első kiadás szövegét igen kis mértékben, az akkori nyelvallapot módosítása nélkül modernizáltuk (pl. a ma már egybeirandókat egybeírtuk, poesis helyett poézist írtunk). Az első kiadásban címe nincs. A szöveg a VII. szám alatt kezdődik. *Nemzeti hagyományok* címmel az első gyűjteményes kiadásban (III. köt. 1842.) jelent meg.

Az *Élet és Lit.*-ban a szöveg végén Kölcsey álneve *Cselkővi* áll.

Az *Élet és Lit.*-ban az *Ányosról* szóló szakasz végéhez (58. l.) gr. Majláth János lapalji jegyzete csatlakozik. Berzsenyit magasztalja, aki „minden kétségen túl, legelső a magyar költők közt, mivel egészen magyar” stb. Mivel e jegyzet semmi lényegeset nem ad hozzá a *Nemzeti hagyományokhoz* vagy megértéséhez, kiadásunkból kihagytuk.

Az *Élet és Literatura*-beli szöveg egyes szavak használatában helyesírás tekintetében s még szóhasználatban is (pl. *svermerség* áll *ábránd* helyett) eltér az első gyűjteményes kiadásétól, ez némileg modernizálta a korábbi szöveget. Mivel nincs semmi bizonyítékunk arra, hogy e nyelvi modernizálás magától Kölcseytől

ered, jobbnak láttuk az *Élet és Literatura* szövegét adni itt.

Körner Zrinyijéről. Először megjelent az *Élet és Literatura* 1826. 167—242. 1. Kiadásunkban ezt a szöveget vettük alapul.

A „*Ne gondold, mintha...*” kezdetű bekezdés végéhez az *Élet és Lit.* 174—183. lapján részletes jegyzet csatlakozik, amely az első gyűjteményes kiadás óta (V. köt. 1844. 179—186. l.) a továbbiakban *Kritika és antikritika* címen önálló tanulmányként szerepel.

A „*Hallottad-e, hogy Szemere még a Körner rimelt...*” kezdetű bekezdés e szavaihoz az *Élet és Lit.* 234. lapján gr. Teleki József lapalji jegyzete csatlakozik, melynek tartalma : az idegen gyökerek kikeresésében, mikor azokat át akarjuk hozni nyelvünkbe, legyünk igen óvatosak ; e gyökerek legyenek könnyen érthetők, hamar megszokhatók az olvasóktól ; a rimet koholt és rossz gyökérnek tartja.

Kritika és antikritika. Tk. Körner Zrinyijének bírálatához (a „*Ne gondold, mintha kikelésem...*” kezdetű szakasz végéhez) fűzött lapaljai jegyzet volt (*Élet és Lit.* 1826. 174—183. l.). Az ismert címen az első gyűjteményes kiadásban jelent meg először (V. köt. 1844. 179—186. l.). Szövegünk az *Élet és Literatura*-belit követi.

Képzőművészség és költés. Először az *Élet és Literaturában* jelent meg (1827. 252—262. l.). Kiadásunk ezt a szöveget követi. — Címe az első gyűjteményes kiadásban (III. 1842.) *Költés és Képzőművészség* volt, ugyanígy még Angyal kiadásában is.

Az *Élet és Literaturában* a cím (IX. *Képző művészség és költés*) alatt, közvetlenül a tk. szöveg előtt a szerkesztőségnak e megjegyzése áll : „Az *Élet és*

Literatura Redactioja nem tartá ártalmasnak né- melykor oly dolgozásoknak is adni helyet, melyek egészben vagy részenként hibás, avagy nem elég tisztán kifejtett principiumokon épültek; azon esetben tudniillik, ha az ilyeneknek megcáfolása s tisztább kifejtése által a felvett cél előhaladása segítették.” (É. és. L. 252. l.)

A leányörzö. E címen jelent meg először az *Élet és Lit.* 1827-i kötetében (XXIII. sz. alatt, 302—348. l.), a végén *Cselkövi* aláírással. Ezt a szöveget közöljük.

Az első gyűjteményes kiadásban (III. köt. 1842. 46—83. l.) címe *Komikumról.* Ezt, mivel a mű így is ismert, az alcímben megtartottuk.

Játékszín. Tartalmánál fogva az esztétikai iratok sorában közöljük.

Először a *Muzáron* 1833-i évfolyamában jelent meg (345—362. l.), *Játékszín* címmel, ugyanígy (de a cím mellé írt 1827-es dátummal) az első gyűjteményes kiadás II. kötetében (1840. 151. l.). Ezt a címet, mint eredetit megtartottuk, szemben a később kiegészített (*Magyar Játékszín*) címmel.

Az 1827-es dátumnak felelhetett meg az a kézirat, amelynek alapján a gyűjteményes kiadás szerkesztői adták a szöveget; ez a *Muzáron*belitől itt-ott tartalmilag (mondatkihagyások, szócserek), általában pedig nyelvileg eltér. Nyelvi szempontból a gyűjteményes kiadásban közölt szöveg a régibb, a *Muzáron*beli az újabb (pl. *gyűjt. kiad.*: eránt, plántál, milliomok, színjátszó, jelenvalóság, győzelmek, országos címer stb. — *Muzáron*: iránt, ültet, milliók, színész, jelenkor, győzelmek, ország-címer stb.). Ugyanakkor az 1840-ben kiadott szöveg a teljesebb, szókimondóbb; nemcsak az jellemző erre, hogy pl. kírja, ahol kell, Bécs és Koháry nevét

(míg a *Muzárion*ban csak „künn az a magyar gróf”-ot olvasunk), hanem a politikailag élesebb fogalmazás is (ellenségeink, *Muz.*: irigyeink; fejedelmi parancs, *Muz.*: felsőbb parancs; újonnan vásárolt üres címek, *Muz.*: újonnan nyert címek; a „tulajdon zselléreink rongyával cifrázva” mondattag elmaradt a *Muzárion* szövegéből; az 1840-ben kiadott szövegéből a *Muzárion*éhoz képest csak egy lényeges mondat hiányzik: „Mikor ezen boltozat alatt törvényes szabadságunk szózatja megnémult.”)

Igen valószínű, hogy az 1827-i irodalmi szónoklat támadó fordulatait a *Muzárion*ban tompítani kellett — talán maga Kölcsey módosított szövegén —, míg 1840-ben már nyugodtan kiadhatták az élesebb s teljes eredeti szöveget. Ezért a gyűjteményes kiadásbeli, teljesebb, hiteles szöveget adtuk ki mi is.

Jegyzetek a kritikáról és poézisről. Két kézirata van az OSzKban: az egyik, az ue. című, dátum nélkül, megegyezik a később 1829-es dátummal kiadott (Élet és Lit. IV. 16—27. l. 1829. ld. Kerecsényi, 820. l.) szöveggel, ezt hozzuk mi is; a másik kézirat korábbi, címe *A Poesis és Kritika*, dátuma: Cseke, július 3-án 1815. E korábbi változat csak „*A kritika semmi nem egyéb...*” kezdetű szakaszig tart, és tartalmilag alig, fogalmazásban és helyesírásban azonban erősen eltér a későbbitől. Egy jelentős és tartalmi eltérés az első bekezdésből: e mondatrész: „*a görögöktől és rómaiaktól fogva a legújabb korig világra jött principiumok*” helyett a korábbi fogalmazásban ez áll: „*Arisztotelesztől és Longintól Horatiusig és Skaligerig, ettől Baumgartenig és Sulzerig ettől ismét Kántig világosságra jött aesthetikai principiumok.*”

„*Huba*” ossziáni költeményről. Közelebbi cím nélkül, *Recensio* megjelöléssel következett az *Élet és Lite-*

ratura 1829-i (a *Muzárionnal* együtt megjelent III.) kötetének 131—134. lapján, Balla Károlynak *Huba* c. ossziáni prózai költeménye után. Mind a költemény, mind a recenzióban idézett részei gót betűvel vannak nyomtatva, régies hangulatot idézendő fel. Kiadásunkban e különöc írásmódot nem követjük. — A recenzió végén *Cselkői* aláírás olvasható.

Kiadásunk az *Élet és Literatura* szövegén alapul, a címet, mely az első gyűjteményes kiadástól fogva (III. köt. 1842. 245—247.l.) használatos, megtartottuk.

Kritika. Az *A kritikáról* szóló tanulmány először a *Kritikai Lapokban* (1833. II.) jelent meg, ezzel a címmel. Később — már az első gyűjt. kiadásban, III. köt. 1842. — címét *Kritikára* változtatták, e hagyományos címet megtartottuk. Az OSzK kéziratán címe nincsen.

Itt közölt szövegét a kézirat, az első megjelenés és az első gyűjt. kiadás összevetésével állapítottuk meg. Kétes esetben általában két legmegbízhatóbb, egykorú szövegnek megegyező adatait vettük alapul (tehát a kézirat és a *Kritikai Lapok*, vagy a kézirat és a gyűjt. kiadás egybehangzó tanúságát, pl. ha a gyűjt. kiad. és az OSzK kézirat „ártalmasb” alakot mutat, ezt fogadjuk el a *Kritikai Lapok* „ártalmasabb” alakjával szemben; az „Ezer ilyen példakkal” . . . kezdetű bekezdésnek szövegében a *Kritikai Lapokban* ez a mondat áll: „A szűk körben forgó lélek hamar kimeríti magát.” A kéziratnak s az első gyűjt. kiadásnak megfelelően a „forgó lélek” kifejezést elhagytuk). A *Kritikai Lapok* szövegét tehát csak akkor fogadhattuk el hitelesnek, amikor ezt a kézirat vagy az első gyűjt. kiadás szövege tá-

mogatta: kitűnt ugyanis, hogy a *Kritikai Lapok* szövege számos tekintetben megbízhatatlan, Kölcsey aligha korrigálta az ide beadott szöveget, a nyomda bizonyára változtatott is az eredetin. Ha mindkét kiadás eltért a kézírattól (pl. kiadások: *iránt*; kézirat: *eránt*) akkor is a Kölcsey-kézirat tanúságát kellett elfogadnunk. A helyesírásnak Kölcseytől eredő következetlenségeit, a kétféle alakokat szintén megtartottuk (pl. vagynak-vannak, célerányos-célirányos).

Jegyzetek a Kazinczy által fordított pindarusi ódára. Megj. *Kritikai Lapok*, 1831. F. jellel. Kézírata nem lévén, ezt a szöveget vettük alapul. Ezzel meg-
egyezik az első gyűjt. kiad. (III. köt. 1842.) szövege is. — A „pindarusi óda” megj. *Hébe* 1826. 84—92.l.

Könyvkivonatok. A Magyar Tudományos Akadémia számára készült. Először az első gyűjteményes kiadás V. kötetében (1844) a 190—212. l.-ig jelentek meg. Címeiket és az azokhoz tartozó adatokat Kerecsényi kiemelése és elrendezése szerint közöljük, a modern könyvészeti szabályoknak megfelelően. A III. számú kivonat (*Árpád*. Írta Pázmány Horvát Endre stb.) első foglalmazása, melyet Viszota Gyula az *ITK*. 1914. évf.-ban tett közzé, jóval részletesebb volt, de éppen ezért az akadémiai kisgyűlés határozata értelmében Kölcsey maga készített belőle rövidebb változatot. Mivel a bővebb szöveg sem tartalmaz bírálati elemeket, csupán tartalmi ismertetés bő idézetekkel, és mivel már az első gyűjteményes kiadás szerkesztői is a rövidebb változat mellett döntöttek, ezt adjuk mi is.

Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett. Megj. a *Muzárion*-ban (1833) és a *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* I. kötetében (1833). A két szinte teljesen egyező

szöveget vettük alapul. — Az emlékbeszédet Kölcsey az *Évkönyv*nek volt köteles átadni, ezzel szemben Szemere kapta meg, aki a *Muzárion*ban közölte is. Ezért Kölcseyt az Akadémiáról hivatalosan megintették (ld. Széchenyi I. levelét Kölcseyhez, Pest, 1833. máj. 21. ITK. 1914. 448—449. l. — Kölcsey válaszát, Pozsony, 1833. máj. 24. ld. a levelezés-kötetben).

Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett. Megj. a *Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* III. 1837. Ennek és az első gyűjteményes kiadás II. kötetében közölt szövegnek összevetése alapján közöljük.

Akadémiai bírálatok. Először az *ITK.* 1914. évfolyamában, *Kölcsey ismeretlen akadémiai dolgozatai* címen adta ki őket Viszota Gyula, a 359—368., és a 441—447. lapon. Ennek nyomán az összes művek sorába először Kerecsényi iktatta (870—892. l-ig, a 883-on a *Vélemény hat filológiai pályairásról* kezdő szakaszát tévesen a XIX tragédiáról szóló vélemény végéhez csatolva). — Az első gyűjteményes kiadás V. kötetében (1844) a *Könyvkivonatokhoz* a szerkesztők jegyzetben említik a Magyar Tudós Társaság levéltárában található „nehány véleményt”, melyek azonban „mint az Akadémia tulajdonai, ez úttal ki nem bocsáttathatók.” (190. l.)

E bírálatok közül a *Vélemény a pályára küldött XIX tragoedia felett*-nek teljes kézírata van az OSzK-ban, a szöveg javításakor ezt vettük figyelembe.

A *Vélemény nyolc vígjátékról és hat filológiai pályairásról* című bírálatot Kölcsey egyéb közlendőket is tartalmazó levélben küldötte meg az Akadémia titkárának. Ennek megfelelően a levélnek a hivatalos bírálaton kívüli részeit a levelezés kötet megfelelő helyén (1836. júl. 3.) közöljük.

Engel esztétikai töredékei. Teljes és korainak látszó kézírata az OSzKban; megjelent először az első gyűjteményes kiadás V. kötetében (1844). Annak ellenére, hogy ez a szöveg az eredeti kézirat német nyelvű műszavainak magyarítása, ill. átírása miatt feltétlenül problematikus, ezt tartottuk meg, részben azért, mert Eötvös—Szalay—Szemere kiadásától fogva minden kiadó igazolhatónak látta s így elfogadta a Kölcseytől eredetileg saját maga számára készített jegyzetszövegnek olvasmányosabbá tételét (ami — ismételjük — csak a Kölcseytől csaknem mindvégig németül hagyott terminus technicusok magyarításában állott), részben pedig azért, mert a kéziratban maga Kölcsey is kezdte átírni, igaz, hogy nagyon kevészer, a német műszavakat latinra vagy magyarra (pl. a 2. Töredéknek a végétől számított 3. bekezdése végén ő maga is *actiot* ír *Handlung* helyett, vagy: a 2. Töredék közepétájt a margóra írja: *Geschichte: történet, Begebenheit: eset*). Ennek ellenére is, úgy gondoljuk, az első gyűjteményes kiadásbeli átírt szöveg semmi esetre sem származik Kölcseytől [aki még 1836. febr. 23-án is azt írja egyik levelében — ld. *ITK.* 1914. 36. l. l. — hogy „illy fabula rossz *handlungban* (*handlung* helyett óhajtanék tudni magyar szavat)...”] legfeljebb csak megegyezik szándékával.

Eddigi kiadásaink súlyos és a nyelvi vizsgálatot mindenképp félrevezető hiányossága volt az, hogy jegyzetben nem tájékoztatták az olvasót a műszavak teljes átírásáról.

A kéziraton az I. Töredéknek nincsen címe (a jelenlegi Kerecsényitől származik). A II. Töredék címe a kéziraton *Über Handlung* (első gyűjt. kiad. óta: *Az actióról*). A III. Töredéké eredetileg *Über*

Gespräch, a kiadásokban *A beszélgetésről*. A IV. Töredéké a kéziratban *Über Erzählung*, a kiadásokban *Az elbeszélésről*.

Az alábbiakban közöljük a Kölcsey kéziratában eredetileg használt műszavakat és későbbi magyarításait: *Handlung* (egy kivételével mindig így) = actio; *Erzählung* = elbeszélés; *launa* = szeszély; *Sinnlich vollkommen* = érzékileg tökéletes; *unpragmatisch* = nem pragmatikai; *handlolo* = cselekvő; *Unternehmung* = vállalat; *progrediáló* = előrehaladó; *relatio* = viszony; *allgemein* = általános; *rolla* = szerep; *Vorthail* = haszon; *zufällig* = történetes; *Fassung* = állapot; *Satz* = tétel; *Wirkung* = hatás oka; e műszavakat mind magyarul ragozott formákban használja.

A kézirat alapján több, eddig kihagyott mondatot bevettünk a szövegbe.

Nyelvtudományi írások

Jegyzések az Ortographia Ungaricaról. Kerecsényi kiadása szerint hozzuk (350—353. l.), kijavítva a *Jegyzések* első kiadása (Kállay Ferenc: *Kölcsey Ferenc gyermek- s ifjúkori életrajza*, 1839.) szerint — ezt Kállay Kölcsey fiatalkori *jegyzőkönyvéből* adta ki.

Felelet a Mondolatra. Az eredeti szerint adjuk, figyelembe véve Balassa J. kritikai kiadását R. M. Kvt. 11. sz. 1898.)

Jenisch pályairata. E helyenként szabadabb, összefoglaló fordításnak bizonyuló fontos tanulmányt Kölcsey az *Antimondolat* készítése közben írhatta, erre vall az a „Péczel, August 1. 1841.”-i dátum, mely

az első gyűjteményes kiadás 4. kötetében (1842) először közreadott szöveg legelején áll (131. l.) — az 1841 nyilván sajtóhiba az 1814 helyett. E tanulmány több gondolata szinte szó szerinti azonosággal került át a nyilván ugyanekkor írt *A szókurttításról*, *A szószármaztatásról* és az *Új szók* című cikkeibe. (Ld. 1815. júl. 5-i levelét Kazinczyhoz.)

— Szövegünk az első gyűjt. kiadásán alapul.

A szókurttításról. Ld. az előbbi jegyzetet. Szövegünket az első gyűjt. kiadás szerint adjuk (4. köt.).

A szószármaztatásról. Ld. az előző jegyzetet.

Új szók Ld. az előző jegyzetet (5. köt.).

Műszavak a Törvénytudományból (Kölcsey Ferencről 1832.) — ahogy ezt a füzet első, fedőlapján olvasni — a Kölcsey: *Versek és jegyzetek* című kék félbőr kötésű kolligatumban található, éspedig a ceruzával számolt 64—79. levélen, az MTA kéziratárában (melynek katalógusa ezt az utóbb bekötött füzetet *Műszavak* címen az M. Nyelvt. 2-r. 23 sz. III. k. jelzet alatt tartja számon). — Kölcsey maga írja Szemerének 1832. márc. 14-én: „Én a törvényosztálybeli műszavakat írtam össze, de hosszú munkátlanságom miatt” (fejsebe miatt nem dolgozhatott) „még bötürendbe szedve nincsenek.” Kéziratunkon a cím fölött a következő kis szöveg olvasható: „Béadatott Mai 14-én 1832. Széchenyi István”. — Kölcsey e kis szótára most jelenik meg először.

Filozófiai írások

Philosophia Graecorum... Megjelent az *Akadémiai Értesítő* 1909. évfolyamában. E szerint az *Anaximander*-fejezet végén az 1809. III. 10-i dátum áll.

Jegyzetek a Szabó András filozófi értekezésére...
„Szabónak az Erdélyi Museumban levő philosophi dissertatiójára jegyzeteket írtam Lasztóczon” — írja Kölcsey Kazinczynak 1814. dec. 4-én, s ugyane levélben emlékezetből idézi e jegyzeteit. A kézirat maga, bár Szemerénél volt, nem került bele az első gyűjt. kiadásba. Csak Angyal Dávid közölte kiadásának V. kötetében, éspedig a Szemere-Tárban található kézirat nyomán (ld. Angyal e megjegyzését gyűjteményes kiadása 10. kötetének 446. lapján).
Levelek a mesmerizmusról. Megjelent az első gyűjteményes kiadás 4. kötetében (1842). Ezt a szöveget vettük át. — A kiadás szerkesztői a következő jegyzetet fűzték e töredék végéhez: „Ezen értekezés nyomán készült a következő, melynek eredetije nem találtatott Kölcsey papirosai között, s mely az 1828-iki Tudományos Gyűjtemény 1-ső füzetéből iktattatott ide.” (A „következő”-nek mondott mű *Az állati magnetizmusról* szóló).

Görög filozófia. Először az első gyűjteményes kiadás 4. kötetében (1842) jelent meg, innen vettük át szövegét.

Töredékek a vallásról. Először az *Élet és Literaturában* jelentek meg (1827), a *Hit, Remény, Szeretet* c. filozófiai összeállítás darabjaiként. A Cselkövi álnéven közrebocsátott, II—V-ig számozott töredékes elmélkedésekről Toldy ezt írja: „Ezen töredékek különféleképp feltördelve és csonkítva — nem a szerző által — az *Élet és Literatura* II. köt. 24—46. l. (1827) állanak” (ld. Angyal D. kiadását 5. köt. 271. l. — 1886.). Az *Élet és Literaturában* pl. az a részlet került a II. szám alatt az excerptumok élére, amely nálunk — az első gyűjteményes kiadás teljes szövegét követve — a legutolsó bekezdésben

olvasható ; a kiadatásnak a cenzurával kapcsolatos nehézségeiről — melyek végül a csonkításokhoz vezettek — ld. Kölcsey 1823-i leveleit Szemere Pálhoz. — Szövegkiadásunkban az első hiteles, teljes közlést, az első gyűjteményes kiadását (4. köt. 1842. Itt a címe *Töredékek*) vettük át.

Az állati magnetizmus nyomairól a régiségben. Először a Tudományos Gyűjtemény 1828. 1. kötetében (5—19. l.) Cselkövi álnévvel jelent meg. Az első gyűjteményes kiadás szerkesztőinek a *Levelek a mesmerizmusról*-hoz fűzött jegyzete (ld. e mű jegyzeteinél) szerint kézírata már akkor sem volt meg.

Parainesis Kölcsey Kálmánhoz. Először az *Athenaeum* 1837. 1. kötetében jelent meg, azután az első gyűjteményes kiadás 2. kötetében (1840). A két szöveg megegyezik egymással, de az *Athenaeumban* — mint máskor — most is több esetben a szavak, ragok, névelők újabb alakváltozatát vagy modernebb helyesírási formáját találjuk, ami az akkor eléggé általános szerkesztőségi belejavítást mutatja. Ezzel szemben az első gyűjteményes kiadás szerkesztői láthatóan nagyobb tiszteletben tartották Kölcsey eredeti kéziratát, meghagyták szavainak eredeti hangalakját (pl. többszer, ápolási, szerént stb.), s teljesebb szöveget is hoztak az *Athenaeuménál* (pl. a „Jókor szokjál e gondolathoz . . .” kezdetű bekezdésből az *Athenaeumban* elmaradt a következő mondat: „e társaság ideája egyesíti magában nemcsak azon érzeményeket, melyek kebledet mint háznép tagjának, barátának és rokonnak betöltik ;”) Ezért tehát az első gyűjteményes kiadás szövegét vettük át, erősen figyelembe véve azonban — az *Athenaeum* közlését is.

Erkölcsei és pedagógiai írások

- Védelem P. J. számára.* Először az *Athenaeum* 1837. évfolyamában (I.), *Férj ölé, törvényszéki beszéd* címen jelent meg, majd a gyűjteményes kiadás, 2. kötetében (1840). Mivel az előbbi szöveg érezhetően modernizálva van (pl. *önérzet-et* hoz *önézés* helyett, *megjelenik-et* *megjelen* helyett stb.) a gondosabbnak tekinthető utóbbi kiadást követtük.
- Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében.* Először az *Athenaeum* 1837. évfolyamában jelent meg *A gyilkos anyja* címen. Az első gyűjteményes kiadás (2. köt. 1840.) hitelesebbnek látszó és teljesebb szövegét követtük, de egy súlyosabb sajtóhibáját, melyet Kerecsényi is átvett, az *Athenaeum* szövege alapján javítottuk ki. („Ennek az öszvezúzó” kezdetű bekezdésben az „elűzetése után” kifejezés a helyes.)
- Iskola és világ.* Először az *Élet és Literatura* 1826. évfolyamában jelent meg (Első rész, VI.) Cselkövi álnéven, ezt a szöveget vették át az első gyűjteményes kiadás (1842. 4. köt.) szerkesztői is. A még Kerecsényitől is 1826-osként számon tartott elmélkedés valójában 1815-ben készült, mint ez Kölcseynek Szemere Györgyhöz 1815. szeptember 1-én írt és Perényi Józseftől az *Irodalomtörténeti Közlemények* 1930-i évfolyamában közzétett levele világosan bizonyítja. A levél ugyanis, kezdő és záró mondatain kívül, teljes egészében azonos az *Iskola és világgal*. Perényi nem jelzi, hogy észrevette volna a két mű azonosságát, Kerecsényinek figyelmét pedig, úgy tetszik, elkerülte ez a levélközlés. — Szövegünket az *Élet és Literatura* nyomán adjuk, megjegyezve, hogy a Szemere Györgyhöz intézett levélben néhány helyen szinonimák ál-

lanak (a szövegközlő súlyos hibái mellett) és az utolsó sor *Pászthoryvá, Ürményivé* nevei helyett még *Pásztorivá és Desőfivé* nevek állanak. — Ld. még a levelezés-kötetben.

Vilma. Ez a szép megemlékezés először a *Muzárion*ban jelent meg (1833. 332—340.l.) e címmel s Kölcsey Ferenc aláírással. — Az első gyűjteményes kiadás második kötetében (1840) *Vilma* 1829 címen jelent meg, számos feltűnő szóeltéréssel (pl. *azért, onnan* helyett, *tölt, teljes* helyett, *szükvizű, csendes kis* helyett, *mikor, midőn* helyett, stb.). A mindkét kiadásban fennálló sajtóhibák mellett a *Muzárion* közlése teljesebb (pl. az *ah, az ember embernek és emberért van teremve* mondat hiányzik a gyűjteményes kiadás szövegéből), és értelmileg is pontosabb (pl. egy fontos mondatban *kimondhatatlanul boldog* áll a gyűjteményes kiadásban, holott ide helyesen, mint a *Muzárion*ban olvasható, *boldogtalan* illik). Mivel pedig ma már nem bizonyítható be az, hogy a gyűjteményes kiadás szerkesztői előtt ez esetben is kézirat (és pedig másik kézirat!) lett volna, indokoltnak láttuk a *Muzárion* teljesebb és általában pontosabb szövegének kiadását, mely mindenesetre Kölcsey kézírata szerint készült. Ennek egyes értelemzavaró sajtóhibáit viszont a gyűjteményes kiadás szövege alapján igazítottuk helyre.

Celesztina. Először az *Athenaeum* 1837. évfolyamában jelent meg (II/1), azután az első gyűjteményes kiadás 2. kötetében (1840). Az *Athenaeum* némileg modernizált szövegével szemben a gyűjteményes kiadásét vettük át. Egy esetben mégis a folyóirat szövege szerinti szót kellett előnyben részesítenünk: a „lelkem egébe” kifejezést a „lelkem elébe” helyett (8. bekezdés), mert az összefüggés így indokolja.

A Magyaróvári Gazdasági Intézet rövid ismertetése.
Először a *Társalkodó* 1837. évfolyamának 37. számában jelent meg (május 10). Az itt közölt szöveg az első gyűjteményes kiadásától (4. köt. 1842) számos ponton szórendileg, igealakok, kevésszer fogalmazás tekintetében is eltér. Mivel ez utóbbi általánosságban gondosabb, mint a folyóirat-közlések, a gyűjteményes kiadás szövegét adjuk, kijegyezve néhány eltérést a *Társalkodó* szövegéből (1. bekezdés: *Társ. terjeszgetnők*; 1840-i kiad. *terjegetnénk.* — 3. bekezdés: *Társ. gyérségét*; 1840. *szűk voltát.* — 24. bekezdés: *Társ. bir belső beccsel*; 1840. *bir belső becset.* — 33. bekezdés: *Társ. csontváz és minta (model) gyűjtemény*; 1840. *csontváz és model-gyűjtemény*).

Önpanaszok. E levéltöredékek először a *Muzáronban* jelentek meg, 1833-ban, azután az első gyűjteményes kiadás 5. kötetében 1844-ben, A két szöveg csaknem mindenütt szó szerint megegyezik egymással — a hetedik „önpanasz” azonban a *Muzáronban* két mondattal („S mindég és mindég. Az ember...”) bővebb. Kiadásunk ezt hozza.

Történettudományi és történetfilozófiai írások

Mohács. Az első gyűjteményes kiadásból (1840. 2. köt.) vettük, ahol először jelent meg, és ahol címe: *Mohács aug. 29. 1826.*

Históriai vázolatok... Először az *Athenaeum* 1838. évfolyamában jelentek meg (I. félév 34. szám; ápr. 29; 35. szám, máj. 3; 36. szám, máj. 6.; 37. szám, máj. 10.; 40. szám, máj. 20.), majd az első gyűjteményes kiadás 4. kötetében (1842).

Ennek szövegét, összevetve azt a folyóiratheli közléssel, vettük alapul.

Történetnyomozás. Először a *Muzáron* 1833. évfolyamában jelent meg, azután az első gyűjteményes kiadás 5. kötetében (1844.) A két szöveg megegyezik egymással. A gondosabban közölt első gyűjteményes kiadásbeli szöveget vettük alapul.

Magyar. Megj. a *Muzáron* 1833. évfolyamában, majd az első gyűjteményes kiadás 5. kötetében (1844). Ez utóbbi szöveget vettük alapul.

TARTALOM

<i>Ajánlás</i>	5
----------------------	---

KÖLTEMÉNYEK

1808

<i>A pávatollhoz</i>	9
<i>A képzelethez</i>	10
<i>A szerető</i>	12
<i>A Nyúgalomhoz</i>	13

1809

<i>Választás</i>	14
<i>A dalos</i>	15
<i>Kazinczyhoz</i>	16
<i>Az Arcas</i>	18
<i>Búcsú B... től</i>	20
<i>Egy született leánykának</i>	21
<i>Gyakorta szárnyain</i>	23

1810

<i>A végnyúgalom</i>	23
<i>Kívánság</i>	24

1811

<i>A Fantázia</i>	25
<i>A kedves sírja</i>	26
<i>A Holdhoz</i>	27
<i>A költő (Két istenasszony ...)</i>	28
<i>Andalgások</i>	29
<i>A sonetto</i>	33
<i>Az Acatia</i>	34

1812

<i>Géniusz száll</i>	34
<i>Gyöngye kézzel</i>	35

1813

<i>A költő (Tiszták, miként Arethusának ...)</i>	36
<i>Minden órára</i>	38
<i>Veszteség (Ó nimfák ...)</i>	41
<i>Felelet Kazinczy első szonettjére</i>	41
<i>Ajánlás</i>	43
<i>Óhajlás</i>	43
<i>Átok (Láng vala keblemben ...)</i>	43
<i>Panasz</i>	44
<i>Hiacynthus</i>	44
<i>Egy ifjú sírján</i>	44
<i>Egykor homályos ... (Miről fog a lant zengeni...)</i>	45
<i>A jegyváltó</i>	46
<i>Ábránd</i>	47
<i>Szemere Pálhoz</i>	48
<i>Ideál</i>	49
<i>Édes kín</i>	51

<i>Jennyhez (1.)</i>	51
<i>Rádaynak sírján</i>	52

1814

<i>Élet</i>	52
<i>Sorsán vidámabb</i>	54
<i>Laurához</i>	54
<i>Vilma emlékkönyvébe</i>	55
<i>Küzdés</i>	56
<i>Róza</i>	58
<i>A szenvedő</i>	60
<i>Az ivó</i>	61
<i>Rákos nimfájához</i>	62
<i>Tudatlanság</i>	63
<i>Bor-király</i>	64
<i>Elfojtódás</i>	65
<i>A lány dala</i>	65
<i>Szerelem</i>	66
<i>Hol a virány</i>	69

1815

<i>Lyány ült</i>	70
<i>A Reményhez</i>	71

1816

<i>Rény</i>	72
<i>A Földhez</i>	74
<i>Gulácsy Gábor emlékkönyvébe</i>	76

1817

<i>Rákóczi hajh</i> ... (<i>Fejdelmünk hajh</i> ...)	76
<i>Remegve zeng</i>	78

1818

<i>Képzelethez</i> (<i>Fény és homály közt</i> ...)	78
<i>Az ostrom Kőszegnél</i>	81

1820

<i>Szép Lenka</i>	81
-------------------------	----

1821

<i>Rákos</i>	83
<i>Bú kél velem</i>	84
<i>Dobozi</i>	86
<i>Idegen</i>	91
<i>Talányok. I—XIII.</i>	92

1822

<i>Bordal</i>	97
<i>Csolnakon</i>	99

1823

<i>Himnusz</i>	100
<i>Vérmenyekző</i>	103
<i>Zápor</i>	110
<i>Vanitatum Vanitas</i>	111
<i>Remete</i>	114

<i>Zsarnok</i>	117
<i>Panasz</i>	118
<i>Édeskedő</i>	119
<i>Ki búban ül</i>	119

1824

<i>Lotti</i>	121
<i>Tanács</i>	121
<i>Igazság</i>	122
<i>Remény, Emlékezet</i>	124
<i>A nyugtalan</i>	125
<i>Berkemhez</i>	126
<i>Endymion</i>	127
<i>Vigasztalás</i>	130
<i>Esti dal</i>	131

1825

<i>Emlék</i>	133
<i>Áldozat</i>	133
<i>Echo</i>	133
<i>Holdhoz</i>	134
<i>Jennyhez (2.)</i>	135
<i>Drégel</i>	135
<i>Szerelemhez</i>	136
<i>Alkonyi dal</i>	137
<i>Régi várban</i>	138
<i>Rév előtt</i>	138
<i>A Szabadsághoz</i>	139
<i>Derű</i>	140
<i>Balassa</i>	140
<i>Hervadsz</i>	141

1826

<i>Költő</i>	142
<i>Vándor remény</i> ...	143
<i>Ültem én</i>	144
<i>Hév naptól</i> ...	144
<i>Vágy</i>	145
<i>Pipadal</i>	147
<i>Vándor</i>	148
<i>Honvágý és Szerelem</i>	149

1829

<i>Epigrammák Vécsey Miklós ... beiktatására</i>	151
<i>Gróf Károlyi Györgynek, az uradalmaiban szolgáló tiszttviselők</i>	152

1830

<i>Zrínyi dala</i>	154
<i>Szondi</i>	155

1831

<i>Kölcsey</i>	156
<i>Könnycsepp</i>	157
<i>Huszt</i>	158
<i>Mária Therésia</i>	158
<i>Távozás</i>	159
<i>Munkács</i>	159
<i>Búsan csörög</i> ...	159
<i>Vad homály kél</i> ...	160
<i>Kél a zefír</i> ...	161

<i>Bár rózsza volnék</i>	162
<i>Nap száll alá</i>	163

1832

<i>Vész</i>	163
<i>Kazinczy</i>	164
<i>Átok (A dalköltőn fekszik átok . . .)</i>	165
<i>Intés</i>	166
<i>Tisztújítás</i>	167

1833

<i>Emléklapra</i>	168
<i>Hős</i>	168
<i>Versenyemlékek</i>	169
<i>Felirás Kende Zsigmond házára</i>	170

1834

<i>Emléksorok Klobusiczky Matildhoz</i>	170
---	-----

1836

<i>Éji temetés</i>	171
------------------------------	-----

1837

<i>Paulina emlékkönyvébe</i>	172
--	-----

1838

<i>Zrínyi második éneke</i>	172
<i>Messze széles</i>	173

<i>Szép Erdély</i>	174
<i>Könnye csillog</i>	174
<i>Mi fénylik ott</i>	175
<i>Rebellis vers</i>	176

MŰFORDÍTÁSOK, ÁTDOLGOZÁSOK

<i>Álmatlanul hevert</i> . . . (<i>Franciából</i>) (1809)	179
<i>Büszke székedben</i> . . . (<i>Sappho</i>) (1813)	180
<i>Meghalva fogsz feküdni majd</i> . . . (<i>Sappho</i>) (1813)	182
<i>Démokritosz sírján</i> (<i>Görögből</i>) (1813)	182
<i>Boldog ember</i> . . . (<i>Sappho</i>) (1813)	183
<i>Csokonai két dala átdolgozva</i>	
<i>A Rózsabimbóhoz</i> (1813)	184
<i>Szemrehányás</i> (1813)	186
<i>A két sír</i> (<i>Klopstock</i>) (1813)	188
<i>Az elválás</i> (<i>Klopstock</i>) (1813)	189
<i>Rác nyelvből</i> (1814)	189
<i>Vagy ha midőn</i> . . . (<i>Anakreon</i>) (1814)	190
<i>Művészi vetélkedés Gessner fordítójával</i> (1815—16)	191
<i>Homer Iliása</i> (1816—17)	193
<i>Vitézi énekek</i>	236
<i>Virágbeszéd</i> (<i>Palocsay</i>)	242
<i>Harcdíj</i> (<i>Palocsay</i>)	243
<i>Az ifjú</i> (<i>Palocsay</i>)	244

DRÁMATÖREDÉK

<i>Perényiek</i> (1826)	251
-----------------------------------	-----

ELBESZÉLÉSEK

<i>A karpáti kincstár (1833 ; megj. 1838)</i>	275
<i>A vadászlak (1836 ; megj. 1837)</i>	336
<i>A ferrói szent fa (1838)</i>	370

IRODALMI KRITIKÁK ÉS ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK

<i>A poézisről (1808)</i>	389
<i>Cseri egy Honvári Herceg (1808)</i>	397
<i>Kazinczy egy sonettójáról (1809)</i>	398
<i>Animula vagula (1809)</i>	400
<i>Csokonai Vitéz Mihály munkáinak kritikai meg- ítéltetések (1815)</i>	401
<i>Kis János versei (1817)</i>	414
<i>Berzsenyi Dániel versei (1817)</i>	420
<i>Recenzió Dayka Gáborról</i>	431
<i>Izlés (1823)</i>	433
<i>Előbeszéd (1823) (1826)</i>	439
<i>Az Iliászi pör (1823)</i>	454
<i>Szemere szonettjeiről (1824)</i>	477
<i>Egyházi beszéd (1825)</i>	482
<i>Nemzeti hagyományok (1826)</i>	490
<i>Körner Zrínyijéről (1826)</i>	524
<i>Kritika és antikritika (1826)</i>	578
<i>Képzőművészség és költés (1827)</i>	586
<i>A leányörzö (1827)</i>	599
<i>Játékszín (1827) (azelőtt: Magyar Játékszín)</i> .	630
<i>Jegyzetek a kritikáról és poézisről (1815) (1829)..</i>	644
<i>„Huba” ossiáni költeményről (1829)</i>	655
<i>Kritika (1830—31)</i>	658
<i>Jegyzetek a Kazinczy által fordított pindarusi ódára (1831)</i>	683

<i>Könyvkivonatok (1831—32)</i>	690
<i>Emlékbeszéd Kazinczy Ferenc felett (1832)</i>	713
<i>Emlékbeszéd Berzsenyi Dániel felett (1836)</i>	723
<i>Akadémiai bírálatok (1832—38)</i>	734
<i>Engel esztétikai töredékei</i>	760

NYELVTUDOMÁNYI ÍRÁSOK

<i>Jegyzések az Ortographia Ungaricáról (1809)</i> ..	815
<i>Felelet a Mondolatra (1815)</i>	820
<i>Jenisch pályairata (1814—15)</i>	875
<i>A szókurtitúsról</i>	900
<i>A szószármaztatásról</i>	908
<i>Új szók</i>	919
<i>Műszavak a törvénytudományból (1832)</i>	926

FILOZÓFIAI ÍRÁSOK

<i>Philosophia Graecorum (1809)</i>	949
<i>Jegyzet a Szabó András. filozófi értekezésére..</i> <i>(1814)</i>	973
<i>Levelek a mesmerizmusról (1823)</i>	977
<i>Görög filozófia (1823)</i>	997
<i>Töredékek a vallásról (1815—16) (1823) (1827)</i>	1035
<i>Az állati magnetizmus nyomairól (1828)</i>	1082
<i>Parainesis Kölcsey Kálmánhoz (1837)</i>	1097

ERKÖLCSI ÉS PEDAGÓGIAI
ÍRÁSOK

<i>Védelem P. J. számára (1812)</i>	1145
<i>Gyermekgyilkos R. d. M. ügyében</i>	1158
<i>Iskola és világ (1826)</i>	1172
<i>Vilma (1829)</i>	1175
<i>Celesztina</i>	1182
<i>A magyaróvári Gazdasági Intézet rövid ismertetése (1837[?])</i>	1199
<i>Önpanaszok</i>	1209

TÖRTÉNETTUDOMÁNYI ÉS
TÖRTÉNETFILOZÓFIAI ÍRÁSOK

<i>Mohács (1826)</i>	1215
<i>Históriai vázolatok (1838)</i>	1230
<i>Történetnyomozás</i>	1264
<i>Magyar</i>	1275
 <i>U t ó s z ó</i>	 1277
 <i>J e g y z e t e k</i>	 1283

*A KÖLTEMÉNYEK
BETŰRENDES MUTATÓJA*

A dalos	15
A Fantázia	25
A földhez	74
A Holdhoz	27
Ajánlás (A dal ered szívből ...)	5
Ajánlás (Néktek szent legyen ...)	43
A jegyváltó	46
A kedves sírja	26
A képzelethez	10
A költő (Két istenasszony ...)	28
A költő (Tiszták, miként Arethusának ...)	36
Alkonyi dal	137
A Lyány dala	65
Andalgások	29
A Nyugalomhoz	13
A nyugtalan	125
A pávatollhoz	9
A Reményhez	71
A sonetto	33
A Szabadsághoz	139
A szenvedő	60
A szerető	12
A végnyugalom	23
Az Acatia	34
Az Arcas	18

Az ivó	61
Az ostrom Kőszegnél	81
Ábránd	47
Áldozat	133
Átok (Láng vala keblemben...)	43
Átok (A dalköltőn fekszik átok...)	165
Balassa	140
Bár rózsza volnék... ..	162
Berkemhez	126
Bordal	97
Bor-király	64
Búcsú B...-tól	20
Bú kél velem	84
Búsan csörög	159
Csolnakon	99
Derü	140
Dobozi	86
Drégel	135
Echó	133
Egy ifjú sírján	44
Egy született leánykának	21
Egykor homályos (Miről fog a lant zengeni...)	45
Elfojtódás	65
Emlék	133
Emléklapra	168
Emléksorok Klobusiczky Matildhoz	170
Endymion	127
Epigrammák (Vécsey beiktatásakor...)	151
Esti dal	131

Édes kín	51
Édeskedő	119
Éji temetés	171
Élet	52
Fejdelmünk hajh... (ld. Rákóczi hajh...) ...	76
Felelet Kazinczy első szonettjére	41
Felírás Kende Zsigmond házára	170
Fény és homály közt... (ld. Képzelethez)	78
Génius szál	34
Gróf Károlyi Györgynek	152
Gulácsy G. emlékkönyvébe	76
Gyakorta szárnyain	23
Gyöngye kézzel	35
Hervadsz	141
Hév naptól	144
Hiacynthus	44
Himnusz	100
Hol a virány	69
Holdhoz	134
Honvágy és szerelem	149
Hős	168
Huszt	158
Ideál	49
Idegen	91
Igazság	122
Intés	166
Jegyváltó (ld. A Jegyváltó)	46
Jennyhez (1)	51
Jennyhez (2)	135

Kazinczy	164
Kazinczyhoz	16
Kél a zefir	161
Képzelethez (Fény és homály közt...)	78
Ki búban ül... ..	119
Kívánság	24
Kölcsey	156
Költő	142
Könnycsepp	157
Könnye csillog... ..	174
Küzdés	56
Laurához	54
Lotti	121
Lyány ült... ..	70
Mária Therésia	158
Messze széles... ..	173
Mi fénylik ott... ..	175
Minden órárn... ..	38
Miről fog a lant zengeni... (ld. Egykor homá- lyos)	45
Munkács	159
Nap száll alá... ..	163
Óhajtás	43
Ó nimfák... (ld. Veszteség)	41
Panasz	44
Panasz	118
Paulina emlékkönyvébe	172
Pipadal	147

Rádaynak sírján	52
Rákóczi hajh... (Fejdelmünk hajh...)	76
Rákos	83
Rákos nimfájához	62
Rebellis vers	176
Régi várban	138
Remegve zeng	78
Remény, Emlékezet	124
Remete	114
Rény	72
Rév előtt	138
Róza	58
Sorsán vidámabb... ..	54
Szemere Pálhoz	48
Szerelem	66
Szerelemhez	136
Szép Erdély	174
Szép Lenka	81
Szondi	155
Talányok I—XIII.	92
Tanács	121
Távozás	159
Tisztújítás	167
Tudatlanság	63
Ültem én... ..	144
Vad homály kél... ..	160
Vanitatum Vanitas	111
Vágy	145
Választás	14

Vándor	148
Vándor remény	143
Versenyemlékek	169
Veszteség (Ó nimfák...)	41
Vérmenyekző	103
Vész	163
Vigasztalás	130
Vilma emlékkönyvébe	55
Zápor	110
Zrínyi dala	154
Zrínyi második éneke	172
Zsarnok	117

Felelős kiadó a Szépirodalmi Könyvkiadó igazgatója

A szerkesztésért felel: Réz Pál

Műszaki vezető: Jánosa István

A kötéstervező K. Lukács Kató munkája

A könyv terjedelme: 52,08 (A/5) ív

Megjelent 7000 példányban

1-583887 Athenaeum (F. v. Soproni Béla)